

FOLIA
URALICA
DEBRECENIENSIA
16.

Debreceni Egyetemi Kiadó
Debrecen University Press

2009

A DEBRECENI EGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉKÉNEK
KIADVÁNYAI

Szerkesztette:

Maticsák Sándor
Petteri Laihonen
Keresztes László

Szerkesztőbizottság:

Csúcs Sándor (Budapest)
Riho Grünthal (Helsinki)
Lars-Gunnar Larsson (Uppsala)
Harri Mantila (Oulu)
Tõnu Seilenthal (Tartu)
Eberhard Winkler (Göttingen)

ISSN 0239-1953

© A szerzők, 2009

© A Debreceni Egyetemi Kiadó, beleértve az egyetemi hálózaton belüli
elektronikus terjesztés jogát, 2009

Kiadja a Debreceni Egyetemi Kiadó, az 1795-ben alapított Magyar
Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja

Felelős kiadó: Dr. Virágos Márta főigazgató
Technikai szerkesztő: Petteri Laihonen
Borító: Kai Tiislär – Maticsák Sándor

Készült a Debreceni Egyetem Könyvtárának
sokszorosító üzemében.
Terjedelem: 15 (A/5) ív

Suomi–viro-kaksikieliset yhdyssanat¹

Maria FRICK

1. Johdanto

Tutkielmani perustuu Virossa, Tartossa asuvien ja siellä asuneiden suomalaisten puheesta ja kirjoituksista kerättyyn aineistoon. Näille tartonsuomalaisille on omaleimaista, että he käyttävät viroa jopa keskinäisissä suomenkielisissä keskusteluissaan, joihin otetaan virosta yksittäisiä sanoja tai kokonaislauseita ja lausumia. Käytän termiä koodinvaihto kattoterminä kuvaamaan kaikkia tällaisia tapauksia, joissa suomenkielisen keskustelun tai tekstin joukossa käytetään viroa. Tässä käsiteltyjä ilmiöitä on kutsuttu myös lainaamiseksi (Haugen 1950, Poplack 2000: 224–226) tai koodin kopioinniksi (esim. Verschik 2004). Kyse ei kuitenkaan liene lainoista silloin, kun sanat esiintyvät harvoin, esim. vain kaksi tai kolme kertaa². Joskus viro voi näkyä vain siten, että suomalaista sanaa käytetään uudessa merkityksessä – kyse on siis samasta muodostamistavasta kuin merkityslainoissa (Haugen ma., Hakulinen 1969). Tällöin merkitys on otettu samankuuloiselta virolaiselta sanalta, joita kutsun kaksikielisiksi homofoneiksi (Clyne 2003: 164–165).

Koodinvaihtoa voi tarkastella sosiolingvivistisestä, pragmaattisesta ja kieliopillisesta näkökulmasta. Tässä artikkelissa käsitellään pääasiassa morfologiaa – tarkemmin ottaen sananmuodostusta – ottamatta systemaattisesti kantaa koodinvaihdon pragmaattisiin funktioihin³ taikka sen sosiolingvistiisiin implikaatioihin. Kielen osa-alueita on kuitenkin mahdoton erotella toisistaan: käyttötilanne ja keskustelun tai tekstin rakenne vaikuttavat koodinvaihdon esiintymiseen. Tästä syystä analysoin tarkemmin paria pidempää esimerkkiä.

¹ Kiitän Magdolna Kovácsia, Ritva Laurya, Janne Saarikiveä, Anna Verschikiä ja Helsingin yliopiston tutkijaseminaarilaisia arvokkaista huomioista artikkelikäsitelmän eri vaiheissa. Kiitos myös Petteri Laihoselle tarkkanäköisestä toimitustyöstä.

² Koodinvaihdon käsitteestä ja sen tutkimuskirjallisuudessa esiintyvistä synonyymeista (kuten koodinsekoitus, koodinmuutos, koodien/kielten vuorottelu, koodin kopiointi) sekä koodinvaihdon ja lainan eroista ks. esim. Kovács 2009: 24.

³ Suomenkielisen yleisesityksen koodinvaihdon tutkimuksesta antaa Kovács (ma). Tartonsuomalaisten koodinvaihdon pragmatiikasta Praakli (2007) ja Frick (2003, 2008).

Tämän tarkastelun keskipisteessä ovat kaksikieliset yhdyssanat, eli sellaiset yhdyssanat, joiden toinen osa on suomea ja toinen viroa, esim. *südasoppa* 'sydänsoppa'. Monet esimerkkisanat perustuvat kaksikieliseen homofoniaan, eli ovat muodoltaan suomenkielisiä, muistuttavat jotakin virolaista sanaa ja saavat merkityksensä virosta: esim. *reisisanasto* 'matkailusanasto' (vrt. viron *reisisõnastik*). Kuvailen kaksikielisten yhdyssanojen muodostustapoja ja pohdin mahdollisia syitä niiden käyttöön. Viimeisessä luvussa tarkastelen yhteyttä kaksikielisen homofonian ja yhdyssanojen vakiintuneisuuden välillä.

Kaksikieliset yhdyssanat eivät ole kovin yleisiä, mutteivät toisaalta äärimmäisen harvinaisiakaan. Niitä löytyi noin 40⁴ eri sanaa aineistosta, joka koostuu viidestä noin tunnin mittaisesta nauhoitetusta arkikeskustelusta, noin tuhannesta sähköpostiviestistä ja pikaviestikeskustelusta sekä osallistuvan havainnoinnin kautta syntyneistä päiväkirjamerkinnöistä. Lisäksi olen ottanut muutaman esimerkin muista Tartossa 1990-luvulla opiskelleiden suomalaisten kieltä käsittelevistä kirjoituksista (Klaas 1999, Kataja 2001, Kataja ja Klaas 2003). Vertailen tuloksia Suomessa asuvien virolaisten kielestä löydettyihin esimerkkeihin (Praakli 2009) sekä virovenäläisten yhdyssanoista tehtyyn tutkimukseen (Verschik 2004, 2005, 2008)⁵. Koska Tartossa asuvat suomalaiset eivät ole laajalti tunnettu tutkimuskohde, kuvailen aluksi tätä yhteisöä ja heidän kielenkäyttöään yleisemmin.

2. Tarton suomalaiset ja heidän kielenkäyttönsä

Tartto on Etelä-Virossa sijaitseva yliopistokaupunki, jossa on noin 100 000 asukasta, ja kyseessä on Viron toiseksi suurin kaupunki. Kaupungissa asuvien suomalaisten määrä vaihtelee laskentatavasta riippuen muutamasta sadasta noin tuhanteen.

Käsittelen sellaisten suomalaisten kielenkäyttöä, jotka ovat muuttaneet Viroon 1990- ja 2000-luvuilla. Suurin osa esimerkeistä on peräisin opiskelijoilta, mutta joukossa on myös Tartossa lähinnä kulttuuri- tai opetusallalla

⁴ Aineisto on suurehko verrattuna Ad Backusin hollanninturkin korpukseen, jossa kaksikielisiä yhdyssubstantiiveja on vain 4 kpl (2003: 23) tai Treffers-Dallerin (2005) brysseli-läisaineistoon, jossa on 22 kaksikielistä yhdyssubstantiivia.

⁵ Kuten tämäkin artikkeli, molemmat Virossa tehdyt tutkimukset käsittelevät pääasiassa yhdyssubstantiiveja. Muuten kaksikielisten yhdyssanojen tutkimus on enemmän keskittynyt verbeihin (esim. Muysken 2000: 19–30, Edwards–Gardner–Chloros 2004). Kaksikielisiä yhdyssubstantiiveja on kuitenkin raportoitu esiintyvän useissa kielipareissa, esim. englanti–saksa (Clyne 1967 Muyskenin 2000: 150 mukaan), turkki–saksa (Backus 2003: 104–106), uzbekki–venäjä (Mardanov 1983 Johansonin 2002 mukaan), englanti–espanja (esim. Morin 2006: 171) ja hollanti–ranska (Treffers-Daller 2005).

työskentelevien suomalaisten puhetta. Mukana on myös esimerkkejä sellaisilta puhujilta, jotka ovat muuttaneet Virosta takaisin Suomeen – viroin vaikutus heidän kielenkäyttöön näkyy nimittäin vielä paluumuuton jälkeenkin. Puhujien kielenkäytössä ja koodinvaihdossa voi huomata eroja, jotka riippuvat heidän taustastaan tai Virossa asutusta ajasta (ks. Frick 2008). Kaksikielisten yhdyssanojen muodostukseen tämä ei kuitenkaan näytä heijastuvan.

Tartonsuomalaisten keskinäisissä suomenkielisisä keskusteluissa tapahtuu lauseensisäistä ja lauseiden välistä koodinvaihtoa, eli siihen otetaan virosta yksittäisiä sanoja tai kokonaisia lauseita ja lausumia. Joskus viro voi näkyä vain siten, että suomalaista sanaa käytetään merkityksessä, joka on otettu samankuuloiselta virolaiselta sanalta. Tällaisia tapauksia kutsun kaksikieliseksi homofoneiksi (Clyne 2003: 164–165). Sukulaissanojen ja muun kaksikielisen homofonian takia kahden kielen yksiselitteinen erottaminen ei ole mahdollista. Kaksikieliset puhujat liikkuvatkin sujuvasti kielten välimaastossa ja ottavat keskustelussa käyttöön kaksikielisen moodin, joka avautuu vain muille kaksikielisille.

Periaatteessa koodinvaihto voi tapahtua lausuman tai lauseen missä tahansa kohdassa. Aineistossani yleisintä on sellainen koodinvaihto, jossa yksittäinen virokielinen sana – yleisimmin substantiivi – upotetaan suomenkieliseen lauseeseen. Tällöin sanaa voidaan taivuttaa joko suomeksi, mikä on yleisintä, tai viroksi (Frick 2008). Esimerkissä 1 virokielisiä sanoja taivutetaan suomalaisilla päätteillä, eli ne ovat morfologisesti integroituneita⁶. Esimerkissä ensimmäisen vuoden eläinlääketieteen opiskelijat aloittavat MSN-keskustelun, jonka aiheina ovat anatomian koe ja preparointiharjoitukset.

⁶ Jotkut tutkijat, esim. Poplack, tekevät eron koodinvaihdon ja sporadisen lainan (*nonce borrowing*) välillä sillä perusteella, onko sana morfologisesti, äänteellisesti ja/tai syntaktisesti integroitunut keskustelun pääkieleen. Tämä teoria on kuitenkin saanut osaksi laajaa kritiikkiä, jota on perusteltu mm. juuri suomalaisella ja virolaisella aineistolla (esim. Halmari 1997: 16–19, Leisiö 2001: 207–209, Verschik 2002). Myös lainasanoja tutkinut Haugen käytti kaksikielisistä yhdyssanoista nimitystä *loan* tai *borrowing*. Muysken (2000: 150–151) luokittelee kaksikieliset yhdyssubstantiivit lainoihin (*lexical borrowing*). Itse käytän koodinvaihtoa yläkäsitteenä, joka kattaa kaikki tässä käsiteltävät esimerkit. Lainoina voi mielestäni pitää vain usein toistuvia sanoja, jotka näyttävät vakiintuneet yhteisön kielenkäyttöön.

Esimerkki 1

- 1⁷ Henni sanoo: ters..
 2 Henni sanoo: joko on hästi opittu kaikki muskelit ..
 3 Jonsku sanoo: ei iha veel kun niitä on liiga palju
 4 Henni sanoo: joojoo, nää viisosaset meinaa vähän tökkiä. ootko menossa vielä pe kattomaan niitä?
 5 Jonsku sanoo: en usko kun alotetaan prepareerimine jo ke
 6 Jonsku sanoo: niitä ei varmaan saa yksin avaiilla
 7 Henni sanoo: nii että suurella uskolla ja voimalla jää nää läpikukkumiset historiaan .. ei sillä että sulle niitä tulis :P
 8 Henni sanoo: eikö se nahkuri meinannut että saa tehdä joka viikko seuraavaan vahearvestukseen asti..

Esimerkissä 1 on lasku- ja tulkintatavasta riippuen jopa 8 koodinvaihdoksi luokiteltavaa tapausta. Vuoron 1 tervehdys *ters* voi olla mukaelma viron sanasta *tere*. Erikielisillä tervehdyksillä leikittely onkin yleistä myös suomalaisissa chat-keskusteluissa (Kotilainen 2002). Vuorossa 3 on vaihdettu kolme taipumatonta adverbialia: *veel* ’vielä’ ja *liiga palju* ’liian paljon’.

Esimerkki 1 on siitä tyypillinen Tartossa opiskeleville suomalaisille, että siinä monet vironkieliset sanat liittyvät opintoihin. Kun opiskellaan viroksi, sellaiset käsitteet, kuten *prepareerimine* ’preparointi’ (vuoro 5), *läpikukkumiset* < vir. *läbikukkumised* ’reputukset’ (7) ja *vahearvestus* ’välitentti’ (8) ovat tutumpia viroksi: ne kuvaavat ilmiöitä, jotka ovat puhujille olemassa lähinnä vironkielisessä kontekstissa. Viron käyttö on mahdollista, koska käsitteet kuuluvat siihen maailmaan, joka on puhujien yhteinen. Täten koodinvaihdon avulla rakennetaan yhteenkuuluvuutta ja vironsuomalaista identiteettiä. Sana *prepareerimine* esiintyy perusmuodossa, mutta *läpikukkumiset* ja *vahearvestukseen* on taivutettu suomalaisella päätteellä. Molemmat sanat on mukautettu suomeen myös vartaloltaan: *läpikukkumiset* on kirjoitettu <p>:llä ja *vahearvestus* saa suomenmukaisen vartalon (-us : -ukse-). Myös rakenne [illatiivi + *asti*] on suomea: virossa sitä vastaisi -ni-päätteinen terminatiivi *vahearvestuseni*.

⁷ Nimet on muutettu kaikissa esimerkeissä. Vuorojen alku ”Henni sanoo” on pikaviestimen automaattisesti lisäämä. Olen numeroinut vuorot ja alleviivannut vironkieliset tai virosta vaikutteita saaneet sanat.

3. Yhdyssanojen koodinvaihto

Koodinvaihdon typologiaa voi tarkastella paitsi taivutusmorfologian kannalta myös siitä näkökulmasta, miten kaksi kieltä kohtaavat usemmasta osasta koostuvissa konstruktioissa, kuten yhdyssanoissa. Yhdyssana määritellään suomen ja viron kieliopissa samoin: se on kahden sanan yhtymä, joka hahmotetaan yhtenä sanana, ja joka myös kirjoitetaan yhteen (ISK §398–§403, EKK: SM4). Suurin osa tässä käsiteltävistä yhdyssanoista on substantiiveja ja ns. määritysyhdyssanoja, jotka koostuvat määriteosasta ja edusosasta. Vaikka määriteosa voi olla eri sijamuodoissa, suomessa se on yleisimmin nominatiivissa (ISK §409), kun taas virossa genetiivikin on yleinen (EKK: SM29). Määriteosa voi olla myös ns. yhdysosamuoto, kuten suomen sanassa *kirjoittamistaito* (ISK §400) ja viron *lugemisoskus* 'lukutaito' (*lugemis* < *lugemine* 'lukeminen') (EKK: SM29).

Edellisen luvun esimerkin 1 yhdyssanat *vahearvestus* ja *läpikukkumiset* eroavat siinä, että *vahearvestus* koostuu kahdesta sellaisesta vironkielisestä osasta, jotka kuulostaisivat suomeksi aivan erilaiselta: *vahe* 'väli' ja *arvestus* 'tenti'. Tämä yhdyssana ei avautuisi yksikieliselle suomenpuhujalle. *Läpikukkumiset* sen sijaan näyttää ulkoisesti suomenkieliseltä yhdyssanalta. Sanan *läpi* merkitys on sama kuin virossa (vain kirjoitusasu eroaa), mutta *kukkumisella* suomeksi on aivan eri merkitys kuin viroksi: viron *kukkumine* 'putoaminen'. Kyseessä on siis kaksikielinen homofoni. Kun virossa "läpi putoaminen" tarkoittaa reputusta, ei vastaava konstruktio toimi suomeksi edes käännettynä. Yksikielinen suomalainen voi sanan kuullessaan kenties kuvitella sellaisen käen, joka kukkumalla pääsee puun läpi kuin tikka. Viroon muuttavat suomalaiset saattavatkin aluksi suosia sellaisia virolaisia sanoja, jotka kuulostavat suomeksi hassuilta (Kataja–Klaas 2003: 305).

Kuten esimerkistä 1 kävi ilmi, yhdyssanat altistuvat koodinvaihdolle siinä missä muutkin sanat. Suomenkieliseen puheeseen tai tekstiin otetaan virolaisia yhdyssanoja eri sanaluokista, mutta ylivoimaisesti suurin ryhmä ovat substantiivit (esim. *perearst* 'perhelääkäri', *ühiselamu* 'asuntola', *kodutöö* 'kotitehtävä', *õllebingo* 'olutbingo'). Virossa otetaan käyttöön myös numeraaleja (*kakskümmend* 'kaksikymmentä', *üksainus* 'yksi ainoa'), adjektiiveja (*tagasihoidlik* 'vaatimaton') ja adverbeja (*põhimõtteliselt* 'periaatteessa'). Jotkut virolaiset kahden tai useamman sanan kiinteät yhdistelmät eivät perinteisen määritelmän (esim. EKK) mukaan ole yhdyssanoja: genetiivimäärite + substantiivi (*südamе sisekesta põletik* 'sydämen sisäkalvon tulehdus', *ülikooli peahoone* 'yliopiston päärakennus'), verbaalirakenteet (*läbi kukkunud* 'reputtanut', *võib-olla* 'voi olla') idiomaattiset ilmaukset ja fraasit (*vabandus vastuvõetud* 'saat anteeksi', *hoia põialt* 'pidä peukkuja'). Jotkut näistä konst-

ruktioista ovat kuitenkin suomeksi käännettyinä yhdyssanoja (*konfidentsiaal-suse leping* 'salassapitosopimus', *tere tulemast* 'tervetuloa', *suur aitäh* 'suurkiitos', *üheti mõistetavalt* 'yksiselitteisesti'). Rajanveto yhdyssanojen ja muiden kaksiosaisten konstruktioiden välillä ei siis ole yksiselitteistä varsinkaan, kun kyseessä on kaksikielinen aineisto. Siitä, ettei yhdyssanan kategoria ole selvärajainen myöskään kielenkäyttäjille, kieliä sekin, että aineistossa esiintyy useita erikseen kirjoitettuja yhdyssanoja.

Yhdyssanat ovat siitä omalaatuisia, että kaksikielisessä puheessa niiden eri osat voivat olla erikielisiä. Tällaisista yhdyssanoista on käytetty nimityksiä *loanblends* (Haugen 1950: 219) ja *mixed compounds* (Muysken 2000). Kaksikielisiä yhdyssanoja on tutkinut vironvenäjän osalta Anna Verschik (2004, 2008: 125–129), joka kutsuu niitä Lars Johansonin koodinkopiointimallin mukaisesti sekakopioiksi – *mixed copies*. Samaa teoreettista viitekehystä käyttää Kristiina Praakli (2009: 140–143) tarkastellessaan Suomessa asuvien virolaisten kaksikielisiä yhdyssanoja. Praaklin esimerkit suomenvirolaisten yhdyssanoista ovat rakenteeltaan samankaltaisia kuin tarton-suomalaisten muodostamat, mutta eroja näkyy aihepiireissä, joihin sanat liittyvät: esim. *verokaart* 'verokortti' ja *kerhohoone* 'kerhuhuone' kuvaavat käsitteitä, joihin puhujat ovat ilmeisesti tutustuneet Suomessa (mp).

Ad Backus (2001) on esittänyt teorian, jonka mukaan tarkoitteeltaan spesifit ja kohdekuulttuuriin tyypillisesti liittyvät sanat altistuvat koodinvaihdolle helpoiten. Sanojen semanttinen spesifisyys, kulttuurisidonnaisuus, vaikuttaa myös virolais–venäläisten yhdyssanojen käyttöön: vironvenäläiset tuntevat mm. markkinatalouden käsitteet paremmin vironkielisenä ja käyttävät siksi siihen liittyviä yhdyssanoja kokonaan tai osittain vironkielisinä (Verschik 2008: 125–126). Nämä sanat ovat käyttäjilleen kuin kulttuurilainoja, jotka on otettu käyttöön uusien käsitteiden myötä (ks. mm. Haspelmath 2008: 47–48).

3.1. Kaksikieliset yhdyssanat ja homofonia

Myös Virossa asuvien suomalaisten kielessä on kulttuurilainoja, jotka on otettu käyttöön Virossa tutuksi tulleen ilmiön myötä. Tällainen on esimerkiksi osakuntaelämään liittyvä sana *värienkantaja*, joka merkitsee osakunnan täysjäsentä, eli henkilöä, joka on fuksiaikansa päätteeksi saanut osakunnan ”värit” (vir. *värvid*): nauhan ja osakuntalakin. Sanan taustalla on viron sana *värvikandja*. Viron sana *kandma* nimittäin merkitsee sekä 'kantamista' että esim. vaatteiden tai tässä tapauksessa osakuntanauhan ja -lakin 'pitoa'. Sana *värienkantaja* on siis muodostettu virolaisen yhdyssanan perusteella ottamatta huomioon sitä, että suomeksi vaatteita, hattuja ja nauhoja ”pidetään”

eikä ”kanneta”. Sana *värienkantaja* on vakiintuneessa käytössä Tarton suomalaisessa osakunnassa, ja se esiintyy aineistossa kymmeniä kertoja.

Osakunnan ulkopuolellakin suomalaiset kohtaavat Viroon muuttaessaan asioita, jotka eivät ole entuudestaan tuttuja tai ainakaan jokapäiväisiä. Tällaisia ovat esimerkkien 2, 3 ja 4 yhdyssanat, jotka liittyvät elämään ja asumiseen Virossa. Esimerkkien 2, 3 ja 4 kaksikieliset yhdyssanat ovat enemmän tai vähemmän kulttuurispesifejä: *kommunaalimaks* ’~yhtiövastike/huoltovastike’ on maksutyyppejä, jota ei Suomessa tunneta lainkaan. ’Oleskelulupa’ on puolestaan sana, joka on olemassa ja jonka tartonsuomalaiset varmasti tuntevat suomeksikin, mutta joka ei ole liittynyt heidän arkeensa ennen Viroon muuttoa. ’Johdantokursseja’ tartonsuomalaiset lienevät kohdanneet Suomesakin, mutta kun on puhe Tartossa käytävistä kursseista, sana luodaan uudelleen viron mallia käyttäen. Esimerkki 2 on tartonsuomalaisten sähköpostilistalle lähetetystä viestistä. Esimerkit 3 ja 4 puolestaan ovat peräisin osallistuvaan havainnointiin perustuvista päiväkirjamerkinnöistä (Klaas 1999).

Esimerkki 2

Tähän asti vuokra on ollut kommunaalimaksujen kera 2000 eek/kk, mahdollnostavat ad 3000 eek joulukuun alusta (vir. *kommunaalmaksud* ’~yhtiövastike’).

Esimerkki 3

Kävin eilen hakemassa elämislupaani (vir. *elamisluba* ’oleskelulupa’).

Esimerkki 4

No se sisäänjohdatuskurssi alkaa huomenna (vir. *sissejuhatuskursus* ’johdantokurssi’).

Esimerkkien 2, 3 ja 4 yhdyssanat on muodostettu niin, että vironkielisen yhdyssanan osat on korvattu vastaavilla suomenkielisillä sanoilla. Esimerkin 4 *sisäänjohdatuskurssi* muistuttaa käännöslainaa: sen kolme vironkielistä osaa on käännetty suomeksi: *sisse* ’sisään’ + *juhatus* ’johdatus’ + *kursus* ’kurssi’. Muut esimerkit kuitenkin osoittavat, ettei sanoja ole varsinaisesti käännetty suomeksi, vaan on käytetty sukulaissanoja tai samankuuloisia kansainvälisiä sanoja: viron *elamislupa* olisi sananmukaisesti käännettynä ”asumislupa”, eikä suomessa harvinainen sana *kommunaalikaan* tarkoita samaa kuin viron *kommunaal-* (ks. taulukko 1). Mekanismi on siis sama kuin merkityslainojen muodostamisessa sillä rajoituksella, että tartonsuomalaiset käyttävät kaksikielisiä homofoneja. Onkin todettu, että sukulaissanat ja kaksikieli-

set homofonit⁸ helpottavat koodinvaihtoa (Clyne 2003: 164–165) ja että vaikuttavat kaksikielisten yhdyssanojen muodostamiseen myös mm. vironvenäjässä (Verschik 2004, 2005).

Kaksikieliseen homofoniaan tukeutuen on muodostettu sähköpostiviestistä otetun esimerkin 5 sana *yhteisyryitys*. Viron sana *üritus* merkitsee ’tapahtumaa’. Viestin kirjoittaja ottaa osaa keskusteluun, joka koskee virolaisen osakunnan lähettämää ehdotusta järjestää jokin yhteinen tapahtuma. Virolaiset väittävät suomalaisten ehdottaneen yhteistoimintaa, mutta kukaan ei tunnu muistavan keskustelua:

Esimerkki 5

Heissan! Enpa osaa puolestani muuta sanoa kuin etta tekemista on varmaankin jossain keskustelutilanteessa esiintyneesta lausahduksesta, jossa toisena osapuolena on ollut Astorian⁹ edustaja. En osaa tuosta viestista muuta paatella... Voin siis olla hyvinkin itse ”syyllinen”. Kysymys kai lahinna on, sovimmeko yhteisyryityksesta? ;) anneli¹⁰

Esimerkin 5 sähköpostiviesti on reaktio vironkieliseen viestiin, jossa käytetään sanaa *ühisüritus* ’yhteistapahtuma’. Tässä tapauksessa koodinvaihto toimiikin intertekstuaalisena keinona: sillä osoitetaan yhteys virolaiseen viestiin. Sana esiintyy lauseessa, jossa kirjoittaja muistuttaa lukijoita alkuperäisestä keskustelunaiheesta, siitä mistä ”on kysymys”. Koodinvaihto vahvistaa muistutuksen tehoa, sillä sen avulla Anneli saa sanomansa taakse myös ensimmäisen viestin virolaisen kirjoittajan äänen. Tämä pragmaattinen motivaatio sanan *yhteisyryitys* käytölle on yksi syy, miksi sitä eikä vastaavia sanoja ei tule pitää (merkitys)lainana vaan nimenomaan koodinvaihtona. Toinen syy on se, ettei sana ole yleisesti käytössä vaan esiintyy vain kerran.

Taulukossa 1 on esitetty yhteenvedonomaaisesti esimerkkejä siitä, miten sukulaissanoja ja muita kaksikielisiä homofoneja käytetään yhdyssanojen luomiseen. Näiden sanojen molemmat osat muistuttavat äänteellisesti sekä suomalaisia että virolaisia sanoja. Sanojen merkitys, tyyli tai käyttötaajuus saattaa olla erilainen:

⁸ Haugen (1950: 220) erottaa kaksikieliset analogit homofoneista, jotka ovat vain äänteellisesti samankaltaisia, mutta eroavat merkitykseltään. Itse käytän Clynen tavoin käsitettä kaksikielinen homofoni merkitsemään sekä niitä sukulaissanoja ja kansainvälisiä sanoja, joiden merkitys on suomessa ja virossa sama, että niitä, joiden merkitys on eri. Aineisto osoittaa, etteivät homofonien merkityserot estä tartonsuomalaisia käyttämästä niitä yhdyssanoissa.

⁹ Esimerkeissä esiintyvät virolaisosakuntien ja henkilöiden nimet on muutettu.

¹⁰ Kirjoittajalla ei ilmeisesti ole käytössään ä- ja ö-kirjaimilla varustettua näppäimistöä.

- vir. *hoone* ’rakennus’ – vrt. suom. *huone* (eri merkitys);
- vir. *pidu* ’bileet’ – vrt. suom. *pidot* (eri tyyli);
- vir. *meditsiin* ’lääketiede’ – vrt. suom. *medisiini* (eri käyttötaajuus).

Taulukon 1 kohdassa a on lueteltu sanoja, joiden äänne- tai kirjoitusasu on täysin suomenmukainen, ja kohdassa b sellaisia sanoja, joiden alku- tai loppuosa on viromukainen. Vasemmanpuoleisessa sarakkeessa on sana siinä muodossa, jossa se esiintyy aineistossa.

Taulukko 1

Sukulaissanat ja muut kaksikieliset homofonit yhdyssananmuodostuksessa

Tartonsuomalainen esiintymä	Perusmuoto	Vironkielinen vastine	Merkitys
a) foneettisesti / ortografisesti suomeen mukautetut			
kommunaalimaksujen elämislupaani ¹²	kommunaali+maksu ¹¹ elämis+lupa	kommunaal+maks elamisluba	~ yhtiövästike oleskelulupa
sisäänjohdatuskurssi yhteisyrittäjästä	sisään+johdatus+kurssi yhteis+yrittäjä	sisse+juhatus+kursus ühis+üritus	johdantokurssi yhteistapahtuma
fasaadiremonttia tähtiaika ¹³	fasaadi+remontti tähti+aika	fassaadi+remont täht+aeg	julkisivuremontti määräaika
päähuone	pää+huone	pea+hoone	päärakennus
reisisanasto	reisi+sanasto	reisi+sõnastik	matkailusanasto
b) osittain suomeen mukautetut			
tuludeklaraatioon	tulu+deklaraatio	tulu+deklaratsioon	veroilmoitus (vrt. sm. tulo)
õppekaavan valentiniapäevan meditsiiniteoriaan	õppe+kaava valentini+päeva meditsiini+teoria	õppe+kava valentini+päev meditsiini+teoria	opinto-ohjelma ystävänpäivä lääketieteen teoria (vrt. sm. medisiini)
südasoppa latinopidut pesumasiina	süda+soppa latino+pidut pesu+masiina	südame+supp latiino+pidu pesu+masin	sydänsoppa latinobilet pesukone

Englanti–saksa ja hollanti–ranska kaksikielisiä yhdyssanoja analysoineet Muysken (2000: 150) ja Treffers-Daller (2005: 496) ovat laskeneet, että yhdyssanojen edusosa on useimmin keskustelun pääkielen mukainen, mikä

¹¹ Yhdyssanojen osat on eroteltu +-merkillä.

¹² Sanat elämislupa ja sisäänjohdatuskurssi ovat Klaasin (1999) aineistosta.

¹³ Sanat *päähuone* ja *tähtiaika* ovat Katajan (2001) aineistosta.

tässä aineistossa merkitsisi suomea. Taulukon 1 yhdyssananosien osalta on kuitenkin mahdotonta erottaa, ovatko ne suomea vai viroa (sen sijaan seuraavassa luvussa, taulukossa 2, on lueteltu sellaisia yhdyssanoja, joiden osat ovat selvemmin jomman kumman kielisiä). Kun vertaa taulukon 1 toista ja kolmatta saraketta, huomaa, että merkitykseltään virolaisista yhdyssananosista ovat suomenmukaisia joko molemmat (kohta a) tai toinen (kohta b). Viron *hoone* sijalla on *huone*, viron *deklaratsioonin* sijalla *deklaraatio* jne. Sanojen merkitys pysyy kuitenkin vironkielisenä, kun mm. sanalla *reisi* tarkoitetaan 'matkustusta', *huoneella* 'rakennusta' ja *kaavalla* 'ohjelmaa'.

Taulukon 1 kohdassa b vironmukaisia ovat sekä määriteosana toimivat *õppe* ja *süda* että edusosana *päev*. Viimeksi mainittu saa suomenmukaisen genetiivin päätteän, mutta vartalovokaali on *a* kuten virossa: *päevan*. Sanan *latinopidut* edusosa on virolainen *pidu*, joka saa suomen monikon päätteän. Mallina on ilmeisesti suomen monikkosanaperhe *juhlat*, *bileet*, *pidot* jne. Virossa sana *pidu* ei ole monikollinen, mutta sen monikkomuoto olisi *peod*. Olisi liian yksinkertaistavaa väittää, että yhdyssanat on muodostettu "muuttamalla" virolainen yhdyssana suomalaisemmaksi. Ennemminkin näyttää siltä, että kaksikieliset kielenkäyttäjät ammentavat rakennusaineita molemmista kielistä ja luovat niiden pohjalta uusia sanoja ja rakenteita.

Vaikka taulukossa 1 kohdassa a esiteltyt yhdyssanat näyttävät muodoltaan suomenkielisiltä, niiden useimpien merkitys auennee yksikielisille suomenpuhujille yhtä vähän kuin esimerkin 1 sana *läpikukkumiset*. Tämä herättää kysymyksen siitä, mikä on kaksikielisen kielimuodon asema ja merkitys puhujille ja laajemmin koko yhteisölle. Kun kaksikieliset puhujat käyttävät edelläkuvatulla tavalla luotuja sanoja, joiden merkitys aukeaa vain molempien kielten puhujille, voidaan sanoa, että kaksikielinen kielimuoto on enemmän kuin kahden kielen summa. Aihetta pohtii myös Verschik, joka käsittelee yhdyssanoja esimerkkinä vironvenäjän konvergenssista eli lähentymisestä viroa kohti (Verschik 2004: 106). Verschikin esimerkeissä vironvenäläiset luovat yhdyssanoja, joiden toinen tai molemmat osat ovat sellaisia kansainvälisiä sanoja, jotka kuulostavat virossa ja venäjässä lähestulkoon samalta (ma. 105–106). Homofonia siis helpottaa kaksikielisten yhdyssanojen syntyä, kuten Einar Haugen havainnoi amerikannorjan perusteella (1950: 219).

3.2. Yhdyssanojen muodostus ilman homofoniaa

Vironsuomalaisen yhdyssananmuodostus näyttää rikkaammalta kuin vironvenäläisten. He nimittäin luovat myös sellaisia yhdyssanoja, jotka eivät perustu kahden kielen sanojen samankuuloisuuteen (ks. esimerkit 6–9 ja taulukko 2). Tätä ei kuitenkaan välttämättä voi tulkita niin, että Virossa puhutun

suomen konvergenssi olisi suurempaa kuin vironvenäjän. Ensinnäkin, tässä käsitelty sanamuodostuskeino, yhdyssanat, on virossa yleisempi kuin venäjässä (Verschik 2004: 94) ja suomessa jopa yleisempi kuin virossa (Metslang 1994: 204). Lisäksi suomen ja viron yhdistymistä helpottaa sukulaissanujen runsaus sekä todennäköisesti sekin, että kielet ovat morfologisesti samankaltaisia¹⁴. Kelpasivathan esimerkkien 1–5 vironsuomalaisten yhdyssanojen alkuosien *s*-vartalot virosta suomeen otettaviksi ilman vartalovokaalin lisäystä: esim. *elämis-* (< vir. *elamis-*), *-johdatus-* (< vir. *-juhatus-*) ja *yhteis-* (< vir. *ühis-*). Viron vokaaliloppuiset genetiivit muistuttavat typologialtaan suomen nominatiiveja, minkä tuloksena on paljon samankaltaisia yhdyssanoja suomessa ja virossa (esim. *seina+kell* 'seinä+kello'). Taulukossa 1 lueteltujen sanojen määriteosissa olikin useita sellaisia viron genetiivimuotoja, joiden *i*-vartalo muistuttaa suomen nominatiivia: *kommunaali*, *reisi*, *meditsiini*.

Myös Praaklin (2009: 141–142) tutkimat suomenvirolaiset muodostavat yhdyssanoja yleensä juuri yhteisiin sanoihin perustuen: *lähipiir* 'lähipiiri', *ajokeeld* 'ajokielto', *verokaart* 'verokortti', *avoliit* 'avoliitto'. Näiden osista vain sanalla *vero* ei ole samankuuloista vastinetta virossa. Yhdyssanan voi siis muodostaa niinkin, että vain osa siitä saa tukea kaksikielisestä homofoniaasta. Mainitsepa hän (mp.) myös yhdyssanan *toppajope* 'toppatakki', jonka kummallakaan osalla ei ole vastinetta toisessa kielessä (vrt. vir. *vattjope*).

Siirryn nyt yhdyssanoihin, jotka perustuvat kaksikieliseen homofoniaan vain osittain tai eivät ollenkaan. Esimerkkien 6 ja 7 sanoissa *sööklahaju* ja *neerukirja* vain suomenkielinen edusosa (*haju*, *kirja*) on sukulaissana, esimerkissä 8 *tibilauman* määriteosa *tibi* muistuttaa suomen sanaa *tipu* (viroksi *tibu*) ja esimerkin 9 sanassa *kolimistouhut* ei ole lainkaan sellaisia osia, jotka olisivat yhteisiä suomelle ja virolle. Esimerkki 6 on kasvokkaiseskustelusta, jossa puhuja kuvailee rappukäytävässään leijailevaa hajua. Esimerkki 7 on lääketieteen opiskelijan kurssitovereilleen lähettämästä sähköpostiviestistä ja esimerkit 8 ja 9 ystäväysten välisistä pikaviestikeskusteluista.

¹⁴ Myös Haugen 1950: 219 ja Muysken 2000: 151 pitävät kielten rakenteellista samankaltaisuutta syynä siihen, miksi toisaalta amerikannorjalaiset ja toisaalta australiansaksalaiset muodostavat kaksikielisiä yhdyssanoja.

Esimerkki 6

Siellä on sööklahaju ku joku tekee ruokaa (vir. *söökla* 'ruokala').

Esimerkki 7

Mä on täydellisesti menettänyt hermoni sen neerukirjan kanssa.... (vir. *neer*, GEN *neeru* 'munuainen').

Esimerkki 8

kovaaäniset oli suunnattu niin, että (Eino Petersonin) välitekstit kuului vain keskelle, mutta sinne ei mahtunu — tai sitte vieressä oli äänekäs ”tibilauma” (vir. *tibi* 'tipu').

Esimerkki 9

hyvin menee nää kolimistouhut .. kamat on myyty mut vieläkään ei oo nimeä paperissa :D (vir. *kolimis-* 'muutto').

Esimerkkien 6–9 yhdyssanojen määriteosat *söökla* 'ruokala', *neer* 'munuainen' ja *kolimis-* 'muutto' eivät muistuta mitään suomalaista sanaa, joka tukisi niiden käyttämistä. Esimerkin 8 *tibilauman* määriteosa *tibi* viittaa virossa yksinomaan naiseen, kun taas saman sanapesueen sanoja *tibu* (vir.) ja *tipu* (suom.) käytetään vastaavassa merkityksessä vain harvoin. Sanan edusosalla *lauma* ei ole homofonista vastinetta virossa.

Mikä muu kuin homofonia voi helpottaa kaksikielisten yhdyssanojen muodostumista? Sana *söökla* viittaa tietynlaisiin virolaisiin ruokaloihin, joilla on ominaisuuksia, joita Suomesta ei löydy – tämä juuri onkin kyseisen keskustelun aiheena. Sanalla *tibi* puolestaan viitataan naisellisesti puheutuvaan ja käyttäytyvään nuoreen naiseen, ja sanalla voi olla halveksiva sävy. *Söökla* ja *tibi* eivät ole kulttuurilainoja sanan tiukassa merkityksessä, koska sanoilla on myös suomalaiset vastineet. Ne eivät myöskään viittaa käsitteisiin, joita puhujat olisivat saattaneet kohdata ensi kertaa Virossa, kuten aiemmin mainittu *elämislupa* 'oleskelulupa'. Niillä on silti tietty kulttuurispesifi merkitysvivahde ja niitä käytetään halveksivaankin sävyyn: *sööklassa* haisee pahalle ja *tibit* ovat häiritsevän äänekkäitä. Toisin sanoen valitsemalla virolaisen sanan puhuja osoittaa asennoitumistaan puheena olevaan asiaan.

Esimerkin 6 *söökla* on tarkoitteeltaan rajatumpi kuin vastaava suomalainen sana olisi: sillä viitataan tiettyihin tarttolaisiin ruokaloihin, joita on vain rajallinen määrä ja jotka tunnetaan kaikki nimeltä. Myös esimerkin 7 sana *neerukirja* viitanee tiettyyn munuaisia käsittelevään kirjaan, koska sanaa edeltää tarkenne *se*, jota voi pitää määräisenä artikkelina (Laury 1996).

Homofonia, kulttuurispesifiys ja tarkoitteen määräisyys tai tunnettuus eivät kuitenkaan selitä kaikkia yhdyssananosia. Esimerkin 9 keskustelussa, jossa sana *kolimistouhut* esiintyy, ei ole mitään viitteitä siitä, että Virossa tapahtuva muutto eroaisi jollain tapaa Suomen muutoista. Kaikkia tapauksia ei voi siis selittää näin. Myöskään taulukon 2 yhdyssanat eivät kaikki ole merkitykseltään kulttuurispesifejä tai tarkoiteltaan rajattuja – eikä niiden kaikkien käyttö selity pragmaattisilla motiiveilla. Taulukossa 2 on esitetty yhdyssanoja, joiden toinen tai kumpikaan osa ei perustu homofoniaan. Sanat on ryhmitelty sen perusteella, onko yhdyssanan määrite- tai edusosa vironkielinen ja/tai kaksikielinen homofoni. Kohdat a)–d) edustavat sellaisia yhdyssanoja, joissa toinen osa on sukulaissana tai kaksikielinen homofoni. Kohdassa e) on sanoja, jotka eivät perustu kaksikieliseen homofoniaan.

Taulukko 2

Yksikielisistä osista koostuvat kaksikieliset yhdyssanat

Tartonsuomalainen esiintymä	Perusmuoto	Vironkielinen vastine	Merkitys
a) vain virolainen määriteosa on sukulaissana tai kaksikielinen homofoni			
juustubileistä	juustu+bileet	juustu+pidu	juustobileet
tibilauma	tibi+lauma	tibi+kari	mimmilauma
b) vain virolainen edusosa on sukulaissana tai kaksikielinen homofoni			
enkkuraamatusta	enkkuraamattu	ingliskeelne raamat	enkkukirja
c) vain suomalainen määriteosa on sukulaissana tai kaksikielinen homofoni			
muuriehtaja	muuri+ehitaja	müüri+ehitaja	muurinrakentaja
d) vain suomalainen edusosa on sukulaissana tai kaksikielinen homofoni			
söökalahaju	söökla+haju	söökla+hais	ruokalahaju
neerukirjan	neeru+kirja	neeru+raamat	munuaisekirja
tindijuttui	tindi-+juttu	tindi+asi	mustejuttu
keskonnakysymykset	keskonna+kysymys	keskkonna+küsimus	ympäristökysymys
e) kumpikaan osa ei ole sukulaissana eikä kaksikielinen homofoni			
kolimistouhut	kolimis+touhu	kolimis+sagin	muuttotouhu
bilehoogua	bile+hoog	peo+hoog	bilevauhti
kopsukeitto	kopsu+keitto	kopsu+supp	keuhkokeitto
rebasemeininkiin	rebase+meininki	rebaste+üritus	fuksimeininki

Suurimmassa osassa taulukon 2 sanoista on vironkielinen määriteosa ja suomenkielinen edusosa. Tämyntyyppiset sanat selittyvät useimmiten semant-

tisella spesifiydellä. Sanojen esiintymiskontekstia tarkastellessa selviää, että niiden vironkieliset määriteosat viittaavat johonkin tiettyyn spesifiin ilmiöön: puhutaan tarttolaisista ruokaloista, tietystä munuaisoppikirjasta, sanasta *tint* 'muste', jonka merkitystä joku on kysynyt, ja oppiaineesta, jota kutsutaan nimellä *keskkonna*. Kohdan c) esimerkki *muuriehitaja* puolestaan on otettu sellaisesta keskustelunkohdasta, jossa on merkkejä sanahausta: epäröintiä, tauko ja kysymys *onks se ny*. Ilmeisesti puhuja ei muista oikeaa vironkielistä sanaa *müür* (GEN *müüri*) ja korvaa sen suomenkieliselä:

Esimerkki 10

Tai toine o mm mm (.)on onks se ny MUuriehitaja joka sano kaikkee @mm mm mm@ (vir. *ehitaja* 'rakentaja').

Taulukon 2 kohdassa e) on lueteltu sellaisia yhdyssanoja, joiden kumpikaan osa ei ole sukulaissana eikä kaksikielinen homofoni. Tällaisetkin sanat ovat aineistossa melko yleisiä. Näiden yhdyssanojen vironkielisistä osista vain *rebase* ja mahdollisesti *kopsu* voidaan tulkita jollain tavalla kulttuurispesifeiksi sanoiksi. Jää ainakin pari sanaa, *kolimistouhut* 'muuttotouhut' ja *bilehoogua* 'bilevauhtia', jotka eivät ole motivoituneita äänteellisestä samankaltaisuudesta tai spesifistä tarkoitteesta. Näiden sanojen osat ovat selkeästi suomen- tai vironkielisiä eivätkä muistuta äänteellisesti toisen kielen sanoja. Sanojen käyttökontekstista ei nouse esille mitään, mikä osoittaisi kyseisten muuttotouhujen tai bileisiin valmistautumisen eroavan muista vastaavista tilanteista — mitään kulttuurispesifiä merkitystä ei siis vaikuta olevan. Periaatteessa on tietenkin mahdollista, että kahdenkeskisestä pikaviestikeskustelusta otetulla sanalla *kolimistouhut* on osallistujille tuttu lisämerkitys, joka ei avaudu ulkopuoliselle tutkijalle. *Bilehoogua* sen sijaan on osakunnan postituslistalle lähetetystä viestistä, jonka vastaanottajilla ei voi olettaa olevan ylimääräistä taustatietoa.

Sanan *hoog* käyttö yhdyssanassa voi olla motivoitu siten, ettei sen tarkkaa käännöstä 'vauhti' käytetä suomessa yhdyssananosana yhtä usein kuin virossa: sana *bilevauhti* löytyy Google-hakutoiminnolla vain 2 kertaa, kun taas *peohoog* esiintyy internetissä yli 500 kertaa.

Tartonsuomalaisten puheessa ja kirjoituksessa esiintyy siis melko paljon sellaisia kaksikielisiä yhdyssanoja, joiden jommallakummalla tai kummallakaan osalla ei ole äänteellistä vastinetta toisessa kielessä. Tämä on selvä ero Verschikin vironvenäläiseen aineistoon verrattuna, jossa kaikki kaksikieliset yhdyssanat perustuvat homofoniaan. Praaklin tutkimassa suomenvirolaisten aineistossa puolestaan on niin vähän kaksikielisiä yhdyssanoja, ettei määrällistä vertailua voi tehdä. Eräs syy näihin eroihin saattaa piillä tut-

kimusaineistossa: Verschikin aineisto on kerätty pääasiassa julkisista yhteyksistä: TV-ohjelmista, mainoksista, sanomalehdistä jne., ja Praaklin aineisto on pääosin peräisin puoli-institutionaalisisista haastatteluista, joissa oletuksena on yksikielisen viron käyttö. Suurin osa tartonsuomalaisten aineistosta on sen sijaan peräisin arkikeskusteluista ja opiskelutovereiden välisistä pikaviesti- ja sähköpostikeskusteluista. Aineiston arkinen luonne näkyy runsaana kielellä leikittelynä ja luovana kielenkäyttönä, kun taas Verschikin ja Praaklin aineistojen muodollisissa yhteyksissä ilmeisesti pidättäydytään asiakielessä ja vakiintuneessa sanastossa. Toisilleen tutut tartonsuomalaiset puhujat myös jakavat enemmän yhteistä kokemusta ja voivat siksi käyttää tilapäisiä yhdyssanoja, jotka viittaavat vain heidän tuntemiinsa ilmiöihin.

3.3. Yhdyssanojen vakiintuneisuudesta

Yhdyssanat voidaan jakaa vakiintuneisiin ja tilapäisiin sen mukaan, ovatko ne sanakirjassa vai ”kumpuavatko käyttöyhteydestään” kuten ISK (§ 399) yhdyssanan määrittelee. Tarkastelin aineiston yhdyssanojen yksikielisiä (suomalaisia ja virolaisia) vastineita siltä kannalta, ovatko ne vakiintuneita, eli löytyvätkö ne sanakirjoista. Hain yhdyssanoja myös internetistä Google-hakukoneella nähdäkseni, ovatko sanat jokseenkin yleisesti tunnettuja, vaikkeivät olisi sanakirjoissa omina hakusanoinaan.

Verrattaessa esimerkkejä 6–9 (*sööklahaju, neerukirja, kolimissagin, tibi-lauma*) aiempiin esimerkkeihin 2–5 (*kommunaalimaksut, elämislupa, sisäänjohdatuskurssi, yhteisyritys*) huomataan, että sukulais- ja muihin samankaltaisiin sanoihin perustuvat esimerkit 2–5 olivat vakiintuneita yhdyssanoja, ja yksikielisiä elementtejä sisältävät eli kielelliseltä rakenteeltaan selkeämmin kahtia jakautuneet esimerkit 6–9 puolestaan tilapäisiä yhdyssanoja. Lähes kaikki taulukkoon 1 kootut sanat, joiden molemmat osat olivat homofoneja, vastaavat vakiintuneita yhdyssanoja, joiden yksikieliset vastineet esiintyvät sanakirjoissa tai ovat siten tunnettuja sanoja, että ne esiintyvät taajasti vaikkapa yliopistojen julkaisuissa (esim. *johdantokurssi*). Taulukossa 2 sen sijaan on vain yksi sana, jonka kummankieliset yksikieliset vastineet löytyvät sanakirjoista: *lauatelefon – lankapuhelin*. Jokseenkin tunnettuja ovat myös sanat *juustobileet/juustupidu, muuttotouhut/kolimissagin, muurinrakentaja, bilevauhti/peohoog* ja *mimmilauma/tibikari*, joiden jommankumman-

kielinen haku antaa Googlella satoja osumia muiden sanojen osumamäärän jäädessä molemmilla kielillä alle kymmenen¹⁵.

Yksinkertainen ristiintaulukointi (taulukko 3) paljastaa selvän yhteyden yhdyssanan vakiintuneisuuden ja sen välillä, tukeudutaanko kaksikielisen sanan luonnissa homofoniaan. Seuraavassa on esitetty toisaalta niiden yhdys-sanojen lukumäärä, joiden molemmat osat ovat kaksikielisiä homofoneja, ja toisaalta niiden, joissa vain toinen tai ei kumpikaan puoli ole homofoni, ja se, kuuluuko sanan yksikielinen vastine vakiintuneisiin, tunnetuihin vai tilapäisiin yhdyssanoihin.

Taulukko 3

Yhdyssanojen vakiintuneisuus ja homofoniaan tukeutuminen

	Molemmat osat 2-kielisiä homofoneja	Osin tai ei lainkaan homofoniaa	yht.
Vakiintuneet yhdyssanat (sanakirjassa)	13	1	14
Tunnetut (Google-hakutulos >100)	6	7	13
Ainutkertaiset (Google-hakutulos <10)	2	16	18
Yhteensä	21	25	45

Laajempi tutkimus eri kielipareilla ja nimenomaan arkisista kielenkäyttötilanteista kerätyllä aineistolla voisi selvittää, onko universaali tendenssi, että muodollisemmissa yhteyksissä ja vakiintuneiden yhdyssanojen osalta tukeudutaan sukulaissanoihin ja muihin kaksikielisiin homofoneihin enemmän, kun taas arkikeskustelussa luodaan tilapäisiä yhdyssanoja myös yksikielisemmistä osista. Erityisesti tilapäisten yhdyssanojen kaksikielisyyden selittäjänä voi usein nähdä myös tarkoitteen rajattuuden ja osallistujien yhteiseen tietoon perustuvan kulttuurisen tai kontekstuaalisen lisämerkityksen. Vaikka vakiintuneetkin yhdyssanat nimittäin ovat usein kulttuurispesifejä sanoja (kuten *tuludeklaratsioon* 'veroilmoitus'), ne eivät yleisen tunnettuudensa takia vaadi osallistujilta yhtä syvää tilannekohtaista tietoa kuin tilapäiset yh-

¹⁵ Jätin huomioimatta sanan *ympäristökysymys*, koska sana *keskonnakysymys* oli aineistossa eri merkityksessä, eli viittasi tenttikysymyksiin oppiaineessa, jota kutsuttiin *keskonnaksi*.

dyssanat. Tilapäiset sanat viittaavat spesifeihin, pienen keskustelijajoukon tuntemiin asioihin, kuten kurssikirjoihin, tenttikysymyksiin, bileisiin tai tiettyssä paikassa tarjottaviin erikoisiin ruokalajeihin. Tämä ei päde aivan kaikkiin sanoihin, mutta voi selittää tilastollisen tendenssin, miksi tilapäisissä yhdyssanoissa ei tukeuduta homofoniaan yhtä paljon kuin vakituisissa. Tilapäisiin yhdyssanoihin otetaan juuri sen spesifin tarkoitteen nimi, josta puhutaan; näin syntyy sellaisia sanoja kuin *neerukirja* ja *kopsukeitto*.

4. Johtopäätökset

Tarkastelin edellä sitä, miten Tartossa asuvat suomalaiset käyttävät viroa muodostaessaan suomenkielisessä puheessa tai kirjoituksissa käytettäviä yhdyssanoja. Suomi–viro-koodinvaihdolle altistuvat yhdyssanat ovat enimmäkseen substantiiveja, joskin kaksi kieltä kohtaavat myös yhdyssananomaisissa rakenteissa, kuten genetiiviattribuutin kanssa esiintyvissä substantiiveissa sekä verbaalirakenteissa, idiomaattisissa ilmauksissa ja fraaseissa.

Kaksikieliseksi määrittelemäni yhdyssanat on muodostettu joko siten, että sanan toinen puoli on viroa ja toinen suomea, tai niin, että suomenkielistä sanaa käytetään virolaisessa merkityksessä. Aineiston kaikki kaksikieliset yhdyssanat ovat määrittelyyhdyssanoihin kuuluvia substantiiveja. Kaksikielisten yhdyssanojen muodostamista helpottanee se, että viro ja suomen yhdyssanat ovat rakenteeltaan samankaltaisia: molemmissa on mm. *s*-loppuisia yhdysosamuotoja mm. *-mine(n)*-loppuisista verbaalisubstantiiveista. Viron vokaaliloppuiset genetiivit muistuttavat usein suomen sanojen nominatiiveja, ja molempia käytetään taajaan yhdyssanojen määriteosissa.

Vakiintuneista yhdyssanoista, kuten *oleskelulupa* (vir. *elamishuba*) käytetään kaksikielisiä versioita: *elämishupa*. Toisaalta käyttöyhteydessä syntyy tilapäisiä yhdyssanoja, jotka voivat myös olla kaksikielisiä: *kopsukeitto* 'keuhkokeitto' (vir. *kopsusupp*). Erottelin analyysissäni myös vakiintuneiden ja tilapäisten yhdyssanojen välimuodon, eli sellaiset sanat, joiden yksikieliset vastineet olivat Google-haun perusteella yleisessä käytössä, vaikkei niitä sanakirjoista löydykään.

Aineistoni ei täysin tue Muyskenin (2000: 150) ja Treffers-Dallerin (2005: 496) havaintoja, joiden mukaan kaksikielisten yhdyssanojen edusosa on useimmin keskustelun pääkielen mukainen. Suomenkielisiä edusosia on enemmän kuin virokielisiä, mutta esimerkkejä on myös päinvastaisesta (esim. *bilehoogua*). Lisäksi monissa esimerkkisanoissa suomen ja viro välillä on homofonia on niin vahvaa, että on mahdoton sanoa, kumpaa kieltä yhdyssananosat ovat.

Usein yhdyssanoja muodostettaessa tukeudutaan sukulaissanoihin tai muihin sanoihin, jotka kuulostavat kahdessa kielessä samalta. Tällöin ei välttämättä välitetä siitä, onko yhdyssanan osien merkitys sama molemmissa kielissä – olennaista on muotojen samankaltaisuus. Esimerkiksi sanan *värienkantaja* 'osakunnan täysjäsen' takana on viron *värvikandja*, ja viron *kandma* merkitsee sekä kantamista että vaatteiden ja tässä tapauksessa osakunnan väriartikkeleiden, kuten lakin 'pitoa'. Kaksikieliseen homofoniaan tukeutuminen on huomattavasti yleisempää niissä yhdyssanoissa, joiden yksikieliset vastineet ovat vakiintuneita, kun taas tilapäisiä yhdyssanoja luodaan usein myös sellaisista osista, jotka eivät ole kaksikielisiä homofoneja.

Vertailussa suomenvirolaisten (Praakli 2009) ja vironvenäläisten (Verschik 2004, 2005, 2008) kielestä tehtyihin tutkimuksiin näyttää siltä, että tartonsuomalaiset eivät tukeudu yhtä usein homofoniaan muodostaesaan kaksikielisiä yhdyssanoja. Tämä ero voi johtua myös tutkimusaineistojen erilaisuudesta: tartonsuomalaisten aineistossa on enemmän arkisia tilanteita ja siten myös enemmän tilapäisiä yhdyssanoja.

Kaksikielisillä yhdyssanoilla kuvataan usein, muttei aina, kulttuurispesifejä käsitteitä: sellaisia ilmiöitä, jotka ovat puhujille tutumpia virolaisesta ympäristöstä. Tilapäiset yhdyssanat ovat usein myös tarkoitteeltaan spesifejä ja rajattuja: opiskelutovereiden välisessä sähköpostiviestissä voidaan puhua esimerkiksi tietystä ”munuaiskirjasta”, *neerukirjasta*, jonka kaikki keskusteluun osallistujat tuntevat. Joskus taustalla voi nähdä viroksi taajaan esiintyvän yhdyssanan (kuten *peohoog*), jonka suomalainen vastine (*bilevauhti*) on harvinainen, ja jonka pohjalta syntyy kaksikielinen yhdyssana (*bilehoog*).

Kaksikielisten yhdyssanojen käyttö voi olla myös pragmaattisesti motivoitua. Niillä luodaan intertekstuaalisuutta ja vahvistetaan affektista ilmaisuja. Joskus kaksikielisiä yhdyssanoja on käytetty leikittelevään sävyyn, ja yhdessä esimerkissä puhuja hakee yksikielistä vironkielistä sanaa, mutta päätyy käyttämään kaksikielistä yhdyssanaa.

Lähteet

- Backus, A. 2001: The role of semantic specificity in insertional code-switching: evidence from Dutch Turkish. In: Jacobson, R. (ed). Code-switching Worldwide II. Berlin: Mouton de Gruyter. 125–154.
- Backus, A. 2003: Units in code switching: evidence for multimorphemic elements in the lexicon. *Linguistics* Vol. 41, Issue 1, 83–132.

- Clyne, M. 2003: *Dynamics of Language Contact*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Edwards, M.–Gardner-Chloros P. 2007: Compound verbs in code-switching: Bilinguals making do? *International Journal of Bilingualism* Vol. 11 No. 1. 73–91.
- EKK = Erelt, M.–Erelt, T.–Ross, K. 1997: *Eesti keele käsiraamat*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <http://julia.eki.ee/books/ekkr/> 1.12.2009.
- Frick, M. 2003: Kaksikielistä rääkkimistä — Koodinvaihdosta tartonsuomalaisten sähköposti- ja kasvokkaiseskustelussa. Pro-gradu -tutkielma. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Frick, M. 2008: Morphological Integration of Estonian Lexical Elements in a Finnish Language Base. *Journal of Linguistic and Intercultural Education* 1/2008. 81–95.
- Hakulinen, L. 1969: Suomen sanaston käännöslainoja. SKS:n toimituksia 293.
- Halmari, H. 1997: *Government and codeswitching: Explaining American Finnish*. Amsterdam: John Benjamins.
- Haspelmath, M. 2008: “Loanword typology: Steps toward a systematic cross-linguistic study of lexical borrowability”. In: Stolz, T.–Bakker, D.–Salas Palomo R. (eds). *Aspects of language contact*. Berlin: Mouton de Gruyter. 43–62.
- Haugen, E. 1950: The analysis of linguistic borrowing. *Language* 26: 210–231.
- Johanson, L. 2002: *Structural factors in Turkic language contacts*. London: Routledge.
- Kataja, A. 2001: *Koodivahetus Tartu soomlaste keeles*. Bakalaureusetöö. Tartu: Tartu Ülikool, eesti keele (võõrkeelena) õppetool.
- Kataja, A.–Klaas, B. 2003: Elämisluvalla lopettajaisiin. Viron suomalaisopiskelijoiden suomen kielestä. In: Jönsson-Korhola, H.–Lindgren, A.-R. (eds). *Monena suomi maailmalla – suomalaisperäisiä kielivähemmistöjä*. Tietolipas 190. SKS. 300–309.
- Klaas, B. 1999: Viron vaikutuksia Tarton yliopistossa opiskelevien suomalaisten äidinkielessä. In: Kasik, R.–Huima, L. (toim.). *75 vuotta viroa Helsingin yliopistossa. Viron kielen ja kulttuurin opettaminen Suomessa — seminaari 23.11.1998. Esitelmät*. Castreaniumin toimitteita 56. Helsinki: Helsingin yliopisto. 132–146.
- Kotilainen, L. 2002: *Moi taas ai äm päk*. Lauseet, tilanteet ja englanti suomenkielisessä chat-keskustelussa. In: Herlin, I.–Kalliokoski, J.–Kotilainen, L.–Onikki-Rantajääskö, T. (toim). *Äidinkielen merkitykset*. SKS. 191–209.

- Kovács, M. 2009: Koodinvaihto ja kielioppi. In: Kalliokoski, J.–Kotilainen, L.–Pahta, P. (toim). *Kielet kohtaavat*. Tietolipas 227. SKS. 24–49.
- Laury, R. 1996: Sen kategoriasta – onko suomessa jo artikkeli? *Virittäjä* 100: 162–181.
- Leisiö, L. 2001: *Morphosyntactic Convergence and Integration in Finland Russian*. Acta Universitatis Tamperensis 795. Tampere.
- Metslang, H. 1994: Kielet ja kontrastit. *Virittäjä*: 203–226.
- Morin, R. 2006: Evidence in the Spanish language press of linguistic borrowings of computer and Internet-related terms. In: *Spanish in context*. John Benjamins. Amsterdam. 161–179.
- Muysken, P. 2000: *Bilingual speech: A typology of code-mixing*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Poplack, S. 2000 [1980]: Sometimes I'll start a sentence in Spanish y termino en espanol: toward a typology of code-switching. In: Li Wei (ed.) *The Bilingualism Reader*. London: Routledge. 213–243.
- Praakli, K. 2007: Mõnda eesti-soome koodivahetuse funktsioonidest ja nende tõlgendamisvõimalustest. In: Pool, R. (ed). *Emakeel ja teised keeled V: Tartu Ülikool 17.–18.11. 2005*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. 151–163.
- Praakli, K. 2009: *Esimese põlvkonna Soome eestlaste kakskeelne keelekasutus ja koodikopeerimine*. Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 24.
- Riionheimo, H. 2007: Muutoksen monet juuret. Oman ja vieraan risteytyminen Viron inkerinsuomalaisten imperfektinmuodostuksessa. SKS:n toimituksia 1107.
- Treffers-Daller, J. 2005: Evidence for insertional codemixing: Mixed compounds and French nominal groups in Brussels Dutch. *International Journal of Bilingualism* Vol. 9, No. 3-4. 477–506.
- Verschik, A. 2002: Russian-Estonian contacts and mechanisms of interference. *Trames*, Vol. 6, 56/51, No. 3: 245–265.
- Verschik, A. 2004: Estonian compound nouns and their equivalents in the local variety of Russian. *Scando-Slavica* 50, 93–109.
- Verschik, A. 2005: Vaadeldes konvergenssi – eesti liitsõnad ja nende vasted Eesti vene keeles. *Keel ja Kirjandus* 1/2005. 21–34.
- Verschik, A. 2008: *Emerging bilingual speech – from monolingualism to code-copying*. London: Continuum.
- ISK = Hakulinen, A.–Vilkuna, M.–Korhonen, R.–Koivisto, V.–Heinonen, T. R.–Alho, I. 2004: *Iso suomen kielioppi*. SKS. Verkkoversio. <http://scripta.kotus.fi/ISK> 1.12.2009.

Finnish–Estonian bilingual compound nouns

Finnish and Estonian have similar N+N compounding systems, where the modifier is typically either in a casus componens and/or in the nominative or genitive case. In bilingual settings the structural similarity of the two languages eases the formation of bilingual mixed compounds, where one part of the compound is Estonian and the other Finnish. Bilingual homophony is more common in established compounds than in novel compounds.

This article reports an analysis of 45 bilingual compound nouns in recordings of spoken and electronic casual conversations by Finns living in Tartu, Estonia. The community consists mainly of students and slightly older academics who have lived in the country for less than 10 years. The data supports Muysken's and Treffers-Daller's observation that the head of mixed compounds tend to follow the base language of the conversation. There are however a few exceptions to this in the data. Furthermore, the bilingual homophony in Estonian-Finnish compounds is so pervasive that it is often impossible to distinguish the language of a constituent part of a compound.

Bilingual homophony in cognates and international words is thought to facilitate codeswitching and the formation of bilingual compounds. Estonian-Finnish homophones are rarely identical, but differ slightly in spelling, pronunciation and morphology. The intertwining of the two languages is seen in compounds that look Finnish at the first glance, but can only be understood through Estonian. Bilingual homophony can also be present in compounds where the modifier and head are clearly in different languages.

The lack of bilingual homophony in novel compounds can be partly explained by the semantic specificity of the words, which according to Backus is a common trait in insertional codeswitching. Non-homophony is more common in this data than in the Estonian-Russian or Finnish-Estonian bilingual compounds reported by Verschik and Praakli respectively. This could be due to the informality of the conversations in the current data, which would yield in more novel compounds of a semantically specific meaning and referent.

The usage of bilingual compounds is often pragmatically motivated – they can be used for creating intertextuality, or to take a stance or display affect. Sometimes bilingual compounds are used as linguistic puns and the data shows also one instance of a word search that results in a bilingual compound instead of a monolingual one.

MARIA FRICK

Inkeriek – a feledésbe merült finn kisebbség

Kasper HASALA

Ebben a cikkben egy kis finn népcsoport, az inkeriek, más néven inkeri finnek (finnül: *inkeriläiset*, *inkerinsuomalaiset*) történelmének, lakóhelyének, anyanyelvének és jelenlegi helyzetének bemutatására vállalkozik a szerző az inkeri finnek szervezeti tevékenységén keresztül. Az inkeriekről magyarul kevés szakirodalom áll rendelkezésre; a szerző tudomása szerint csak Peregi Dóra foglalkozott velük 1993-as, 1998-as és 2005-ös cikkében.

Jelen cikk szerzőjének viszonya az inkeri finnekhez gyakorlati szempontú: 2006 őszétől az észtországi inkeriek finn nyelvű, havonta megjelenő kulturális és információs havilapjának, az *Inkerinek* a szerkesztője, 2008 óta pedig párhuzamosan az Észtországi Inkeri Finnek Szövetségének kulturális referense Tartuban. Munkáján keresztül lehetősége nyílt az inkeri finn közösséggel való közvetlen megismerkedésre, így sok – ebben a cikkben is előforduló – adat kézíratos, illetve szóbeli forrásból származik.

1. Történelmi háttér: az etnikailag és kulturálisan sokszínű Inkeri

Inkeri, illetve Inkeriföld (finnül: *Inkerinmaa*; oroszul: *Ingermanlangyija*) a Karél-földsorozat déli részét, a Ladoga-tó déli partszakaszát és a Narva-folyótól keletre fekvő területeket magába foglaló, összesen 15 000 négyzetkilométernyi terület. Nevének legvalószínűbb etimológiája a Néva mellékfolyójához, az Inkere folyóhoz (oroszul: *Izsora*) köthető.

Inkeri őslakosai a balti finn vótok és a karjalai eredetű izsórok, akiket gyakran kevernek össze a későbbi inkeri finnekkel. A terület, amelyre a VI. századtól kezdve érkeztek ősszláv törzsek, a középkor során Kelet és Nyugat, a Kijevi Rusz és Svédország, az ortodox és a katolikus egyház közötti viszály tárgyává vált. (Inkeri korábbi történelméről ld. Uino 1992; Kirkinen 1992.)

Amikor Inkeri hosszas konfliktusok után az 1617-es sztolbovói béke megkötését követően svéd fennhatóság alá került, a háború miatt kiüresedett területre egyrészt spontán népvándorlás kezdődött, másrészt a svéd király ösztönzésére finn területekről, pontosabban Savo tartományból – a későbbi megkü-

lönbötető elnevezések szerint – a *savakko* nevű népcsoport, a Karél-földszorosról pedig az *äyrämöinen* népcsoport képviselői költöztek. A XVII. század során a területre való bevándorlás olyan erős volt, hogy 1695-ben Inkeri tartomány 63 600 fős teljes lakosságának háromnegyede, azaz szűk 48 ezer finn nyelvű volt. A vótokat és izsórokat is hozzávéve elmondható, hogy a lakosság 90 százaléka balti finn származású volt (Hämeen-Anttila 1941: 50).

A finn bevándorlás eredményeképpen Inkeriben az evangélikus hit terjedt el. 1641-ben alapították meg az inkeri püspökséget, másfél évtizeddel később pedig már 58 evangélikus gyülekezet működött összesen 36 templommal és 42 lelkésszel. Az akkoriban kiépült inkeri evangélikus egyház és képviselői voltak a következő évszázadok során az orosz nyelvű közegben a „finn nyelv és kultúra védőbástyái” (Peregi 1998: 184).

Peter von Köppen, orosz földrajz- és néprajztudós – aki az 1840-es években a Szentpétervári Kormányzóság területén élő népcsoportok földrajzi elhelyezkedésével és számbeli viszonyaival foglalkozott – adatai szerint Szentpétervár környékén 72 323 inkeri (29 243 *äyrämöinen* és 43 080 *savakko*) élt. Ebben az időszakban a területen élt még 15 600 izsór és 5148 vót is (Saressalo 2000: 16–17). Elmondható, hogy a XVIII. század elején a finn nyelvű Inkeri közepére épített Pétervárnak kiemelkedő hatása volt úgy a terület gazdaságára, mint népességi viszonyaira nézve is. (Részletesebben pl. Engman 1992.)

1917-ben az evangélikus gyülekezetek egyházi anyakönyvei alapján Inkerinek 127 000 lakosa volt (Anepaio 1999: 438). A finn nyelvű lakosok számát növelték a többnyire Szentpéterváron és más városokban élő finn telepek, vagyis az ún. pétervári finnek, akiknek száma a XX. század elején 13 ezer körül mozgott. Kelet- és Nyugat-Inkeriben az orosz ortodoxok alkották a többséget.

Az 1926-os népszámlálás alapján a Szovjetunióban összesen 137 569 balti finn élt: 121 577 (nagyraészt inkeri) finn, 15 298 izsór és 694 vót. A második világháborút megelőző időszakban – először az erőszakos kollektivizálás, majd a sztálini terror következtében – a becslések szerint ötvenezren elpusztultak. A tömeges száműzetés és az erőszakos kitelepítések másik ötvanezer inkerit szórtak szét a Szovjetunió különböző részein: a Kola-félszigeten, Közép-Ázsiában, az Urál területén és Szibériában (Nevalainen 1992: 258–259). Ennek ellenére a második világháború előtt a Szovjetunió területén élő finnek száma még megközelítőleg 145 000 volt (Saressalo 2000: 37).

2. Karéliától Szibériáig – szétszórva a Szovjetunióban

A finn nyelvű Inkeri a második világháború során szűnt meg teljesen létezni. 1943–44 során a német megszállás alatti területen maradt inkerieket

nagyrészt Finnországba telepítették át. Pekka Nevalainen (1989) adatai alapján összesen 63 ezer inkeri került így Finnországba. A háborús hadszíntérré vált Nyugat- és Közép-Inkerit gyakorlatilag kiűrtették a németek. A leningrádi ostromgyűrűben maradt kétmillió lakos között 30 ezer inkeri is volt, akiknek becslések szerint fele az ostrom során életét veszítette. Ezen kívül tízezer inkerit más népcsoportokkal együtt evakuáltak az ostromgyűrűből, és Szibériába telepítették őket (Saressalo 2000: 32; Nevalainen 1992: 267–268).

A Szovjetunióval 1944-ben kötött békeszerződés alapján Finnország kötelezte magát arra, hogy az összes, a második világháború során Finnországba kényszerített szovjet állampolgárt – köztük elsősorban a hadifoglyokat – visszaszolgáltatja. Mivel az inkeriek elvileg önkéntesen települtek át Finnországba, velük szemben ekkor is a szabad választás jogát hangsúlyozták, a gyakorlatban azonban azokat is rábeszélték a visszatérésre, akiknek ez nem állt szándékában. Pekka Nevalainen szerint (1989: 296–297) 56 869-en tértek vissza önmaguktól vagy kényszerből a Szovjetunióba, vagyis a háború során Finnországba telepítettek 87 százaléka. Őket azonban mégsem engedték vissza Inkeribe, a vonatok megállás nélkül mentek tovább velük Közép-Oroszországba. A száműzöttek az 1940-es évek végén hagyhatták el a száműzetés helyét, és költözhetek Karéliába vagy Észtországba. Inkeriben csak 1956 után kaptak letelepedési engedélyt (Flink 1995: 163–165, 176–177).

A finn népesség száma a háború során harmadával csökkent; Leningrád környékén, azaz szülőföldjükön nem kevesebb, mint 80 százalékkal. Az 1959-es népszámláláskor számuk már csak 92 717 volt. Ekkor a Szovjetunió területén élő finnek nagyrészt Karéliában (28 ezer), Leningrád környékén (23 ezer) és Észtországban (17 ezer) éltek. A Szovjetunió egyéb területein 25 ezer finn élt (Saressalo 2000: 37).

Karéliába elsősorban erdei munkákra hívták az inkeri finneket. Azt, hogy sokan a költözés mellett döntöttek, indokolja Karélia erős finn háttere is, hiszen a finn kulturális életnek hosszú hagyományai voltak a területen, a Finnországból 1918-ban menekült vörösök pedig döntő szerepet játszottak Karélia közigazgatásában és kulturális életében.

A finn lakosok száma a Szovjetunió területén 1939–89 között

év	1939	1959	1970	1979	1989
finnek	144 525	92 717	84 750	77 079	67 359

(Saressalo 2000: 37–38).

A népességi statisztikákban finneken elsősorban a „leningrádi finneket”, azaz inkeri finneket értették, de ugyanebbe a kategóriába tartoztak a Finnországból 1918-ban menekült vörösök, valamint az izsórok és a vepszék is. Ez utóbbi csoportok létszáma azonban az inkeri finnek mellett csekélynek mondható (Anepaio 1999: 440). A számok fényében látható, hogy a szovjetunióbeli finnek száma ötven év alatt a felére csökkent. Párhuzamosan a finn nyelvűek száma 124 000-ről 23 000-re, azaz több mint 80 százalékkal esett (Saressalo 2000: 38).

A Szovjetunió felbomlása előtt 1989-ben a finnek nagy része a történelmi Inkeriben, illetve a Leningrádi Területen (20 250), Karéliában (18 400) és Észtországban (16 700) élt. Az ország egyéb területein 12 ezer finn lakott. A népszámlálás szerint már csak egyharmaduk beszélte a finnt anyanyelveként (Saressalo 2000: 38–39; Anepaio 1999: 439). Ugyanakkor azt is figyelembe kell venni, hogy még a Szovjetunió felbomlása előtti időkben is sok finn titkolta származását. Pekka Nevalainen szerint az összes finn közül 61 ezer volt inkeri finn, bátrabb becslések szerint számuk elérhette a 100 ezret is (Nevalainen 1989: 288–289).

A legutóbbi 2002-es népszámlálás szerint 34 050 finn élt az Orosz Föderáció területén. Inkeri finnek azonban csak 314 vallotta magát, ami arra utal, hogy az inkeri finnek nagy része az „inkeri finnséget” nem tartja külön etnikai csoportnak. A volt Inkeri területén élők többnyire szívesebben nevezik magukat egyszerűen *finnek*, az *inkeri* fogalom inkább külső, Finn- vagy Észtországban használt megnevezés. A következő, 2002-ből származó adatok mind a magukat finnek, mind inkeri finnek vallott személyek számát tartalmazzák az Orosz Föderáció területén (oroszsországi népszámlálás 2002): Karjalai Köztársaság: 14 210 fő, Leningrádi Terület: 7965 fő, Szentpétervár: 4051 fő, a Krasznojarszki Területen 635, a Tyumenyi Területen 456 és a Murmanszki Területen 429 fő.

Wladimir Kokko (2004), a szentpétervári Inkeri Szövetség elnöke azonban kritikusan viszonyul a hivatalos statisztika eredményeihez. Szerinte a népszámlálók egy része az inkeri finneket pusztán az orosz név alapján automatikusan orosznak jegyezte be, sokaktól meg sem kérdezve nemzetiségi hovatartozásukat.

Az inkeri finnek számára mindig is rendkívül fontos szerepe volt az evangélikus egyháznak; annyira, hogy a teljes mértékben ortodox környezettől sokszor nem elsősorban a finn nyelvű háttér, hanem sokkal inkább az evangélikus hit által különültek el (Kokko 2008). A nyilvános vallásgyakorlás azonban az 1930-as években lehetetlenné vált a Szovjetunióban. Bezárták a templomokat, megszüntették a gyülekezeteket, börtönbe zárták vagy kivé-

gezték a lelkészeket. Az egykori templomok kultúrházak, klubok, mozik, raktárak vagy egyenesen javítóműhelyek szerepét töltötték be. A vallásos tevékenység illegalitásba szorult, a hitélet az emberek otthonaiban, zárt ajtók mögött élt tovább. Párhuzamosan a finn nyelvű kultúra más csatornáit is ellehetetlenítették: az iskolákat bezárták, az újságokat megszüntették, könyveket nem nyomtattak (Peregi 1998: 186). Ezt az időszakot követően az első gyülekezet 1970-ben kapott működési engedélyt a karéliai Petrozavodszkban. Inkeriben csak 1977-ben engedélyezték a puskini evangélikus gyülekezet működtetését (Peregi 1993).

Amikor a glasznoszty és a peresztrojka nyomán az 1980-as évek közepén több lehetőség nyílt, a kisebbségek is hozzáláttak a tudatos szerveződéshez. Az inkeriek 1988 őszén megalapították az Inkeri Szövetséget (finnül: *Inkerin Liitto*), amely hamarosan létrehozta helyi szervezeteit Inkeri különböző részein. A szövetség taglétszáma az 1990-es évek közepén volt a legmagasabb, 8000 fő feletti. Aleksanteri Kirjanen, az Inkeri Szövetség elnöke adatai alapján a 31 helyi szervezet jelenleg összesen 12 000 tagot tart nyilván. A tagoknak azonban csak egyharmada aktív, tagdíjat fizető, a fennmaradó 8500 inkeri vagy Finnországba költözött, vagy már csak papíron tag. Karéliában az inkeriek a Karéliai Finnek Inkeri Szövetsége néven (finnül: *Karjalan suomalaisten Inkeri-liitto*) saját szervezetet hoztak létre 1989-ben. A finn nyelvű kultúra támogatója Karéliában többek között a finn színház és a finn nyelvű sajtó is.

Az inkeri egyház is újráleledt, 1992-ben önálló egyházzá vált, és még ugyanebben az évben felavatták Kelttóban az első új templomot is. Az inkeri egyháznak jelenleg nyolcvan gyülekezetben 15 ezer tagja van szerte Inkeriben, Karéliában és Oroszország egyéb területein (Inkerin kirkko 2007). Az orosz és finn nyelven működő egyház aktív missziós munkát folytat az Urál környékén és Szibériában, és a finneken kívül bőven vannak más nemzetiségű tagjai is.

3. Az észti rokonok szárnya alatt

A tartui békeszerződés (1920) alapján Észtország megkapta Oroszországtól Nyugat-Inkeri kis szeletét. Ez a Narva folyón túli ún. Észt-Inkeri 1934-ben tizenhárom falvat, valamint 1100 lakost számlált. A terület legnagyobb falva Kallivieri, észtil Kallivere, amelynek 1939-ben 382 lakosa volt. A két világháború közötti észtországi inkeri finn népességhez hozzá kell számítani a tartui békekötés után az inkeri ezred hétszáz leszerelt katonáját is. A területet Észtország szovjet megszállásával egy időben 1944-ben Oroszországhoz csatolták (Karhu 1999).

Németország 1941 őszén elfoglalta Észtországot, valamint Közép- és Nyugat-Inkerit. A háborús hadszíntérről az éhség és a nyomor Észtországba űzte az inkerieket, akiknek száma ott 1943 elején elérte a 18 ezret. 1943 őszén Paldiskin keresztül Finnországba küldték őket, de még a háború végén is körülbelül háromezren tartózkodtak az országban. Az 1944 végén, 1945 elején Finnországból visszatérített és a belső-oroszországi területekre telepített inkeriek a háború befejezése előtt, valamint közvetlenül a háború után, legnagyobb számban pedig 1946–47-ben kezdtek titokban átszivárogni Észtországba. Az országba érkezett legtöbb finnt azonban 1947 és 1950 között újra száműzték (Anepaio 1999: 439).

Sztálin halála után a száműzötteknek lehetőségük nyílt a kitelepítés helyéről való elköltözésre. Mivel szülőházaik Inkeriben megsemmisültek a háború idején, vagy ott már mások éltek, sokan a Karél ASzSzk-ba, vagy az Észk SzSzk-ba költöztek. A finneknek nyelvileg viszonylag könnyű dolguk volt a Karéliába vagy Észtországba való település során. Észtországban a gazdasági helyzet is vonzó volt, hiszen az ország a Szovjetunió legfejlettebb területeinek egyike volt. Észtország evangélikus háttere is hozzájárult sokak áttelepüléséhez (Anepaio 1999: 439). Az észk területekre való áttelepülés gyakorlatilag egyenlő volt a Szovjetunió belüli menekülthullámmal. Az inkerieket gyakran úgy száműzték otthonaikból, hogy csak huszonnégy óra állt rendelkezésükre az induláshoz (Ahlqvist 1996: 14).

Az 1959-es népszámlálás szerint az Észk SzSzk-ban 16 699 fővel a finnek alkották a legnagyobb kisebbségi csoportot. 1970-ben voltak a legtöbben, 18 537-en, ezt követően viszonylagos és abszolút számuk folyamatosan csökkent (Anepaio 1999: 439–440).

A közvetlenül a háború után Észtországba érkezett inkeriek vidéken telepedtek le, és a mezőgazdaságban helyezkedtek el, hiszen ez a típusú munka nem volt ismeretlen számukra, arról nem is beszélve, hogy vidéken a hatóságok figyelmét is könnyebb volt elkerülni. Amikor a száműzetéssel és erőszakos kitelepítéssel kísért kollektivizálás elkezdődött, a finnek nagyobb településekre kényszerültek. Az 1950-es évek második felétől érkezett ún. második hullámbeliek már egyenesen városokban és ipari központokban telepedtek le. Ugyanakkor Észtország fejlődő ipari központjaiban oroszok, ukránok és a Szovjetunió más nemzetiségei is otthonra találtak (Ahlqvist 1996: 15).

Területileg a finnek nagy része Észak- és Északkelet-Észtország területére összpontosult; a legnagyobb számban még mindig Tallinnban, Kohtla-Järvében, Jõhviban és Narvában élnek. Ez köszönhető egyrészt Inkeri közelségének, másrészt az északkelet-észtszaki, a fővárosi és a főváros környéki gyors iparosodásnak, valamint a háború utáni munkaerőhiánynak, amely épp

ott volt a legnagyobb. Pontosan ezek a területek voltak egyben azok is, amelyek gyorsan oroszosodtak, ezért az ottani inkeri finnek nyelve is hamarosan az orosz lett. Így az észak-, északkelet-észtsországi finnek az orosz nyelvű kultúrához kötődnek, míg az Észtország más területein élők elsősorban az észti nyelvű többségi kultúrához kapcsolódnak. A délkelet-észtsországi finnek központja Tartu egyetemvárosa lett, ahol szintén jelentős ipari tevékenység is folyt (Anepaio 1999: 440–441).

A finnek száma Észtországban (1959–2009)

év	1959 ¹	1979 ¹	1989 ¹	2000 ²	2009 ³
finnek	16 699	18 537	16 622	11 837	10 767

¹ Anepaio 1999, ² Statistikaamet 2000, ³ Statistikaamet 2009.

2000-ben Tallinnban és Harjumaa nevű megyében 3594 finn élt, Kelet-Virumaa megyében (többek között Narvában, Jõhviban és Kohtla-Järvében) 2580, Tartuban és megyéjében 1565, Nyugat-Virumaa megyében és központi városában, Rakverében pedig 1115. Egyéb területeken az inkeri finnek száma jelentősen kisebb (Statistikaamet 2000). 2009-re számuk valamelyest csökkent: Harjumaa megyében 3336, Kelet-Virumaa megyében 2296, Tartuban és megyéjében 1512, Nyugat-Virumaa megyében pedig 1002 inkeri finn él (Statistikaamet 2009).

Az 1989 és 2000 közötti számbeli csökkenés oka nagyrészt a Finnországba való áttelepülési hullámban keresendő. Különösen nagyszámú inkeri költözött át Tallinnból, ahol a finn nyelvet sokan beszélték, hiszen egész Észak-Észtországban rendszeresen nézték a Finn Televízió, illetve hallgatták a Finn Rádió adásait. Az inkeriek kivándorlása bizonyos mértékben megváltoztatta az észtsországi inkeri népesség területenkénti megoszlását, egyes inkeri központok gyakorlatilag megszűntek létezni, köztük például a közép-észtsországi Raplamaa inkeri közössége (Ahlqvist 1996: 20). Másrészt az utóbbi évekre az is jellemző, hogy a korábban áttelepültek – elérve az észtsországi megfelelő életszínvonalhoz szükséges anyagi biztonságot – a nyugdíjkorhatár elérése után visszatértek Észtországba.

Az 1989-es népszámlálás alapján az Észtországban élő finnek harmadának volt anyanyelve a finn (illetve ennyien tudtak a gyakorlatban is finnül). Észt volt az anyanyelve 40,8 százalékuknak, orosz pedig 28,2 százalékuknak (Anepaio 1999: 441). A világháborúk után az országba érkezett finnek az észtet közeli rokon nyelvként viszonylag könnyen elsajátították, így az Észtországban született és iskolába járt fiatal nemzedék gyorsan megvált a finn anyanyelvként való használatától. A nyelvek egymáshoz való közelségének

következményeként vegyes változatok jöttek létre. Az idősebb generáció tagjaira gyakran jellemző az, hogy elfelejtették az Inkeriben tanult finn nyelv-változatot, de az észtet sem sajátították el kifogástalanul (Savijärvi–Savijärvi 1999: 33).

Az észtországi inkeriek az ország egyik legaktívabb kisebbségét alkotják. Tizenegy szervezetben, azaz társaságban (finnül: *seura*; észtül *selts*) működnek, amelyeknek összesen ezer tagja van (2008-ban 1118 tag volt, 2009-ben 979). A helyi társaságok a fedőszervezetként működő Észtországi Inkeri Finnek Szövetségének (finnül: *Viron inkerinsuomalaisten liitto*; észtül: *Eesti Ingerisoomlaste Liit*) tagjai, amelyet 1990-ben alapítottak. Az inkeri finnek azonnal szerveződni kezdtek, amikor 1988 nyarán az ún. éneklő forradalom elkezdődött Észtországban. A helyi inkeriek szívesen emlegetik, hogy első szervezetüket az egész Szovjetunió területén éppen Tartuban alapították meg. A gyakorlatban azonban a Szentpétervári Inkeri Szövetség ugyanekkor, 1988 októberében került bejegyzésre. Az inkeri zászlót – sárga háttér előtt vörös, ún. skandináv keresztet ábrázoló zászló, amelyet kék sáv fut körbe – azonban 1988. december 18-án valóban Tartuban avatták fel először. Inkeriben az ünnepélyes zászlóavatásra a kupanitsai templom romjainál került sor 1989 májusában.

Két észtországi finn nyelvű gyülekezet működik Tallinnban és Tartuban, és minden más, nagyobb városban is rendszeresen kerül sor finn nyelvű egyházi rendezvényekre. A gyülekezeteket az észtországi inkeriek alapították, tagjaik is mindmáig túlnyomórészt közülük kerülnek ki.

4. Finnországban, az ősök földjén

Az inkeri finnek – rövidebb megszakításokkal – egészen Finnország függetlenedéséig és az 1917-es októberi forradalomig állandó kapcsolatban álltak Finnországgal és az ott élő finnekkel. A kapcsolatok megszakadásának messzemenő hatása volt az inkeri kulturális életre (Peregi 1993).

Az évekig tartó szovjet-oroszországi zavargások következtében 1918 és 1921 között megérkezett Finnországba az inkeri finnek első jelentős menekülthulláma. A menekültek száma 1920-ban volt a legmagasabb, ekkor 8200-an tartózkodtak az országban. A tartui béke megkötése után az inkeriek nagy része visszatért szülőföldjére, így a második világháború során már csak valamivel több, mint másfél ezren voltak Finnországban (Nevalainen 1989: 20–21). Finnország a függetlenedése és a tartui béke megkötése közötti időszakban nem hivatalosan részt vett a határ túloldalán zajló szovjetellenes felkelésekben és szabadságharcokban (finnül ún. *heimosodat*). Az inkeriek is megszervezték az ellenállást, de politikai és területi egység hiányában nem sike-

rült semmilyen előnyt kivívniuk (Hämeen-Anttila 1941: 73–78). Függetlenedési, illetve autonómiát célzó szándékaik megghiúsulását követően „emigráns kormányuk”, vagyis az Észak-Inkeri Bizottság 1924-ben a Nyugat-Inkeri Bizottsággal egyesülve Inkeri Bizottsággá alakult (finnül: *Inkeriläisten Toimikunta*) (Hämeen-Anttila 1941: 105–106). Működési formája és eszmeisége alapján azonban – az 1922-ben alapított Inkeri Szövetséghez hasonlóan – inkább polgári vagy kulturális egyesületre emlékeztetett.

Ahogy már korábban megemlítettük, a finn folytatólagos háború (1941–44) idején 63 ezer inkerit telepítettek Finnországba, akik jelentős segítséget nyújtottak a háborúban álló, munkaerőhiányban szenvedő ország számára. A moszkvai fegyverszünet feltételeinek megfelelően azonban nagy részüket 1944–45-ben visszaszolgáltatták a Szovjetuniónak. Körülbelül 8000 inkerinek sikerült Finnországban maradnia, akiknek jelentős része Svédországba menekült, így 1953-ban Finnországban már csak 3748 inkeri tartózkodott (Nevalainen 1989: 23).

Függetlenül a politikai irányváltástól, a folytatólagos háború után az Inkeri Egyesület folytathatta tevékenységét, igaz, hogy meglehetősen visszafogott módon. Az első nyári ünnep (*kesäjuhlat*) csak 1956-ban került megrendezésre. 1958 óta jelenik meg információs lapjuk, az *Inkeriläisten viesti* (Inkeriek Üzenete). A kulturális tevékenység támogatására alapították 1965-ben az Inkeri Kulturális Alapot (*Inkeriläisten Sivistyssäätiö*). Az Inkeri Egyesület 1993 óta Finnországi Inkeri Szövetség néven (*Suomen Inkeri-liitto*) működik.

Visszafogottan tevékenykedhetett az országban maradt több ezer inkeri finn is, hiszen folyamatosan fenyegette őket a Szovjetunióknak történő esetleges kiszolgáltatás veszélye. Az országban maradtak csak az 1950-es évektől kezdve kaphattak állampolgárságot, bár az állampolgári jogok megszerzése még akkor is számos nehézségbe ütközött. A legtöbb inkerinek az állampolgárságot az 50-es évek végén ítélték oda, az utolsók azonban csak a 70-es évek végén váltak finn állampolgárrá (Nevalainen 1989: 318–319).

1990 áprilisában Mauno Koivisto, az akkori finn köztársasági elnök nyilatkozatot tett, amelyben az inkerieket a külföldön élő finnekhez azonos státuszba emelte, akiknek ún. visszatelepülőkként (finnül: *paluumuuttaja*) joguk van visszatérni őseik földjére, azaz Finnországba. A nyilatkozatot az inkeriek áttelepülésének gyors hulláma követte. Finnországban a visszatelepülőket ugyanazok a jogok illetik meg, mint a finn állampolgárokat, öt év elteltével az állampolgárságot is kérvényezhetik (Peregi 1996: 188–189). A visszatelepülést érintő jogszabályokat időnként szigorították, így 2003-tól a visszatelepülőknél el kell végezniük a visszatelepülésre felkészítő kurzust. Az alapszintű finn nyelvtudás is követelmény, vagyis a Közös Európai Referenciake-

ret szerinti A2 szint, amelyet a kifejezetten inkerieknek készített nyelvi teszt segítségével mérnek.

Az első öt év során 15 ezer visszatelepülő érkezett az országba (Inkerin-suomalaiset kunnassa: 17), 2001-ben a finn Bevándorlási Hivatal, a Munkaügyi Minisztérium és a Statisztikai Hivatal 20 ezerre becsülte a számukat (Paluumuuttajien toimeentuloturvatyöryhmä 2001), 2004-ben pedig 25 ezerre (Työministeriö 2004: 2). Az elmúlt húsz év során összesen 30 ezer inkeri finn költözhetett Finnországba (Yle 2006; Sisäministeriö 2009). A visszatelepülők száma azért alapul csak becsléseken, mert a Statisztikai Hivatal csak az érkezők állampolgárságáról és anyanyelvéről gyűjt adatokat, nemzetiségükéről nem (Paluumuuttajien toimeentuloturvatyöryhmä 2001).

Inkeri finn visszatelepülők (1997–2004)

Eredeti lakóhely	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	Össz.
Szentpétervár	710	249	474	282	359	346	277	203	2900
Petrozavodszk	597	397	413	437	367	407	335	151	3104
Moszkva	318	85	86	234	161	105	40	56	1085
Murmanszk	–	8	31	12	15	16	4	2	88
Észtország	312	426	300	171	150	190	116	106	1771
Összesen	1937	1165	1304	1145	1052	1064	772	518	8957

Forrás: Finn Munkaügyi Minisztérium

Finnország Szentpéterváron működő főkonzulátusának statisztikai adatai alapján 2005-ben Oroszországból összesen 404, 2006-ban 369, 2007-ben 441, 2008-ban pedig 415 visszatelepülő érkezett. Az Észtországból érkezettekéről 2004 után nem készült statisztika. A számok az inkeri visszatelepülőkön kívül a velük együtt érkezett orosz vagy észt családtagokat, valamint a Finnországba települt egykori finn állampolgárokat is magukban foglalják.

A Finnországban élő oroszok és más nemzetiségű, de orosz nyelvű közösségek növekedésének Finnországban folyamatos hírértéke van. A legfrissebb népszámszági statisztika szerint 2009-ben 48 740 orosz nyelvű lakosa volt Finnországnak (Tilastokeskus 2009a: 2), előzetes becslések alapján számuk 2009 szeptemberében érte el az 50 ezret (Tilastokeskus 2009b). Többek között Toivo Iho (2009), a Finnországi Inkeri Szövetség elnöke szerint ezeknek az „oroszoknak” nagy részét a visszatelepülőként Finnországba költözött inkeri finnek és velük együtt áttelepült hozzátartozóik alkotják. Az eloroszosodott visszatelepülőknek nehezebb dolguk van a finn társadalomba való beilleszkedés során, az ilyen kivételes esetek pedig a médiában is nagyobb figyelmet kapnak.

Észtországból összesen legfeljebb háromezer visszatelepülő érkezett, így az inkeriek száma Finnország gyarapodó észt nyelvű közösségében nem túl számottevő, hiszen 2008 végén 22 357 észt anyanyelvű élt Finnországban (Tilastokeskus 2009a: 2). Arról nem is beszélve, hogy az Észtországból érkezett orosz nyelvű visszatelepülők a statisztikai adatok alapján Finnország orosz nyelvű kisebbségének részét alkotják.

A Finnországon kívüli inkeri szervezetek közös képviselője a finn hatóságok felé a külhoni finnek fóruma, azaz a Külhoni Finnek Parlamentje (*Ulko-suomalaisparlamentti*) a külföldön élő finneket összefogó fedőszervezet, a Finn Társaság (*Suomi-Seura*) működtetésében. A karéliai, inkeri és észtországi inkeri szervezetek együtt a parlament ún. kelet-európai frakcióját alkotják.

5. Svédország csekély számú inkeri finn kisebbsége

Svédországban az inkeri finnek száma a második világháború után volt a legmagasabb, amikor Svédországba menekülve megpróbálták elkerülni a szovjet hatóságokkal való összeütközést. A Finnországban maradt inkeriek közül mintegy 4500-an települtek át 1944–45 között titokban vagy törvényesen Svédországba, ahol a Szovjetunió befolyása lényegesen kisebb volt (Nevalainen 1989: 317–318). A Svédországba menekülők külön csoportját alkották a finn hadseregben 1941–44 között a Szovjetunió ellen harcolt inkeri katonák (finnül: *heimosoturit*), akik azonnali menekülésre kényszerültek a szovjet hatalom elől. Pekka Nevalainen (1989: 310–311) számításai szerint számuk szűk háromszáz fő körül mozgott. Mivel azonban a háború utáni nyomozások során katonák százainak tartózkodási helye maradt tisztázatlan, az is előfordulhat, hogy többen voltak.

Az inkerieket Svédországban a többi háborús menekülthöz hasonlóan fogadták, ideiglenes szállásokon és menekülttáborokban helyezve el őket. Mivel a munkaerőhiány nagy volt a háború utáni országban, a menekültek gyorsan találtak erdészeti vagy ipari jellegű munkát. A lakáshiány miatt a lakhatási körülmények még hosszú ideig szűkösek és munkahelyhez kötöttek voltak. Állampolgárságot hétévi svédországi tartózkodás után lehetett igényelni (Sverigeingermanländarnas historia: 43–49).

Svédország legnagyobb inkeri közösségei Boråsban, Eskilstunában, Göteborgban, Jönköpingben, Stockholmban, Västeråsban és Örebróban található. Ugyanezek a helyek egyben az ország finnek által legsűrűbben lakott területei is, bár a finnországi finnek csak az 1960-as, 70-es években települtek át Svédországba. Az országból az inkeriek elenyésző része még tovább költözött, többek között Amerikába és Ausztráliába, de közülük a Svédország-

ban maradtak őrizték meg talán legjobban identitásukat, ami abból adódik, hogy ott viszonylag nagy számban és tömbökben élnek (Peregi 1996: 189).

A svéd statisztikákban nincs értelme inkerieket keresni, mivel adatokat csak a születési helyről gyűjtenek, a nemzetiségről és az anyanyelvről nem. A Svéd Rádió finn nyelvű rádióadója, a Sisuradio által a svéd Központi Statisztikai Hivataltól rendelt kutatás szerint a finn háttérrel rendelkezők száma Svédországban eléri a 675 ezret, vagyis a teljes lakosság 7,3 százalékát. Ez az adat a Finnországban születetteket, valamint gyermekeiket és unokáikat érinti (Sisuradio 2009). A kutatási eredmény azonban nem mond semmit a finn nyelvtudásról vagy a finn, esetleg inkeri finn identitásról, hiszen az inkeriek nem Finnország területén születtek. Rendelkezésünkre áll azonban az 1980-as évek végén készült becslés, amely szerint Svédországban körülbelül 8 ezer inkeri származású élt (Nevalainen 1992: 292).

Az inkeriek Svédországba való költözésük után folyamatosan tartották egymással a kapcsolatot. A kezdeti időkben az egyik legfontosabb finn nyelvű esemény a finn nyelvű egyházi tevékenység volt. Boråsban 1947-ben társaságot alapítottak, amely az összes svédországi inkeri közös szervezete kívánt lenni (Sverigeingermanländarnas historia: 77). A fedőszervezet megalapítása azonban csak 1956-ban sikerült, amikor megalapították az Inkeri Finnek Központi Szövetségét, melynek neve 1992-től Svédországi Inkeri Szövetség (svédül: *Sveriges ingermanländska riksförbund*, finnül: *Ruotsin Inkeri-liitto*). A szövetség tagregisztere 2005-ben készült, a legfrissebb statisztika szerint 1218 fő. A taglétszám 1984-től 1992-ig egyre nőtt (497 főről 1603-ra), azóta azonban a tagok száma lassanként csökken. A szövetség jelenlegi, számottevő taglétszámú szervezetei az országosan működő Ingria (408 tag), valamint az egyes városokban működő helyi szervezetek Boråsban (235 tag, 2005), Stockholmban (136), Eskilstunában (106) és Göteborgban (99) (Ingmanland 2005).

Ugyanakkor, amikor a háború utáni Finnországban maradt inkeriek érdeke azt diktálta, hogy a lehető legegészrevéltlenebbek maradjanak, a Szovjetunió svédországi befolyása közel sem volt olyan erős. Ezt jelzi az is, hogy Svédországban az inkeri finnek nyári ünnepélyeket rendezhettek, ahol a nemzeti szimbólumokat, a zászlót és a címet is használhatták. Finnországban az inkeri zászló nyilvános használata tilos volt a háború után, mivel az Inkeri függetlenségéért folytatott harcok során 1919-ben Észak-Inkeriben felavatott zászló a szovjet erők számára a veszélyes nacionalizmus szimbóluma volt.

A svédországi inkeri finnek tájékoztató lapja, az *Ingria* első száma negyed évszázaddal ezelőtt, 1984-ben jelent meg. Akkoriban ez volt az első inkeri

lap a finnországi *Inkeriläisten viesti* után (Ingermanländarnas historia: 153). A lap szinte teljes egészében svéd nyelvű, amely már önmagában sokat elárul a svédországi inkeriek nyelvi helyzetéről.

6. A halványodó finn identitás

Az inkeri finnek identitásának letéteményese az 1700-as évektől kezdve a finn nyelv és az evangélikus vallás. A vallás szerepe az utóbbi ötven év során meggyengült. Ennek oka egyrészt a Szovjetunió határozott ateisztikus politikája volt, másrészt a nyugati szekularizáció, amely különösen a fiatalabb inkeri nemzedékre hatott. (Ld. Kokko 2008.) Az evangélikus Finnországban például – a szovjetunióbeli helyzettel ellentétben – a inkerieknek nem volt és jelenleg sincs szükségük arra, hogy identitásuk megtartása érdekében az egyházba kapaszkodjanak.

A Finnországon kívül élő inkeriek három csoportra oszthatók, akik egyben az asszimiláció három fokát képviselik: az 1930-as évek előtt születettek, az 1930-as és 40-es években születettek, valamint az 1950-es években és később születettek. Az első csoportba tartozók finnek tartják magukat, és otthon is használják a finn nyelvet. Számukra a finnság a mindennapi élet része. A 30-as, 40-es években születettek között finn és egyéb anyanyelvűek (orosz, észt, svéd) nagyjából egyforma arányban vannak. Ők szüleiktől örökölték a finn életmódot, ismerik a hagyományokat és érdeklődnek irántuk, de többnyire nem közvetítették azokat a következő generáció számára. A harmadik, fiatalabb csoport anyanyelve szinte kizárólag az orosz, az észt és a svéd, nekik már nincs aktív kapcsolatuk a finnséggel, annak kultúrájával és nyelvével. Az asszimilációhoz hozzájárult a finn nyelvű iskoláztatás hiánya és a szovjet időszakban elsajátított birodalmi szovjet gondolkodásmód is (Saressalo 2000: 38). E folyamat egyformán érinti a nyelvet, a kultúrát és a vallásosságot is.

Az orosz nyelv természetesen már néhány száz éve hat az inkeriek nyelvére, másrészt azonban a finntól való különbözősége lelassította a teljes nyelvcserét. Az inkeri finnek orosz nyelvtudása nagyon eltérő volt a második világháború előtt, nagy részük rosszul beszélt oroszul, mivel saját faluközösségeikben az 1920-as évekig boldogultak finnül is. Az 1930-as években az elnyomás, a száműzetések és az általános oroszosítás hatására a finn nyelvű közösségek gyorsan eloroszosodtak. Azóta az orosz nyelv olyan mértékben hatja át az inkeri finn közösségeket, hogy egymás között is az oroszot használják (Savijärvi–Savijärvi 1999: 37).

Az inkeri finnek nyelve eredetileg a finn délkeleti nyelvjárásainak csoportjába tartozott. (Az inkeri nyelvjárásról ld. Ruoppila 1969: 301–307; Mul-

lonen 2004.) A finn iskolákban az 1930-as évek végéig a finn köznyelv volt az oktatás nyelve, amikor a finn iskolákat megszüntették. A háború után született nemzedékek, akik gyermekkorukban otthon még finnül beszéltek, egymás között is az oroszot kezdték használni, a finn nyelvtudás eltűnt, a nyelvcsere megtörtént, így már kétnyelvűségről sem lehet beszélni (Savijärvi–Savijärvi 1999: 40–41). Miközben 1959-ben a finn még a Szovjetunió területén élő finnek 59,8 százalékának volt az anyanyelve, 1970-ben már csak 50 százalékuknak, 1989-re pedig szűk harmaduknak (Anepaio 1999: 442).

A fiatalabb nemzedékek érdeklődése a finn nyelv iránt akkor ébredt fel, amikor lehetőségük nyílt finnországi munkavállalásra. Emellett a Finnországban élő rokonokkal való kapcsolattartás során is gyakran van szükség a nyelvtudásra. A finn nyelvből mostanra a különböző országokban élő inkeri finnek lingua francája lett, amelynek segítségével az egyes országok inkeri szervezetei tartják a kapcsolatot. Az inkeri finn szervezetek egyik fő célkitűzése az inkeri finnek nyelvtudásának fejlesztése, ezért gyakran szerveznek nyelvi kurzusokat tagjaiknak és más érdeklődőknek.

Egyes vélemények szerint a 90-es évek tömeges áttelepülése Finnországba szintén veszélyezteti az észtországi, karéliei, illetve az oroszországi finn kulturális életet, hiszen az elsőként áttelepülők a képzett, munkaképes korú lakossághoz tartoztak. Főleg az áttelepülési hullám kezdetén elsősorban azok indultak útnak, akiknek egyértelműen finn identitása és viszonylag jó finn nyelvtudása volt. Az inkeri falvakban szinte csak az idősek maradtak (Inkerinsuomalaiset kunnassa: 23). A helyzet megkönnyítésére a finn hatóságok beindították az Inkeri-programot, amelynek célja az idős finnek helyzetének javítása volt a fenti területeken. A program keretében a Finn Munkaügyi Minisztérium jelentős anyagi támogatást nyújtott egyrészt az inkeri időseket szolgáló napközi, illetve szociális otthonok alapítására, másrészt a visszatelepülésre felkészítő finn nyelv és kultúra kurzusok tartására (Inkerinsuomalaiset kunnassa: 19).

A visszatelepülés pártolói arra hivatkoznak, hogy a Finnországba visszatelepült inkerieknek sokkal jobb lehetőségük van az inkeriek ügyének pártolására, mint eredeti lakóhelyükön. Az inkeri szervezetek (pl. az Észtországi Inkeri Finnek Szövetsége) is nagyon gyakorlatiasan viszonyulnak a visszatelepüléshez: információt közvetítenek, nyelvi kurzusokat szerveznek a visszatelepülést tervezőknek, vízumot intéznek, és lakhatási lehetőségeket keresnek számukra (Viron inkerinsuomalaisten liitto).

Az utóbbi években néhány évi finnországi munka után mégis sok visszatelepülő tért vissza abba az országba, ahonnan áttelepült, és ahol időközben rendeződött a gazdasági helyzet. A 2008-ban kezdődött válság előtt különö-

sen Oroszországban volt olyan kedvező a gazdasági helyzet, hogy egyre többen mondtak le a visszatelepülés jogáról, és maradtak inkább az országban. A maradás melletti döntést bizonyára az is gyakran befolyásolja, hogy a Finnországhoz fűződő lelki kötődés a fiatal, munkaképes korúak között egyre halványabb.

2007-ben a finn kormány úgy döntött, hogy megszünteti a visszatelepülési státuszt, gyorsított ütemben megszakítja a visszatelepülési kérelemért folyamodók sorát, és a jövőben inkább a hagyományos, munkavállaláson alapuló bevándorlást részesíti előnyben (Yle 2006). Az inkeri finnek a tervek szerint tehát ezek után ugyanolyan bevándorlókként érkezének az országba, mint más, munkavállalókként érkező bevándorlók. A kérelemért folyamodó sor megszakítása azonban egyelőre nem sikerült, ellenkezőleg: a sor még hosszabb lett. A tízezer várakozóból álló sor megszakítása a jelenlegi tempóban több tíz évig tartana, hiszen az utóbbi években csak körülbelül évi ötszáz visszatelepült fogadtak. A visszatelepülés jogától való megválás törvénymódosítást is igényelne (Yle 2009). Ugyanakkor megemlítendő, hogy Finnországot munkaerőhiány fenyegeti, ezért sok szakterületre már külföldről toboroznak munkavállalókat.

A visszatelepülők viszonylag gyorsan beilleszkedtek a finn társadalomba. A kivételek közé tartoznak azonban elsősorban azok a fiatalok, akik mindekenélőtt szülőföldjük kultúrájával és életkörülményeivel azonosulnak. A probléma része, hogy a visszatelepülők kétharmada – elsősorban a fiatalabb korosztály – rosszul, vagy egyáltalán nem beszél finnül. Ezért a leginkább egymással és oroszajkúakkal kapcsolatot tartó fiatal inkeriek könnyen marginalizálódnak a finn társadalomban (Peregi 2005).

A visszatelepülők számos szervezetet hoztak létre, amellyel tagjaik beilleszkedését igyekeznek biztosítani. A legjelentősebb tevékenységet ezen a téren kétségtelenül az 1995-ben alapított helsinki Inkeri Központ (*Inkerikeskus*) fejt ki, amelynek saját munkaközvetítő irodája van, ahol tanácsokkal látják el és irányítják a visszatelepülőket, valamint különböző aktív szabadidőprogramokat szerveznek.

7. Összegzés

Az inkeri finnek számukat tekintve egyre inkább Finnországra koncentrálnak, Oroszországban, Észtországban és Svédországban a folyamatos asszimilálódás miatt is csökken a számuk. Minden új nemzedék egyre kevésbé érzi magát finnek, ugyanakkor a még Inkeriben született, a háború idején Finnországban iskolába járt inkeriek száma évről évre csökken. A mintegy húsz éve

alakult inkeri szervezetek eddig képesek voltak életben tartani az inkeriek identitását, de egyre nagyobb gondot jelent a fiatalabb nemzedékek passzivitása.

A Finnországban élő inkeri finnek helyzete paradox módon hasonló, ott azonban nem a finnség van veszélyben, hanem az inkeriség. A finnországi inkeriek ugyanis érthető módon szintén beolvadnak a többségi társadalomba. Ehhez járul még, hogy a finnországi finneknek is csak töredéke tudja, kik azok az inkeriek, honnan jönnek, és milyen meghurcoltatásokat éltek át a szovjet időszakban. Toivo Flink (2008) a helyzet megváltoztatására azt javasolja, hogy a finn iskolai tankönyvek tárgyalják az inkeri finnek történelmét, így segítve elő, hogy az az egész finnség számára ismert legyen. Ennek a folyamatnak pozitív előjele, hogy 2010-ben készül el a Finn Nemzeti Archivum projektjének keretében az inkeri finnek 1944-es, a Szovjetunióknak történt kiszolgáltatását tárgyaló kutatás, amelynek jelentőségét az is kiemeli Flink szerint, hogy a projekt a Finn Tudományos Akadémia anyagi támogatásával valósul meg (Inkeri 2007).

Úgy Finnországban, mint az országon kívül, a szervezeten működő inkeriek identitása sokkal jobban megőrződik, illetve hangsúlyozódik. Az utóbbi években különösen aktívan segít ebben a helsinki Inkeri Kulturális Társaság (*Inkerin kulttuuriseura*), amely támogatja az inkeriek családfakutatását, és különböző kézműves műhelyek tevékenységén keresztül igyekszik aktivizálni az idősebb nemzedék képviselőit, akiknek így több lehetőségük nyílik emlékeik ápolására. Az inkeri szervezetek minden évben nagyszabású nyári ünnepélyeket is rendeznek: Inkeriben Szent Iván-napi ünnepélyt (*juhannusjuhlat*), Finnországban és Svédországban nyári ünnepélyeket, Észtországban pedig az észt dalos- és táncünnep mintájára inkeri dalos- és táncünnepet (*laulu- ja tanhujuhlat*).

Az inkeriek információs hálózata az elmúlt évek során magától értetődően mindinkább áttevéődött az internetre. A hagyományos nyomtatott sajtó – a finnországi *Inkeriläisten viesti*, a svédországi *Ingria*, és a Szentpéterváron és Észtországban azonos címet viselő *Inkeri* – mellett megjelentek az inkeri információs internetoldalak is Közülük legéletképebbnek a Szentpétervári Inkeri Szövetség (*Pietarin Inkerin Liitto*; www.inkeri.spb.ru), az Inkeri Kulturális Társaság (*Inkerin kulttuuriseura*; www.inkeri.com) és az Észtországi Inkeri Finnek Szövetsége (*Viron inkerinsuomalaisten liitto*; www.inkeri.ee) honlapjai bizonyultak. A svédországi *Ingria* is olvasható az interneten (www.ingermanland.nu), a nyomtatott inkeri sajtó legrégebben megjelenő képviselője, az *Inkeriläisten viesti* viszont továbbra is csak nyomtatott formában érhető el. Az oldalak sokoldalú információs anyagot tartalmaznak Inkeri történelméről és az inkeriekről általában.

Megemlítendő például az Inkeri Kulturális Társaság által fenntartott *Virtuális Inkeri* szolgáltatása a www.inkeri.com/Virtuaali/Etusivu_V.htm címen. Ezen a honlapon az egykori Inkeriről és falvairól lehet információt szerezni. Az Inkeri Kulturális Társaság rendszeresen szervez utakat Inkeribe, hogy az ott születettek meglátogathassák szülőfalujukat, illetve hogy utódaik megismerkedhessenek gyökereikkel.

Az 1990-es években az inkeriek által szervezett, egymás közötti együttműködést támogató konferenciák az internet korában világosan veszítettek jelentőségükből. Bár az inkeri finnság identitásának fenntartása egyre nehezebb, pozitívumként említhető, hogy ennek a kis néptörödékeknek, szervezeti működésének, céljainak, valamint az őket ért történelmi igazságtalanságoknak ismertetése jelenleg szabadabb teret kap, és technikailag is sokkal egyszerűbb, mint bármikor máskor korábban.

Irodalom

- Ahlqvist, Tony 1996: Inkerinsuomalaisten assimiloituminen virolaiseen yhteiskuntaan toisen maailmansodan jälkeen [Ahlqvist fordítása, eredeti címe Ingerisoomlaste assimileeruminen Eesti ühiskonda pärast teist maailmasõda]. Záródolgozat a Tartui Egyetem Történelem Tanszékén.
- Anepaio, Terje 1999: Soomlased. In: Jüri Viikberg (szerk.): Eesti rahvaste raamat. Rahvusvähemused, -rühmad ja -killud. Eesti Entsüklopeediakirjastus, Tallinn: 437–445.
- Engman, Max 1992: Pietari ja Inkeri. In: Inkeri. Historia, kansa, kulttuuri. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki: 167–178.
- Flink, Toivo 1995: Pois Inkeristä, ohi Inkerin. Yliopistopaino, Helsinki.
- Flink, Toivo 2008: Ettei totuus unohtuisi. Miten varmistamme, että maailma muistaisi meitä inkerinsuomalaisina. Előadás a *Kaksi vuosikymmentä inkerin suomalaisten toimintaa* c. konferencia keretében (Tartu, 2008. július 12.).
- Hämeen-Anttila, Y.S. 1941: Inkeri. Maantiedettä ja historiaa. Otava, Helsinki.
- Iho, Toivo 2009: Pääkirjoitus. In: Inkeriläisten viesti 5–6/2009: 2.
- Ingermanland = Medlemsstatistik 1984–2005. A svédországi Inkeri Szövetség honlapja. http://www.ingermanland.nu/medl_stat.shtml [2009.10.23.]
- Inkeri 2006 = Suomalainen kulttuuriautonomia Virossa – teoria ja käytäntö. In: INKERI 10/2006: 3.
- Inkeri 2007 = Muistelmia, asiakirjoja ja valokuvia kerätään In: INKERI 10/2007: 3.

- Inkerin kirkko. Az inkeri egyház honlapja, 2007. http://www.inkerinkirkko.fi/index.php?option=com_content&task=view&id=50&Itemid=64 [2009.10.23.]
- Karhu, Andrei 1999: Eesti-Ingeri 1920–1940. In: Jüri Viikberg (szerk.): Eesti rahvaste raamat. Rahvusvahemused, -rühmad ja -killud. Eesti Entsüklopeediakirjastus, Tallinn: 90–94.
- Kirkinen, Heikki 1992: Inkerin keskiaika ja uuden ajan alku vuoteen 1617. In: Inkeri. Historia, kansa, kulttuuri. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki: 35–66.
- Kokko, Wladimir 2004: „On valhe, iso valhe ja tilasto...” In: Inkeriläisten viesti 2/2004: 9.
- Kokko, Wladimir 2008: Luterilaisuus ja inkeriläisyys. In: INKERI 4/2008: 3.
- Mullonen, Maria (szerk.) 2004: Elettiinpä ennen Inkeris. Näytteitä inkerin-suomalaisista murteista. Petroskoin valtionyliopisto, Venäjän Tiedeakatemian Karjalan tiedekeskus, Kielen, kirjallisuuden ja historian instituutti. Periodika, Petroskoi.
- Nevalainen, Pekka 1989: Inkeriläinen siirtoväki Suomessa 1940-luvulla. Ota-va, Helsinki.
- Nevalainen, Pekka 1992: Inkerinmaan ja inkeriläisten vaiheet 1900-luvulla. In: Inkeri. Historia, kansa, kulttuuri. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki: 234–299.
- Oroszországi népszámlálás = Vserossiiskaja perepis naselenija 2002 goda – 2002 All-Russia Population Census. <http://www.perepis2002.ru/index.html?id=87> [2009.10.23.]
- Paluumuuttajien toimeentulotyöryhmä = Paluumuuttajien toimeentuloturva-työryhmän muistio. Sosiaali- ja terveysministeriön työryhmämuistio 2001:14 [A visszatelepülők szociális körülményeit kutató munkacsoport előterjesztése]. <http://pre20031103.stm.fi/suomi/pao/julkaisut/paluumuutt/muistio.htm> [2008.10.04.]
- Peregi Dóra 1993: Az inkeriek történelmének rövid vázlatja. In: Outi Karanko-Pap és Várady Eszter (szerk.): Uralisztikai tanulmányok 6. Tanulmányok a finn nyelvről és kultúráról. ELTE MTA Finnugor Nyelvészeti Kutatóhely. Budapest.
- Peregi Dóra 1998: Az inkeri-finnek. In: Csepregi Márta (szerk.): Finnugor kalauz. Panoráma: 183–189.
- Peregi Dóra 2005: Az inkeri-finnek története. In: Bereczki András, Dobó Attila és Eugen Helinski (szerk.): Finnugor és szamojéd népek története. Magyar elektronikus könyvtár, 2005.07.05: <http://vmek.niif.hu/02800/02894/> [2009.11.16.]

- Ruoppila, Veikko 1969: Inkerin kielilolot. – Inkerin suomalaisten historia. Inkeriläisten Sivistyssäätiö, Helsinki: 299–307.
- Saressalo, Lassi (szerk.) 2000: Inkeri. Kertomus Inkerin kansoista ja kulttuureista. Tampereen museoiden julkaisuja 56. Tampere.
- Savijärvi, Ilkka és Savijärvi, Muusa 1999: Language contacts in Ingrian-Finnish. In: Markku Teinonen és Timo J. Virtanen (szerk.): Ingrians and neighbours. Focus on the eastern Baltic Sea region. SKS, Helsinki: 23–47.
- Sisuradio = Suomalaistaustaisia on Ruotsissa 675 000. A svédországi Sisu Rádió honlapja 2009. 4. 8. <http://www.sr.se/cgi-bin/sisuradio/nyheter/amnessida.asp?programID=185&Nyheter=1&grupp=7636&artikel=2796693> [2009.11.15.]
- Sisäministeriö = Paluumuutto ja ulkосуomalaiset. Finn Belügyminisztérium honlapja, 2009. <http://www.intermin.fi/intermin/home.nsf/pages/8A05C1063355D0ACC22575E1001FC546> [2009.10.21.]
- Statistikaamet 2000 = Rahvaloendus 2000. Rahvus. Emakeel. Võõrkeelte oskus. Az Észtt Statistzikai Hivatal adatbázisa a 2000-es népszámlálásról, 2000.3.31. http://pub.stat.ee/px-web.2001/Database/Rahvaloendus/15Rahvus._Emakeel._Veerkeelte_oskus/15Rahvus._Emakeel._Veerkeelte_oskus.asp [2009.11.22.]
- Statistikaamet 2009 = Rahvaarv ja rahvastiku koosseis: Rahvastik soo, rahvuse ja maakonna järgi, 1. jaanuar. Az Észtt Statistzikai Hivatal adatbázisa, 2009.10.16. http://pub.stat.ee/px-web.2001/Database/Rahvastik/01Rahvastikunaitajad_ja_koosseis/04Rahvaarv_ja_rahvastiku_koosseis/04Rahvaarv_ja_rahvastiku_koosseis.asp [2009.11.22.]
- Sverigeingermanländarnas historia. Sveriges ingermanländska riksförbund. 2000.
- Tilastokeskus 2009a = Väestörakenne 2008. Tilastokeskus, Finn Statistzikai Hivatal, 2009.3.27. http://www.stat.fi/til/vaerak/2008/vaerak_2008_2009-03-27_fi.pdf [2009.10.21.]
- Tilastokeskus 2009b = Suomessa jo 50 000 venäjänkielistä. Finn Statistzikai Hivatal, 2009.9.8. http://www.stat.fi/artikkelit/2009/art_2009-09-08_005.html [2009.11.14.]
- Työministeriö 2004 = Entisen NL:n alueelta Suomeen tulevat paluumuuttajat ja kunnat. Työministeriön tiedote kunnille. Finn Munkaügyi Minisztérium honlapja, 2004.9.29. http://www.mol.fi/mol/fi/99_pdf/fi/04_maahanmuutto/05_paluumuutto/inkitiedote04.pdf [2010.1.22.]
- Uino, Pirjo 1992: Inkerinmaan esihistoria. In: Inkeri. Historia, kansa, kulttuuri. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki: 11–34.

Viron inkerinsuomalaisten liitto = Viron inkerinsuomalaisten liiton historiaa.

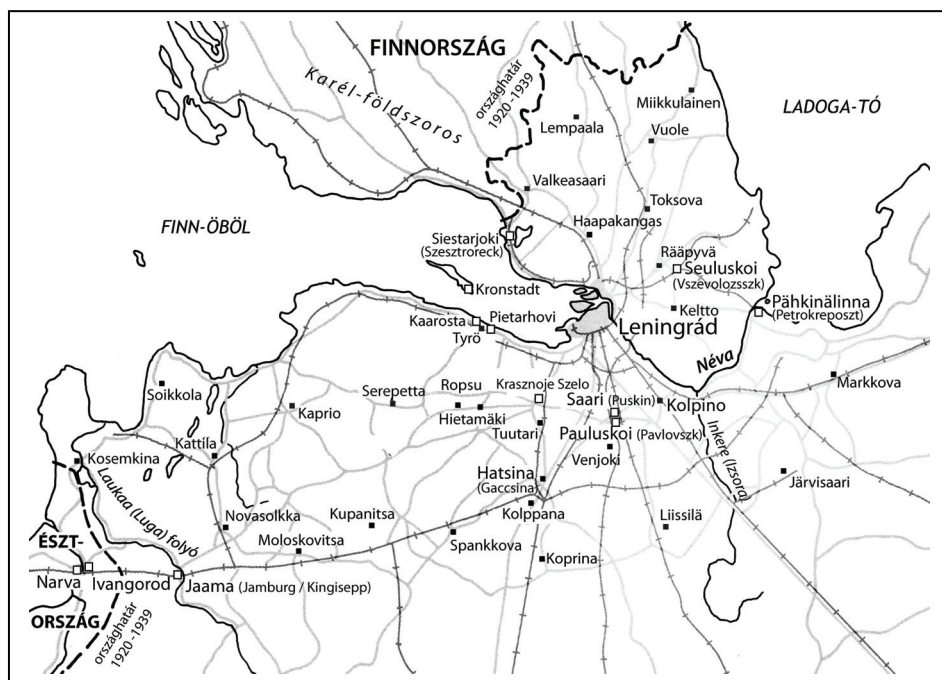
Az Észtországi Inkeri Finn Szövetség honlapja, 2009.9.24.9. <http://www.inkeri.ee/index.php?leht=liiduajalugu&lang=fi> [2009.11.22.]

Yle 2006 = Inkeriläisten paluumuuttojono aiotaan lopettaa. A finn köztelevízió YLE Uutiset hírszolgáltatása 2006.10.09. http://yle.fi/uutiset/kotimaa/2006/10/inkeriinsuomalaisten_paluumuutto_aiotaan_lopettaa_219507.html [2009.10.21.]

Yle 2009 = Inkeriläisten paluumuuttojono piteni. A finn köztelevízió YLE Uutiset hírszolgáltatása, 2009.02.20. http://yle.fi/uutiset/kotimaa/2009/02/inkeriilaisten_muuttojono_piteni_561692.html [2009.10.21.]

Yllö, Leo 1969: INKERI. Térképmelléklet In: Inkerin suomalaisten historia. Inkerin Sivistyssäätiö, Helsinki.

*

Inkeri az 1920-as években – finn települések, országutak és vasúthálózat

- finn evangélikus gyülekezet központja
- egyéb fontos város (zárójelben az orosz neve)

A térképet a szerző készítette Nevalainen (1989) és Yllö (1969) alapján.

The Ingrian Finns, an Invisible Minority

The Ingrians or Ingrian Finns (*inkeriläiset* or *inkerinsuomalaiset* in Finnish) are ethnically Finnish inhabitants of the Southern parts of the Karelian Isthmus and the area between Estonia and Lake Ladoga, which make the historical region called Ingria (Ingermanland) or *Inkeri* in Finnish. According to the official Soviet census of 1926, there were 121,577, mostly Ingrian, Finns living in the USSR. Approximately 50,000 of them were annihilated during the violent collectivization and the so-called Great Terror of Stalin in the 1930's. Western and Central Ingria were occupied by the German *Wehrmacht* in the autumn of 1941. According to the agreement between Finland and Germany, 63,000 Ingrians were transported to Finland and vast areas south to Leningrad were emptied. Some 15,000 Finns left behind the Soviet Army lines and in the Leningrad blockade were deported to Siberia or killed.

After the Armistice of Moscow in 1944, the Finnish authorities returned 57,000 Ingrians to the USSR. They were mostly willing to return to their homes. However, in the USSR they were deported to Inner-Russia. The Finnish speaking Ingria had ceased to exist. Without a permission to settle back to Ingria, masses of them moved to Soviet Karelia and Estonia. As stated in the latest national census of 2002, there were 34,050 Finns living in the Russian Federation, mostly situated in the Republic of Karelia, Leningrad Oblast and Saint Petersburg.

After the 1930's great repressions and the anti-religious campaign there was virtually no possibility to attend to church services. However, being deeply religious the Ingrians had congregational activity also during the Soviet era. The few congregations became a cradle of the national activity in the late 1980's. As the political situation generally became more liberal due to the perestroika reforms also the Ingrians organized themselves into national union, *Inkerin Liitto*, in October 1988. In the next year, also the Ingrians in Karelia established their own, republic-wide union. Both organizations are active today, too.

In Estonia, there was also a considerable Finnish minority of 18,537 according to the census of 1979. In 2009, there were only 10,767 of them left. The first Ingrian organization was registered in Tartu in October 1988. Since that, the Union of the Ingrian Finns in Estonia is one of the most active and well-organized minority organizations in the country with its 11 local associations. The Ingrians in Estonia have their own monthly, *INKERI*, published since 1993.

During the Russian Civil War (1917–1923) Finland received 8,200 Ingrian refugees, most of whom returned home after the Peace Treaty of Tartu (1920). Approximately a similar amount of Ingrians stayed in Finland also after the WWII. As the political situation in Finland turned insecure, the Ingrians began to emigrate to Sweden. Finally, only few thousands stayed permanently in Finland. In the late 1980's, it was estimated that there were 8,000 people of Ingrian heritage living in Sweden. The Ingrians got organized immediately after the war, and a country-wide Ingrian Finnish Union of Sweden was established in 1956. They founded a Swedish newspaper called *Ingria* in 1984.

Ingrians in Finland founded their own organizations soon after the Treaty of Tartu (1920). Nowadays there are several sub-associations under the umbrella organization, *Suomen Inkeri-liitto*. The *Inkeriläisten viesti* is also the oldest continuously published Ingrian newspaper, dating back to 1958.

The president of Finland, Mauno Koivisto, announced in 1990 that the Ingrians in the USSR can be considered as expatriates and therefore can settle – or ‘repatriate’ – in Finland. The presidential announcement launched a massive repatriation (F: *paluumuutto*), during which Finland has received approximately 25,000 or even 30,000 Ingrians from Russia and Estonia. This massive emigration from Karelia, Saint Petersburg and Estonia is visible not only in the population statistics between 1989 and 2009, but also in the diminishing Finnish cultural activity in these regions. The Ingrian organizations aim at maintaining the Finnish language and culture within these regions. On the other hand, the Ingrian organizations have supported and assisted those willing to move to Finland. The Finnish Government has provided considerable financial support to improve the social conditions of those elder Finns who do not wish to repatriate. The Finnish Ministry of Labour supports also Finnish language courses held by the Ingrian organizations – for those who wish to emigrate.

The Ingrian organizations wish to enhance general awareness about Ingrians and their tragic history, too. Even today, an average Finn, Russian or Estonian does not seem to have much information on this ethnic group living amongst them. In the days of the Internet, spreading information is probably easier than ever before. One of the most important projects in this area will be finished in 2010 as the Finnish National Archive will publish a report concerning the massive returning of the Ingrians from Finland to the USSR in 1944–1945.

KASPERI HASALA

Az -š korrelatív képző funkciói az északi lappban

KELEMEN Ivett

Bevezetés

Eddigi munkám során az északi lapp plurale tantumok szemantikai osztályozását végeztem el (Kelemen 2008). A 11 csoport egyik legtöbb elemet tartalmazó alapkategóriája az 'emberek csoportja' volt. Jelen dolgozatomban az említett osztály elemzését kívánom elvégezni, ennek a folyamatnak a fókuszában a plurale tantumoknak dualissal alkotott kapcsolata áll.

1. A dualisról általában

Mint ismeretes, az alapnyelv a jelöletlen egyes szám mellett a többes számot és a kettes számot is ismerte. Mára a számjelölés ezen hármasságát csak az obi-ugor nyelvek, a lapp és távolabbról a szamojéd nyelvek használják. A kutatók azonban feltételezik, hogy a kettes szám használata már kezdetben is korlátozott volt, főleg emberekkel, élőlényekkel kapcsolatban használták őket (Bereczki 1996: 52). A finnugor nyelvek dualisa ugyanolyan szerepű volt, mint az indogermán nyelveké: „eredetileg két, természetesen vagy tapasztalat szerint összetartozó személy vagy tárgy egységének kifejezésére szolgált” (Beke 1927: 88). Ez a megfogalmazás már alapvetően magában foglalja az általam vizsgált jelenséget, így azok részletesebb vizsgálatát mindenképpen indokoltnak tartom, hiszen az eddig megismert szakirodalom alapján valószínűsíthető, hogy a korrelatív szerkezetek dualisi maradványok, vagy legalábbis a dualishoz hasonló funkciót betöltő nyelvi jelenségek lehetnek.

2. Korrelatív viszonyok kifejezése a finnugor nyelvekben

Szinte minden finnugor nyelvre jellemző azoknak a szavaknak használata, amelyek valamilyen emberi kapcsolatot, kollektívumot jelölnek. Ezeket szerkezetük alapján két fő csoportba sorolhatjuk:

- 1) mellérendelő összetételként működő korrelatív szerkezet;
- 2) képzővel alkotott korrelatív szerkezet.

A második csoport további két alcsoportra bontható:

- a) dualisi képző használatával létrejött szerkezet;
- b) önálló, korrelatív képzővel létrejött szerkezet.

2.1. Mellérendelő összetételként működő korrelatív szerkezetek

A mordvinban rendkívül jelentős a többes számban álló mellérendelő összetételek csoportja. Ezeknek a kopulatív (összefoglaló) összetételeknek közös formai jegye, hogy tagjainak van singularisi alakja. A rokonságterminusok összekapcsolásával létrejövő szavak közül néhány példa: *a'tat-babat* 'idős házaspár' < *a'ta* 'apó' + *baba* 'anyó', *avat-t'ejt'ert* 'anya és lánya' < *ava* 'asszony' + *t'ejt'er* 'lány, lánya', *d'edat-babat* 'nagy szülők' < *d'eda* 'nagyapa' + *baba* 'nagyanya', *M št'irt'-ćorat* 'gyerekek' < *št'ir* 'lány' + *ćora* 'fiú', *t'e'at-avat* 'szülők' < *t'e'a* 'apa' + *ava* 'anya'. Az ide tartozó szavaknak voltaképpen nincs többes értelme, ugyanis a singularisi funkciót a többes alak fejezi ki (a *t'e'at-avat* jelentése lehet 'egy házaspár' és 'több házaspár' egyaránt). Ha azonban singularisi értelemben használjuk, akkor az összetétel tagjainak többes száma tulajdonképpen felesleges, mert például egy házaspár nem több férjből és több feleségből áll (Maticsák 2004: 273–274).

Hogyan kapcsolódnak ezek a szavak a dualishoz? „A mordvin nyelv közösleges pluralisának pleonasticus használata csakis a megvolt dualis-kategóriából érthető meg: ez t.i. abban áll, hogy párként egymáshoz tartozó két egyén külön-külön pluralis alakkal neveztetik” (Budenz 1884–1894: 300).

2.2. Szuffixummal alkotott korrelatív szerkezetek

a) Dualisi jel használatával létrejött szerkezetek

A dualis ugyanazon fajhoz tartozó kettőnek, a párnak a kifejezésére szolgál. A vogulban és az osztjában az egyik legelterjedtebb használati típusa, amikor is a két különböző, de szorosan egybe tartozó személy vagy dolog nevének mindegyike felveheti a dualis jelét: vog. *jäyäyä-äñwäyä* 'apja-anyja' (Kertész 1913: 307). A *-y* dualisi jel vizsgálata során Somogyi Ferenc még inkább szűkíti ezt a csoportot, ő ugyanis a két egymással kapcsolatban lévő személynek a családi viszonyt jelölő megnevezéseire hívja fel a figyelmet, mint például férj és feleség (*ekβäiy äjkäiy äleiγ* 'egy asszony és egy öreg ember élnek'; *ekβäiy äjkäiy jol-χujäsiγ* 'az asszony s örege lefeküdtek'); atya és anya (*sänähä-äsähä taβpält sältsiy* 'szülei hozzáléptek'; *jäyäyä-öñkβäyänüpäl poterti* 'atyjához s anyjához (ezt) beszél'); leánya és veje: (*mortim ekβäiy-äjkäiy laβeiγ: äyähäm, väpsähäm!* 'a költöző madarak hazájabeli öregek szólnak: leányom, vöm!) (Somogyi 1932: 8–9).

b) Önálló, korrelatív képzővel létrejött szerkezetek

Somogyi rámutat viszont olyan alakra is, amelyben nem a dualisi *-y*, hanem az *-ińś* képző szerepel az eddigiekhez hasonló jelentéssel: *āś-piŋińś ti kojmitēsān* 'nagybátyja és unokaöccse im követik őt' (Somogyi 1932: 10).

Ezzel eljutottunk az ún. viszonyossági dualishoz, mely két dolognak egymáshoz való tartozását jelölő, a valódi dualis jelentéséhez közel álló nyelvi jelenség ('ők ketten', 'mi ketten'), ugyanis ahhoz hasonlóan rendelkezik egyfajta egybefoglaló, összekapcsoló funkcióval: vog. *tēn nūsminiś* v. *nūpińś* 'ők (ketten) nászszülők'; *jā-pōŋińś* 'atyafiak' (Munkácsi 1887–90: 327; Fokos-Fuchs 1935: 320).

3. Az északi lapp 'emberek csoportja' jelentésű szavak vizsgálata

A kollektívum kifejezésére szolgáló fent említett lehetőségek közül a lappban a mordvinhoz hasonló mellérendelő összetételi forma is megtalálható, előfordulása azonban meglehetősen differenciált. A déli lappban általános jelenség az *aččieh čičžieh* 'apa és anya' ('apák és anyák') típusú szerkezet, amely ismeretes ugyan az északi lappban is, de nem egészen ilyen formában (Bergsland 1959: 150). A viszonyossági dualis használata viszont meglehetősen gyakori (pl. lpN (P) *āđiśēś* 'fiú és apja vagy lány és apja') (Fokos-Fuchs 1935: 320–321).

3.1. Szemantikai vizsgálat

A már korábban elvégzett szemantikai csoportosítás (rokonok kapcsolatok, egyéb viszonyok) mellett lehetőség nyílik a szemantikai osztályozásnak arra a módjára, melynek során a kapcsolatban állók viszonyának minősége alapján történik a csoportosítás. Ez alapján megkülönböztethetünk szimmetrikus kapcsolatot jelölő szavakat, vagyis amikor a személyek kölcsönös és azonos viszonyban állnak (lpN Kt *moai led'ni fülkižák* 'mi ketten rokonok vagyunk'; P Kr *doai vielljáš* 'te és a testvéred'), illetve aszimmetrikus kapcsolatokat jelölő szavakat, amikor is a személyek kölcsönös, de eltérő kapcsolatban állnak (lpN *mū æd'ne jā Niilás læbä vielljáš* (Kt *vielljášák*), *jā ač'če ja Niilás æmed læbä oabbaš* (Kt *oabbažák*) 'az anyám és Nils testvérek és az apám és Nils anyja testvérek') (Nesheim 1942: 31–35).

Az általam összegyűjtött szavak Pekka Sammallahti *Sámi-Suoma Sátne-girji*, illetve Brita Kåven–Johan Jernsletten–Ingrid Nordal–John Henrik Eira–Aage Solbakk *Sámi-dáru sátnegirji* szótárakból származnak.

Szimmetrikus kapcsolatot jelölő szavak: *bahážat* 'ellenségek együtt', *bēležat* 'pár', *currežat* 'ikrek', *dovdosáčat* 'ismerősök együtt', *eaiggádat* 'házigazdák', *fülkkežat* 'rokonok együtt', *gálojēnežat* 'sógornők', *gierrá-*

sačcat 'kedvesek egymással, szeretők', *gūimmežat* 'társak, bajtársak, pajtások', *jūmežat* 'ikrek', *kránnjážat* 'szomszédok', *láhčamačcat* 'hitvestársak szülei', *lávježat* 'barátok, cimborák', *oambeležat* 'unokatestvérek', *oappáža(ga)t* 'lánytestvérek', *oarbinačcat* 'lánytestvérek', *oarpmēležat* 'unokatestvérek', *olbmážat* 'barátok, cimborák', *olbmožat* 'jó emberek', *ráhkkásačcat* 'szeretők', *ránnážat* 'szomszédok', *ustibačcat* 'barátok, cimborák', *vieljaža(ga)t* 'fiútestvérek', *vielljabēležat* 'mostoha (fiú) testvérek'.

Aszimmetrikus kapcsolatot jelölő szavak: *áhčežat* 'apa és gyerek'; *ētněžat(ga)t* 'anya és gyerek'.

3.2. Szerkezeti vizsgálat

A szerkezeti elemzés során rögtön szembetűnik, hogy a korrelatív viszony kifejezésére minden esetben az *-š* képző szolgál. Ennek megvalósulása azonban kétféleképpen történhet, attól függően, hogy páros vagy páratlan tőhöz kapcsolódik a képző:

A) Páros tövű szó esetén (*fuolki* 'rokon') a tő egyes accusativus/genitivus alakjához (*fuolki*) kapcsolódik az *-š* képző Acc./Gen. formája (*-ža*) majd ezt követi a többes szám *-t* jele. A kapcsolódás során bekövetkezik egy *i > e* változás, illetve monoftongizáció is megfigyelhető: *fuolki > fulkkežat*.

Ebbe a csoportba tartozó szavak: *áhčežat* 'apa és gyerek' (< *áhče-* 'apa'), *bahážat* 'ellenségek együtt' (< *bahá-* 'rossz, mérges'), *bēležat* 'pár' (< *beal-* 'fél'), *currežat* 'ikrek' (< *curre-* 'iker'), *ētněžat(ga)t* 'anya és gyerek' (< *ētnē-* 'anya'), *fūlkkežat* 'rokonok együtt' (< *fūlkke-* 'rokon'), *gálojēnežat* 'sógornők' (< *gálojēne-* 'sógornő'), *gūimmežat* 'társak, bajtársak, pajtások' (< *gūimme-* 'barát, haver'), *jūmežat* 'ikrek' (< *jūme-* 'iker'), *kránnjážat* 'szomszédok' (< *kránnjá-* 'szomszéd'), *lávježat* 'barátok, cimborák' (< *lávē-* 'barát'), *oambeležat* 'unokatestvérek' (< *oambele-* 'unokatestvér'), *oappáža(ga)t* 'lánytestvérek' (< *oappá-* '(lány)testvér'), *oarpmēležat* 'unokatestvérek' (< *oarpmēle-* 'unokatestvér'), *olbmážat* 'barátok, cimborák' (< *olbmá-* 'ember'), *olbmožat* 'jó emberek' (< *olbmo-* 'jó ember'), *ránnážat* 'szomszédok', cimborák' (< *ránná-* 'szomszéd'), *vieljaža(ga)t* 'fiútestvérek' (< *vielja-* 'fiútestvér'), *vielljabēležat* 'mostoha (fiú) testvérek' (< *vielljabēle-* 'mostohatestvér').

B) Páratlan tövű szavak esetén (*ustit* 'barát') szintén a szó egyes Acc./Gen. alakjához (*ustiba*) kapcsolódik az *-š* képző Acc./Gen. formája (*-čča*) majd végül a *-t* többes szám jele áll (*ustibačcat* 'barátok') (Nickel 1990: 336).

Az általam gyűjtött szavak közül az alábbiak tartoznak ebbe a csoportba: *gierrásačcat* 'kedvesek egymással, szeretők' (< *gierrá-* 'szeretett, szerelmes'), *láhčamačcat* 'hitvestársak szülei' (< *láhča-* 'após és anyós a vő és a

meny szemszögéből'), *oarbinačcat* 'lánytestvérek' (< *oarbina-* 'árva'), *ráhk-kásačcat* 'szeretők' (< *ráhk-kása-* 'kedves, szeretett'), *ustibačcat* 'barátok' (< *ustiba-* 'barát').

3.3. Az -š korrelatív képző történetéről

Az -š denominális képző személyjelölő származékot képez, amely két vagy több személy egymáshoz való viszonyát fejezi ki (Nesheim 1942: 30; Korhonen 1981: 321; Lakó 1985: 69). A képző eredetéről egybehangzó vélemények születtek, eszerint egy fgr. *-*nsa/-nsä* vagy *-*ncá/-ncä*, -*nc(e)* alakra vezethető vissza. Ennek eredetileg nomen possessoris, ill deminutív jelentése volt. Ez a jelentés jelen van több rokon nyelvben is, sőt ezekben a dualishoz közel álló kollektív jelentés is megfigyelhető (Korhonen 1981: 321; Toivonen 1927: 38–54, 172, 234).

A már említett vogul és lapp példákon túl, ezzel a képzővel találkozunk az észten (nyelvj. *sōzaritse* 'lánytestvérek együtt', *velitse* 'fiútestvérek együtt'); az osztjákban (*òp̄i sàzn* 'fiú és lánytestvér, lánytestvérek'); a szamojédiban (*šittj isakumos-kāki* 'férfi és nő, házaspár'); a finnben (*kaksoiset* 'kettős' > *kaksoset* 'ikrek') (Fokos-Fuchs 1935: 321–322).

A nomen possessoris képző ebben az esetben, mint összefoglaló, kollektív képző szerepel, úgy, mint a magyar -s képző számnevekkel kapcsolatban, pl. m. *kettős* 'két dologból álló csoport, egység' (Fokos-Fuchs 1935: 321). Ugyanez a képző hasonló jelentésben megtalálható a lappban is: lpN *golmmas* 'hármás' < *golbma* 'három' (Sammallahti 1998: 90). Ugyancsak kollektív jelentést hordoznak a *nyires*, *tölgyes* földrajzi köznevek, akárcsak a finn *koivikko* 'nyíres', *tammikko* 'tölgyes' (Fokos-Fuchs 1935: 322). Tehát a nomen possessoris képzővel ellátott szó jelentéstapadással (azáltal, hogy magába olvasztotta jelzett főnévének tartalmát) kollektív jelentésűvé vált és már nemcsak a megnevezett fogalmat, hanem a vele együvé tartozó párját is jelentette: m. *férjes* 'az a pár, amelyhez a férj is tartozik, az, akihez a férj tartozik' = 'feleség a férjével' (Fokos-Fuchs 1935: 323).

Összességében tehát elmondható, hogy az emberi kapcsolatok kifejezésére a dualisi alak mellett elterjedt volt egy ún. viszonyossági dualis használata, amely a dualis jele helyett egy eredetileg nomen possessorisi képzőt használva folyamatosan átvette az összetartozás jelentését, s így kialakult belőle egy korrelatív képző.

3.4. -š képzős származékok vizsgálata

Az általam gyűjtött -š képzős származékok alakjait az alábbi táblázatban foglaltam össze:

Alapszó	Képzett alak	
	Egyes szám	Többes szám
<i>áhčči</i> 'apa'	<i>áhčeš</i> 1. 'fiú és apa, lány és apa' 2. 'az apjával'	<i>áhčežat</i> 'apa és gyerek'
<i>bahá</i> 'rossz, mérges'	<i>bahás</i> 'ellenségek'	<i>bahážat</i> 'ellenségek együtt'
<i>beal-</i> 'fél'	<i>bēleš</i> 'párok'	<i>bēležat</i> 'párok'
<i>cur're</i> 'iker'	<i>curreš</i> 'ikrek'	<i>currežat</i> 'ikrek'
<i>eatni</i> 'anya'	<i>ēneš</i> 1. 'fiú és anya, lány és anya' 2. 'az anyjával'	<i>ēneža(ga)t</i> 'anya és gyerek'
<i>fuolki</i> 'rokon'	<i>fülkkeš</i> 'rokonokkal'	<i>fülkkežat</i> 'rokonok együtt'
<i>gálojeatni</i> 'sógornő'	<i>gālojēneš-</i> 'sógornők'	<i>gālojēnežat</i> 'sógornők'
<i>gieris</i> 'szeretett, szerelmes'	<i>gierrásaš</i> 'kedvesek egymással, szeretők'	<i>gierrásaččat</i> 'kedvesek egymással, szeretők'
<i>guoibmi</i> 'barát, haver'	<i>gūimeš</i> 'társak, bajtársak, pajtások'	<i>gūimmežat</i> 'társak, bajtársak, pajtások'
<i>juomit</i> 'iker'	<i>jūmeš</i> 'ikrek'	<i>jūmežat</i> 'ikrek'
<i>krán'njá</i> 'szomszéd'	<i>kránnjáš</i> 'szomszédok'	<i>kránnjážat</i> 'szomszédok'
<i>láža</i> 'após és anyós a vő és a meny szemszögéből'	<i>láhčamaš</i> 'hitvestársak szülei'	<i>láhčamaččat</i> 'hitvestársak szülei'
<i>lávvi</i> 'barát'	<i>lāveš-</i> 'barátok, cimborák'	<i>lāvežat</i> 'barátok, cimborák'
<i>oambealli ~ oambealle</i> <i>oarpmearlli ~ oarpmearlle</i> 'unokatestvér'	<i>oambēleš ~ oarpmēleš</i> 'unokatestvérek'	<i>oambēležat ~ oarpmēležat</i> '(lány) unokatestvérek'
<i>oabbá</i> '(lány)testvér'	<i>oappáš</i> 1. '(lány)testvérek' 2. 'a lánytestvérével'	<i>oappáža(ga)t</i> '(lány)testvérek'
<i>oarbbis</i> 'árva'		<i>oarbinaččat</i> 'testvérek'
<i>olmmoš</i> 'ember'		<i>olbmážat</i> 'barátok, cimborák'
<i>olbmoš</i> 'jó ember'		<i>olbmožat</i> 'jó emberek'
<i>ráhkis</i> 'kedves, szeretett'	<i>ráhkkásaš-</i> 'szeretők'	<i>ráhkkásaččat</i> 'szeretők'
<i>rán'ná ~ rán'ni</i> 'szomszéd'	<i>ránnáš-</i> 'szomszédok, cimborák'	<i>ránnážat</i> 'szomszédok, cimborák'
<i>ustib</i> 'barát'	<i>ustibaš</i> 'barátok'	<i>ustibaččat</i> 'barátok'
<i>viellja</i> 'fiútestvér'	<i>vieljaš</i> 1. 'fiútestvérek' 2. 'a fiútestvérével'	<i>vieljaža(ga)t</i> 'fiútestvérek'
<i>vielljabealli</i> 'mostohatestvér'	<i>vielljabēlaš</i> 'mostoha (fiú) testvérek'	<i>vielljabēležat</i> 'mostoha (fiú) testvérek'

Jelen vizsgálat során a két szótárból (Sammallahti 1998; Kåven et al. 1995) gyűjtött adatokat célszerűnek láttam kiegészíteni Konrad Nielsen szótárának (1932–1956) adataival, mivel azok érdekes eredményekhez vezettek.

Ugyanis míg a Nielsen által megadott -š képzős egyes számú származékok ténylegesen viszonyossági dualisi jelentést hordoznak (*áhčeš* 'fiú és apa, lány és apa, ' ; *baháš* 'ellenségek ; *bēleš* 'párok' ; *curreš* 'ikrek' ; *ētneš* 'fiú és anya, lány és anya' ; *gālojēneš-* 'sógornők' ; *gierrásaš* 'kedvesek egymással, szeretők' ; *gūimeš* 'társak, bajtársak, pajtások' ; *jūmeš* 'ikrek' ; *kránnjáš* 'szomszédok' ; *láhčamaš* 'hitvestársak szülei' ; *lāveš-* 'barátok, cimborák' ; *oambēleš* 'unokatestvérek' ; *oabbaš* 'lánytestvérek' ; *oarpmēleš* 'lány unokatestvérek' ; *ráhkkásaš-* 'szeretők' ; *ránnáš-* 'szomszédok', cimborák' ; *ustibaš* 'barátok' ; *vieljaš* 'fiútestvérek' ; *vielljabēlaš* 'mostoha (fiú) testvérek'), addig az újabb szótárak esetében már lényeges különbség figyelhető meg az egyes és a többes számú alak jelentését illetően. Míg ugyanis az egyes számú alakok comitativusi jelentéssel rendelkeznek, addig a többes alak viszi tovább az eredeti viszonyossági dualisi jelentést. A comitativusi jelentés megjelenése érthető, hiszen az közel áll a dualisi jelentéshez.

Vagyis míg korábban a -š képzőhöz kapcsolódó többesjel az adott kollektív fogalomból ténylegesen többet jelölt, addig mára már maga a többes alak jelenti a kollektívumot. Már Nesheim is felhívja a figyelmet arra, hogy a nyelvjárásokon belül az ilyen típusú szavak használatában különbségeket figyelhetünk meg: állhatnak egyes számban (*doai vielljáš* 'te és a fiútestvéred') vagy többes számban (*dâk vielljâžâk qvtâst qrrobâ* 'a testvérek [mindkét fiú] együtt laknak'). Míg az első esetben tehát egy személyről van szó, aki a 'fiútestvér' fogalommal áll logikai kapcsolatban, addig a második esetben már több személyről lehet szó. Van viszont olyan nyelvjárás is (Kautokeino), amelyben csakis a többes számú forma használatos (Nesheim 1942: 47). Fontosnak tartom viszont megjegyezni, hogy Munkácsi a viszonyossági dualis mellett megemlíti az ún. viszonyossági pluralist is, mely több személynek vagy dolognak egymáshoz való tartozását fejezi ki, olyan jelentésben, mint például 'ők atyafiak' (Munkácsi 1890–92: 5).

Ha az aszimmetrikus jelentést jobban megvizsgáljuk, azt tapasztalhatjuk, hogy mindig egy bizonyos személyről van szó, aki feltehetőleg ismerős, és ő képezi a kifejezés logikai kimeneti pontját. Az *āččiš* szó esetében a jelentés 'ő és az apja'. Ebben az esetben is látható, hogy a szó nem annak a személynek a megnevezése, akire logikusan vonatkozik (ő), hanem a másik személyt nevezi meg (apa) (Nesheim 1942: 37).

Konrad Nielsen volt az, aki szótárában a fordításkor már a helyes sorrendet követte, és a *dât guovtõs akkaš* kifejezés jelentését a következőképpen adta meg: 'azok ketten, a férj a feleségével'. Ezek mellett azt is hozzáfűzte, hogy akkor használatos ez a jelentés, ha a férfiről van szó (Nesheim 1942: 38).

A formát illetően az is szembeűnhet, hogy bizonyos szavaknak van egy rővidebb és egy hosszabb formája is, pl. *ēneža(ga)t*, *oappáža(ga)t*, *vieljaža(ga)t*, amelyek Nesheim szerint a *goabbâšâgák* 'mindkettő' forma hatására jőttek létre, olyan mondatokban, mint pl. *dâk bōđiigâ goabbâšâgák vielljâžâk* 'mindketten jőttek, a testvérek' (Nesheim 1942: 51). Ravila erre azt a magyarázatot adta, hogy a *goabbâšâk* jelzői szerepet tölt be olyan kifejezésekben, mint például a *goabbâšâk ql'bmuk* 'mindkét ember' ahol tulajdonképpen singularisként értelmezhető, így megszületett egy másodlagos pluralis a *-šâgák*, *-žâgák* formával. Ez pedig a már meglévő *ædnâg* 'sok' ~ *ædnâgák* 'sokak' analógiájára jőtt létre (Nesheim 1942: 52).

Irodalom

- Beke Ődön 1927: A kettősszám történetéhez. Nyr 56: 88–91.
- Bereczki Gábor 1996: A magyar nyelv finnugor alapjai. Universitas Kiadó. Budapest.
- Bergsland, Knut 1959: Lapin korrelatiivijohdoksista. In: Verba docent. Juhla-kirja Lauri Hakulisen 60-vuotispäiväksi. 6. 10. 1959. SKST 263. 149–158.
- Brugmann K.–Delbrück B. 1911: Grundriß der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. 2. Bearb. 2 Band. 2 Teil. Strassburg.
- Budenz József 1884: Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest.
- Fokos-Fuchs Dávid 1935: A vogul-osztják dualisképző. NyK 49: 314–336.
- Kåven, Brita–Johan Jernsletten–Ingrid Nordal–John Henrik Eira–Aage Solbakk 1995: Sámi-dáru sátnegirji. Davvi Girji. Kárášjohka.
- Kelemen Ivett 2008: A plurale tantum az északi lappban. FUD 15: 35–48.
- Kertész Manó 1913: A dualis a magyarban. MNy 9: 307–313.
- Korhonen, Mikko 1981: Johdatus lapin kielen historiaan. Suomalaisen kirjallisuuden seura. Helsinki.
- Lakó György 1986: Chrestomathia Lapponica. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Maticsák Sándor 2004: A plurale tantum a mordvinban. In: Permiek, finneek, magyarok. Írások Szij Enikő 60. születésnapjára. ELTE Finnugor Tan-szék. Budapest. 264–276.
- Munkácsi Bernát 1887–90: A vogul nyelvjárások (Szóragozás és nyelvmutatványok): I. Éjszaki vogul nyelvjárás. NyK 21: 321–455.
- Munkácsi Bernát 1890–92: A vogul nyelvjárások szóragozása (mutatványokkal). NyK 22: 1–112.

- Nesheim, Asbjørn 1942: *Der lappische Dualis mit Berücksichtigung finnisch-ugrischer und indogermanischer Verhältnisse*. Skrifter utgitt av Det Norske Videnskapsakademi i Oslo. II. Hist-Filos. Klasse. No. 5. Oslo.
- Nickel, Klaus Peter 1990: *Samisk grammatikk*. Universitetsforlaget. Oslo.
- Nielsen, Konrad 1926: *Lærebok i Lappisk I. Grammatikk. I. Kommissjon: A. W. Brøggers Boktrykkeries Forlag*. Oslo.
- Nielsen, Konrad 1932–1956: *Lappisk Ordbok – Lapp Dictionary I–III*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Oslo.
- Sammallahti, Pekka 1989: *Sámi-suoma sátnegirji*. Saamelais-suomalainen sanakirja. Jorgaleaddji Oy, Ohcejohka.
- Sammallahti, Pekka 1998: *The Saami Languages. An Introduction*. Davvi Girji, Kárášjohka.
- Somogyi Ferenc 1932: *A vogul kettősszámképző eredete*. In: *Nyelvészeti Tanulmányok I: 3–18*. Szeged.
- Toivonen, Y. H. 1927: *Zur geschichte der finnisch-ugrischen inlautenden affrikaten*. FUF 19: 1–269.

*

The -š correlative affix in the North Saami

This study aims at a detailed examination of a semantic category within North Saami pluralia tantum called 'a group of people'. This category is among the richest cases. The main goal is to study the connection between 'a group of people' and the dual. To begin with, I examine the ways to express correlative connections in Finno-Ugrian languages. The analysis shows that correlative structures functioning as co-ordinate compounds and structures with suffixes can be distinguished. The second one contains two minor groups: words with dual sign, and others with correlative affix. This is followed by the introduction of North Saami pluralia tantum which express correlative connections. According to semantic analysis there are symmetrical and asymmetrical connections. After introducing the attaining forms of the -š correlative affix through structural examination, and reviewing the theoretical background, I analyse the collected examples which are from the following sources: Pekka Sammallahti *Sámi-suoma sátnegirji*, Brita Kåven–Johan Jernsletten–Ingrid Nordal–John Henrik Eira–Aage Solbakk: *Sámi-dáru sátnegirji* and Konrad Nielsen *Lappisk Ordbok I–III*.

IVETT KELEMEN

A finnugor népek irodalmi nyelvének kérdései az újabb bibliafordítások tükrében

KERESZTES László

0. Előzmények

A jyvaskyläi finnugor kongresszus egyik szimpóziumának (*Zur Frage der uralischen Schriftsprachen. Вопросы уральских литературных языков.* Budapest 1995) központi témája a kisebb finnugor népek irodalmi nyelvének problematikája volt. A résztvevők arra jutottak, hogy az egyes népek egységes irodalmi nyelvének megalkotása vagy pedig elvetése végső soron az illető nép elitjének a felelőssége. Valamennyi kísérleti megoldás, irodalmi nyelvi változat közül előbb-utóbb vagy valamelyik győz vagy pedig több változat is elterjedhet. Véleményem szerint az a legfontosabb, hogy minél több mű szülessen a mesterségesen kiművelt, szabályozott irodalmi nyelven. A nyelvi tervezésnél fontosabb az volna, ha az anyanyelven írt művekre igényük lenne a kisebb finnugor csoportoknak, más szóval irodalomhoz az alkotók mellett olvasók is kellene. Amennyiben vannak olvasók, akik használják az irodalmi nyelvet, ezt a szórakoztatáson, művelődésen túl intenzíven ki kell terjeszteni a társadalom minden szektorába: olyan nyelvváltozatot kell létrehozni, amely egyaránt használható a tudomány, a közigazgatás és a jog területén is. Enélkül ugyanis egy nyelvváltozat öncélú marad, és nincs esélye egy kis nép nemzeti nyelvéné válására. A három legnagyobb, önálló államisággal rendelkező, tehát államalkotó finnugor nép képviselői, szakemberei nem kívánnak beleszólni, de nincs is joguk követelőzni, sürgetni a nyelvi és társadalmi fejlődés menetét. Legfeljebb arra hivatottak, hogy felhívják kisebb rokonaik figyelmét a lehetőségekre, módszerekre, a nemzeti nyelv kimunkálásának buktatóira, de sikeres végigvitelére is. Saját példánkkal szeretnénk megmutatni finnugor rokonainknak azt az évszázadokig tartó rögzös utat, amelyen magyarok, észtek és finnek már sikeresen végigmentünk. Máról holnapra, egycsapásra sajnos nem várhatók eredmények!

1. Korai bibliafordítások

1.1. Nyugat. Az írásbeliség és az egységes nemzeti nyelvek kialakulásának kezdetei sok népnél a bibliafordításokhoz köthetők. E tekintetben a reformációnak is nagy szerepe volt. A latin szertartást és a Szentírást már csak az újlatin nyelvek beszélői értették meg, ám a germánoknak, a finnugoroknak és a nyugati rítust követő szláv népcsoportoknak érthetetlen volt. Az elmúlt kétezer év folyamán a teljes Bibliát több mint 600 nyelvre fordították le, az evangéliumokat vagy egyes részeit pedig kétszer, vagy inkább háromszor ennyire.

Teljes bibliafordítások egyelőre csak a három nagyobb finnugor nyelven, valamint az északi lapon (számi) készültek. E népek mindnyájan főként a nyugati kereszténység szférájába tartoznak. Álljon itt néhány fontos adat!

Magyar: Az első fordítás-nyelvmlékek a 15. századi kódexekben maradtak fenn. Ezek újszövetségi Szentírás-részleteket jelentenek. Az első teljes Újszövetség-fordítás Sylvester János nevéhez fűződik (1541). A teljes Biblia fordításai évtizedekkel később jelentek meg (Károli Gáspár 1590-ben református, Káldi György 1626-ban katolikus). Abban, hogy a magyar irodalmi nyelv az északkeleti nyelvváltozaton alapult, lényeges szerepe volt a magyar nyelvű Bibliának. Ezt a nyelvjárást használta a nyelvújító Kazinczy is. Mi lett volna, ha pl. a Sylvester-féle *í-ző* terjedt volna el, vagy egy más, pl. *ő-ző* fordítás készült volna?

Finn: Elsőként Mikael Agricola Új Testamentuma jelent meg finnül (1548). A teljes Biblia Eerik Sorolainen, majd egy fordítói csoport munkájaként 1642-ban szólalt meg finn nyelven. A fordítások – így a mai irodalmi standard is – a különböző finn nyelvjárások sajátos ötvözetén alapultak.

Észt: Az Újszövetség déli észt nyelvjárásban (1686), a teljes Biblia északi észt dialektusban (1739) került használatba. Ez a teljes bibliafordítás döntött az észt irodalmi nyelv kialakulásában – a déli nyelvjárás ellenében – az északi nyelvjárás csoport javára.

Lapp (számi): Az ún. kis finnugor népek közül a lapp az egyetlen, amelynek jelentős része nem Oroszországban, hanem a skandináv országokban él. A protestantizmus trendje szerint a déli (umei lapp) Újtestamentum 1755-ben jelent meg, a teljes Biblia fordítása pedig 1811-ben készült el de máig kéziratban maradt). Az északi/norvég lapp Újtestamentum Nils Vibe Stockfleth fordításában 1840-ben, végül az Ótestamentum Lars Hætta munkája nyomán 1895-ben jelent meg.

1.2. Kelet. A finnugor (uráli) nyelvek Oroszországban élő többségének nincsenek régi nyelvemlékei, amelyeknek segítségével a kutatók a belső rekonstrukció segítségével felvázolhatnák e nyelvek távolabbi múltját. A zürjén kivételével (özürjén szövegtörödékek Permi Szent István fordításában a 14. század végéről valók) az összes többi oroszországi rokon nyelvünk írásbelisége mindössze néhány évszázadra megy vissza.

Igen becsesnek számítanak a legelső, a túlnyomó részt a 18. század második feléből származó szójegyzékek, rövid szövegek, amelyek arról tanúskodnak, hogy egy-egy ortodox kolostori központban (Moszkvától keletre a Volga-vidéken: Nyizsnij Novgorod, majd Kazany, Szibériában: Tyumeny; Moszkvától nyugatra: Tver, később északon, Karjalában: Petrozavodszk) „team-munkaként” már megpróbálták különböző oroszországi kisebbségi nyelvekre átültetni az Újszövetséget. Ebben a munkában minden bizonnal tevékeny részt vállaltak a finnugor népek ott tanuló fiataljai, akiket nagyrészt missziós munkára képeztek ki.

A 18. században Oroszországban is felmerült a modern fordítások igénye, hiszen a régi, óegyházi szláv szövegeket már az orosz hívők sem értették meg teljesen. Így hozzáfogtak a modern, közérthető kiadások előkészítéséhez. A fordítóközpontokat összefogó Orosz Bibliaszövetséget (Российское Библейское Общество) 1813-ban alapították meg Szentpéterváron. Az első modern újszövetségi fordítás ennek gondozásában 1821-ben jelent meg orosz nyelven. A modern ószövetségi fordítás csak később látott napvilágot.

Oroszországban párhuzamosan az orosz fordítással –, mint mindig, akkor is –, „központi vezérlettel” készültek az első finnugor kiadványok a 19. század 20-as éveiben. A fent említett előmunkálatoknak köszönhető, hogy a 19. század elején aránylag gyorsan elkészültek a szövegfordítások, amelyek az 1820-as években már nyomtatásban is megjelentek: főként az Újtestamentum részei vagy egésze (evangéliumok, az apostolok cselekedetei és a különböző keresztény közösségeknek írt levelek; pl. tveri karjalai 1820, erza-mordvin 1821, moksa-mordvin 1827, hegyi cseremiszi 1821). A hitélet gyakorlati kérdéseinek tisztázására katekizmusokat is készítettek. Korábbi fordításrészletekről csak közvetett bizonyítékaink vannak. A modernizált változatok aztán sorra követték ezeket a század második felében és a századfordulón is, egészen az októberi forradalomig.

A cirill ábécé a legtöbb kis finnugor nyelv leírására nehezen használható, de más lehetőség nem lévén az írástudó szerzetesek csak erre támaszkodhattak. (Nem volt ez másként a latin tekintetében a ma latin betűs magyar, finn és észt irodalmi nyelv esetében sem.) Néhány szerzetes még a nyugat-euró-

pai egyetemekre is elvetődött (pl. Damaszkín, alias Szemjonov hat évet töltött Göttingenben, ahol Schlözerrel is kapcsolatba került). Az ilyen művelt püspökök vezetésével folyt a fordítói munka. Természetesen az egyházi szláv fordítás, majd ennek a modernizált változata lett az alap, de néhány tudós pap minden bizonnyal a görög eredetét is használta. A nyugati tanulmányutakról biztosan magukkal vitték latin és német nyelvű kiadványokat is. Egyedül a karjalai nyelvjárásokat próbálták latin betűkkel is leírni.

Mínthogy a lakosság analfabéta volt, ezek a kiadványok nem jutottak el a széles néprétegekhez, és kérdéses a jelenlegi fordításoknak az utóélete is.

2. Újabb kiadványok

Az ismert történelmi körülmények 1917-ben gátat szabtak a fejlődésnek, noha a nemzeti kisebbségek irodalmi nyelveinek kimunkálását törvényben deklarálták, legalábbis 1936-ig. Később csak a „peresztrojka”, a rendszerváltás tette lehetővé Oroszországban is, hogy az 1990-es években a finnországi és svédországi központtal működő Bibliafordító Intézet (Institute for Bible Translation, Stockholm–Helsinki, alapítva 1973) és az akkori Szovjet Tudományos Akadémia Irodalmi és Nyelvi Részlege együttműködésben koordinálja a fordításokat. 2009-ig a Bibliafordító Intézet több mint ötven nyelven adott ki fordításokat. Az Intézet központja Stockholm, Helsinkiből pedig főleg a finnugor nyelvű fordításokat gondozták és gondozzák. (Szép gesztus lenne tőlünk magyaroktól, a finnugor nyelvcsalád legagyobb tagjától, ha a finn példát követve mi is gondot fordítanánk a kisebb rokon nyelvi csoportok bibliaismeretének fejlesztésére.)

A 19. századi fordítások még a leplezetlen hittérítés céljait szolgálták. Mínthogy az oroszországi finnugor népcsoportok jelentős részét az iszlám is igyekezett hatása alá vonni, az ortodox tanoknak a kisebb finnugor népek anyanyelvén történő megszólaltatása elsősorban azt a célt szolgálta, hogy a másik oldalról jövő hatásokat ellensúlyozza. (Vö. Maticsák 2009.) Felvetődik a kérdés, mi szükség van ma az újabb fordításokra. A jelenlegi kiadványok is – bár leplezetten – az újra éledő hitélet számára kívánnak segítséget nyújtani, nehezen képzelhető el, hogy hatásukra az anyanyelvi istentiszteletek (’szluzsba’) száma rohamosan emelkedne vagy az anyanyelvi papképzés is szárnyra kapna. Nem volna azonban haszontalan, ha legalább az iskolai oktatásban olvasmányként használnák ezeket a kiadványokat.

Elsőnek egy orosz gyermekbiblia készült el (Детская Библия 1983, 1990), amely mind ószövetségi, mind pedig újszövetségi történeteket tartal-

maz, közérthetően, eredeti idézetekkel, iskolások számára. Ezt az összefoglalót több finnugor nyelvre lefordították.

Ezenkívül Jézus életéről két sorozat is napvilágot látott: „Jézus élete” és „Jézus, a gyermekek barátja”. Ezek a füzetek a fenti gyermekbibliából tartalmaznak újszövetségi történeteket. Ma már minden finnugor nyelven vagy fontos nyelvjárásban hozzáférhető egy vagy több evangélium és az Apostolok Cselekedetei. További fordítások is tervbe vannak véve, és néhány próbafüzet az Ótestamentumból is készült. Tudomásom szerint már csak a legtávolabbi nyelvrokainknak, a szamojédoknak a nyelvén, nyelvjárásain nem szólalt meg a „jó hír”.

Köszönettel tartozunk a helsinki Suomen Pipliaseurának, amely készséggel rendelkezésünkre bocsátotta friss anyagainak listáját (1. lejjebb a Források jegyzékét), sőt a kiadványok nagy részét meg is kaptuk tőlük a folyó kutatások számára. Továbbá sikerült beszereznünk a régebbi fordításokat is a helsinki Kotimaisten kielten tutkimuskeskus-ból (Kotus).

A könyvecskék többszöri kiadása bizonyítja, hogy sok anyanyelvi beszélő otthonába eljutottak. Más kérdés, vajon fel tudják-e, fel merik-e használni ezeket a kiadványokat az iskolai oktatásban? Nem az számít, hogy az ortodox vagy *horribile dictu* pogány sámánhiten nevelkedett kisgyerekek mennyit értenek meg a számukra teljesen idegen kultúrából, földrajzi környezetből, erkölcsi értékrendből, és hogy mennyire fogékonyak irántuk. Nem várható el, és nem is elegendő ahhoz, de nem is lehet célja e kiadványoknak, hogy hatásokra e népcsoportok keresztény közösségekké formálódjanak. E kiadványok legnagyobb jelentőségét abban látom, hogy a folklóron nevelkedett és kibontakozó irodalmi nyelvek tudorai nyelvi megoldásokat találjanak az idegen környezet, értékrend és eszmék átültetésére. Ez egyfajta nyelvújításra ösztönzi a fordítókat. Ugyanígy jártak el annak idején az egyházatyák, amikor héberből és görögből fordították latinra az Igét, majd később azok is, akik ezeknek az eredeti vagy latin fordításaiból készítették a nemzeti nyelvű kiadványaikat. – És még egy fontos dolog: a marxizmus klasszikusait nem ültették át oroszról mordvinra, votjákra vagy vogulra és osztjákra! Ez eszköze és módja volt az oroszosítási törekvéseknek, hiszen ezen eszmék elsajátítása legalábbis a formálódó, gyér értelmiség számára kötelező volt, természetesen oroszul. A bibliai kiadványok ezzel szemben anyanyelvükön próbálják megszólítani a kicsiket, akik a falvakban csak az iskolában kezdenek oroszul tanulni.

A Debreceni Egyetem nyelvészeti doktori programjának oktatói és hallgatói egy-egy előtanulmányt készítettek a fordításokkal kapcsolatos kérdések-

ről; ki-ki a saját érdeklődésének megfelelően különböző szempontok szerint tanulmányozta a fordításokat: készült fogalomkörök szerint csoportosított szórótegekről etimológiai tanulmány, egy-egy frazeológiai csoport elemzése, továbbá a különböző nyelvek fordításai alapján kontrasztív tanulmány, valamint a régebbi és az újabb fordítások összevetésével nyelvtörténeti áttekintés is. Ami a vizsgált nyelveket illeti, széles a spektrum: vizsgáltuk az északi és a keleti-lappot, a karjalai nyelvjárások közül az észak- és tveri karjalait, az olonyecit (livvi), a vepszét, az erza- és moksa-mordvint, az északi vogult és osztjákot, de – minthogy a fordítások közvetítőnyelvek segítségével készültek – sokszor megemlítettük az orosz és finn megfelelőket is, és természetesen mindenütt megvannak a magyar fordításaik is. (A kutatások eredményeit a *Folia Uralica Debreceniensia* kötetekben tettük közzé magyarul, angol, ill. német nyelvű összefoglalókkal; l. az Irodalomjegyzéket.) Látható, hogy a sorból sajnos hiányzanak a cseremiszi és a permi fordításokon alapuló elemzések. Ezekre a nyelvekre külső segítséget várunk.

3. A kutatások jelentősége és lehetőségei

A bibliafordítások kutatásának jelentősége és lehetőségei röviden a következőkben foglalhatók össze (vö. Maticsák 2009):

– A fordítások nagyjából azonos szöveg, az újszövetségi írások alapján készültek, ezért a rendelkezésünkre álló különböző finnugor nyelvi anyag standard, párhuzamos korpuszt alkot, amelynek tagjai alkalmasak összehasonlításra. Az egységes orosz alapszöveg kitűnő lehetőséget teremt erre. – Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a legújabb fordítások nem mentesek a „nyugati” hatástól. A fordításokat ugyanis főként a finnek koordinálták, és több olyan fordítót is kiképeztek, akik segítségül hívhatták a finn szövegváltozatokat is. (Vö. Fábián 2007: 29–30.)

– A fordítások alkalmat adtak és adnak egyfajta nyelvújításra. Ennek eszköze a szókincs fejlesztése. A neologizmusok, az új kifejezések alkotása lehetővé teszi a szókincs szemantikai vonásainak elemzését, a grammatikakutatást, pl. az agglutinációs folyamatok figyelemmel kísérését. Ezek a kutatások hatással vannak a terminológiaalkotás továbbfejlesztésére.

– Minthogy az európai nyelvek legkorábbi szövegei bibliafordítások, a nyelv- és szókincsfejlődés vizsgálatában nem áll a kutató rendelkezésére egyéb régi szöveg. Emiatt igen becsesek mind a régi, mind pedig a legújabb fordítások.

– Nagy lehetőségek vannak a 19. századi bibliafordítások számítógépes feldolgozásában. Megfelelő adatbázis-építéssel páratlan anyagot nyerhetünk

a történeti kutatásokhoz, amelyek alapján felderíthetők a neologizmusok fejlődési tendenciái és felvázolhatók a további fejlődés perspektívái. (Vö. Maticsák 2009.)

A Bibliának vagy részeinek a fordítása végső soron általában azt a célt szolgálja, hogy a keresztény vallás szélesebb körben elterjedjen, hogy az a szöveg, amelyen a vallás alapul, az emberek kezébe kerüljön. A fordítás különbözőképpen történhet. A két legszélsőségesebb lehetőség a következő:

a) A szöveg teljes egészében a szóban forgó nyelv adott rendszerén belül mozog (mind a szókészlet, mind a frazeológia terén). Ez az eljárás megkönnyíti a recepciót; a szóban forgó nyelvet beszélők otthonosan mozognak a számukra új témákat érintő szövegekben is.

b) A szöveg a lehető legszorosabban támaszkodik az eredetire. Ez annyiban hasznos eljárás, hogy az egyes részletek, szavak stb. mögött teljes felfogás, komplex tényállások, az idegen kultúra vonásai szoktak rejtőzni – a Biblia esetében többek között az Ótestamentum tanításaitól átítatott népek kultúrája és hagyományai: zsidó, arámi, görög, római s egyéb szellemi és anyagi hátterek.

A gyakorlatban természetesen e két véglet aligha fordul elő. A jó fordítás felsőbbrendűsége éppen abban nyilvánul meg, hogy egy, részleteiben jól megfontolt középutat választ. (Vö. Widmer 2004: 127.)

4. Példák a különböző megközelítési és elemzési módszerekre

Az anyag kutatása több lépcsőben végezhető: elsődleges a bibliai fogalomkörök meghatározása, összegyűjtése; a neologizmusok nyelvenkénti tanulmányozása; több tanulmányozott nyelvjárás vagy nyelv összetevése; egy frazéma vizsgálata több nyelvben; a szókincsnek eredet szerinti osztályozása (jelentésátvitel, belső keletkezésű szavak és idegen elemek); végül a neologizmusok komplex vizsgálatára is sor kerülhet. Mindezen vizsgálatok megkönnyítésére számítógépes adatbázis készíthető.

4.1. Egy nyelv fogalomkörök szerinti, szemantikai vizsgálata

Fontos lenne összegyűjteni a legfontosabb bibliai „szakszavakat” (vö. Keresztes 2002: 195–196), amelyek kifejezik

- a Szentírást és részeit (biblia, szövetség/testamentum, evangélium);
- a Szentháromsággal kapcsolatos fogalmakat (Isten, Atya, Teremtő, Mindenható; Fiú, Messiás, Felkent, Megváltó, Megmentő, Megszabadító, Úr, Főpap; Szentlélek);
- bibliai lények megnevezéseit (ördög, sátán; angyal, bálvány);

- egyházi, civil és katonai személyeket (próféta, apostol, rabbi, pap, írástudó, bölcs, szent, felebarát; vámos; ezredes, százados);
- bibliai helyeket (édenkert, paradicsom, katakomba) és a földrajzi neveket (Földközi-tenger);
- az élettelen természet megnevezéseit (sivatag, ásványok) (vö. Balogh 2004);
- az állatok és növények neveit, amelyek az adott területen nem őshonosak (teve, cet, sáska; füge, szőlő, olajfa, olajbogyó);
- a betegségeket (lepra, ótvar, vízkór, bélpoklosság) (vö. Duskoki 2004);
- objektumokat (trónus, sátor, harang, alamizsna);
- az elvont fogalmakat, eseményeket és cselekvéseket (példabeszéd, csoda, bűn, véték; vétkezik, kísért, szentel, áld, áldoz, becsül, tisztel, magasztal, imád, keresztel, feltámad, feltámaszt) stb. (Vö. Fábíán 2004; 2007; Keresztes 2005.)

A speciális fogalmak, amelyek a keresztény vallás tartalmával függenek össze, és még nincsenek meg a szóban forgó nyelvben, egyrészt az (általában görög) eredeti formában kerülnek át idegen, illetőleg kölcsönzött szóként. A kiadványokban ezeket lehetőség szerint lábjegyzetekkel, vagy egyéb kommentárokkal, magyarázatokkal látják el. Másrészt a fordítók az illető nyelv belső lehetőségeivel élve neologizmusokat alkothatnak. (Vö. Widmer 2004: 127.)

Célszerű lenne nemzetközi kutatócsoportot létrehozni a bibliafordítások kutatására és a belőlük adódó tapasztalatok levonására. Észet, finn és magyar kollégáim saját nemzeti, irodalmi nyelvük történetével minden bizonnyal hasznos tanácsokat tudnának adni kisebb finnugor testvéreinknek irodalmi nyelvük kialakításához és a különböző szakterületek szókincsének megalkotásához.

4.2. Egy-egy nyelv formai megoldásai, a terminológiaalkotás módozatai (egy nyelv – több kifejezés)

Néhány korábbi tanulmányomban megvizsgáltam, milyen módon járt el például a vogul bibliafordító a keresztény vallás fogalmai esetében. Rendelkezésemre állt Márk evangéliumának új (2001-es) vogul fordítása. Néhány új szót és kifejezést gyűjtöttem össze e kiadásból, amelyek alapján megkíséreltem vázolni a fordító által követett megoldásokat (Keresztes 2002; 2004).

Jelentésátvitel

1) A legegyszerűbb megoldás, hogy a szavak új jelentésben vagy jelentésárnyalatban jelennek meg: *ялтыш* 'ép; szent pogány szertartás szerint' > 'szent', *лылы* 'lélegzet, lélek, élet' > 'Szentlélek', *Төрүм* 'ég, istenség' > 'Is-

ten', кӯсяй 'gazda' > 'Úr', нõх-ялты 'megjavul, meggyógyul' > 'feltámad', сарты 'beken' > 'felken', хõт-әрувлахты 'elfelejt' > 'megbocsát' stb.

2) Ritkábban fordul elő régi szó felelevenítése: *исхор* 'szellem'.

Szóalkotás (belső keletkezésű elemek)

A fordításban jól megfigyelhetők azok a nyelvújítási módszerek, amelyek egyrészt a finnugor nyelvcsalád agglutinatív voltából erednek, másrészt a szóösszetétel révén is gazdagítják az új fogalmak arzenálját. (Ezek az eszközök a többi finnugor nyelvekben is produktívak.)

3) A szóképzés igen produktív módja a szóalkotásnak: *Ханисътан хум* 'Mester, Tanító, Rabbi' (< *ханисъты* 'tanít'), *янытлы* 'magasztal' (< *яныг* 'nagy') stb.

4) Önálló szavak agglutinálódtak képzőkké; ez a folyamat jelenleg még nem záródott le; hiányzanak az elliptikus megoldások: *агтнә вәрмалъ* 'hit' (< 'hívő dolog'), *йурхатнә вәрмалъ* 'áldozat' (< 'áldozó dolog'), *нõх-ялтнә нак* 'feltámadás' (< 'felemelkedő esemény'), *õлыглаттәл нак* 'csoda' (< 'nem levő esemény') stb.

5) Kopulatív (összefoglaló, mellérendelő) összetételek: *мә-вум* 'föld + víz' > 'világ' stb.

6) Az egyéb, alkalmi szóösszetételeknek ugyancsak igen nagy szerepe van a szóalkotásban: *хõн-мә* 'király + vidék' > 'királyság', *нӯн-õйка* 'pap + bácsi' > 'zsidó pap', *корчица-сам* 'mustár + szem' > 'mustármag', *нәнь-нум* 'kenyér + fű' > 'gabona' stb.

Jövevény- és idegen szavak (orosz, zürjén, tatár) – l. lejjebb!

Ugyanígy vizsgálta meg például A. D. Kakszin (1996: 278—282) és Widmer (2004: 127–139) a suriskári osztják és a kazimi osztják fordítás megoldásait. Ezek a tanulmányok átvezetnek a következő lehetőségre: a különböző nyelvekben használatos kifejezéseket össze lehet vetni egymással. Látható, hogy az osztjákban is hasonlóak a gondok és a megoldások.

4.3. Több nyelvjárás csoport vagy nyelv kontrasztív vizsgálata (több nyelv – több kifejezés)

Ez a vizsgálat lehetőséget ad az egyes szóalkotási módok produktivitásának összevetésére. Ilyen kontrasztív vizsgálatra hozok példákat a két mordvin nyelvjárás csoportban, ill. irodalmi nyelvben (vö. Appendix 1). A példákból kitűnik, hogy a két csoport között e tekintetben sem mutatkoznak lényeges különbségek.

4.4. Egy kifejezés kontrasztív vizsgálata különböző nyelvekben (egy kifejezés – több nyelv)

Egyes kifejezéseket még több nyelvben is elemezni lehet. Példaértékű Raija Bartens kitűnő tanulmánya, amelyben a szerző részletesen elemzi a *bűn* finnugor nyelvi kifejezéseit. A vizsgálatból kitűnik, hogy a finnugor népektől eredetileg teljesen idegen keresztény valláserkölcsei fogalmak átültetésekor a fordítók sokszor felhasználják azokat az eredeti szavakat, amelyek az illető nép szokás- és hiedelemvilágából adaptálhatók voltak. Az ősi és idegen terminológia párhuzamosan él. (Vö. Bartens 1999: 15–28; Armutlieva 2004: 23; Peneva 2004: 101–112.) A ’bűn’ szó leginkább a ’bünt megbocsát; to forgive; простить, прощать’ – ’bünt megbán; to repent; (по)каяться’ – ’bűnből megtér; to repent; (по)каяться’ frazémákban fordul elő (Keresztes 2008: 49–64).

A 2. számú táblázat összefoglalja a finnugor nyelvek megoldásait (l. Appendix 2). Összehasonlításként álljon itt a vizsgált nyelvek példáinak rövid elemzése! (Vö. Keresztes 2005: 47–57.)

Finn: Az *antaa anteeksi* ’megbocsát’ eredeti jelentése ’ajándékul ad’ > ’(adósságot) elenged, „stornóz”’ > ’megbocsát’ (vö. fr. *pardon* ~ lat. *perdonare* ’odaad, ajándékoz’; Hakulinen 1969: 25–26). A *katua* ’megbán’ talán a *kadota* ’elmarad, elhagy’ igéből keletkezett szóhasadással (SSA), a megtérés pedig megfordulás (*kääntyä*).

Észt: Az *andeks anda* ’megbocsát’ valószínűleg a finnből került át (SSA I/76). Ezt használják általánosan, akár bűnbocsánatról, akár a vétkek megbocsátásáról, akár az adósság elengedéséről van szó. A *meelt parandada* ’megbán, tkp. megjavítja lelkét’. Ugyanez a kifejezés használatos a megtérésre is, bár párhuzamosan megtalálható a *pöörduda* ’megfordul, megtér’ ige is. A kétnyelvű szótárakból ismert é. *kahetseda* ’megbán’ (~ fi. *katua*) a vizsgált részekben nem fordult elő. A szótárak frazémáiban sem a bűnbánat jelentés szerepel.

Karjala: A ’bünt megbocsát’ részben az oroszról átvett igével, másrészt körülírással (’bünt elenged’) fejezik ki. A ’bünt megbán’ kifejezést a ’bünt elhagy’ szókapcsolattal adják vissza. A ’megtérés’ a ’bűnből Isten felé/Istenhez visszafordulást’ jelenti.

Olonyec: Az olonyeci szövegrészekben a ’bünt megbocsát’ kifejezést részben az oroszról átvett igével, másrészt körülírással ’bünt eltöröl’, ill. ’le-mos’ fejezik ki. A ’bünt megbán’ kifejezést a ’véleményt/gondolatot megváltoztat’ szókapcsolattal adják vissza. (Ez hasonlít az észtenben használt képhez;

ld. feljebb.) A 'megtérés' az olonyeciben is a 'bűnből Isten felé/Istenhez visszafordulás'. (Vö. Peneva 2004: 106, 108.)

Vepsze: Az idézett vepsze példákból kiderül, hogy a 'bűn megbocsátását' a bűn, vétkek, adósság stb. 'elengedése, elfelejtése' fejezi ki. A 'megbánás' és 'megtérés' főként ugyanazzal a szóval fejezhető ki: 'megfordulás, megtérés'. Nincs tehát külön kifejezés a bűnbánatra, illetőleg a megtérésre. A *kärauta* 'fordít', visszaható formája *kärautakse* 'fordul', a *kärdä* [*kärd'ä*] családjába tartozik, amelynek jelentése '(fonalat) sodor', vö. fi. *kiertää* 'teker, sodor; forog; kerül' (SSA I/354), tehát valamilyen oda-vissza vagy körkörös mozgást jelöl. Ezt az igecsoportot a fordítók alkalmasnak tartották a bűnből való megtérés, az Istenhez fordulás kifejezésére. A szótárakban (1972, 1995) megtalálhatók a *gräkh* 'bűn', *abid* 'vétség, sértés' szavak, ám a vizsgált frazémák teljességgel hiányoznak belőlük. – Megjegyzendő, hogy az orosz 'прости, прощай, megbocsát' csak az 1972-es szótárban van adatolva: *prost'ä* 'прощать': *prost'kät mindaiñ, gräkhkišt!* 'простите меня, грешную!' A vizsgált evangéliumfordításban ez nem fordult elő.

Lapp: A megbocsátásra leginkább a finn eredetű *addit ändagassi* tükörfordítást, ritkábban az 'eltöröl' igét. A bűnbánatot és megtérést a 'fordul' igével fejezik ki. Ez karjalai hatásra alakulhatott így.

Erza-mordvin: A bűnbánat a bűn elvetése (*vit'kst'ems*), a bűn megbocsátása pedig a vétkek elengedése vagy elengedődése, ritkán ez az ige párban áll az orosz eredetű szóval. A megtérés a bűnöktől való elfordulás (*vel'avtoms*).

Moksa-mordvin: A bünt szintén elengedik. Az E/M *нолдамс* (*noldams*) igének mindkét nyelvjárascsoportban megvan a konkrét jelentése is. A megtérés az Istenhez való fordulás (*šaraftoms*).

[**Osztyák:** A gyér példaanyag alapján kimondható, hogy a bűnbocsánat (*нох пайтты*) a bűnök elsimítása, a bűnbánat a bűnök elmondása, megvallása, a megtérés pedig fordulás.]

Vogul: A bűnbocsánatot a vétkek elfelejtése, elfelejtődése jelenti, a más finnugor nyelvekben használatos, konkrét jelentésű 'elenged' ige (*юв-тәрты*) nem használatos ebben az értelemben. A vogulban – úgy tűnik – a fordító nem tudott mit kezdeni a bűnbánattal, a bűnbánat az ő értelmezésében a bűn eldobása vagy elvetése. Egy másik példában a bűnbánatot, ill. a megtérést a vétkek elhagyása jelenti.

Magyar: A legtöbb finnugor nyelvhez hasonlóan a megbocsátás a bűnök elbocsátása, a bűnbánat a bünt bajnak, betegségnek tartja, sajnálja, hogy elkövette, a megtérés pedig a bűnöktől az Istenhez való visszatérés.

Az angol fordításban a megbocsátással szemben a bűnbánatra és a megtérésre ugyanaz a szó használatos. Az oroszban is egybeesik a megbánás és megtérés.

Ugyanígy kezelhetők a 'kereszt, keresztség, keresztel' (lapp: Armutlieva 2004: 23; több fgr. nyelv: Keresztes 2005: 47–57), 'kísért' (mordvin: Fábíán 2004), 'dicsőség' (több finnugor nyelv: Fábíán 2007) stb. szemantikai mezők és frazémáik is.

4.5. Egy nyelv terminológiájának eredet szerinti vizsgálata

A fenti összefoglalókból (l. Appendix 2), valamint például a mordvin megoldásokból (l. Appendix 1) látható, hogy a szóalkotás módozatai (képzés, összetétel) oroszlánrésztt vállalnak a bibliai terminusok anyanyelvi megjelenítésében. Ezeknek komponensei állhatnak ősi (uráli, finnugor stb.) rétegből vagy a részletes etimológiai kutatások révén feltáruló jövevényelemekből is. E kutatásoknak és az egyes finnugor népek földrajzi elhelyezkedésének alapján megjósolhatók az idegen szavak kölcsönzésének iránya. A legnagyobb választóvonal a nyugati és a keleti keresztény kultúra között húzódik. A kulturális határ nem mindig esik egybe az államhatárokkal, ám ezek nem hanyagolhatók el a mai kulturális régiók vizsgálata szempontjából. Egy-egy néptörredék sorsát azonban döntően meghatározta a kulturális és vallási hovatartozás, és ennek jóvoltából egyazon nép csoportjai – a nyelvi közelség és a politikai/vallási körülményeik révén – más-más szférába tartoznak.

Lássunk néhány példát finnugor téren!

A balti finn csoportok és nyelveik nagyon közel állnak egymáshoz, ám az egységes alapnyelv nyelvjárásaira az egyes csoportok eltérő történelmi körülményei differenciáló tényezőként hatottak. A fő tendenciák a következőképpen vázolhatók: a finnek skandináv (valamennyire orosz), az észtek alnémet (majd erősebben orosz), a karélok, vepszék szinte kizárólag orosz befolyást mutatnak. (Vö. Savijärvi 1994: 45–61.)

Jelenleg – véleményem szerint éppen a bibliafordítások révén – a karélok és a vepszék finn nyelvi hatókörbe vonódhatnak. (Érdekes jelenség, hogy ezek az irodalmi termékek latin betűvel jelentek meg. Az első, 19. század eleji tveri-karjalai Újtestamentum még cirill betűs volt!) A lívek sajnálatos módon szinte nyomtalanul beolvadtak a lett lakosságba.

Két kultúra határán hányódnak a lappok. Északi és déli csoportjaik skandináv, erősebb finn befolyásról tanúskodnak, az inari lapp – 1917-től – főként a finnekkel voltak kapcsolatban, ők közvetítették a skandináv szavakat;

a kildini lakosság nyelvjárása a Kola-félszigeten intenzív ortodox hatásokról tanúskodik. Az orosz hatás kezdetben karjalai közvetítéssel jutott el hozzánk. Néhány példa: inari *kastađ* 'megkeresztel' < finn *kastaa*, kildini *рыцстэ* id. < karjalai *ristie* < orosz *крестить* (vö. Armutlieva 2004: 17–25).

A „középső”, oroszországi finnugorok közül a mordvin, és a zürjén szinte kizárólag orosz, a cseremisiz és a votják az orosz mellett kisebb török (csuvas, tatár, baskír) hatást mutat.

A másik végletet a szibériai régió képviseli: a vogulok és az osztjások a sámánizmus, animizmus jegyeit hordozzák. Az orosz befolyás zürjén közvetítéssel érvényesült; ez a tendencia jól kivethető a bibliafordítások terminológiájában (Keresztes 2004, Widmer 2004). Érdemes lenne megvizsgálni az ortodoxia és az iszlám közötti határmezsgyét is!

Jövevényszavak

A vogul és osztják fordítói megoldások hasonlítanak, ami a közös kulturális és areális vonásokból, valamint a viszonylag közeli nyelvrokonságból eredhet.

7) Mint várható, a jövevény terminológia jelentős hányada az oroszból származik. Az orosz szavak sokszor változatlanul még akkor is megmaradhatnak, ha fonetikai szerkezetük idegen a vogul és osztják hangrendszer számára. Nem is lehet tudni, vajon hogyan ejthetik őket, pl. vogul/osztják *саранча* 'sáska', vogul/osztják *верблюдо* 'teve' stb. Az oroszból kölcsönzött szavak közül sok az olyan, amely magában is jövevényszó az újszövetségi koiné-görögből; az írásmód világosan mutatja, hogy orosz közvetítéssel került át az obi-ugorba, pl. vogul/osztják *ангел* 'angyal' (*ангел/анкел* helyett); *евангелие* 'evangélium' (*евангелие/эванкелие* helyett); több hely- és tulajdonnév: *Гэфсемания* (*Кетсемани/Кессемани* helyett). (Vö. Widmer 2004: 130.) – Sok orosz eredetű szó azonban már alkalmazkodott a vogul, ill. osztják fonetikához. Így például hanghelyettesítések történtek, a szótagszerkezet és a hangsúly is „vogulos”, ill. „osztjámos” lett, pl. vogul *карек*, osztják *кӱрӱк* < *грех* 'bűn', vogul *сӱккон* < *закон* 'törvény, parancs(olat)', de: osztják *закона*, vogul *луситы* < *служить* 'szolgál'. Az utóbbiak régebbi átvételeknek minősülnek a hanghelyettesítési megoldások miatt. Az orosz helyesírás azonban a régi kölcsönzésekben is „kísérthet”: a vogul *карек* helyesen *кӱрӱк* lenne, mint az osztjában, hiszen a vogulban nincs *ʀ* fonéma!

8) A keresztény szakszavak egy része a zürjénből vagy az oroszból zürjén közvetítéssel került a vogulba (vö. Rédei 1970), pl. vogul/osztják *сыстам* 'tisztá' (zürj. < or.), vogul *кӱсяй* / osztják *кӱща* 'Úr' (< or.); vogul *пӱрна*,

osztják *перна* 'kereszt' (< zürj.), vogul *веськат*, osztják *вещкат* 'igaz' (< zürj.). Csak vogul *куль* 'ördög' (< zürj.). Ez utóbbi ősi szó, és a vogulban is megvan az etimológiai megfelelője (~ *хуль* ua.), mégsem ezt használják, ami arra vall, hogy a keresztény hittérítők között zürjén papok is tevékenykedtek.

9) Néhány szó szibériai tatár eredetű, pl. vogul *хорахси*, osztják *хорахици* 'gonosztevő, lator', vogul *хөн* 'király' stb. Ezek eredetileg természetesen a bibliai kifejezésekre később foglaltak le. (Vö. Keresztes 2004: 73–86.)

4.6. Neologizmusok

10) Nyelvészeti szempontból természetesen a neologizmusok a legérdekebbek. Ezeknek egy részét lábjegyzetben körülírással és/vagy orosz fordítással magyarazzák (pl. vogul *Төрүм латың тотнэ хум*, osztják *Туръм Ясă и тумы хоят – пророк* 'prófeta (tkp. Isten szavát hozó férfi)').

A jelentésátvitel klasszikus példája a vogul *Төрүм*, osztják *Туръм* szó, amelynek jelentése a pogány világnézetben 'ég, isten, védőszellem, időjárás, idő, természet, világ'. A keresztény vallás felvétele óta 'szent, ikon és Isten'. A vogul és a suriskári Márk evangéliumban kizárólag 'Isten' jelentésben használják (Widmer 2004: 131).

Idegen szavak, szólások és kifejezések helyett újak keletkeztek vogul nyelvi alapon, pl.: *Евангелия* ~ *Ёмас Ляьхал* 'Evangélium [jó hír]', *апостол* ~ *Төрүм латың тотнэ хум* 'apostol [Isten szavát hozó férfi]', *Мессия* ~ *Кристос* 'Messiás, Krisztus', *Рабби* ~ *Ханисьтан Хум* 'Mester, Tanító, Rabbi [tanító férfi]' stb. Tükörszók és értelmezések, körülírások, magyarázatok szép számban akadnak: *Хансум Нэнакыт* 'írott papírok' = 'a Szentírás', *сăккон ханисьтан хум* 'törvényt tanító férfi' = 'törvénytudó', *Төрүм ляьхал тотнэ хум* 'az Isten üzenetét hozó férfi' = 'prófeta', *паля үрнэ хум* 'bárányt őrző férfi' = 'pásztor', *витыл пёрнал пинь* 'vízzel keresztet tesz' = 'keresztel', *карек вăри* 'vétkezik', *Төрүм янытлан эрыг* 'Istent magasztaló ének' = 'hymnusz, zsoltár', *лёлъ вăрнэ хум* 'rosszat tevő férfi' = 'törvényenkívüli', *ййвныл матырăти вăрнэ хум* 'fából valamit csináló férfi' = 'ács', *нэ-хумыг халн сялты* 'nő-ferfi [házaspár] közé lép' = 'házasságot tör' stb. (Vö. Keresztes 2004: 77.)

A vizsgált fordításrészletek alapján a következőket állapíthatjuk meg. A fordítók rendelkezésére álltak olyan, a vogulban és osztjákban már korábban meglevő szavak és kifejezések, amelyeknek beültetésével semmilyen nehézségük nem volt. A nyelvújítás egyik fontos módszere, hogy meglevő ősi vagy jövevényszavakat foglaltak le új jelentésben vagy új szövegösszefüggésben. Az agglutináló nyelvtípusra talán legjellemzőbb módszer a szóképzés és a

szóösszetétel, amelynek jóvoltából meglevő elemekből belső úton nyertek kifejezéseket új bibliai fogalmakra is. A szóképzés legáltalánosabb formája, a deverbális nomen (különösen a *nomen actionis* v. *agentis*) sajnos nincs meg a vogulban, mert a folyamatos melléknévi igenév önmagában (elliptikusan) nem fejezi ki a személyt, ezért a cselekvést végrehajtó személyek kifejezésére az igenév után a *xōmna* 'valaki, személy', *хум, õйка* 'férfit, bácsi' stb. jelentésű szót használják; pl. 'tanító' = 'tanító férfit'. Nem tudni, végbemegy-e a közeljövõben olyan változás, mint a magyarban, balti finnben vagy mordvinban (vö. m. *tanító*, fi. *etsivä* 'nyomozó', md. *salica-maštica* 'gonosztevõ' stb.). A cselekvés vagy történés kifejezésére pedig a vogulban is ugyanez a participium szolgál, utána viszont a *vāpмаль* 'valami, dolog' vagy *нак* 'eset, történet' jelentésű szó szerepel; pl. 'áldozat, áldozás' = 'áldozó dolog', 'feltámadás' = 'feltámadó esemény' stb. A gyökeresen eltérõ földrajzi és kulturális környezet különbségeibõl adódóan legtöbbször az európai emberek számára teljesen evidens személyek, tárgyak és fogalmak kifejezésére is részletes körülírást, értelmezést, magyarázatot kell adni; pl. 'ács' = 'fából valamit csináló férfit'. (Vö. Keresztes 2004.) Ugyanígy típusok mutathatók ki az osztjából is (Widmer 2004: 113–114).

A szó tágabb értelmében vett szóösszetételre több példa van. A szó szorosabb értelmében, vagyis az írásban is mutatkozó, új szóösszetételre nem találtam példát; ez azzal függ össze, hogy a hantiban a névszók legnagyobb része főnévi és melléknévi szerepet egyaránt betölthet, és az attributív főneveket rendszerint külön szokták írni. Szintaktikai szerepükre nézve akár egybe is lehetne írni pl. a *перна юх* 'kereszt, keresztfa', *зорчица сэм* 'mustármag' összetételeket.

Gyakori a foglalkozásneveknél az a típus, amelyben a foglalkozást egy ige fejezi ki melléknévi-igenévi alakban, ehhez hozzáfűzik a *хōят* 'ember', ill. *ëх* 'emberek' szót; pl. *закона утāдтāты ëх* 'írástudó', *хот верты хōят* 'ács', *мит āкātты хōят* 'vámos' (tkr. 'árat összegyűjtő ember'), *утāдтāты ху* 'tanító ember, tanító' stb. (Widmer 2004: 131–132).

A szóösszetétel speciális alfajaként értelmezhetjük a grammatikalizálódást, amely leggyakrabban az elvont fogalmak kifejezésében található. A magában is használatos, 'dolog, munka' jelentésű *вep* és a 'dolog, tárgy' jelentésű *от* (a vogul *vāpмаль, ут* 'dolog, tárgy' szóhoz hasonlóan) agglutinálódhat egy névszóhoz '-ság/-ség', ill. '-ás/-és' jelentésben. Habár az agglutináció jellege nem vehető ki a szóban forgó fordítás írásmódjából – mindkét obiugor nyelvben következetesen külön írják –, a funkcióból egyértelműen kiderül a szófajváltás: melléknévi igenevet és főnevet absztrakt fogalomnak mi-

nősít. Így pl. az *амѣм* 'rossz' szóból *амѣм вер* 'vétek' (szó szerint: 'rossz dolog' > 'rosszaság'); a *хѣня* 'rejtett, titkos' szóból *хѣня вер* 'titok' képződik. A vogulban a melléknév translativusi alakja használatos, pl. *кантыиыг* (*олнэ вѣрмалъ*) 'harag, tkp. haragosként levő dolog'; participiumhoz járulva elvont főnevet képez, pl. *тѣлмантан вѣрмалъ* 'lopás, tkp. lopó dolog' stb. Az osztyákban is az előbbivel egy töről fakadó *вер* 'dolog', ill. a konkrét jelentéstartalommal nem bíró *нур* szó szolgál (vö. Kakszin 1998: 281–282).

Tükörkifejezések (calque)

Előfordul, hogy főként orosz mintára (oroszsországi finnugor fordítások), ritkábban finn, ill. skandináv (karjalai, ill. lapp) mintára keletkeznek kifejezések.

4.7. Egy nyelv történeti megközelítése

A történeti feldolgozás elsősorban egyetlen nyelven belül képzelhető el. A 19. század elején, majd a második felében és a 20. század fordulóján készült fordítások kitűnően összevethetők a 20. század végi anyagokkal. E fordítások alapján általában kirajzolódik az a tendencia, miszerint a korábbi fordítások több (jövevény) orosz elemet tartalmaznak, mint a frissek, amelyekben észrevehető a neologizmusok irányába való elmozdulás, tehát a nemzeti nyelv alapján történő nyelvújítás (vö. Appendix 3; Maticsák 2009).

4.8. Kombinált megközelítés

Egy Márk evangéliumi fordításrészlet elemzésével szeretném bemutatni a kérdés rendkívüli nehézségét. Egy-egy nehezen értelmezhető és fordítható részletet választottam (Mk 7,21-22, vö. Appendix 4).

Tisztában vagyok azzal, hogy mind a forrásnyelv, mind a célnyelv több kérdést vet föl. Forrásnyelvnek tekinthető az a változat, amelyből a finnugor nyelvi fordítás készült. A modern orosz Újtestamentum viszonylag stabil szöveggel rendelkezik. Így azok a fordítások, amelyek ennek alapján készültek, e tekintetben „csak” a forrásnyelv értelmezésének nehézségeit tükrözik. A célnyelvre fordító – különösen, ha első fordítás („szűzfordítás”) készül – kénytelen szavakat, kifejezéseket, tükrőformákat kreálni a célból, hogy érthetővé tegye a szöveget. Minthogy a gyermekbiblia potenciális olvasói reményeink szerint jól tudják anyanyelvüket, fontos, hogy minél egyszerűbb, a folklórban használatos szavakhoz nyúljanak. Erkölcsi értékek és normák minden társadalomban léteznek. A zsidó-keresztény világ fogalmait, erkölcsi rendszerét viszonyítani kell a helyi értékekhez.

A forrásnyelv is okozhat problémát. A görög eredetinek latinra fordításával a bibliakritika foglalkozik. Ezekből a nyelvekből a modern nyugati nyelvekre számos fordítás készült: különböző korokban, római katolikus, majd protestáns verziók, végül a különböző korok fordítóbizottságainak revíziói. Ezek a szövegváltozatok természetesen segíthetik a problematikus részek értelmezését, ugyanakkor további nehézséget okoznak a célnyelv beszélőinek. A finnországi kiadványok jelentős mértékben hatottak a finnugor bibliafordításokra, pl. az orosz *слава* 'dicsőség' szót a mordvinban három különböző szóval adják vissza, ami egyértelműen finn hatást mutat (Fábián 2007: 29–30).

A Biblia nyelvének értelmezése éppannyira problematikus, komplikált és tökéletlen, mint amilyen a legtöbb nyelv helyesírási rendszere. Mindkettő örökös csiszolásra szorul.

Vegyük hát szemügyre a kiválasztott újszövetségi részletet, először a vogul és az osztják fordításokat (vö. Appendix 5)! Ugyanígy elemezni lehet a többi finnugor fordítás megoldásait. Ezeket a kifejezéseket is – a szibériai rokonaink megoldásaihoz hasonlóan – részletesen meg lehetne vizsgálni. Már a felületes áttekintés alapján is nyilvánvalók a különbségek.

Összefoglalóul a következők állapíthatók meg:

– A nagyobb írásos hagyományokkal rendelkező finnugor nyelvek (magyar, finn, észt) tömör kifejezéseket használnak, bőségesen élnek a szóképzés lehetőségével. A szöösszetételek aránya ennél jóval kisebb, a körülírással szószerkezetek aránya pedig szinte elenyésző. Az új, elvontabb fogalmak kifejezésére már megszilárdult formák szolgálnak.

– Középuton állnak a mordvin csoportok, náluk az irodalmi nyelvi normák – sajnos – két különböző irányban kezdenek megszilárdulni. A 19. századi fordításokkal való összehasonlítás azt mutatja, hogy a mordvin is jó úton van a tömör fogalom- és szóalkotás irányában.

– Az irodalmi íráshagyományok híján a vogul és osztják fordítók csak nehezkén tudják kifejezni a bibliai fogalmakat. Ezekben találkozunk leggyakrabban a körülírással. Ez persze nem idegen ezektől a nyelvektől, hiszen a népköltészetben is igen gyakran használnak igeneveket. Pl. vogul *nan mōlal' kar-palit χosa pākwantal jorēlaxtēmənt wārən wōjən χotal' minas?* 'unlängst, als du auf deinen langen Zapfen von der Grösse einer Amsel so stolz warst – wo is damals gewonnenes Fett? | a minap rigó nagyságú hosszú cirbolyatobozaiddal dicsekedvén szerzett zsírod hova ment?' [hova tűnt az a zsírod, amit akkor csináltál, amikor a minap a tobozaiddal dicsekedtél] (Kálmán 1976: 85); ugyanilyen bonyolult a következő versrészlet is: *nan*

jotne õlne nomt simõm õhõsi 'die Gedanken meines Herzens sind bei dir | veled szeretnék lenni, kedvem lenne veled lenni' [veled levő gondolatot/kedvet bír a szívem] (Kálmán 1976: 80).

– A történeti elemzések alapján kitetszik, hogy a régebbi fordításokban a régebbi irodalmi hagyományokkal rendelkező nyelvekben is nagyobb szerepe lehetett a körülírásnak, a gazdaságosság szempontjából releváns ellipszis mára azonban már rövidítette a kifejezéseket. Várható, és reméljük is, hogy az idők előre haladtával hasonló fejlődési tendenciák fognak érvényesülni a legkisebb finnugor népek irodalmi gyakorlatában is. Megjegyzem, hogy például a magyar régiségben is sokkal gyakrabban fordultak elő az igenevek és igeneves szerkezetek, mint ma.

5. Következtetések és feladatok

Fontos lenne sort keríteni egy alapos összehasonlító vizsgálat elvégzésére, a neologizmusok szótározására, hiszen a minták minden bizonnyal hasznosak lennének az irodalmi nyelvek további csiszolásához. Igen jó lenne, ha a bibliafordítások szókincse közkincsévé válna a finnugor anyanyelvű ifjúságnak, mert ez jelentősen elősegítené a gyermekek nyelvi fejlődését, a módszerek és a magatartás visszahatna az anyanyelv nemzetivé (az oroszról eltérővé) válásában a tudomány, a közigazgatás, majd a jog terén is. A fordítások gyakorlati visszahatnak az irodalmi nyelv fejlődésére.

Egy adott nyelv írásbeliségének fejlesztése azt a funkciót is betölti, hogy közösségbe tömöríti az egyéneket, és egyben elkülöníti és elválasztja őket az így létrehozott csoport más közösségeitől. A kialakított standard nyelv presztízzsel ruházza fel beszélőit, és etnikai identitásukat növeli (Armutlieva 2004: 19). Az oroszországi finnugorokat elkülöníti az oroszoktól vagy török népektől, de a többi finnugor nyelvek és nyelvjárások beszélőitől is! Egy nép írásbeliségét mindenáron ápolni, művelni, fejleszteni kell. Az írott nyelv elhanyagoltsága és elhanyagolása az illető csoport identitásának jelentős gyengülését eredményezi.

A tudatos nyelvtervezés jó példája a lapp irodalmi nyelv térhódítása. Sikertől kialakítani és elfogadtatni egy viszonylag egységes irodalmi nyelvi normát és helyesírást. A boltok polcain az áruknak már évtizedek óta ott áll a lapp megnevezése is. Ez már eleve céltudatos nyelvtervezést és szóalkotást feltételez. Utsjokiban már a 70-es években hallottam Beatles-slágereket lappul énekelni a szórakozóhelyeken. Ma már szép kétnyelvű (lapp és norvég) kiadványokban olvashatók a közoktatási tantervek és oktatáspolitikai irányelvek (*10-jagi vuoddõskuvlla sámii oahppoplánat / Det samiske lærplanverket*

for den 10-årige grunnskolen, 1997). Nemrég jelent meg az északi lapp szintaxist bemutató anyanyelvi monográfia (Sammallahti: *Láidehus sámegiela cealkkaoahpa dutkamii*, 2005) és a lapp–német középszótár is (Sammallahti–Nickel: *Sámi-duiskka sátnegirji / Saamisch-deutsches Wörterbuch*, 2006). Tudomásom szerint készül az angol szótár is. Ennek és az angol nyelvű szakkönyveknek (Sammallahti: *The Saami Languages. An Introduction*, 1998) jóvoltából kis létszámú rokonaink nyelve és kultúrája gazdagítja az Európai Unió kulturális palettáját és a világörökséget. Ami pedig az oroszországi finnugor nyelveket illeti, a helyzet nem sok optimizmusra ad okot (Pusztay 2006).

Az irodalmi nyelvi normák kialakítása csaknem minden finnugor népnél megindult. A nyelvújítás, neologizmusok tekintetében éles szembenállás alakult ki a neológusok és a nyelv spontán fejlődésében hívő szakemberek között. A nagyobb finnugor nemzeti nyelvek esetében is megtörtént az „össze-csapás”, majd a vita kompromisszummal, de inkább az ortológusok győzelmével végződött. Tanulmányomban csak néhány finnugor nyelv néhány érdekes kérdésével tudtam foglalkozni. A Biblia lefordítása egy-egy nyelv és kultúra jelentős mérföldköve. Finnország az Újtestamentum első finn fordítójának, Mikael Agricolának (minthogy születésnapjának dátuma ismeretlen, halálának napján, április 9-én) a nemzeti lobogó felvonásával tiszteleg. A bibliafordítások jelentőségét és hatását az anyanyelv kutatói, a szakemberek tudják leginkább lemérni és értékelni. Legyen övék az utolsó szó!

Appendix 1: Erza – moksa összevetés

erza (E)

moksa (M)

1) Szavak új jelentésben:

азомс 'pogány szertartással) megszentel' > 'megszentel', *азор* 'úr' > 'Úr', *вельмев-темс* 'megfordul' > 'feltámad', *вадемс* 'ken, zsíroz' > 'felken', *варчавтомс* 'próbál' > 'kísért'

азомс 'pogány szertartással) megszentel' > 'megszentel', *азор* 'úr' > 'Úr', *вельмамс* 'megfordul' > 'feltámad', *вадемс* 'ken, zsíroz' > 'felken', *тяряфтомс* 'próbál' > 'kísért'

2) Szóképzés:

Теиця 'Teremtő' (< *теемс* 'tesz, csinál'), *Тонавтый* 'Mester' (< *тонавтомс* 'tanít'), *Сёрмадовкс* 'Írás' (< *сёрмадомс* 'ír'), *озаткс* 'trónus' (< *озамс* 'ül'), *содавкс* 'csoda' (< *содамс* 'tud')

Теиця 'Teremtő' (< *тиемс* 'tesz, csinál'), *Тонафтиеньке* 'Mester' (< *тонафтомс* 'tanít'), *Идись* 'Megváltó' (< *идемс* 'megszabadít'), *Сёрмаф* 'Írás' (< *сёрмадомс* 'ír'), *кучф* 'apostol' (< *кучемс* 'küld')

3) Képzők önálló szóból (grammatikalizáció):

ломаньлув 'emberiség' (< *ломань* 'ember' + *лув* 'rend'), *вейсэньлув* 'szövetség' (*вейсэнь* 'együtt' + *лув* 'rend')

азоркши 'királyság' (< *азор* 'úr' + *ши* 'nap'), *ломантьнал* 'emberiség' (< *ломань* 'ember' + *нал* 'csoport')

4) Kopulatív összetételek:

менельть-масторм (plur.) 'menny-föld' > 'világ', *нейий-марий* 'látó-halló' > 'szemtanú'

менельнь-масторонь 'mennyei-földi' > 'világi', *няись-азондысь* 'látó-beszélő' > 'szemtanú'

5) Alkalmi szóösszetételek:

валвелявкс 'példabeszéd' (< (*вал* 'szó' + *велявкс* 'fordulat'), *инамоморо* 'dicsérő ének' > 'himnusz' (*инамс* 'dicsér' + *мор* 'ének'), *ойумарькс* 'olajfa' (*ой* 'vaj' + *умарькс* 'gyümölcsfa'), *иневанькс* 'szent' (*ине* 'nagy' + *ванькс* 'tiszt')

валвеляфкс 'példabeszéd' > 'parabola' (*вал* 'szó' + *веляфкс* 'fordulat'), *инама-мора* 'dicsérő ének' > 'himnusz' (*инамс* 'dicsér' + *мора* 'ének'), *вайшуфта* 'olajfa' (*вай* 'vaj' + *шуфта* 'fa'), *иньару* 'szent' (*ине* 'nagy' + *ару* 'tiszt')

6) Elvonás:

арьне 'tisztelet' < *ар(м)немс* 'tisztel'

7) Egyéb eszközök:

армо 'angyal' (ismeretlen eredetű szó), *чопача* 'bálvány' (régí szó felelevenítése)

ионача 'bálvány' (régí szó felelevenítése), *юрем* 'rokonság' (régí szó felelevenítése)

Appendix 2: Összefoglalás

angol	'to forgive'	'to repent'	'to repent'
orosz	'простить'	'(по)каяться'	'(по)каяться'
finn	<i>antaa anteeksi</i> 'ajándékul ad'	<i>katua</i> 'elhagy'	<i>kääntyä</i> 'megfordul'
észt	<i>andeks anda</i> < finn 'ajándékul ad'	<i>meelt parandada</i> 'lelkét gyógyítja'	<i>pöörduda</i> 'megfordul'
karjalai	<i>prostie / piästüä</i> < orosz / 'elenged'	<i>jättie</i> 'elhagy'	<i>kiäntüö</i> 'megfordul'
aunusi	<i>prostie / pühkittie, pestie</i> < orosz / 'eltöröl, lemos'	<i>muuttua mielet</i> 'meg- változtatja véleményét'	<i>kiäntüö</i> 'megfordul'
tveri	<i>jäŕtie</i> 'elhagy'	<i>kohentuo</i> 'emelkedik (lelkileg)'	<i>kiän'üö</i> 'megfordul'
vepsze	<i>pästta, unohtada</i> 'elenged, elfelejt'	<i>kärautakse</i> 'megfordul'	<i>kärautakse</i> 'megfordul'
lapp (számi)	<i>addit ándagassii / sihkkut</i> < finn / 'eltöröl'	<i>jorgalit, dahkat</i> <i>jorgalusa</i> 'megfordul, fordulatot tesz'	<i>jorgalit</i> 'megfordul'
erza- mordvin	<i>нолдамс</i> 'leír, szternóz' / < orosz	<i>витькстемс</i> 'elvet'	<i>велявтомс</i> 'megfordul'
moksa- mordvin	<i>нолдамс</i> 'elenged'	<i>азондомс</i> 'elmond'	<i>шарфтомс</i> 'megfordul'
osztják	<i>нõх пайтты</i> 'elsimít'	<i>пõтәртты</i> 'elmond'	<i>эватты</i> 'megfordul'
vogul	<i>ëрувлы</i> 'elfelejt'	<i>вуськасы</i> 'elvet'	<i>хультунты</i> 'elhagy'
magyar	<i>(meg)bocsát</i> 'dismiss, cancel'	<i>(meg)bán</i> 'regard as a problem, consider as ills'	<i>(meg)tér</i> 'turn'

Appendix 3

	Lk 11:4
görög	Καὶ ἄφεσ ἡμῖν τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, καὶ γὰρ αὐτοὶ ἀφίομεν παντὶ ὀφειλόντι ἡμῖν, Καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν. (Mt 6:13) ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ.
latin	Et dimitte nobis peccata nostra, siquidem et ipsi dimittimus omni debenti nobis. Et ne nos inducas in tentationem. [(Mt 6:13) Sed libera nos a malo.]
angol	And forgive us our sins, for we also forgive everyone undebted to us. And do not bring us into temptation, [(Mt 6:13) but deliver us from the evil one].
orosz	И прости нам грехи наши, ибо и мы прощаем всякому должнику нашему; и не введи нас в искушение, но избавь нас от лукавого.
E 1821	И нолдыкь тянекъ пяжетнекъ минекъ, кода миньгакь нолтлитянокь арвехкененьпантлицястень минекъ, илямизь совавть минекъ бедась, но ваномискь минекъ шайтяндо.
E 1889	Кода минсь миненекь пандумать простятанокь, тонь-гак истя минекъ пежетенекь прости. Манявмо оля тенекь иля максть. Душмандо-якъ идимизь.
E 1910	Простить минек пежетенек, ведь миньсь-как тенек пежетень теицятнень простятанок, Манявмо оля тенек иля макст. Душмандо-як идимизь.
E 1996	Нолдыть минек пежетнень, эдь миньгак нолдтнетяно сынст миненек зыянаонь теицятнень. Илямизь нолда минек терявтовомас.
E 2006	Нолдыть минек теевть пежетенек, эдь миньгак нолдтнетяно минек икеле чумосотнень. Илямизь нолда снартнемас-варчавтнемас, мекевланк – менстямизь Апародонть.
M 1891	Простиндайт минь крефенекень, кона миньць простиндакшнесайнекъ миньдеенекь кальдявэнь тixнень. Тямасть максь минь пытандамсь. Ванэмасть минь тушманнекенъ эздэнь-га.
M 1997	Нолдайт пежетеньконь, вдь миньге нолясаськ пежетьснон, кие тии зиян. Тямасть максе тяряфнемас.
finn	Anna meille syntimme anteeksi, sillä mekin annamme anteeksi jokaiselle, joka on meille velassa. Äläkä anna meidän joutua kiusaukseen. [(Mt 6:13) Vaan päästä meidät pahasta.]
magyar	Bocsásd meg vétkeinket, mert mi is megbocsátunk minden ellenünk vétkezőnek. És ne vigy minket kísértésbe, [(Mt 6:13) de szabadíts meg a gonosztól.]

A régebbi fordítások a fenti példák szerint a *Pater noster* végére betoldották Máté 6:13 'de szabadíts meg a gonosztól!' mondatot.

E 1993	Нолдыть минек теевть пежетенек, кода миньгак нолдтнетяно минек икеле чумосотнень. Илямизь нолда варчавтовомас, [мекевланк – менстямизь зыяновдонть.]
M 1999	Нолдайт шумоньконь, кода миньге нолясаськ тейнекъ шумуфненди. Тямасть вятъфте тяряфнемас, [и ванфтомасть кальдявда.]

Appendix 4

A különböző – zsidó–keresztény valláserkölcс szerinti – bűnök fordítására álljon itt egy fejezet Márk evangéliumából (Mk 7,21-22):

Görög – Ἐσωθεν γὰρ ἐκ τῆς καρδίας τῶν ἀνθρώπων οἱ διαλογισμοὶ οἱ κακοὶ ἐκπορεύονται, (1) μοιχεῖαι, (2) πορνεῖαι, (3) φόνοι, (4) Κλοπαί, (5) πλεονεξίαι, (6) πονηρίαι, (7) δόλος, (8) ἀσέλγεια, (9) ὀφθαλμὸς πονηρός, (10) βλασφημία, (11) ὑπερηφάνια, (12) ἀφροσύνη.

Latin – Abintus enim de corde hominum malae cogitationes procedunt, (1) adulteria, (2) fornicationes, (3) homicidia, / (4) furta, (5) avaritiae, (6) nequitiae, (7) dolus, (8) impudicitiae, (9) oculus malus, (10) blasphemia, (11) superbia, (12) stultitia.

Német – Denn von innen aus dem Herzen der Menschen kommen die bösen Gedanken hervor: (1) Unzucht, (2) Dieberei, (3) Mord, / (4) Ehebruch, (5) Habsucht, (6) Bosheit, (7) Arglist, (8) Ausschweifung, (9) Neid, (10) Lästerung, (11) Hochmut, (12) Torheit.

Magyar – A szívből származik ugyanis minden rossz gondolat, (1) paráznság, (2) lopás, (3) gyilkosság, / (4) házasságtörés, (5) kapzsiság, (6) rosszindulat, (7) hamisság, (8) kicsapongás, (9) irigység, (10) káromkodás, (11) kevélység, (12) léhaság.

Finn – Juuri ihmisen sisäلتä, sydämestä, lähtevät pahat ajatukset, ja niiden mukana (1) siveettömyys, (2) varkaudet, (3) murhat, / (4) aviorikokset, (5) ahneus, (6) häijyys, (7) vilppi, (8) irstaus, (9) pahansuopuus, (10) herjaus, (11) ylpeys ja (12) uhmamieli.

Észт – Sest seestpoolt, inimeste südamest, lähtuvad kurjad mõtted, (1) hoorus, (2) vargused, (3) tapmised, / (4) abielurikkumised, (5) ahnus, (6) kurjused, (7) kavalus, (8) kiimalus, (9) kade silm, (10) Jumala pilkamine, (11) kõrkus, (12) rumalus.

Lapp (számi) – Dasgo siskkildasas, olbmo váimmus, bohtet pahás jurdagat: (1) fuorrávuohta, (2) suolvuohta, (3) olmmošgoddin, / (4) náittosdiliriikkun, (5) ruhtaváibmilvuohta, (6) bahávuohta, (7) behtolašvuohta, (8) badjelmearálašvuohta, (9) gáđašvuohta, (10) bilkádus, (11) čeavláivuohta ja (12) jierpmehisvuohta.

Svéd – Ty inifrån, ur människornas hjärtan, kommer de onda tankarna, (1) otukt, (2) stöld, (3) mord, / (4) äktenskapsbrott, (5) själviskhet, (6) ondska, (7) bedrägeri, (8) liderlighet, (9) avund, (10) förtal, (11) högmod, (12) förblindelse.

Norvég – For innenfra, fra menneskehjertet, kommer de onde tankene: (1) hor, (2) tyveri, (3) mord, / (4) ekteskapsbrudd, (5) pengejag, (6) onskap, (7) svik, (8) utskeielser, (9) misunnelse, (10) spott, (11) hovmod, (12) vettløshet.

Orosz – Ибо изнутри, из сердца человеческого, исходят злые помыслы, (1) прелюбодеяния, (4) любодеяния, (3) убийства, / (2) Кражи, (5) лихоимство, (6) злоба, (7) коварство, (8) непотребство, (9) завистливое око, (10) богохульство, (11) гордость, (12) безумство.

Erza-mordvin – Эдь потсто, ломанень седейстэ, тукшныть апаро арсемат, (2) саламот, (3) ломанень маштомат, (1) усксевемат-ускурямот, / (4) –, (5) Сюпавчис правтомат, (6) кежть, (7) манчема, (8) виськс тевть, (9) сельмень сявадома, (10) амазый валсо кортамо, (11) эсь прянь верьга кандома, (12) пеляскалема.

Moksa-mordvin – ...сяс мес ломанть потмоста, седистонза, лисендихть кальдяв мяльхть, (1) усксевомась, (2) саламась, (3) ломанень шавомась, / (4) –, (5) козяшיתי прафтомась, (6) кяжишись, (7) васькафнемась, (8) сельмос эцемась, (9) сельмонь каямась, (10) равжа валса корхтамась, (11) эсь прянь няемась и (12) ёньфтема прянь вятемась.

Vogul – Э́лумх̄о́лас сымныл л̄о́ль номтыт кон-кв̄а́л̄эгыт: (1) м̄о́т хум н̄э ё́т о́лнэ в̄а́рмалъ, (3) алысьлахтын в̄а́рмалъ, (2) т̄у́лмантан в̄а́рмалъ. / (4) –, (5) Нялыңб̄г, (6) кантыңб̄г, (7) лаплахт̄ы́глан̄эг о́лнэ в̄а́рмалъ, (8) –, (9) –, (10) Т̄о́рум л̄о́камтан в̄а́рмалъ. (11) –, (12) –

Osztják – Х̄о́ят лыпел э́лты, с̄а́м э́лты лик̄аң н̄о́пс̄а́т ма́нд̄а́т, (1) ики-ими щир̄а́н атма улты вер̄а́т, (4) ху-нэ щир̄а́н атма улты вер̄а́т, (3) х̄о́ят велты вер̄а́т, (2) лолма́сты вер̄а́т, (5) тарма улты вер, (6) лик вер, (7) ущмар̄а́ңа-о́лмащты вер, (8) укщ̄а́ма улты вер, (9) ага́м сэм̄а́н ватты вер, (10) Тур̄а́м э́лты атма п̄о́та́рты вер, (11) ёра́щты вер, (12) нэман а́т нум̄а́сман верты вер.

Angol – For from within, out of the heart of men, proceed evil reasonings, (1) fornications, (2) thefts, (3) murders, / (4) adulteries, (5) covetousness, (6) wickedness, (7) deceit, (8) licentiousness, (9) envy, (10) blasphemy, (11) arrogance, (12) foolishness.

Francia – Car c'est du dedans, c'est du coeur des hommes, que sortent les mauvaises pensées, (1) les adultères, (2) les débauches, (3) les meurtres, / (4) les vols, (5) les cupidités, (6) les méchancetés, (7) la fraude, (8) le dérèglement, (9) le regard envieux, (10) la calomnie, (11) l'orgueil, (12) la folie.

Appendix 5

		vogul	osztják	magyar
(1)	прелюбодеяния	<i>мōт хум нэ эт олнэ вārмалъ</i> tkr. 'más férfi nőjével levő dolog'	<i>ики-ими щирāн атма удты вер</i> tkr. 'apanyája módján rosszul levő dolog'	'paráznság'
(2)	кражи	<i>тūлмантан вārмалъ</i> tkr. 'lopó dolog'	<i>лoдмāсты вер</i> tkr. 'lopó dolog'	'lopás'
(3)	убийства	<i>алысьлахтын вārмалъ</i> tkr. 'ölő dolog'	<i>хōят ведты вер</i> tkr. 'ember ölő dolog'	'gyilkosság'
(4)	любодеяния	—	<i>ху-нэ щирāн атма удты вер</i> tkr. 'férfinő módján rosszul levő dolog'	'házasságtörés'
(5)	лихоимство	<i>нялыцūбг (олнэ вārмалъ)</i> tkr. 'mohó, kapzsisként (levő dolog)'	<i>тарма удты вер</i> tkr. 'fösvény levő dolog'	'kapzsiság'
(6)	злоба	<i>кантыцūбг (олнэ вārмалъ)</i> tkr. 'haragos, dühösként (levő dolog)'	<i>лик вер</i> tkr. 'düh dolog'	'rosszindulat'
(7)	коварство	<i>лаплахтūбгланэг олнэ вārмалъ</i> tkr. 'csalóként levő dolog'	<i>уцмарāн-ōлмацты вер</i> tkr. 'hamisságos, hamiskodó dolog'	'hamisság'
(8)	непотребство	—	<i>уқицāма удты вер</i> tkr. 'tisztátlanul levő dolog'	'kicsapongás'
(9)	завистливое око	—	<i>атām сэмāн ватты вер</i> tkr. 'rossz szemmel látó dolog'	'irigység'
(10)	богохульство	<i>Тōрум лōкамтан вārмалъ</i> tkr. 'Istent szidalmazó dolog'	<i>Турām эдты атма нōтāрты вер</i> tkr. 'Istenről rosszul beszélő dolog'	'káromkodás'
(11)	гордость	—	<i>ēрацты вер</i> tkr. 'kevélykedő dolog'	'kevélység'
(12)	безумство	—	<i>нэман āт нумāсман верты вер</i> tkr. 'rosszindulatból nem gondolkozva csináló dolog'	'léhaság'

(Keresztes 2004: 78–79) (Widmer 2004: 133–134)

Ugyanígy elemezni lehet a többi finnugor fordítás megoldásait is.

	erza- mordvin	moksa- mordvin	finn	észт	angol
(1)	усксевемат- ускурямо	усксевома	siveettömyys	hoorus	'fornication'
(2)	саламо	салама	varkaus	vargune	'theft'
(3)	ломанень маштома	ломанень шавома	murha	tapmine	'murder'
(4)	—	—	aviorikos	abielurikku mine	'adultery'
(5)	сюпавчис правтома	козяшити прафтома	ahneus	ahnus	'covetousness'
(6)	кеж	кяжиши	häijyys	kurjune	'wickedness'
(7)	манчема	васькафнема	vilppi	kavalus	'deceit'
(8)	виськс тев	сельмос эцема	irstaus	kiimalus	'licentiousness'
(9)	сельмень сявадома	сельмонь каяма	pahansuopuus	kade silm	'envy'
(10)	амазый валсо кортамо	равжа валса корхтама	herjaus	Jumala pilkamine	'blasphemy'
(11)	эсь прянь верьга кандома	эсь прянь няема	ylpeys	körkus	'arrogance'
(12)	пеляскалема	ёнфтема прянь вятема	uhmamieli	rumalus	'foolishness'

Források

Gyermekbibliák

- Детская Библия. Библейские рассказы в картинках. Институт перевода Библии. Стокгольм 1983, 1990 (Ford. Борислав Арапович, Вера Маттелмяки).
- Biblij lapsile (livvikse, Детская Библия на карельском [ливвиковском] языке). Biblienkiännändyinstituttu. Helsinki–Stokgol'm 1995, 2009. (Ford. Zinaida Dubinina.)
- Lapsiden Biblij (vepsen keel, Детская Библия на вепском языке). Biblijan kändmižen institut. Stokgol'm–Helsinki 1996. (Ford. Nina Zaiceva.)
- Библиянь ловномат (Детская Библия на эрзя-мордовском языке) Библиянь ютавтомань институтось. Стокгольма–Хельсинки 1993. (Ford. Н. С. Адушкина, В. С. Шемерова, Д. Т. Надькин.)
- Идень Библия (Детская Библия на мокша-мордовском языке). Библиянь ётафтома институтось. Хельсинки–Стокгольма 1999 (Валентина Мишанина).
- Челядь понда Библия (Детская Библия на коми-пермяцком языке) Библия вуджётан институт, Хельсинки–Москва 2003. (Ford. Ismeretlen.)
- Нылпиослы Библия. Библиез берыктонъя Институт. Хельсинки–Стокгольм 2001 (Ford. Михаил Атаманов).
- Komi-Zürjén (előkészületben).
- Jézus élete – karjalai 1994, olonyeci 1991, 1994, 2001, vepsze 1991, 1994, erza 1991, moksa 1993, cseremisiz 1993, hegyi cseremisiz 1994, komi-zürjén 1993, komi-permják 1993, vogul 1996, osztják (Kazim) 1995, 1997.
- Jézus a gyermekek barátja – lapp (Kildin) 1996, moksa 1995, hegyi cseremisiz 1995, komi-zürjén 1994, 2000, komi-permják 1997, votják 1994.
- Bibliai történetek – cseremisiz 2001, 2002, komi-permják 2002, votják 2003, vogul 2003, osztják (Suriskar) 2003 (Kazim), 2005.
- Új Testamentum (Újszövetség) – karjalai (előkészületben), olonyeci (livvi) 2003, vepsze 2006, lapp 1998 (Oslo), erza 2006, moksa (előkészületben), votják 1997, cseremisiz 2007.

Evangéliumok

Máté: karjalai 2007, olonyeci 1997, vepsze 1998, lapp (Inari) 1995 (Finnország), erza 1998, moksa 2002, cseremisiz 1999, hegyi cseremisiz (várható 2009), komi-zürjén 1999, komi-permják 2001, votják 1992.

Márk: karjalai 1996, olonyeci 1993, vepsze 1992, erza 1995, moksa 1995, cseremisiz 1994, hegyi cseremisiz 1997, komi-zürjén 1995, komi-permják 1996, votják 1992, vogul 2000, osztják 2000.

Lukács: karjalai 1999, olonyeci 1997, 2000, vepsze 1996, lapp (Inari) 1998 (Finnország), erza 1996, moksa 1997, cseremisiz 1996, hegyi cseremisiz 1999, komi-zürjén 1996, komi-permják 2005, votják 1992, vogul (részletek) 2007, osztják (részletek) 2007, 2009.

János: karjalai 2006, olonyeci 1993, vepsze 1993, erza 1990, moksa 2003, cseremisiz 1997, hegyi cseremisiz 2006, komi-zürjén 1998, komi-permják 2007, votják 1992.

Apostolok cselekedetei: karjalai 2004, olonyeci 1999, vepsze 1999, erza 1996, moksa 2005, cseremisiz 1986, hegyi cseremisiz (előkészületben), komi-zürjén 1979, komi-permják 2009, votják 1996

Levelek: –. Jelenések: –

Ótestamentum (ószövetségi részletek, zsoltárok) – olonyeci 2006 (Zsoltárok), (Genezis előkészületben), vepsze (Zsoltárok előkészületben), erza (teljes Ószövetség előkészületben), cseremisiz (Zsoltárok, Genezis előkészületben), komi-zürjén (Zsoltárok előkészületben), votják (Zsoltárok 1999, néhány ószövetségi könyv 2004–2007, teljes Ószövetség előkészületben).

Teljes Biblia vagy Újszövetség

Novum Testamentum graece et latine. (Ed. F. Brandscheid.) Sumptibus Herder, Friburg 1906.

Latina (Vulgata editionis). In: Biblia Téka CD-ROM, Arcanum, Budapest, [sine anno] ISBN 963 8592370– Новый завет. Printed by The Bible League. South Holland, in cooperation with Bethany Fellowship, Inc. Minneapolis [sine anno].

The Holy Bible. Authorized King James Version. Word Bible Publishers, Iowa Falls, Iowa 1987.

The New Testament. Recovery version. Text translated by: The Editorial Section Living Stream Ministry. Outline, footnotes, charts, and references

written by Witness Lee. Living Stream Ministry, Anaheim, California 1991.

Die Bibel in heutigen Deutsch (Evangelisches Bibelwerk). Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 1982.

Gute Nachricht – Neues Testament. Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 2001.

Bibeln. Svenska Bibelsällskapet och Bokförlaget Libris, Örebro 2001.

Godt Nytt. Det nye testamente for mennesker i dag. 7. opplag. Det Norske Bibelselskaps Forlag, Oslo 1979.

La Sainte Bible. Société Biblique de Genève, Genève–Paris 1996.

Biblia Téka CD-ROM, Arcanum, Budapest, [sine anno] ISBN 963 8592370

*

Biblia. Ószövetségi és újszövetségi szentírás. Szent István Társulat, Budapest 1979.

Újszövetségi Szentírás. (Görög eredetiből fordította P. Békés Gellért és P. Dalos Patrik.) [New Testament Scripture (translated from the Greek original by P. Gellért Békés and P. Patrik Dalos).] Budapest 1992.

Pyhä Raamattu. 4. painos. Suomen Piiphiaseura, Mikkeli 2001.

Piibel. The Bible in Estonian. Piibliseltsi Väljaanne, [sine loco] 1968.

Jevanheli Lukan kirjuttamana (varsinaiskarjalaksi). (Koittelupainos.) Evankeliumi Luukkaan mukaan vienankarjalaksi. The Gospel according to Luke in the Northern Karelian dialect. Евангелие от Луки на севернокарельском диалекте. Piiplienkiännösinstituutti Helsinki–Stokholmi, 1999.

Apostoloin ruavot. (Koitepainos.) Apostoloin ruavot livvikse. Apostolien teot livviksi. The Acts of the Apostles in the Karelian (Olonets) language. Деяния святых Апостолов на карельском (ливвиковском) языке. Biblien kiännösinstituutti, Helsinki–Stokgol'm / Petroskoi 1999.

Evangelii Matvejan mödhe (vepsän keel). Biblijan kändmižen institut, Издательство "Карелия", Petroskoi, Stokgol'm–Helsinki 1998. [Евангелие от Матфея на вепском языке / Gospel of Matthew in the Veps language; published in Stockholm–Helsinki 1998.]

Odða Testamenta. Norgga Viibbalsearvi, Oslo 1998.

Марконь сёрмадовт Евангелия. [The Gospel of Mark in the Erzya-Mordvinian language. Trial edition.] Institute for Bible Translation, Helsinki–Stockholm 1995.

Марконь коряс Евангелия. [The Gospel of Mark in the Moksha-Mordvinian language. Trial edition.] Institute for Bible Translation, Helsinki–Stockholm 1995.

Од вейсэньлув. Библиянь Ютавтомань Институтось, Хельсинки–Санск 2006.

Евангелие Марк ястәм ширән. The Gospel according to Mark in the Khanti language. Translated by T. A. Prokina. Institute for Bible Translation, Helsinki–Stockholm 2000.

Марк хум хансум Ёмас Ля́ххал. The Gospel according to Mark in the Vogul language. [Trial edition.] Translated by V. S. Ivanova. Institute for Bible Translation, Helsinki–Stockholm 2000.

Evangeliumok (régi)

Геррань Мийнь Шюндю-руохтынань Святой Ёвангелии Матвѣйста, Карьялань кielьля. Пийтери 1820. [Herran miän Šündü-ruhtinan svjatoj jovangeli Matveista karjalan kiel'el'ä, The holy gospel of our Redeemer according to Matthew in the Tver Karelian language; published in St. Petersburg, 1820.]

Das Evangelium Matthäi in den westlichen Dialect des Livischen übersetzt von dem Liven J. Prinz und dessen Söhnen P. Prinz und J. P. Prinz, durchgesehen von F. J. Wiedemann, Mitglieder der Kaiserl. Akad. d. Wissenschaften in St. Petersburg. London 1863.

Das Evangelium Matthäi in den östlichen Dialect des Livischen zum ersten Male übersetzt von dem Liven N. Pollmann, durchgesehen von F. J. Wiedemann, Mitglieder der Kaiserl. Akad. d. Wissenschaften in St. Petersburg. London 1863.

Markusevangeliet i Lars Rangius samiska översättning från 1713. (Ed. Karin Wilson.) Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi CI, Uppsala 2008.

Господань минекъ Исусань Святой Евангеля, Матфей, Марко, Лука и Ёаннь пельдестъ. Сёрмадозь эрзянь келсэ. Пецятазь ярмакъ велга Россиянь Библейскоень Промксонь. Петербургсэ. Типографіасо Николаень Гречань 1821 иень.

Тявть Святойть Апостолтнень кучовксть, и апокалипись или штафтома Святой Иоаннань богословань. Сёрмадозь юрзянь келсэ. Пецятазь ярмакъ велга Россиянь Библейскоень Промксонь. Петербургсэ. Типографіасо Николаень Гречань 1827 иень.

Matveiste svätoi jevangela. Das Evangelium des Matthäus ersä-mordwinisch revidiert von F. J. Wiedemann. London 1865.

Святое Евангелие Господа нашего Исуса Христа отъ Луки, На Эрзянскомъ наречіи Мордовскаго языка, издание Православнаго Миссіонерскаго Общества. Казань 1889.

- Святое Евангеліе Господа нашего Іисуса Христа отъ Луки, На мокшанскомъ наречіи мордовскаго языка, издание Православнаго Миссіонерскаго Общества. Казань 1891.
- Die Evangelien Matthæi und Marci in wogulischer Übersetzung. (August Ahlqvist) MSFOu 7 (1894): 5–125. Helsinki.
- A' kondai vogul nyelv a' Popov G. fordításának alapján. Matpinel jälpen jomas l'achel. (Hunfalvy Pál) NyK 9 (1872): 127–194. Pest.
- A' kondai vogul nyelv (Márk evangéliuma). Marknil jälpin latilp. (Hunfalvy Pál) NyK 10 (1873): 207–257. Pest.
- Matvei el'ta jemyη aikol-jastypsa (P. Vologodsky). London 1868.

Irodalom

- Armutlieva, Christina 2004: Az inari és a kildini lapp egyházi terminológia etimológiai elemzése néhány bibliafordítás alapján. *Folia Uralica Debreceniensia* 11: 17–26.
- Balogh Anita 2004: Ásványnevek a finn és a magyar bibliafordításokban. *Folia Uralica Debreceniensia* 11: 27–41.
- Csepregi Márta 2005: Bibliafordító Intézet Helsinkiben. In: *Finnugor Világ (A Reguly Társaság Értesítője)* X/1. Budapest, 23–27.
- Dusnoki Gergely 2004: Az északi lapp bibliafordítások betegségneveinek etimológiai vizsgálata. *Folia Uralica Debreceniensia* 11: 43–52.
- Dusnoki, Gergely 2005: The Names of the Diseases in Northern Lapp Bible Translations. *Folia Uralica Debreceniensia* 12: 13–22.
- Fábián Orsolya 2003: A mordvin bibliafordítás terminológiájáról. *Folia Uralica Debreceniensia* 10: 91–102.
- Fábián Orsolya 2004: A „kísértés” terminológiájának kérdései néhány finnugor nyelvben. *Folia Uralica Debreceniensia* 11: 53–63.
- Фабиан, Оршоя 2005: Вопросы терминологии *искушения* в некоторых финно-угорских языках. *Folia Uralica Debreceniensia* 12: 23–32.
- Fábián Orsolya 2007: A 'dicsőség' szó és szinonimáinak megjelenése a Lukács evangélium mordvin nyelvű fordításaiban. *Folia Uralica Debreceniensia* 14: 23–33.
- Fodor György 2007: Terminológiai kérdések a Máté evangélium erza-mordvin és karjalai fordításaiban. *Folia Uralica Debreceniensia* 14: 35–43.

- Gromova, Ljudmila 2006: Людмила Громова, Тверские печатные памятники карельской письменности 19. столетия. *Folia Uralica Debreceniensia* 13: 29–39.
- Häkkinen, Kaisa 1994: *Agricolasta nykykieleen. Suomen kirjakielen historia.* WSOY, Porvoo.
- Hakulinen, Lauri 1969: *Suomen sanaston käänöslainoja.* SKS, Helsinki.
- Ivanov, Ivan–Arto Moisio 1998: *Marin kielen sanaston kehitys 1900-luvulla.* Publications of the Department of Finnish and General Linguistics of the University of Turku, 57.
- Kakszin, A. D. 1996: А. Д. Каксин, Способы выражения достоверности в казымском диалекте хантыйского языка. *Linguistica Uralica* 32, Tallinn. 278–282.
- Kálmán Béla 1976: *Chrestomathia Vogulica.* Tankönyvkiadó, Budapest.
- Keresztes László 2001: Nyelvújítási törekvések az új mordvin bibliafordításokban. Mikola-émlékkönyv. *Néprajz és Nyelvtudomány* 41/1. *Acta Universitatis Szegediensis Sectio Ethnographica et Linguistica*, Szeged. 129–134.
- Keresztes, László 1995: On the Question of the Mordvinian Literary Language. In: G. Zaicz (red.), *Zur Frage der uralischen Schriftsprachen. – Вопросы уральских литературных языков.* *Linguistica Series A, Studia et dissertationes*, 17. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest. 47–55.
- Keresztes, László 2002: Efforts aiming at language reform in the new Mordvin Bible translations. In: R. Blokland–C. Hasselblatt (ed.) *Finno Ugrians and Indo-Europeans: Linguistic and Literary Contacts.* *Studia Fenno-Ugrica Groningana* 2. Maastricht. 192–196.
- Keresztes László 2004: Nyelvújítási törekvések és módszerek a Márk evangélium új vogul fordításában. *Folia Uralica Debreceniensia* 11: 73–86.
- Keresztes, László 2005: Neological Aspirations in a Few Recent Finno-Ugric Bible Translations. *Folia Uralica Debreceniensia* 12: 47–57.
- Keresztes László 2008: A vepsze irodalmi nyelv az új evangéliumfordítás tükrében. *Folia Uralica Debreceniensia* 15: 49–64.
- Keresztes, László 2009: *The Standardization of Minor Fennic Languages (Karelian, Veps).* (Megjelenés előtt).
- Maticsák Sándor 2009: *Az evangéliumfordítások lexikológiai vizsgálata az egyházi terminológia megújításának szempontjából.* Tartu. (Kézirat).
- Mielikäinen, Aila 1998: 1900-luvun raamatunsuomennosten uudissanastoa. In: A. Mielikäinen–P. Suihkonen (toim.), *Tutkielmia raamatun kielestä. Suomen kielen laitoksen julkaisuja, Jyväskylä.* 105–136.

- Peneva, Dennica 2004: Nyelvújítási törekvések Karjalában a legújabb bibliafordításokban. *Folia Uralica Debreceniensia* 11: 101–112.
- Перевод Библии в литературах народов России, стран СНГ и Балтии. Материалы конференции Москва 1–3 декабря 1999 г. Институт перевода Библии, Стокгольм–Хельсинки–Москва. Российская Академия наук, Отделение литературы и языка. Москва 2003.
- Pusztay János 2006: Nyelvével hal a nemzet. Az oroszországi finnugor népek jelene és jövője 11 pontban. In: *A Magyarságkutatás Könyvtára XXVIII*. Teleki László Alapítvány, Budapest.
- Rédei, Károly 1970: Die syrjänischen Lehnwörter im Wogulischen. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Savijärvi, Ilkka 1994: Itämerensuomalainen kolmijako. In: I. Savijärvi (pj.), Tieten Tahtoen. *Studia Carelica Humanistica* 3. Joensuu yliopiston humanistinen tiedekunta. Joensuu. 45–61.
- Sulkala, Helena 2003: Itämerensuomalaiset vähemmistökielet kirjakieliksi. *Folia Uralica Debreceniensia* 10: 177–193.
- Widmer Anna 2004: „Menjetek el az egész világra, és hirdessétek az evangéliumot minden teremtménynek!” Az új suriskári osztják bibliafordításról. *Folia Uralica Debreceniensia* 11: 127–139.

*

The questions of Finno-Ugric literary languages in the light of the latest Bible translations

An English version of this study is available in the volume 1 of the 11th International Congress for Finno-Ugric Studies (CIFU 11), Piliscsaba (Hungary) 9–14 August 2010.

LÁSZLÓ KERESZTES

Вопросы литературных языков финно-угорских народов в плане новейших переводов Библии

Статья доступна в русском переводе в пленарном томе XI. Международного конгресса финно-угроведов 9.-14. VIII. 2010, Пилишчаба, Венгрия (CIFU–11/ I).

ЛАСЛО КЕРЕСТЕШ

Az interferencia megnyilvánulása a hanti–orosz kétnyelvűségben

Szofja ONYINA

Idegen nyelv tanulásakor az anyanyelvi ismeretek segíthetik, de gátolhatják is a tanulást. Az előbbit transzferenciának, az utóbbit interferenciának nevezzük.

A **transzferencia** az anyanyelvi készségek átvitele a tanult idegen nyelvre (Bajramova 2004: 11). Olyankor áll elő ez a jelenség, amikor az anyanyelvben és az idegen nyelvben közös fonetikai-fonológiai, morfológiai, szintaktikai és lexikai sajátosságok vannak. Például az angol nyelv magánhangzórendszerében ugyanúgy van redukált hang [ə], mint a hantiban, pl. *marathon* [ˈmæɾəθən] 'maraton', *mannerly* [ˈmænəli] 'udvarias'. Ezért ennek a hangnak a kiejtése a hanti beszélőknek nem okoz nehézséget.

Az **interferencia** viszont azt jelenti, hogy a nyelvtanuló anyanyelvének olyan sajátosságait viszi át a tanult nyelvre, melyek nem jellemzőek rá – ezzel hibás, nyelvtanilag helytelen alakokat hoz létre. Ez akkor fordul elő a leggyakrabban, ha a két nyelv eltérő szerkezetű (Bajramova 2004: 12).

Az idegennyelv-tanítás módszertana szempontjából a nyelvészek az interferenciát olyan jelenséggként határozzák meg, mely az anyanyelv hatására bizonyos pontatlanságokat, a normától való eltérést eredményez az idegen nyelv használatában. Így az interferencia negatív jelenség, melynek következtében a kétnyelvű beszélő hibásan használja második nyelvét. Ennek oka „a kölcsönhatásba került nyelvek szerkezeti eltérései: hangtani, intonációs különbségek, a nyelvtani kategóriák különbözősége és az egymástól eltérő kifejezésmódok. Az ehhez hasonló eltérések mint főlegesen megkülönböztető jegyek lépnek fel az egymásra ható nyelvekben” (Bajramova 2004: 14).¹

Az interferenciának ezt az oldalát hangsúlyozva A. A. Reformatszkij megállapította, hogy „az idegen nyelv megtanulásához mindenekelőtt arra

¹ „Расхождения в системах взаимодействующих языков: различный фонемный состав, различная интонация, различный состав грамматических категорий и способов их выражения. Подобные расхождения выступают как избыточные различительные признаки взаимодействующих языков” (Байрамова 2004: 14).

van szükség, hogy a nyelvtanuló felülkerekedjék saját anyanyelvi készségein, ezek ugyanis olyan szűrőt jelentenek, melyen keresztül az idegen nyelv tényei eltorzult módon jelennek meg” (1962: 27).²

Az idegen nyelv elsajátításának folyamatában felléphet **differentiálatlanság**, azaz az idegen nyelv bizonyos jellemzőit fölöslegesnek véli a tanuló. Ennek ellentéte a **túldifferentiáltság**, amikor azonos sajátosságokat különbözőnek vél a tanuló (Haugen 1972: 73; Bajramova 2004: 12).

A differentiálatlanság, azaz az idegen nyelvbéli megkülönböztető jegyek figyelmen kívül hagyása a nyelv minden szintjén megjelenik (Bajramova 2004: 14). Az alábbiakban ezt vizsgáljuk meg hanti–oroszc viszonylatban, azaz a hanti anyanyelvűek orosz nyelvhasználatában. Példáim többsége szintjain hanti anyanyelvű beszélőktől (északi hanti, suriskári nyelvjárás) származik, olyanoktól, akiknek a hanti nyelvtudása erősebb, mint az orosz (ezek vagy az oroszsal nemrég találkozott iskolás gyerekek, vagy pedig az idősebb nemzedék képviselői).

A hangtan szintjén a differentiálatlanság akkor fordul elő, ha az egyik nyelvre jellemző fonológiai jegy hiányzik a másik nyelvből. Mivel a hanti nyelvben nincs zöngés–zöngétlen ellentét, oroszul beszélve az eredetileg zöngés zárhangokat és szibilánsokat zöngétlenül ejtik a hantik: *d* helyett *t*, *g* helyett *k*, *b* helyett *p*, *zs* helyett *s*, *z* helyett *sz* hallatszik a hantik beszédében. Ez megfigyelhető az orosz jövevényszavak adaptálódásában is, amikor azok hanti nyelvi környezetben hangzanak el.

oroszc szó	hanti kiejtés	jelentés
депутат	[т]епутат	küldött, képviselő
округ	окру[к]	körzet
область	о[п]ласть	terület
председатель	пре[т]се[т]атель	elnök
суд	сү[т]	bíróság
больница	[п]ольни[с]а	kórház
газета	[к]ă[с]ета	újság
журнал	[ш]үрнал	folyóirat
буква	[п]үква	betű
букварь	[п]үквар	ábécéskönyv
магнитофон	мă[к]нито[п]он	magnetofon
радио	ра[т]ива	rádió

² „Для овладения чужим языком надо, прежде всего, преодолеть навыки своего языка, так как навыки своего языка – это сито, через которое в искаженном виде воспринимаются факты чужого языка” (Реформатский 1962: 27).

Egyes, az oroszban meglévő, de a hanti nyelvből hiányzó hangokat olyanokkal helyettesít a hanti beszélő, mely megvan saját hangkészletében: *c* helyett *sz*, *f* helyett *p* hallatszik az orosz szavakban. A magánhangzókapcsolatban pedig hiátustöltő mássalhangzót használnak.

orosz szó	hanti kiejtés	jelentés
танцы	тан[с]ы	tánc
цепь	[с]епь	lánc
цель	[с]ель	cél
конференция	Кõн[п]ерен[с]ия	konferencia
радио	ра[т]ива	rádió

A hanti nyelvre nem jellemző a szó eleji mássalhangzótorlódás. Ezt a hantiban többféleképpen oldják fel:

1) protetikus magánhangzóval

orosz szó	hanti kiejtés	jelentés
свеча	ãсвеча	gyertya
стакан	ãстакан	pohár
шкаф	ãшкап	szekrény
школа	ãшкола	iskola

2) hangátvetéssel

orosz szó	hanti kiejtés	jelentés
труба	турпа	kémény
крупа	кърпа	dara

3) magánhangzóbetoldással (a két mássalhangzó közé)

orosz szó	hanti kiejtés	jelentés
клуб	кулуп	klub
князь	кãнащ	fejedelem
грех	кãрек	bűn
флаг	палак	zászló
книжка	кিনিшка	könyv
грамм	карам	gramm

Egyéb változások: a mássalhangzókapcsolat első tagjának elhagyása, az első tag helyettesítése magánhangzóval, a szóvégi mássalhangzókapcsolat feloldása és magánhangzókieés:

orosz szó	hanti kiejtés	jelentés
дьяк	як	diák
внук	ўнук	unoka
артист	артис	színész
город	корт	város

Lexikai szinten a differenciálatlanság olyankor nyilvánul meg, amikor bizonyos fogalomra a tanult nyelvben több kifejezés van, mint az anyanyelvben. A hanti *омэсты* szónak az oroszban öt jelentése van: 1) *сесть, сидеть* 'ül', 2) *садить, посадить* 'ültet', 3) *ставить, поставить* 'állít', 4) *строить, построить* 'épít', 5) *отелиться* 'ellik'. Az *олэу* szó a következő orosz megfelelőkkel rendelkezik: 1) *начало* 'kezdet', 2) *конец* 'vég', 3) *первый, передний* 'első, elülső', 4) *ранний* 'korai'. A magyarral is etimológiai kapcsolatban lévő *кап* 'kéreg, héj' szóra az oroszban több megfelelő van: *кора* (дерева) 'fakéreg', *корка* (хлеба) 'kenyérhéj', *скорлупа* (ореха, яйца) 'dióhéj, tojás héj', *шкурка* (насекомых) 'bogár páncélja'. A *юш* szó pedig egyaránt jelenthet nyomot, csapást, ösvényt, utat, utcát, járatot és árfolyamot. A hantik a *күр* 'láb' szót használják mind az ember, mind pedig az állatok, madarak és tengeri állatok végtagjainak jelölésére. Az oroszban ez differenciáltabb: a négylábú állat mancsa *лана*, a madár lába *ланка*, a tengeri állatok úszólába *ласт*. A hantik viszont a négylábú állatok mellső lábát *эш* 'kéz'-nek nevezik. Ha ez a szóhasználat az oroszban is megjelenik, az már a túldifferenciáltság jele.

A differenciálatlansággal magyarázhatók a hantik orosz beszédében előforduló lexikai-szintagmatikai interferenciából eredő hibák. A *тауц* 'стадо', 'nyáj, csorda, raj' a hantiban összekapcsolódhat a *мис* 'tehén' *ош* 'birka' *лунт* 'lúd', *лов* 'ló' szavakkal. Az orosz viszont fajonként külön kifejezéseket használ az állatcsoportokra: *стадо овец / коров* 'birkanyáj, tehéncsorda'; *стая гусей* 'lúdraj'; *табун лошадей* 'ménés' stb. Ebből a különbségből adódóan fordulhatnak elő a hantik beszédében olyan hibák, mint *стадо лошадей* 'lónyáj', *стадо гусей* 'libanyáj' a *табун лошадей, стая гусей* kifejezések helyett.

A nyelvtan szintjén a differenciálatlanság olyankor jelenik meg, amikor az anyanyelvből hiányoznak olyan morfológiai és szintaktikai kategóriák, melyek megvannak a tanulandó nyelvben. Ilyen például a nyelvtani nem kategóriája az oroszban, mely nincs meg a hantiban. Ezért a nyelvtanulás kezdetén gyakori hiba a hímnemű és a nőnemű személyes névmások összekeverése (*Он ушел* helyett *Она ушла* 'ő elment' vagy fordítva), ugyanis az orosz-

ban meglévő háromféle nemű 3. személyű személyes névmásnak (*он, она, оно*) a hantiban egyetlen megfelelője van: *лүв*. Az 'Ő elment' jelentésű mondat pedig hantiul *Лүв мӓнс*, de oroszul *Он/она/оно ушел/ушла/ушло*. Ezzel a problémával mindegyik oroszországi, finnugor anyanyelvű beszélőnek meg kell küzdenie, amikor oroszul tanul. Hasonlóképpen a jelző és a jelzett szó nembeli egyeztetése problémát okoz a nem orosz anyanyelvű beszélőknek. Gyakran lehet hallani hanti gyermekektől, hogy *темный ночь, большой комната, маленький девочка* ahelyett, hogy *темная ночь, большая комната, маленькая девочка* 'sötét éjszaka, nagy szoba, kicsi lány'.

A hanti nyelvben morfológiai szinten nem különül el a külső és belső helyviszony jelölése. A lokatívusznak egységesen *-эн* a ragja, szemben az orosz *в* és *на* előljárókkal. Ráadásul az oroszban nem is mindig jósolható meg logikusan, hogy mikor melyik előljárószót kell választani. Ezért fordulhat elő, hogy oroszul beszélve a hanti azt mondja, hogy *в стадионе* 'stadionban' (*на стадионе* helyett), vagy hogy *учусь на университете* 'egyetemen tanulok' (ahelyett, hogy *учусь в университете*). Hantiul ugyanis mindkét esetben lokatívuszragot kellene használni: *стадионэн, университетэн*. Fordítva is előfordul a tévedés: gyakran lehet hallani a *на Крыму, на Салехарде* kifejezéseket (a helyes *в Крыму, в Салехарде* helyett), hiszen a hantiban nincs ilyen megkülönböztetés, egységesen *-эн* ragot használnak: *Крымэн, Салехардэн*.

A hanti és az orosz nyelv rendszerének eltéréseivel lehet magyarázni azt a hibát is, amikor az állat kicsinyének megnevezésekor nem a *-енок* képzőt használja a beszélő, hanem a 'kölyök, fióka' jelentésű szóval alkot szó szerkezetet. A macskakölyök hantiul *кӓти пӓшӓх*, ezt lefordítva mondják a hanti gyermekek, hogy *ребенок кошки* (a *кӓтӓнок* helyett). Ennek mintájára 'farkaskölyök' jelentésben azt mondják, hogy *дети волка* (a *волчата* helyett).

A **túldifferenciáltság** számlájára lehet írni azokat a hibákat, melyeket akkor követ el a hanti beszélő, amikor egyes és többes számban használ csak egyes számban előforduló anyagneveket vagy mindig többes számú főneveket (singularia tantum, pluralia tantum). Például: *В магазине продают разные молока: в пакетах и разливное*. 'A boltban különböző tejet árulnak: dobozban és kimérve.' Helyesen *разное молоко* lenne, de a hantiban a *мисӓйук* 'tehéntej' mindhárom számban (Sg, Du, Pl) előfordulhat. Hasonlóképpen az 'olló' jelentésű szónak lehet egyes, kettős és többes számú alakja (*кӓт этпи кеши / кӓт этпи кешенӓн / кӓт этпи кешет*). Ez a szó az oroszban mindig többes számú (*ножницы*), de a hanti beszélő könnyen mondhatja, hogy *дай мне эту ножницу* 'add ide az ollót (Sg)' ahelyett, hogy *дай мне эти ножницы* 'add ide az ollót (Pl)'

A nyelvi tények **reinterpretációja** azt jelenti, hogy az anyanyelv sajátosságait a beszélő átviszi a tanult nyelvbe, némiképpen átértelmezve (Zakirjanov 1984: 34, Bajramova 2004: 20). Erre a hanti–oroszl viszonylatban az igekötős igék használatában találunk példát. Bár mind a hantiban, mind az oroszban vannak igekötők, de nem azonos a használatuk, és a hanti anyanyelvű oroszul is a hanti szabályokat érvényesíti. Hasonlóképpen az anyanyelvi analógiák okozzák a vonzatok hibás használatát. Lássunk néhány példát:

oroszl		hantiul	magyarul
hibásan	helyesen		
Не мешаю?	Не помешаю?	Тӧрас верлэм?	Nem zavarok?
Можно прощаться?	Можно попрощаться?	Паям улэм верлуw?	Elbúcsúzhatunk?
наложить/поло- жить на себя руку	наложить на себя руки	ӗшэл лӱвел пӧтсӧлы.	kezet emelt magára (= öngyilkos lett)
желаю успехи	желаю успехов	ям нӧмэс ястэлэм	sok sikert kívánok
пахнет духи	пахнет духами	ям эпал авэл	jó illat érződik

A fenti tények elemzése megmutatja, hogy a nyelv tanításakor nagyobb figyelmet kell fordítani az idegen nyelvnek az anyanyelvtől különböző sajátosságaira. A tanult nyelv törvényszerűségeinek a megismerése segít elkerülni azokat a hibákat, melyek abból adódnak, hogy a nyelvtanuló mechanikusan átviszi anyanyelvének jellemzőit a tanult nyelvre.

Irodalom

- Ahmanova 1966: Ахманова О. С., Словарь лингвистических терминов. Москва.
- Bajramova 2004: Байрамова Л. К., Введение в контрастивную лингвистику. Казань, Издательство Казанс. Ун-та.
- Naugen 1972: Хауген Э., Языковой контакт. Новое в лингвистике. Москва. Вып. 6.
- Kaksin 2007: Каксин А. Д., Казымский диалект хантыйского языка. Ханты-Мансийск.
- Reformatskij 1962: Реформатский А. А., О сопоставительном методе. Русский язык в национальной школе, №5.
- Tereshkin 1961: Терешкин Н. И., Очерки диалектов хантыйского языка. Ваховский диалект. Москва–Ленинград.
- Zakirjanov 1984: Закирьянов К. З., Двуязычие и интерференция. Уфа.

(Csepregi Márta fordítása)

Явления интерференции как факт хантыйско-русского билингвизма

Практическое владение родным языком, знание структуры, грамматики могут оказать как ускоряющее, так и тормозящее действие. Первый вид влияния родного языка при обучении неродному языку – положительный перенос элементов и навыков родного языка при обучении другому – это называется трансференцией, а второй – отрицательный перенос элементов и навыков родного языка при обучении другому языку – интерференцией.

В данной статье анализированы случаи интерференции хантыйского языка при обучении русскому языку. Процесс восприятия чужого языка может происходить как недодифференциация, недоразличение, т.е. тот или иной отличительный признак чужого языка может быть принят за излишний. Или наоборот, избыточный признак чужого языка может быть принят за отличительный, что приводит к чрезмерному различению, то есть сверхдифференциации. Реинтерпретация языковых фактов заключается в истолковании различительных признаков изучаемого языка в соответствии с правилами родного языка. В нашем анализе явления интерференции рассмотрены на уровне фонетики, грамматики и лексики хантыйского языка.

Софья Владимировна Онина

Reguly Antal kézíratos térképvázlatai és térképe (filológiai vizsgálatok)

B. SZÉKELY Gábor

Amikor Reguly térképének első könyomata 1846 végén megjelent, megkezdődött a térkép története. Ahhoz azonban, hogy megjelenjen, nagy terjedelmű helynévgyűjtéssel kellett Regulynak rendelkeznie. Ennek értékét ismerték fel a pétervári akadémián és az akkoriban létrejött földrajzi társaságban, ezért állították össze vele a térképet. Nyelvészeti expedíciójának látszólagos mellékterméke központi jelentőséget kapott. Reguly korának legkiválóbb terepmunkása volt, minden érdekelte az ott élők életével kapcsolatban. Elsősorban nyelvészeti anyagot gyűjtött, de csakhamar rájött, hogy milyen értékes a népköltészet is, ezért nekiállt folklór anyagot is gyűjteni, a manysi dallamok első lejegyzője volt. A tárgyi néprajzhoz is vonzódott, tárgyakat, ruhákat is gyűjtött, antropológiai vizsgálatokat is végzett, gipszminitákat, manysi koponyát hozott haza. A terület földrajzi viszonyai is foglalkoztatták, de valószínűleg csak a tájékozódás miatt készített térképvázlatokat. Utólag már látszik, hogy milyen fontos lett helyszíni feljegyzése a folyókról, a hegyekről, a településekről.

Az Észak-Urál térképének van egy külső története, és van egy belső története. A külső történetének első szakasza a helynevek gyűjtésétől a megjelenéséig, 1846-ig terjed. A második szakasz napjainkig tart, és a térkép sorsával kapcsolatos. A térkép belső története a rajta lévő helynevekkel függ össze, ez csak a megjelenésétől kezdve történet, a helynevek kibetűzésével és olvasásával kapcsolatos.

Karte N^o I. Reguly Calendariumában több utalás van arra, hogy térképet rajzolt, vagy térképeket tanulmányozott, például a Gyenezskin Kamenyt rajzolja (Cal: 431212), először említi Alekszej Bogatijt (Cal: 440116), földrajzi térképeket kap Grantól (Cal: 440119), elkezdí az időközben megérkezett Alekszej Bogatijtől (akinek családi neve Kaszimov) gyűjteni az anyagot (Cal: 440129).

Reguly első térképvázlata a Felső-Lozváról készült. Ide érkezett meg 1843. december 3-án, és itt volt 1844. február 21-ig, itt kezdte el a manysi nyelvet tanulmányozni. A térképvázlat 1844 januárjában készült Vszevolodszkojban (Reguly 1844a), ezzel még februárban is foglalkozik (Cal: 440212), a hozzá érkező manysik segítségével (Cal: 440214) pontosítja a helyneveket.

A térképvázlat címe kétszer is szerepel a kéziratban, egyszer a jobb felső sarokban, a lap alján egy része még egyszer megismételve. A térképvázlaton a Lozva forráshegye, a legészakibb hegy, a legdélibb a Déli-Szoszva forráshegye a Szoszvinszkij Kameny. A Felső-Lozva Persinótól délre Lacsá faluig van a vázlaton, ezt a részt Munkácsi Közép-Lozvának nevezi. Rajta van továbbá a Pelim forrásvidéke és az északi enyhe kanyarja. A vázlat alapján készült pétervári térképen ezek a helynevek nagyon nehezen olvashatók, mert a hegyek magassági vonalkázása nagyon sötét, és erre vannak ráírva a helynevek. Egy-egy betű részlete, szavak eleje, vége segíthet az azonosításban, de a legjobb az lett volna, ha Reguly úgy dönt, hogy ezt a területet is kinagyítva mutatja be a térkép egy üresebb helyén, mint tette a Sarki-Urál legmagasabb részével. A térképvázlaton rövidebb-hosszabb német és orosz nyelvű megjegyzések vannak. A helynevek jó része a térképre került, de a megjegyzéseket még nem méltatták figyelemre, ezért a következőkben ezeket mutatom be, az álló vonal után a megjegyzés tartalmát átfogalmazom és megmagyarázom, ha szükségesnek látom.

1 *Karte N^o I. Das Gebiet der oberen Lozva. Vsevoldoskoi. 1844. Jan.* | ez a térképvázlat címe. A térkép legkiválóbb kutatója, Borbély Andor adta meg a címléírásokat az akadémiai kéziratok alapján (Borbély 1955: 234). Ezek általában helyesek, de néhány pontatlanságra felhívom a figyelmet, mert öröklődnek tovább azoknál, akik csak innen idéznek munkájukban (Klinghammer–Gercsák 2009: 860b). Ennek a vázlatnak a címléírása Borbélynál: No. I. Das Gebiet der oberen Lozva 1844. Lemaradt a Karte szó, nem No. hanem Nro., hiányzik a helymegjelölés és a pontos évszám.

2 *joamptit (Samojedisch Jambedi) eine Bodenanschwellung, dreites gehobenes Land.* | manysi hegynév és nyenyec változata, dombvidék, széles, megemelkedett föld.

3 *Schisep und Djeniskin und Jelping nyär die höchsten der ganzen Kette, östlich des Urals. Westlich der Lu nyär, auch der Jälyäng ist hoch. In der Kaurmlinie der Jelping nyär des höchsten.* | ezen a részen az Urál keleti részén az első két hegy a legmagasabb, a harmadik hegynév át van húzva, az Urál nyugati részén meg a másik kettő.

4 *Von dem Pärp (vidno Werchoturje) ist Verchoturje sichtbar* | a Pärp hegryől Verhoturje látható.

5 *hoivu (Käi) Samojed. nemnoschko visoki mesto.* | manysi és nyenyec hegynév, magasabb hely.

6 *jämpti Samoij. dolgi Kamen.* | nyenyec hegynév, hosszú hegy.

7 *Pôritotne sãri. Wogul. sanke ne evo krivo idjot, er ist steil, dass kein guter Weg auf ihm oft* | manysi hegyszoros, gyakran nehéz közlekedni rajta szánnal, mert sziklás.

8 *Das Gebiet der obern Lozva* | a cím megismételve, de halványabb tintával, mint a többi megjegyzés.

9 *Pure mǎnyi urr. Samoij. pure hocht, mǎnyi ein berg der eine höhle hat* | manysi és nyenyec hegynév, barlangos hegy.

10 *Choistã – Samoij. ne naidjot jevo, tam zsvivot nikto ne najdjot jevo* | nyenyec hegynév, lakatlan.

11 *nyãdei tump. Samoij. olenni moch tump* | nyenyec és manysi hegynév, rénzuzmós domb.

12 *Jählyang eigentlich Jählyjang ist auch Samojedisch -- posle rekoi stoit, takoi Kamen* | manysi hegynév, ugyanígy van nyenyecül is, a folyón túl található ez a hegy.

13 *Linyva Samojed. djikova olenya solo ne zamerznytot gewiss haben sie sehr viel rennthiere erlegt* | nyenyec hegynév, egyes-egyedül csak a vadrének nem fagynak meg, nyilván sok rént ejtettek el ott.

14 *Lu nyãrr, wogulisch beinberg sie haben gewiss da gebeine gefunden. Lyt'h pae Samojedisch* | manysi hegynév, Csont-hegy, nyilván itt csontot találtak, nyenyec neve ugyanezt jelenti.

15 *Kãpiucht urr muss vielleicht Kapiung urr seyn* | manysi hegynév és helyesbített alakja.

Karte N° II. A második térképvázlat is 1844 januárjában készült Alekszej Kaszimov adatközlése alapján a Reguly által ekkor még fel nem keresett Északi-Szoszva vidékéről és az uráli hegyekről. Ez a térképvázlat az Északi-Szoszva helyneveit tartalmazza és Vszevolodszkojban készült, mint az első. A Calendarium következő megjegyzése vonatkozik erre: Alekszejtől sok nagyon érdekes földrajzi adatot tudok meg (Cal 440128).

A vázlaton ábrázolt északi-szoszvai területre csak 1844 júliusában érkezett meg, és mint kiderült a helyszínen, csak néhány helyen kellett pontosítani a vázlatot. A távolságok listázása után Regulynak van egy helynév-magyarázata a manysi helynevekben előforduló szavakról.

16 *Karta N° II. Karte des Flussgebietes der nördl. Sossva. nach Alexei Kasimovs Nachrichten. Vsevoldoskoi. 1844 Januar.* | Borbély címleírása: No. II. Karte des Flussgebietes des nördl. Sohsva, nach Alexei Kasimons Nach-

richten. A Karte szó innen is hiányzik, a Sohsva olvasat a hosszú s fel nem ismeréséből származik. Az adatközlő nevét is pontatlanul olvassa: Kasimons Kasimovs helyett (Borbély 1955: 254-255).

17 *die Joran sind nur 30 Seelen beiden geschl. sprechen alle auf Mansi und zahlen jassak nach Sukerjä* | a Szigva forrásvidékénél az Urál keleti oldalán lévő megjegyzés a szigvai nyenyecéről, csak 30 nyenyec él itt két nemzetségből, mindegyik beszél manysi nyelven és a prémadót Scsukerjába fizetik.

18 *urr = waldiger Hügel, zug* | a térképen nagyon gyakori manysi földrajzi köznévi jelentését magyarázza meg, erdővel borított domb, az utolsó szó el van választva a korabeli elválasztásjellel.

19 *eine tag reise bis zum Ob und zwei tag reisen längs diesem bis nach Pulingaut (Obdorsk)* | távolsági megjegyzés, egy nap az út innen az Obig, és két nap Obdorszkig, hanti neve is fel van jegyezve.

20 *hier is der Ural am niedrigsten* | itt az Urál a legalacsonyabb (*Jarutt urr, Lyipk urr, Khankam urr*).

21 *von Lyeplämündung bis Tapsiamündung 1 Tag r.* | távolságok, amelyek majd a térkép rajzolásánál fontosak lesznek. A helynevek Kaszimov közlései, a térképre nem kerülnek fel, mert a folyók torkolatával kapcsolatosak.

22 *von Taps jä mündung bis Vuolja sunt 2 st Tag r.*

23 *von Vuoly sunt bis Sahsunt 1 Tag r.*

24 *von Sahsunt bis Beresow geraden weges 4 Tag r. v. zu wasser 7 Tag r.*

25 *von Vuolysunt gerade nach d. Ural 2 st. Tag r.*

26 *Sukerjä und Schortan sind beide 2 st. Tagr. lang.*

27 *von Sukerjä quellen bis Sakvquellen 3 Tag r. auf dem Ural.*

28 (*Sunt = Mündung.*) | manysi földrajzi közszó 'folyótorkolat' jelentésének megadása.

29 *Paul = dorf und auch Hof.* | manysi 'falú'.

30 *jä = Fluss* | manysi 'folyó'.

31 *kväll – Haus* | manysi 'ház'.

32 *das Zeichen A bedeutet eine Jagdhütten od. auf dem Ural ein Zelt* | ezt a jelet alkalmazza majd a térképen a vadászkunyhók és az uráli rénsátrak jelölésére.

33 *Maasstab Tagreise 60 - II. Tagreise 80 w.* | megadja a távolságot a vízszintes vonalon, a végénél vannak a mértékek versztben.

Karte N° III. A harmadik térképvázlat (Reguly 1844c) 1844 májusában Pelimben készült a Tavda és a Konda vidékéről. Ide a Kondán keresztül érkezett, személyes tapasztalatai alapján készült a térképvázlat. A munkát ápri-

lisban kezdi a Kondával (Cal: 440401), de dolgozik a Lozva (Cal: 440412) és a Szoszva térképével is (Cal: 440414), a térképvázlatokat az akadémia számára rajzolja (Cal: 440416). Ez a térképvázlat a Tavda és a Konda mellékét tartalmazza, az előzőekhez képest rengeteg helynév van rajta. Két cím jellegű nagybetűs megjegyzés van a vázlat tetején és a jobboldalán. A teljesebb címe a vázlat alján található.

34 *Beresover Ostjaken* | ez kétszer is rajta van a vázlaton, a berjozovi osztjásokok manyisi nyelven beszéltek, de osztjáknak tartották magukat.

35 *Manysi oder Wogulen* | Borbély olvasatában két betűhiba is van: Mangsi oder Vogulen (Borbély 1955: 235).

36 *Karte N° III.* | a vázlat tetején van a rövid cím, Borbélynál lemarad a Karte, és az r is a második szóból (Borbély 1955: 235).

37 *Das Flussgebiet der Tavda und Konda mit einheimischen und russischen Namen die enteren auf paul meistens endigend wogulisch. hie u. da ist oder der Folge umgekehrt in Pelim 1844, im Mai.* | a vázlat alján van a hosszú cím, Borbély helyesen olvassa, de Javda van Tavda helyett, és csak az évszámot olvassa el, a helyet és a hónapot nem (Borbély 1955: 235).

38 *in repola (100 werst zu wasser 70 zu lande) aufwärts von Samarov begann man vor etlichen jahren beliegen ackerbau verliess ihn aber vorder weil der fischfang vor, theilhaster war - erst in batovskaja djerevna 150 werst ober Samarov ist nastojaschtschi chlebo paschest vo Da t'Ible sagt zu Zorna Jarka - zwischen Filinskoi u. Demiansk is der lota ackerbau* | megjegyzés az Irtis melléki mezőgazdaságról.

39 *Zaozersk bis Irbit 440 w. Irbit bis Tobolsk über Tabarinsk 510 w.* | távolságok, Zaozerszkből, expedíciójának első helyéről jött el Irbibe, majd Tobolszka Tabarinszkon keresztül.

40 *Jälanski wolost waren wogulen, waren aber bauern gemacht in den zwanzige jahren nachdem ihre sprache vergessen haben* | a legdélebbi járás a Tavdán, ahol már akkor sem beszéltek manyisi nyelven.

41 *berge vorgebirge am Irtisch bei Natsinsk Kosihelova Katelova Woschkin etr* | a Tavda és az Irtis egybefolyásál lévő ceruzás megjegyzés az ottani helynevekről.

42 *aus beresov bis Samarov zu lande 430 w. – zu wasser 458 w.* | fontos, szárazföldön és vízen mért távolságok következnek.

43 *aus Samarov bis Demiansk 292 w. – 552 w.*

44 *aus Demiansk bis Tobolsk 173 w. – 260 w.*

45 *das ist nach der messung des sin bojarski Tomilov – im J. 1722.* | a fenti mérések az 1772-es forráson alapulnak.

46 *Tatarische wolost Kindzsersker Tataren* | irtisi tatár közigazgatási járás.

47 *In Koschuzkoe sind 7 familien Kalr die auf Irkutzk (aus Bratzki gorod lieher verwiesen wurden – die urgrossväter der jezigen nun sind ihrer bloss 3 familien – Nyerunov Hazunov und Mäsnikov.* | a faluban lakó betelepültek.

48 *seit dem jahre 1820 8 r. 60 k. per dusch* | 1820 óta személyenként 8 rubel 60 kopejkát fizetnek adóba.

Karte N° IV. A negyedik térképvázlat 1845-ben Berjozovban készült az Északi-Szoszva forrásvidékéről, a Pelimről és a Tapszujról (Reguly 1845a). 1844 novemberében és decemberében Lütke admirális térképe és feljegyzése alapján megállapítja a Dvina és a Pecsora torkolatának fekvését (Cal: 441127). Január elején földrajzi munkával is foglalkozik amellelt, hogy most gyűjti hatalmas tempóban hanti népköltészeti anyagát. Rendbe teszi, majd összeállítja a térképét: földrajzi munka – a Lozvától a Karáig terjedő terület térképének összeállítása (Cal: 450113). Ez a negyedik és az ötödik térképvázlata lehet. A térkép címe a következő.

49 *Karte nro IV. Quellengebiet der nördl. Sossva, des Pelim und der Tapsija. Zusammengestellt in Beresov. 1845.* | Borbély az elejét rövidíti: No. IV., majd Soshva Ssosva helyett, a helymeghatározás lemaradt, csak az évszámot adja meg (Borbély 1955: 235).

Karte N^o V. Az ötödik térképvázlat szamojéd expedíciójáról készült Berjozovban 1845 januárjában. Előtte már Obdorszkban tájékozódik erről a területről, nyilván vázlatot is készít, a jugor-félszigeti nyenyecék csodálkoznak is, mennyire ismeri Reguly a vidéket. A rajz az Urál legészakibb nyúlványát, a Paj-Hoj hegységet tartalmazza, a címe a jobb felső sarokban van.

50 *Karte Nro V. Übersicht des ostjakischen und samojedischen Uralgebietes. Beresov 1845* (A vázlaton a 4 5-re van átírva.) *Januar..* | Borbély cíMLEÍRÁSÁBAN lemarad a Karte szó, meg az r, szerinte évszám nélküli a vázlat, nem veszi észre az évszámot és a helyet (Borbély 1955: 235).

51 *nur(?n) wohnen hier 2 familien ein Taibori und ein purerka früher wohnten 4 bis 5 tschum. der sar frie?tz zu kreschtschenie und thauet auf zu Petrovi den (gegen 5 monate) diese zeit diesen leben der waigatscher auf am continent im zwage* | két nyenyec család lakik itt, az egyik a tajbori, a másik a purerka nemzetségből, korábban 4-5 sátor is volt, megkeresztelték őket és Péter napkor fizetik az adót, a félszigeten és a kontinensen vándorolnak.

52 *vuing hoi od. tundriskoi chrebet (Tundra Rücken)* | a zárójeles német név tintával van írva, a többi ceruzával, a tundrai hátság nyenyec és orosz neve német fordítással. A Jamal-félsziget felé húzódó terület.

53 *der übergang am jeletz ist schlecht in dem er sehr lang ist und der wald weit ganz offen, bei buran nyet hudi spasaty* | a Jeleckij átkelőre vonatkozó megjegyzés, nagyon nehéz rajta a közlekedés.

54 *gnadjer Samojeden (auch vanoita hier) (10 Samojeden und 20 Ostjak jurten)* | fontos megjegyzése a nyenyec nagygyer és vanoija nemzetségről, nyenyec és hanti jurták vannak itt a Scsucsjá és a Haditajaha folyók között.

55 *vadango d. h. semi ozernaja retschka an dessen mündung war russki zszitet(?) vo – ebenso wie auf hamanyol es wohnten kosaken da, die fünd die passage und post sorgen – hatten da wohnung und magazine* | a nyenyec folyó nevének jelentését magyarázza meg, hét tavú folyó, az Ob-öböl déli részén, a torkolatánál kozák adminisztráció volt, csak úgy, mint Hamanyoli jurtáknál.

56 *Jite Juhunpebik Samojed Samojedische geschlecht anu guitschi* | fontos megjegyzések a nyenyec nemzetségnevekről az Akszarka felső folyásánál.

57 *paschinski und dei pogol haben jeder 15 hauser – die übrigen 4- bis 5 häuser* | a két Poluj menti hanti faluban ennyi háztartás van.

58 *patyla mor (dunkler wald tyomni les) zwischen den quellen des polui und des Nadim.* | a megjegyzés a Poluj és a Nadim folyók forrásvidéke között tajgai sötét erdőre vonatkozik, a közelben volt a kazimi hantik és az erdei nyenyecék szent tava.

59 *ma siss urt = keu gudok od. keu siss urr. auf Samojed. jemmaha hoj (földhát hegyzet -- vonal) keu* (ez négy szó ceruzával van írva) | az első szerkezet manyisi, a második hanti, a harmadik nyenyec nyelven jelenti ugyanazt, nem világos számomra, melyik helynévre vonatkozik, azon kívül, hogy pontos névtani meghatározást adott a hegyhát szóra a reformkori földrajzi kifejezést használva.

60 *winter wege - durchfahrten auf den bezeichneten perechod fahrt man argizsami (vozami) Sonst auf leichten schlitten ist der ural fahrt bei jedem kleinen flüsschen zu übersetzen* | az uráli téli átkelő utakról szóló megjegyzés, vezetőikkel lehet átkelni, még könnyű szánokkal is át lehet jutni a kisebb folyókon, az átkelők nevei a térképre is rákerülnek.

61 *auf der ussa seite ist der abhang des urala sehr allmählig bildet hohe flächen reich an (moch und lug) moor über die hohen flächen ziehen die kalten nord winde von eimeere ohne hinderniss hinweg und der luft is darum einmer frisch daher die gute raumlicher zucht* | az Usza és az Urál közötti Nagy-Tundráról szóló természetföldrajzi megjegyzése.

62 *auf der ob seite ist der ural steinig und voll mit tiefen schälén und schluchten in denen immer sehr warm und schwüll ist – in dem die luft nicht*

der frisch gang hat sondern eingsterr sehr leicht sich erhatt | az Urálnak az Ob felé eső részéről szóló természetföldrajzi megjegyzése.

63 *kaema perechod iz lemvu na läpinu* | a Kaema-átkelő nyugatról, a Lemvárról keletre, a Szigvára.

64 *die Joran sind hier nur 30 Seelen beiden geschl. sprechen alle auch auf Mansi und zahlen jassak nach Sukerjä* | ez a megjegyzése a második vázlaton már rajta volt, ide is fontosnak tartotta beírni.

65 *weg nach dem Nadim flüsse* | keletre, a Nadim folyóhoz vezető út.

Nyenyec expedíciójáról visszafelé megrajzolják a Pecsora forrásvidékét (Cal: 450228), ez a térkép-vázlat nincs meg, valahol lappanghat. Naplójában ezután már csak egyszer történik említés térképekről, de az Kazanyról és a kazanyi kormányzóságról szól, és az is inkább térképek keresésével kapcsolatos (Cal: 450321x).

Karta Tobolskova Okruga. A tobolszki területről két vázlata van Regulynak, ezeken nincs évszám, sem helymegjelölés, valószínűleg a tobolszki tartózkodása alatt kapott térképekről készült másolata, egy utalás van csak erről a naplóban (Cal: 440510), a két vázlat (Reguly én.b), (Reguly én.c), mindkettőnek latin betűs orosz címe van. Mivel a pétervári térképen Tobolszk a legdélibb város, a vázlatban a tőle délebbre lévő helynevek már nem fértek rá a térképre.

66 *Karta Tobolskova Okruga 1 Tsast.* | Borbély megfordítja a sorrendet: 1. Tsaft: Karta Toboskova Okruga. A Tsast orosz szót Tsaft-nak olvassa a hosszú s miatt., a térkép-vázlat borítólapjára i)1. Krai Tobolska van írva (Borbély átírja az orosz helynevet: Krai Tobolszka (Borbély 1955: 235), és ezt teszi meg helyesen a kézirat főcímének).

67 *Tobolski Okrug 2 Tsast.* | a térkép-vázlat borítólapjára i.) Konda van írva; Borbély más nevet ad neki: 2. Tsaft: Konda és mellékfolyói, az orosz szó (csaszty) itt is hibás, a 2. rész címét nem veszi észre.

68 *wendet sich hinab gegen Tara zur mündung des Ischim sind die Demiansk hischen quellen nicht sehr weit, die Ostjaken von da kommen schneeschuhe nach Ust Ischim* | A Demjanka folyó mellé van írva egy útvonal mellé, a hantik ennek mentén közlekednek sível délre, az Isim torkolatáig.

Karta Turinskogo Okruga. A turinszki terület vázlatán a Tura, a Tavda és a Konda mellékének helynevei találhatóak. Keletkezésének időpontjára nincs utalás a térkép-vázlaton (Reguly én.a).

69 *Karta Turinskova Okruga* | a térképvázlat borítólapjára h.) *Tavda. Pelim* van írva, és ceruzával néhány tavadai helynév is olvasható a borítólap hátsó részén. Borbély a külső borító alapján azonosítja: h. Javda–Pelim folyam vidéke. Évsz. nélkül. Javda szót olvas Tavda helyett, a belső címet nem közli.

Fontos távolsági adatok vannak a térképen, ezzel tudja Péterváron a térképet összeállítani.

70 *von Pelim bis Csernovski 100 werst.*

71 *von Pelim bis Osero 27 w. aus Csernovski bis Tabarinska 60 w.*

72 *Pelim Ozero 30 Csernovski 70 / 100 Tabara 60 Koschutzk. 90 / 150 Antropova 30 Tavdinska 30 / 60 Jălan 40 Mündung 40 / 80 / 490* | ezek a Tavadán lévő távolságok a folyó kezdetétől tobolszki torkolatáig, a számokban összeadási hiba van, csak 390 verszt az össztávolság.

73 *Tobolsk Demiansk 204 272 Repola 204 / 476* | a vázlatban 204 áthúzva és helyette 272 van, ezek az Irtisen lévő távolságok.

74 *von Pelim bis Csernovski 100 werst. von Pelim bis Ozero 27 w. aus Csernovski bis Tabarinska 60 w.* | ez a 71-es részbeni megismétlése.

75 *n. Süd* | fontos tájolási megjegyzés.

A térkép betűi. A pétervári könyvomas térkép főként Reguly helyszíni vázlatai alapján készült, erről árulkodik a cím *entworfen* 'vázlat alapján készítettet' szava. A térkép helynévanyaga az uráli helynévtan legelső forrása, a helynevek elolvasásához azonban szükséges ismerni azokat a betűket, amelyeket a térképen használnak. A kéziratok betűit Péterváron egységesítették a korabeli latin betűs kéziratok grafikus rendszer felhasználásával. Az orosz szavak is latin betűs átírásban kerülnek a térképre. A helynevek nagybetűvel kezdődnek, ha rövidítés van a szó előtt, akkor a rövidítés után pont van és a helynév első betűje is nagybetűs, de a második szó is kezdődhet nagybetűvel. A következő felsorolásban a > reláció jel azt jelenti, hogy a kéziratban milyen alakja van és milyen alakban került a térképre. A példákban a kisbetűs szavak helynévrészletek.

A palatális magánhangzók grafikus jelei a következők. Az *I: Iskorskie jur-ti, Isba Istomina*; és az *i: Pirwa, Juhuptji, Woronei*, két vagy több nyelvből adatolt összetett helynevek esetében az orosz *ili* 'vagy' kötőszó betűjeként is megjelenik: *R. Jukonda ili Jagwa*.

További betűk: *E Elejev, Elisarewa*, ezekben az orosz szavakban nincs jelölve a lágy *je* hang a korabeli átírásnak megfelelően, de egyszer jelölve van *Jermakowa*, a manysi mellékjeles *Éssunt paul* helynévre ez nem vonatkozik; *e: Kewatski, Jarenje, pae, je, -oe, -ie*.

Ä: Ätimjä paul; ä: Ssäljä pae, Pirschä gnetesmä, ssäljä, jä; ü: Pütskoi kamen, ö: R. Köm. A mellékjel többször lemarad az alapbetűről, növelve a másolási hibák számát.

A felső nyelvvállású labiális veláris magánhangzó grafémája az *U*: *Udakschieda*, az orosz *usztye* 'torkolat' jelentésű szó nagyalakú magánhangzóbetűje foglalt az *Usst Ussa*, *Usst Schtschugor*, *Ust Soswinski*, *Ust Waglinski* helynevekben erre a szerepre; az *u*: *Lunjär*, *Joutimsaus paul*, *Naudu*, *R. Partschiu*, *ju*, *keu*, *paul*, *urr*.

További veláris magánhangzós grafémák: *O*: *Obdorsk*, az orosz *ozera* 'tó' szó különböző rövidítéseiben *O. Pimondai*, *Os. Andrejevskoe*, *Oz. Sintur*, *Osera Chaimboi*; *o*: *Jogangord*, *Porkino*, *to*, *Hoemboi*, *os. Pelimski Tumen*, *oz. Schaitanskoe*, *o. Hamdai*, *ozera nadje*.

A: *Anorraha*, *Atlarskie j.*, *Aul tump*, *Aurja*, *Anje*, *Aikapi paul*, *Altaisski*, *Aminski*, *Antropowa*, *Aremsanskia*; *a*: *Jamesi paul*, *r. Talata*, *jaha*, *ja*, *-kaja*.

Reguly külön mellékjele a nyílt *o* hangra az *ä*: *ärtyuschkini*, *äschtt paul*; *ä*: *r. Tältä jaha*, ez a mellékjel gyakran lemarad.

A réshangú mássalhangzó grafikus jele *W*: *Wantpaul*, az orosz *verh* 'felső' jelentésű köznév több helynévben előfordul: *Werch Njehling*, *Werch Pelim*. A pétervári egységesítés ellenére maradt három olyan helynév, amelyik a kézirat *V* nagybetűvel került a térképre: *Voksarskie j.*, *Vane poal*, *Vuorje*, a kézirat *V*: *Vuolja*, *Volytschingjä* – *Voltschanka*; *w*: *R. Harwei jaha*, *R. Ssilowa*, *D. Ssokolow*, *R. Lemwa*, *R. Wisserrwiss*, kézirat *v*: *Petrovi päill* > *Petrowi*, a pétervári egységesítés ellenére maradt *v* is: *Pavdinskoe*, *Beresov*; zöngétlen párja az *f*: *Mitrofanowa*.

További réshangú mássalhangzós betűk: *S*: *Saurje*, a kézirat szókezdő kisbetűket is egységesítették nagybetűkre: *saukka* > *Saukka*; *s*: *Mesi paul*, *Jasaulski*, *Dentschikowskaja*, *Iskorskoe*, *Ssobskie j.*, kézirat *z*: *Mezi paul* > *Mesi paul*.

Ss: *Ssuj paul*, *Barantschinsk Ssawod*. A korábbi olvasatok hibái megelőzhetők lettek volna, ha felismerik ezt a betűkombinációt. Az első nagyalakú betű írott alakja a középkori hagyomány óta hosszú *s*. A pétervári egységesítés leginkább ezt a betűt érintette, kézirat *sänty* *be* > *R. Ssäntjebe*. Ezt a hasonló betűkkel össze lehet téveszteni annak, aki nem figyel erre a sajátos betűkettőzésre. A nagyalakú betűnek van egy kötött, jelentéses változata is, a semleges nemű orosz *szelo* 'nagyobb falu' szó rövidítése a templomos falvak előtt: *S. Troizkoe*. A rövidítést követő szó nagybetűvel van írva, ezek a két nagybetűs helynevek: *S. Uvatzkoe*, *S. Ssuchorukovsskoe*, *S. Boltscharovskoe*, *S. Pegunovski*, *S. Goworlinskoe*, *S. Koschazkoe*, *S. Nowoe*, *S. Repalowsskoe*, *S. Lipovskoe*, három nagybetűs helynév: *S. Werch Jaswinskoe*, két

rövidítéses három nagybetűs helynév: *S. W. Usolka*; ss: *R. Ussa, Altaisski, Ikarsskaja Ob, O. Laisskoe, Surisskie, Sserebrjansk sawod*; sh: *Hundshuoma*.

Három helynév kezdődik nagybetűs Z-vel: *Zaminskoe, Zikowa*, a harmadik helynév betűjének hangértéke a kézirat alapján *c* affrikáta: *Tsingalinski > Zingalinski*. Rövidítés nagy kezdőbetűjeként fordul még elő az orosz *zimnyeje* 'téli, téli szállás' jelentéssel a Jazva mentén: *Zim. Jaswinskoe*; z: *R. Saworozka*; S: *Troizkoe, R. M. Oranjesz*, kéziratos tz: *Lärje paul Larjätzki > Larjezki*.

Sch: *Schurischkari*, kéziratos sch: *schadei > Schadei*, az egyetlen *Shuravljaw* zöngés hangértékű; sch: *Hobeschi pae, Artyuschkini, Petkesch, schieda*.

Sj: *O. Sjadeito, Ssj: R. Ssjad = jaha*.

J: *Jelping ja*, kéziratos j: *jäni urr > Jäni urr*; j: *Tujutje, R. Soj; Hamanjälskij j., Wosinskaja, ja, je, jä, ju, jaha*.

Ch: *R. Charowa ili Harwoj jaha*, kéziratos ch: *charowa > Charowa*; ch: *R. Tochla, Chäschläch ili Kässiläch, chrebet*.

H: *Hupta pae*, kéziratos h: *hupta pae > Hupta pae*; h: *Juhuptji, Tormih päol*.

A zárhangok grafémája a *D: Deigordski*, rövidítésként is használják a térképen az orosz nőnemű *gyerevnya* 'falú' szó kezdőbetűjét: *-aja gyerevnya* jelzős szó szerkezet inverz alakjában: *gyerevnya -aja: D. Konjezborsskaja, D. Kurejnaja, D. Usst Unjinszkaja, D. Solotschinsskaja, D. Tjulinszkaja*. Van azonban egyeztetés nélküli szerkezetek is: *D. Ssokolow, D. Kogildün, D. Kosswa, D. Kirja; d: Njadei pae, R. Isspüred*.

További betűk a zárhangokra: *Dj: Djenischkin K.; dj: Haibidje pae, Podudjemaja protoka*, kéziratos gy: *Ivgyel > R. Ivdjel*.

T: *Tap paul*, kéziratos t: *tengodur > R. Tengodur*; t: *R. Luntomje, Ssatigat, Irbit, turr, to, tor, tump, tuman*; tt: *R. Jorkutta, titt*.

Tj: *Tjetjersski*, kéziratos ty: *tyeblidi pae > Tjebledä pae*, kéziratos Ty: *Tyetyer paul malo Tyetyer > M. Tjetjer*; tj: *Tjetjersski, R. Isimetj*, kéziratos ty: *Piltyina > Piltjina*; ttj: *R. Gnettju jaha*, kéziratos tty: *tellrottje > Telrottje*.

G: *Gorodok*, kéziratos g: *gudop jogan > R. Gudop jogan*, három helynév van a térképen az orosz *guba* 'öböl' szó hátravetett jelzős felhasználásával: *Guba Balwanskaja, Guba Pagantschenskaja, Guba Haijudirskaja*. Szintén három hegynév van az orosz *gora* 'hegy' szó rövidítésének felhasználásával: *G. Baschmakowa, G. Katsckanar, G. Kolpakow*, egyszer nem rövidítenek és így két nagybetűs helynév lesz: *Gora Ssablja ili Ssaukka*; g: *Pugorski, R. Andjug, R. Potschmog, gord, gort, gora*.

K: *Kelp njär*, kéziratos k: *kaema > Kaema*, egy hegynév kezdődik az orosz *kameny* 'kő' jelentésű szó rövidítésével: *K. Magdalinski*; a kétnagybe-

tűs helynevekhez tartozik *Beloi Kamen*; *k*: *Woikalti ili Pajer*, *R. Itschedpatek*, *Obdorsk*; *kk*: *Saukka*.

Kh: *Khorumpaul*; *kh*: *Käikha*.

Kw: *Kwossm njär*, egy hegynév kéziratossal kétbetűs alakban került a térképre: *Kvorp Săit*; *kw*: *R. Ssisskwonssijä*, *Lepling kwell*.

B: *Beresov*, kéziratossal *b*: *belkov noss ili jarn sälyä* > *Belkov noss ili Jarn Sălja*; *b*: *Jambopae*, *Maloj Ob*, *boi*: *Paemboi*, *be*: *Njarebe*; rövidítésként az orosz *bolsoj* 'nagy' szó betűjeként: *R. b. Ssoplessa*, *R. bol. Schisin*.

P: *Pirkov noss ili Purkon ssäljä*, kéziratossal *p*: *pirbe* > *Pirbe*; *p*: *chrebet Paipodena Paipudeni*, *Kojp*, *pae*, *pe*, *perechod*, *pogol*, *paul*, *protok*; *pp*: *Taloppa pae*.

A dentális nazális zárhang grafémája az *N*: *Noräti*, kéziratossal *n*: *nangit keu* > *Nangit keu*; *n*: *Mankess*, *Tscherdin*.

További nazális zárhangok grafémái: *Nj*: *Njemka urr*, kéziratossal *ny*: *nyarebe* > *Njarebe*, az egységesítés ellenére megmaradt a kézirat *Ny* kettős-betűje néhány helynévben: *Nyachschem paul*; *nj*: *R. Enjingje*, *Jelpanj*, *njär*, *njor*, *njäll*, kéziratossal *ny*: *jurmanyit* > *Jurmanjit*, egységesítési hiba az *ny* betű a térképén előforduló helynevekben: *Pore nyäll*, *Mänying tump*, *R. Manyja*, *R. Ponyilje*, *R. Woronyina*; *nnj*: *R. Sinnja*, kéziratossal *nny*: *Purre mannyit urr* > *Purre mannjit urr*; *ng*: *Jongojaha key*, *Paettjang* és *Gn*: *Gnettju ili Ottju*, kéziratossal *gn*: *gnedjeng* > *Gnedjeng*; *gn*: *Pirsche gnetesmä*.

M: *Manaharka*, kéziratossal *m*: *meneschi* > *Menjeschi*, az *M*. rövidítésként is előfordul helynevekben, a legészakibb részekben az orosz *misz* 'hegyfok' szó rövidítése: *M. Ian Ssäljä ili Lämdu Ssäljä ili mis Tolstoi*, egy helynévben nincs rövidítve *Mis Ornjäl Ornjälskij*; a délibb részekben az orosz *malij*, *maloj* 'kis' szó rövidítése *M. Atlim*, egy helynévben szótagrövidítés része: *Mal. ssäljä urr*, egyszer pedig ki is van írva a teljes szó: *Maloj Ob*; *m*: *Jomskie jurti*, *Tildom*, rövidítésként *m.*: *R. m. Polui*.

Az affrikáták grafémái: a zöngétlen posztalveoláris affrikáta egy négy-jegyű betűsor *Tsch*: *Tschuil gord*, kéziratossal *tsch*: *tschebisch jega retschka Tsebim tsebisch* > *R. Tschebisch jega*; *tsch*: *Lapteschemboi*, *D. Usst Ilitsch*, *ttsch*: *Puhuttsche*; *tz*: *Käschetzki*, *bolschoi perechod ili Jeletz perehod*; *dz*: *Nadzinskia*.

A laterális közelítőhangok grafikus jele az *L*: *Lunt kussep schähl*, kéziratossal *l*: *lopta keu* > *Lopta keu*; *l*: *Pulari*, *R. Ivdjel*, *ll*: *Os. Tallturr*, *Tschuvall*, és a *Lj*: *Ljemjä paul*, kéziratossal *Ly*: *Lyam ja* > *R. Ljamja*; *lj*: *Käljing tump*, *Schischpulj*, kéziratossal *ly*: *Kulyim paul* > *Kuljim paul*.

A pergőhang grafikus jele az *R*: *Rogowaja isba*, kéziratossal *r*: *ringom Ass* > *Ringom*, a leggyakoribb használata az orosz *reka* 'folyó' szó *R*. rövidítése-

ként: *R. Workutta, R. Hadotta, R. Demianka, R. Gussinaja ili Parei jaha, R. Korotaika ili Jide jaha, R. Kworpel je, R. Beresovka, R. Pelim, R. Manja*, három nagybetűs helynév: *R. M. Ssoswa ili manj Tait, R. Nadim, R. Njulos, R. Nyäjsch, R. Gnettju jaha, R. Tschornaja ili Pai jaha, R. Lemwa, R. Ljavda ili Popije, R. Rogowaja ili Hushumor*, kéziratosa: *r. otinja > R. Otinja, r. Manja, r. R. Tarije, Pajer, rr: Torre Porre*.

Péterváron tehát a kisszámú, kisbetűs kéziratosa helyneveket nagybetűsítették, a *v* helyett *w*-t írtak, az *s* helyett *Ss*-et és *ss*-et, a kétbetűs *ty, ny, gy, ly* betűket kétbetűs *tj, nj, dj, lj* betűkre cserélték, ugyanígy a nagybetűseket is: *Ty, Ny, Ly* helyett *Tj, Nj, Lj* betűket írtak.

A térkép címe. A térkép 16 nagy negyedrétből áll, egy 760 x 1040mm-es könyvnyomat, amelyet, ha négyszer (2, 4, 8, 16) összehajtunk, akkor tárolható, expedícióban is használható formájúvá lehet alakítani. A hajtogatás okozta kopás elkerülésére az élénk színekkel festett könyvnyomatot fel is vágták a hajtogatások mentén, és ezt a 16 nagy negyedréteket vászonra ragasztották. Használatát így megkönnyítették, de a vágások mentén néhány helynév olvashatlanná vált. A hajtogatással 16 nagy negyedréteket kapunk, és ha nem akarunk a foktrapézokra hivatkozni a földrajzi helyek meghatározásakor, akkor a következő hivatkozási formát is lehetne alkalmazni. Az első vízszintes sort A-val, a második sort B-vel, a harmadik sort C-el, és a negyedik sort D-vel jelölve, továbbá az első oszlopot 1-gyel, a többi 2-vel, 3-mal és 4-gyel, a kapott kombinációval egyszerűen lehet tájékozódni a térképen, erre tett javaslatot Karelin (Karelin 1991: 39). Például a magyarázatok a D4-es nagy negyedréten vannak, a térképbetét a C4-en, és a térkép címe a bal felső, északnyugati A1-es nagy negyedréten olvasható különböző rajzolt betűtípusokkal és jórészt nagybetűkkel. A térkép címe:

ETHNOGRAPHISCH=GEOGRAPHISCHE
KARTE
DES
NÖRDLICHEN URAL GEBIETES
ENTWORFEN AUF EINER REISE
IN DEN JAHREN 1844 und 1845
von
ANTON v. REGULY.
St Petersburg 1846.

A hosszú címben legalább kilencféle betűtípust rajzolt a cím rajzolója, mintha tudta volna, hogy csak unalmas dőlt betűket alkalmazhat a térkép helyneveinek írásakor.

Reguly után az első, aki láthatta Magyarországon, Toldy volt, mert Reguly átadta az akadémiának a Pétervárról küldött térképet (Reguly 1846). Ekkor írhatták rá, hogy M Acad 1847. Toldy címléírása pontos a Reguly-Albumban, de Ural-Gebietes van Ural Gebietes helyett, utána vessző van, az évszámok után pontok vannak 1844. und 1845., von Anton von Reguly szerepel von Anton v. Reguly helyett, ezzel megnyitja a későbbi címléírások pontatlanságának sorát.

Hunfalvy majdnem pontos címléírást ad, de nem nagybetűkkel, hanem a korabeli német helyesírásnak megfelelően váltogatja a kis- és nagybetűket, alkalmazza a vesszőt és a pontokat: Ethnographisch-geographische Karte des Nördlichen Ural-Gebietes, entworfen auf eine Reise in den Jahren 1844. und 1846. von Anton v. Reguly. St. Petersburg 1846. A címben az összetett szó között egyenlőségjel van a korabeli tagolási jelzésnek megfelelően, ezt át lehet írni kiskötőjelre, de akkor nem lesz központosáshú a címléírás. Érdeemes Hunfalvy fordítását is „idézni: „az éjszaki Ural vidékeinek nép- és földirati térképe”, továbbá értékelését: Karte „melly nagy böcsü” (Hunfalvy 1864: 49).

A korabeli helyesírási szokások szerint a nagy I-n, a nagy J-n, a cím végén meg az évszám után is pont van, a nagy O fölött egy kicsinyített nagy E van, ez az Ö hangot jelöli. A cím alapos, átfogó és jól tájékoztató, de két megjegyzést azért szeretnék tenni ezzel kapcsolatban.

Az egyik az évszámmal kapcsolatos, amely a tényleges időpontnak inkább megfelelően 1843 lehetne, mert november 23-án kelt át az Urálon, és december 4-én már Vszevolodo-Blagodackojében van. A legkorábbi időpontbejegyzés a térképen Szolikamszknál van: *20-21 Nowem 1843*. A másik megjegyzésem a címre vonatkozik, amelyből kiolvasható, hogy nem csupán geográfiai térkép, hanem etnográfiai is, sőt, a sorrend fordított: néprajzi-földrajzi térképet készített Reguly. Ez nem véletlen, Reguly is inkább ezt tartotta fontosnak, ez a korabeli tudományfelfogással is összhangban volt. A földet és népét egységben láttatták, mint erre Szíj Enikő rámutatott (Szíj 1996).

A térkép duplavonalas margója fölött, alatt és két oldalán található a földrajzi koordináták a földrajzi ábrázolásnak megfelelően enyhe görbületben. A XIX. század térképészetében a földrajzi meridiánt többféleképpen adták meg. Reguly rajzolója a francia földrajzi gyakorlatnak megfelelően Európa legnyugatibb határát, Ferro szigetét, a Kanári szigetek legdélibb és legnyugatibb tagját veszi a kiinduló meridiánnak. Innen adódik, hogy a térképen a mai általánosan elfogadott greenwichi meridiántól 18-kal több szerepel. Erre sajnos nem utal a Stegena szerkesztette térképészeti munka (Hidas 1983), bár így ellentmondás van az előszó, ahol a greenwichi koordinátákat adja meg, és a foktrapézonkénti bemutatás között, ahol meg a Hidas a ferrói

meridiánt használja. A koordináták megadásakor sem pontos a szerkesztő, bár lehet, hogy ez csak a filológus túlzott pontossága, de szerinte „az 58°–70° északi szélesség és az 55°–73° keleti hosszúság közötti területet fogja át” (Hidas 1983: 3). A térképre ráírt koordináták azonban É 58°–69° K 71°–93° (Greenwich Meridian 53°–75°), így megmenekül néhány helynév, hogy aztán Hidas olvasatában felbukkanjon.

A térkép jobb alsó sarkában, a D4-es nagy negyedrében van a térkép jelmagyarázata, a cím betűtípusa itt is felbukkan, de csak két betűtípust alkalmaznak, viszont a színek fokozzák a térkép szépségét.

A térkép egy példánya megvan az MTAK Kézirattárában (Reguly 1846). A katalogizálás adata MAcad. 1847 arra utal, hogy ez Regulynak az a térképe, amelyet Szentpétervárról kapott, és a néprajzi anyaggyűjtésével együtt továbbküldte az akadémiának. Pápay 1905-ben még két példányról tud (Pápay 1905b: 24. * lábjegyzet), az MTAK Kézirattár katalógusában is két példányról van említés, de csak egy van meg. A pétervári litográfiát Karelin mutatta be mintaszerűen (Karelin 1991: 39), ez a pétervári földrajzi társaság könyvtárában van.

A változatos betűtípussal megrajzolt cím nyomtatott átírása számos buktatót tartalmaz. A cíMLEÍRÁSOK nem szokták közölni Reguly neve között a v. (von) betűt és pontot. May István, aki a Regulynak Kunyikhoz írt leveleit kiadta, a német bevezetőben pontos cíMLEÍRÁST ad, ott kis v. van, de a magyar nyelvű bevezetőben már gépelési hiba van, nagy V. van helyette (May 1990: 81). Több kisebb tartalmi hiba is van a bevezetőben. Reguly nem 500 szóra terjedő vogul szótárt állított össze, hanem 2500 szóról tudunk (May 1990: 80), nem Baktár népénekestől, hanem Pachtjartól gyűjtött, Eötvös kinevezése nem 1848. január 13-án kelt, hanem június 13-án, Hofmann könyvének címében nem Pai-dar van, hanem Pai-Choi (May 1990: 10).

Az előbbi cíMLEÍRÁSOK nem pontosak, ez érvényes a legjobb Reguly életrajzot író Pápayra is: Uralgebietes az Ural Gebietes helyett, utána vesszőt tesz, von Anton Reguly ahelyett, hogy von Anton v. Reguly (Pápay 1905b: 24). Ugyanezt megismétli cikkében azzal a bevezető mondattal, hogy a térkép pontos címe az előbbi (Pápay 1906: 350), az Anton Reguly nevet megdönti, de az eredetiben ezek álló betűk.

Zsirai Reguly életrajzában is hibásan szerepel a cím: Ethnographisch-geographische Karte des nördlichen Ural Gebietes. Entworfen auf einer Reise in den Jahren 1844 und 1845, mert Ural Gebietes. Entworfen Ural Gebietes Entworfen helyett, lemaradt a szerző és a kiadás helye, meg a megjelenés évszáma (Zsirai 1937: 521).

Majdnem helyesen írja le a címet Hegedűs Lajos, aki a 100 éves évfordulóra készített egy áttekintést Regulyról, a dunántúli tudósról, de Ural-Gebietes van Ural Gebietes helyett, ezután vesszőt tesz, és az eddigiek dőlt betűvel voltak, az ez utániak álló betűkkel, 1844. und 1845. 1844 und 1845 helyett, von Anton von Reguly von Anton v. Reguly helyett (Hegedűs 1945: 12).

A legpontosabb cíMLEÍRÁST, mint ahogy a térkép külső történetének legjobb elemzését is Borbély Andor készítette: Ethnographisch-geographische Karte des Nördlichen Ural Gebietes Entworfen auf einer Reise in den Jahren 1844 und 1845 von Anton v. Reguly St. Petersburg, 1846 (Borbély 1955: 236), csak Reguly nevét dönti meg, Reguly neve után pont van, ő nem tesz pontot, az évszám elé tesz vesszőt, az eredetiben nincs.

Kodolányi Reguly életrajzában a címmel kapcsolatban rövidít, csak a cím első részét közli, azt is dőlt betűkkel: Ethnographisch-geographische Karte des nördlichen Uralgebietes, de ebben is van egy hiba Uralgebietes Ural Gebietes helyett (Kodolányi 1963: 24). A közölt térképvázlat (Abb. 1. (ua. 21)) a Reguly által bejárt területekről pontosításra szorul. A Losva nem az a folyó, amelyik be van vonalkázva. A Sosva helyzete sem pontos, a két folyó forrásvidéke nagyon közel van egymáshoz, de ezen a térképvázlaton ez nem látszik. A Pelym felső szakaszának nagy kanyarja sincs rajta. Több helynév hibás a vázlaton: Nanja Manja helyett, Uolya Wolja helyett, Boltatovsk Boltscharovsk helyett, Voikva Voikar helyett, nem világos miért került az Irtisen a jelentéktelen Pershina a vázlatra a fontosabb Demjanskoe helyett. A földrajzi hibák származhatnak a vázlat alapjául szolgáló valószínűleg német nyelvű térkép hiányosságaiból. De az, hogy nincs rajta Wsewolodo-Blagodatski, az Ivgyel folyó sincs bevonalkázva, már az összeállító hibája, mint ahogy az is, hogy hiányzik az Északi-Urálon vezető útvonal a Felső-Szigva vidékén, és teljesen lemarad a nyenyec expedíció útvonala a Jugor-félszigeten és visszafelé a Nagy-Tundrán, továbbá Beresow sincs a vázlaton, pedig itt három hónapot töltött Reguly.

A Kunyikhoz írt levelek közreadójának német nyelvű bevezetőjében a cíMLEÍRÁSBAN több hiba van: Ethnographisch-geographische Karte des nördlichen Ural Gebieten entworfen mit einer Reise in den Jahren 1844–1845 von Anton v. Reguly. St. Petersburg, 1846. Gebieten a Gebietes helyett, mit einer Reise az auf einer Reise helyett, 1844–1845 az 1844 und 1845 helyett (May 1990: 9). A magyar nyelvű változatban is hiba az 1844–1845 az 1844 und 1845 helyett, egy újabb hiba is van, Anton V. Reguly Anton v. Reguly helyett. Ezek az apró hibák még a lektor figyelmét is elkerülték.

A térkép helyneveinek első olvasási kísérlete Hidas Gábor térképész nevéhez fűződik. A kiadvány meglepő módon nem adja meg a térkép címét,

csak az elejének pontatlan magyar fordítását, de csupa nagybetűvel: „megszerkesztette Észak-Ural Néprajzi és Földrajzi Térképét” (Hidas 1983: 3).

Orosz kutatók is a hibás cíMLEÍRÁSOKBÓL kénytelenek válogatni orosz nyelvű cikkeik számára, ott még a latin betűs leírás kiszedése is nehézséget jelenthet. Rombangyjeva bibliográfiájában csak kisebb hibák vannak, ezek azonosak a fentiekkel: Ethnographisch-Geographische Karte des Nördlichen Ural-Gebietes. Entworfen auf einer Reise in den Jahren 1844–1845 von Anton Reguly (Rombangyjeva 1987: 274).

Az éles szemű Karelin is átírja nagybetűs és kisbetűs változatra a címet nagy pontossággal, csak egy helyen hibázik: nordlichen nördlichen helyett, igaz itt az o fölött e van, de ez ö betű (Karelin 1991: 39.). A cikke végén a szakirodalomban azonban már hibázik: nordischen nördlichen helyett, auf einen Reise auf einer Reise helyett (ua. 46).

Nagyon pontos Matvejev a térkép címének a leírásában, az eleje hibátlan, csak nála is 1844–1845 van 1844 und 1845 helyett. Itt megáll, Reguly A. nevet írja a cím elé, mert az irodalomjegyzék névsorába kell, a végén így lemarad a von Anton v. Reguly, a kiadás helyét rövidíti, SPb StPetersburg helyett (Matvejev 2008: 350).

Legutóbb Dmitrijeva használta fel a kazimi helyneveket a térképről. Filológusi pontossággal olvasta el a térképnek ezt a részét. Könyvének 2. számú mellékletében a térképekre vonatkozó résznél szerepel a cím kisebb hibával: reise Reise helyett, jahre Jahre helyett, 1844–1845 1844 und 1845 helyett, von Anton Reguly von Anton v. Reguly helyett (Dmitrijeva 2005: 540). A térkép legújabb földrajzi szempontú értékelésében is van egy apró hiba a cíMLEÍRÁSBAN, noha a cikk szerzői közlik a cím másolatát. Ural Gebietes. Entworfen, pontot tesznek, de ott nincs pont (Klinghammer–Gercsák 2009: 862b).

A pontatlanságok és hibák felsorolása után javaslatot szeretnék tenni a cím filológiai pontosságára. Ha megmaradunk a csupa nagybetűs cíMLEÍRÁSNÁL, akkor csak a pontosságra, nyelvtani helyességre kell ügyelnünk, ez a forma azonban nem felel meg a szabályos hivatkozás követelményének. De ha a nagy- és kisbetűs cíMLEÍRÁS mellett döntünk, akkor már dönthetünk úgy, hogy a korabeli német helyesírás szerinti cíMLEÍRÁST adjuk meg, vagy a mai német helyesírással hivatkozunk rá. Különbség csak a nagybetű és a kisbetű használatában lesz.

A korabeli német helyesírást Hunfalvy alapján így adom meg: Ethnographisch-geographische Karte des Nördlichen Ural Gebietes Entworfen auf einer Reise in den Jahren 1844 und 1845 von Anton v. Reguly. St Petersburg 1846.

A mai német helyesírással a térkép címe a következő lehet: Ethnographisch-geographische Karte des nördlichen Ural Gebietes entworfen auf einer Reise in den Jahren 1844 und 1845 von Anton v. Reguly. St Petersburg 1846.

Reguly első publikációja (Reguly 1846) uráli expedíciójának eredményéről csak érdekességként van a finnugor tudományos köztudatban. Jólal fontosabb azonban annál, mint eddig gondolták. A térkép külső története a megújuló Reguly-filológia számára nyújt fontos információkat. A térkép belső története, az, hogy kik és hogyan olvasták eddig a térképen szereplő helyneveket, rámutat arra, hogy csak az összes kéziratos forrás figyelembe vételével lehet jó olvasatokat adni. A térképen szereplő nagy mennyiségű (1677) helynév az uráli helynévtan (onomastica uralica) legelső átfogó forrása a terület helyneveiről. Uráli abban az értelemben, hogy csaknem 200 nyenyec helynév és személynév van rajta, és olyan területről, ahol Castrén, Lehtisalo nem járt. Reguly nyenyec helynévtani kutatása az első ilyen jellegű munka, a finn kutatók csak gyér számban gyűjtöttek helyneveket. A helytelen olvasatok nem segítik a jelentéssel bíró helynevek olvasását, inkább csak a bizonytalanságot növelik, azt a látszatot keltve, hogy Reguly adatai nem pontosak, mert nem lehet elolvasni azokat. Gondos filológia munkával azonban elolvashatók a helynevek. A legkorábbi próbálkozásoktól kezdve sok a tévedés az olvasatokban. Toldy, Hunfalvy, Munkácsi, Pápay szórványos olvasataiban nincs rendszer, az újabb olvasatok már eredményesebbek, de sok hibát tartalmaznak. Hidas, Karelin, Rombangyejeva, Radomski javaslatok útörő próbálkozásaik ellenére pontatlanok és bizonytalanok.

Az ivgyeli manysik között végzett kutatásaim (2005–2008) során érlelődött meg bennem, hogy elolvasom Reguly térképét, bár jelentőségét korábban is láttam (B. Székely 2002). Az első térképvázlata a Felső-Lozváról való. Én is ott voltam expedícióban, az ottani helyneveket a valóságban hallottam, megtapasztaltam a nyelvészeti terepmunka nehézségeit. Reguly térképének földrajzi, etnográfiai, nyelvészeti jelentőségét az általa bejárt terület mutatja. A térkép összes információjának, nemcsak a helynévanyagának a megismerése fontos feladata a magyar finnugrisztikának.

Irodalom

- Borbély Andor 1955: Reguly Antal térképének szerepe az Észak-Urál megismerésében. In: Földrajzi Közlemények 79: 231–242.
- Cal = Reguly Antal 2008: Kalendárium. A magyar utazó-kutató naplója az 1843. szeptember 29.–1846. március 5. között időszakról Oroszországban. Pétervár–az Urál–Pétervár. Szerkesztette Szij Enikő. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Dmitrijeva, Tatjana 2005: Toponymija basszejna reki Kazim. Izdatyelsztvo Uralszkogo unyiverszityeta, Jekatyerinburg.
- Hegedűs Lajos 1945: Egy dunántúli tudós útja 100 évvel ezelőtt az oroszországi rokonépek között. Szabadság Nyomda K. F. T., Pécs.
- Hidas Gábor 1983: Reguly Antal Észak-Urál térképe (1846). ELTE Sokszoosítóüzeme, Budapest, Lektorálta Dr. Stegena Lajos. A kötet szerkesztésében közreműködtek: ifj. Barta Lajos, Hidas Gábor, dr. Tiderle Lajos.
- Hunfalvy Pál 1864: A vogul föld és nép. Reguly Antal hagyományai, A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából kiadta Hunfalvy Pál, I. kötet, Eggenberger Ferdinánd Akadémiai könyvtárúsnál, Pest, Reguly Antal hagyományaiából kidolgozta Hunfalvy Pál.
- Karelin, V. G. 1991: Hegyelvek Reguly Antal Északi-Urál térképén. In: Földrajzi Közlemények 115: 37–47.
- Klinghammer István–Gercsák Gábor 2009: Reguly Antal Északi-Urál térképezése. In: Magyar Tudomány 170: 856–865.
- Kodolányi János 1963: Antal Reguly. In: Diószegi Vilmos (szerk.), Glaubenswelt und Folklore der sibirischen Völker. Akadémiai Kiadó, Budapest, 17–28.
- Matvejev, Alekszandr 2008: Geograficseszkije nazvanyija Urala. Toponymicseszkij szlovar. Izdatyelsztvo Szokrat, Jekatyerinburg.
- May István 1990: Die Briefe von Antal Reguly an A. A. Kunik 1845–1855. Reguly Antal A. A. Kunikhoz írt levelei 1845–1855. MTAK Közleményei, 25 (100). Új sorozat, Budapest.
- A. Molnár Ferenc 1992: Die russische (sibirische) Kartensammlung des József Pápay. In: Derék Pál–Timothy Riese–Sz. Bakró-Nagy Marianne–Hajdú Péter (szerk.), Festschrift für Károly Rédei zum 60. Geburtstag. Wien–Budapest, 357–360.
- Pápay József 1905a: Osztják népköltési gyűjtemény. Budapest–Leipzig.

- Pápay József 1905b: Reguly Antal emlékezete. Nyelvészeti hagyatékának földolgozása alkalmából. Kiadja a Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- Pápay József 1906: Reguly Antal urali térképe (ide tartozik a XIV. tábla). In: Földrajzi Közlemények 34: 349–370.
- Pivnyeva, Je. A. 1999: Manszi: Populacionnaja sztruktura, etnodemograficeszkije processzi (XVIII–XX. vv.). Rosszijszkaja akagyemija nauk Insztyitut Etnologiji i antropologiji im. N. N. Mikluho-Maklaja, Moszkva.
- Reguly Antal 1844a: Karte N^{ro} I. Das gebiet der oberen Lozva. Vsevolodskoi 1844. Jan., kéziratostintarajz, 223 x 323 cm, MTAK Kézirattár, M. Nyelvtud. 2drét 4. r. , 5. sz.
- Reguly Antal 1844b: Karte N^{ro} II. Karte des Flussgebietes des nördl. Sossva nach Alexei Kasimovs nachrichten. vsevolodskoi, 1844 januar, kéziratostintarajz, 355 x 430 cm, MTAK Kézirattár, M. Nyelvtud. 2drét 4. r. , 5. sz.
- Reguly Antal (1844c): Karte N^{ro} III. Manysi oder Wogulen. das Flussgebiet der Tavda und Konda mit einheimischen und russischen Namen. in Pelim 1844, im mai, kéziratostintarajz, 488 x 356 cm, MTAK Kézirattár, M. Nyelvtud. 2drét 4. r. , 5. sz.
- Reguly Antal 1845a: Karte N^{ro} IV. Quellengebiet der nördl. Sossva, des Pelim und der Tapsija. Zusammengestellt in Beresov., kéziratostintarajz, 355 x 430 cm, MTAK Kézirattár, M. Nyelvtud. 2drét 4. r. , 5. sz.
- Reguly Antal 1845b: Karte N^{ro} V. Übersicht des ostjakischen und samojedischen Uralgebietes. Beresov 1845. Januar, kéziratostintarajz helyenként tintával utánahúzva, 355 x 430 cm, MTAK Kézirattár, M. Nyelvtud. 2drét 4. r. , 5. sz.
- Reguly Antal 1846: Ethnographisch-geographische Karte des nördlichen Ural Gebietes entworfen auf einer Reise in den Jahren 1844 und 1845 von Anton v. Reguly. St. Petersburg 1846, MTAK Kézirattár, Tört. Földr. 4. r. 1. sz. A régi katalógusban Földl. 4.drét I. Szám. Térkép. Földr. 4. r. 1. Reguly Antal Abrosza az északi Uralról. MAcad 1847, litografált kézirat, 760 x 1040 mm.
- Reguly Antal 1847: Tekéntetes titoknok ur! Graefenberg Julius 21ikén 1847. MTAK Kézirattár M. Irod. Levelezés 4. r. 88. sz. 51.
- Reguly Antal én.a: h./ Tavda. Pelim, Karta Turinskogo Okruga, kéziratostintarajz, tintával áthúzva, 355 x 428 mm, M. Nyelvtud. 2drét 4. r. , 5. sz.
- Reguly Antal én.b: i.) Konda, Tobolski Okrug 2 tsast, kéziratostintarajz, 428 x 365 mm, M. Nyelvtud. 2drét 4. r. , 5. sz.
- Reguly Antal én.c: i./1. Krai Tobolska, Karta Tobolskogo Okruga 1 tsast, kéziratostintarajz, M. Nyelvtud. 2drét 4. r. , 5. sz.

- Rombangyejeva, Jevdokija 1987: Nazvanyija raznovidnosztyej gor v manszijszkom jazike. In: Szovjetszkoje finnougrovegyenyije 23: 271–274.
- B. Székely Gábor 2002: The History of Ob-Ugric Toponymic Research. In: Nyirkos István (szerk.), *Onomastica Uralica* 2. Debrecen–Helsinki, 245–252.
- Szj Enikő 1996: Paradigmaváltás és a XIX. század közepi finnugrisztika (Reguly Antal). In: Leskinen, H.–Tõnu Seilenthal (eds.): *Congressus Octavus Internationalis Fenno-Ugristarum*, Part VIII. Jyväskylä, 90–94.
- Szj Enikő 2003: Reguly Antal és a Tagil menti sziklarajzok. In: *NyK* 100: 289–300.
- Toldy Ferenc (szerk.) 1850: *Reguly-Album*. Kiadta a Reguly Társaság, Pesten, Emich Gusztáv bizománya.
- Zsirai Miklós 1937: *Finnugor rokonságunk*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.

*

Anton Reguly's manuscripts and his map (philological investigations)

There are five numbered and two unnumbered manuscripts in Reguly's remains which he produced during an expedition in the Northern Ural region in 1844–1845. These manuscripts containing maps are rich with toponyms collected from the native Mansi, Chanty and Nenets speakers, and also with short remarks in German and Russian explaining the geographic and ethnographic characteristics of this area. The 76 short remarks are commented by the author. Anton Reguly made his map in St Petersburg in 1846 based mainly on his manuscripts. It is one of the first comprehensive source of the aboriginal place names from this region. The first obstacle to interpret these place names correctly is to know the characteristics of the letters of map. These letters are analysed thorough some examples from the map. Referencing for the title of the map as a bibliographical item is also commented.

GÁBOR B. SZÉKELY

A lapp égtájnevek kialakulásának kérdéséhez

TÓTH Anikó Nikolett

1. Bevezetés

Egy, az égtájjelnevezések kialakulásával foglalkozó kutatásnak fontos szerepe lehet a térmegnevezések és az egyes népek világszemléletének a vizsgálatában, illetve a későbbiekben egy ilyen jellegű kérdéskör hozzájárulhat a téri gondolkodás és a nyelv viszonyával foglalkozó további kutatásokhoz. Arra keresem a választ, hogy milyen különbségeket mutatnak a lapp nyelvjárárok égtájmegnevezései az indoeurópai, illetve a többi finnugor nyelvhez képest, és miből adódnak ezek az eltérések. Dolgozatom első részében többek között kitérek Heine nagy hatású munkájára, mely később alapjául szolgált több, égtájnevekkel foglalkozó tanulmánynak (Neetar 2000; Mietzner–Rous 2006; Mietzner–Pasch 2007). Az indoeurópai égtájnevek kialakulásával kapcsolatos megállapításai, következtetései tükrében láthatóvá válik a lapp nyelv égtájmegnevezéseinek eltérő volta, mely a földrajzi körülményekből adódik. A dolgozat további részében az 'észak' és a 'dél' jelentésű szavak alapján mutatom be az égtájnevek egy lehetséges leírási módját a kialakulásuk folyamatában.

2. Tudománytörténeti áttekintés

A téri tájékozódással, valamint az égtájnevekkel való foglalkozás nem újkeletű a nyelvészeti kutatásokban. Sz. Kispál Magdolna az 1940-es években írt tanulmányában úgy fogalmaz, hogy „az emberi szellemnek talán legnagyobb jelentőségű lépése volt a fejlődés útján a világmindenségben való téri tájékozódás” (Sz. Kispál 1948: 50). A finnugor nyelvek égtájneveivel Beöthy Erzsébet foglalkozott részletesebben. Munkájában olyan kutatási szempontokat fogalmaz meg az égtájnevek kapcsán, melyek a mai napig fontos irányelveknek tekinthetők. Munkájában kijelenti, hogy egy nyelvészeti feldolgozás a finnugor nyelvek égtájneveiről több okból hasznos lehet. Általánosan ismert, hogy az égtájnevek keletkezése mind művelődéstörténetileg, mind lélektanilag egyedülálló problémát mutat. A jelentéstani feltevések is, melyek szerepet játszanak az égtájmegnevezések kialakulásánál, hosszabb távú kutatási tervet kínálhat-

nak a kutatók számára. További feladatot jelent ennek a jelentéscsoportnak valamennyi kifejezését megkeresni és ezeket összehasonlítani az egyes finnugor nyelvekben (Beöthy 1967: 1).

Bernd Heine kognitív nyelvészeti szempontból közelítette meg a kérdéskört. *Cognitive Foundations of Grammar* (1997) című munkájában 127 nyelv – főként indoeurópai és afrikai nyelvek – égtájmegnevezéseit vizsgálja elméleti szempontból, és a téri tájékozódáson belül válaszokat keres az égtájak elnevezéseinek kérdéseire is, valamint az etimonok alapján táblázatot állít össze az elnevezési módok megvalósulásairól. Fontos megjegyezni, hogy a finnugor nyelveket nem érintik kutatásai.

Úgy gondolom, az égtájelnevezések vizsgálatának fontos szerepe van a téri tájékozódás nyelvi leírásában. Ez alapján nemcsak olyan kérdésekre kaphatunk választ, hogy miért esik egybe sok nyelvben a napszak és az égtáj elnevezése (például a magyar vagy a lengyel nyelv esetében), vagy mi alapján nevezték meg az égtájakat, de az is kiderül, hogy ezek a szavak nagy jelentőséggel bírtak a beszélő számára önmaga és a környezete viszonyának meghatározásában, illetve az ezekhez az elnevezésekhez kapcsolódó kifejezések, összetételek is érthetővé válnak.

Cecil Brown (1983: 122) szerint az égtájak jelentései etimológiailag átlátzóak, mivel a valóság ábrázolását adják. Ugyanakkor ez csak abban az esetben igaz, mikor az égtájak elnevezése összefügg az adott nép földrajzi elhelyezkedésével és hegyek, tengerek (pl. Hawaii, Bali) vagy folyásirány (pl. az ősi egyiptomi kultúra) alapján nevezik meg az irányokat és ezek eredeti jelentése nem homályosul el. Az égtájak napszakokkal való megnevezésének mitológiai gyökerei is lehetnek (vö. latin *meridies* 'dél mint napszak; dél mint égtáj'; magyar *észak* előtagja az *éj é* tőváltozata, utótagja a *szak* 'darab, rész'). A Nap központi szerepét mutatja, hogy nemcsak az égtájakat, de a napokat és napszakokat is a Nap mozgása alapján nevezik meg, és ezáltal gyakran esnek egybe ezek a jelentések (pl. lengyel, litván és magyar nyelvben a 'dél' napszak és égtájként való megjelenése). Az egyes irányokat gyakran azonosítják színekkel, évszakokkal, például a kínai nyelvben, ahol a 'nyugat' a tavasz és a kék, a 'dél' a nyár és a piros, a 'kelet' az ősz és a fehér, az 'észak' pedig a tél és a fekete jelentésekkel függ össze. A mongoloknál ugyanakkor az áldozással hozzák összefüggésbe, miszerint a lakoma alkalmával a négy égtáj felé hintenek italt: kelet felé a levegő, dél felé a tűz, nyugat felé a víz, észak felé a holtak tiszteletére. Az afrikai nyelvekben, például a szuahéliban az észak–dél, kelet–nyugat égtájak mellett megneveznek még két irányt, az alapján, honnan fúj a monszun (Tallqvist 1928; Sz. Kispál 1948: 51–52).

3. Az égtáj fogalmának meghatározása

Az ÉrtSz. meghatározása szerint az égtáj (vö. világtáj): „1. A Nap látszólagos mozgása szerint meghatározott négy fő irány (észak, kelet, dél, nyugat) egyike. 2. (ritk) A Föld valamelyik tája. Távoli ~.”

Az égtájak a földrajzi terminológia alapján természetben való tájékozódás céljából felvett, a Föld felszínén rögzített irányokként határozhatók meg. Antropológiai és nyelvészeti szempontok alapján négy fő égtájról beszélünk, de léteznek másod- és harmadrendű égtájak is. A földrajzi terminológia két fő irányt különböztet meg, észak–délit és kelet–nyugatit. Az északi és a déli irány a Föld pólusai felé mutat (Északi-sark, Déli-sark), a keleti és nyugati irányt a Föld forgási iránya határozza meg. Fő égtájak: észak É, dél D, kelet K, nyugat Ny; másodrendű égtájak: északkelet ÉK, délkelet DK, északnyugat ÉNy, délnyugat DNy; harmadrendű égtájak: észak-északkelet ÉÉK, kelet-északkelet KÉK, kelet-délkelet KDK, dél-délkelet DDK, észak-északnyugat ÉÉNy, nyugat-északnyugat NyÉNy, nyugat-délnyugat NyDNy, dél-délnyugat DDNy. Sok, nem európai hagyományon alapuló kultúra ötödik fővilág-tájként egy középső („center”) égtájat is megnevez.

Jelentéstani megkülönböztetés alapján azonban azt mondhatjuk, hogy az égtájnevek a beszélő környezetéhez való viszonyán alapuló irányjelölő szavak absztrahálódásával keletkezett konkrét fogalmak. A kezdeti irányjelölő értelemben használt kifejezések ugyanis a beszélő számára a Föld pólusaitól függetlenül alakultak ki.

4. Az égtájnevek kialakulásának folyamata

Heine 127 nyelvet vizsgáló tanulmányában az etimonok gyakorisága alapján a következő listát állította fel: viszonyítási pontokból vagy testrésznevekből keletkezett helyjelölő szavak (melyekből előbb a deiktikus, majd ezekből a kardinális irányok keletkeznek), illetve további kiindulási pont maga a Nap és a szelek lehetnek. (A Hold nem jelenik meg, aminek az oka, hogy mozgása nem köthető konkrét irányhoz.) Ezek részletesebben:

Lehetséges viszonyítási pontok: a) folyók, b) hegyek, hegységek, c) tenger, felszíni viszonyok, d) környezeti adottságok (fák, erdő stb.).

Deiktikus irányok. Ezek a következők lehetnek: ’fent’, ’lent’, ’elől’, ’háttul’, ’jobb(ra)’, ’bal(ra)’, ’mellett’.

A Nap mint kiindulási pont. Ez az elnevezési mód a legproduktívabb. A K–Ny jelölése leggyakrabban a nap állásával van összefüggésben. A Nap mozgásához kapcsolódó égtájnevek alapja a ciklikusság. Az irányadással azért függhet össze, mert a Nap megközelítőleg mindig ugyanott kel fel, min-

dig ugyanott nyugszik és delel, és naponta ismétlődő jelenség lévén biztos pontot nyújt a tájékozódáshoz. A Nap állása alapján a következő elnevezési módok jöhetnek létre:

a) időjárás viszonyok mint meghatározó szempont. Lásd mordvin *jakšamo jon(ks)* 'észak' < *jakšamo* 'hideg' + *jon* 'oldal, irány';

b) napszak: pl. magyar, lengyel, litván 'dél' mint napszak és mint égtáj, 'észak' a lengyelben éjfél és égtáj jelentésben.

Valószínűleg már a finnugor alapnyelvben léteztek égtájnevek, de ez a rendszer a vándorlások során folyamatosan változhatott, alkalmazkodva a természeti viszonyokhoz. Ezért a lapp nyelv esetén az égtájnevek vizsgálatát nem lehet rokonsági alapon kutatni, hanem areális jelenségként kell vizsgálni, főként a környezeti tényezők és a szavak etimológiája alapján.

Fontos megjegyezni, hogy az égtájakat mint irányokat a téri megismeréssel foglalkozó tanulmányok az abszolút referenciakerethez sorolják, miszerint a térérzékelés kéthelyű relációba illeszkedik bele és ebben a beszélő helye nem játszik szerepet. Azonban az égtájnevek kialakulása során a deiktikus nézőpont a meghatározó, és az égtájneveknek ez a jellemzője segíthet a jelenség megértésében.

5. Szemantikai csoportosítás

5.1. Szoláris rendszer

Az ide tartozó adatokat vizsgálva megállapíthatjuk, hogy többféle elnevezés, szóalkotás fordul elő. A K és Ny meghatározásánál a Nap mozgása alapján a 'felkel', 'felemelkedik', 'előbújik', illetve a 'lenyugszik', 'lebukik', 'aláhull, leesik' jelentésű igékből szóelvonással keletkezhetnek, vagy összetételként. Utóbbi esetben maga a Nap jelentésű szó is gyakori elő- vagy utótag, többek között a mordvin nyelvben, vagy régen a magyarban, amit ma is gyakran használunk 'napkelet' összetételben.

Indoeurópai és finnugor nyelvekben egyaránt találunk ilyen konstrukciókat: gr. *ανατολή* 'kelet'; lat. *occasus* 'nyugat; leszállás, esés, pusztulás'; or. *zanad* 'nyugat' < 'naplemente' *za-* 'hátral, túl' és *nadý* 'esik, lebukik', vö. lat. *occidens*, óor., óbolgár *zapadъ*; ang. *east* 'kelet' < óang. *ēastan* < germán **austa-* < ieur. **ausos* 'pirkadat, napfelkelte'; magy. *kelet* jelentéstapadással keletkezett a *napkelet* utótagjából, eredeti jelentése 'a nap felkelése', névátvitellel jött létre a 'nap felkelésének iránya, helye', *nyugat* a *napnyugat* összetétel önállósulásából keletkezett, a *nyugat* szóalak a *nyugszik* ige névszói származéka (FU **нунз-* 'pihen, nyugszik' szótó magyar képzéssel); mdE. *čil'šema jon(ks)* 'kelet' összetétel a *či* 'nap' és a *lišems* 'előjön, ki-

bújik’ szavak alapján, *čivalgoma jon(ks)* ’nyugat’ *či* ’nap’ *valgoms* ’leereszkedik, leszáll’, *jon* ’oldal’; fi. *itä* ’kelet’, az *itä-* ’sarjad’ igére vezetik vissza (vö. Falk–Torp; Hellquist; Kluge; UEW; Bjorvand–Lindeman).

5.2. A viszonyító megnevezési mód

Erről a megnevezési módról olyan esetekben beszélhetünk, mikor az égtájnevek jelentése egy fent–lent, elől–hátsul, jobbra–balra térbeli rendszerbe illeszkedik bele. Ilyenkor a kiinduló pont többnyire maga a Nap és a KELET, de a DÉL is gyakran szerepelhet központi égtájként. A többi irányt ehhez viszonyítva határozzák meg. Ez a téri tájékozódás többnyire következetes, de nem mindig maradt fenn a teljes rendszer. Az indogermán nyelvek ennek nyomait mutatják (pl. *north* ’észak’ < ’kelethez képest balra-lent’). Ezek etimonjai a deiktikus orientáció során használatos kifejezések. Pl. FENT, LENT, ELŐL, HÁTUL (Heine 1997; Sipőcz 2003). Az alábbi esetben erre láthatunk példát: ang. *north* ’észak’; no. *nord* < ósk. *norðr* < ieur. **n̥rto-*, **n̥rtro-* ’balra + alatt’ (Kluge 591; Bjorvand–Lindeman 668).

5.3. Természeti viszonyok

A földrajzi viszonyokon alapuló irányok, tájékozódási szempontok. Az elnevezések mögött az adott nép természeti megfigyelései, környezeti adottságai állnak (domborzat, vízrajz, időjárási körülmények, szelek). Jellemző tulajdonsága ennek az elnevezési módnak, hogy az így létrejött irányok helyhez kötöttek, amíg az etimonjuk feledésbe nem merül. Ez azért fontos, mert egy folyamatosan vándorló nép irányjelölő rendszere újra és újra alkalmazkodni fog az új környezeti adottságokhoz. Lehetséges, hogy míg korábban egy irányt úgy neveztek el, hogy ’magas felé’, tudniillik abban az irányban hegy van, egy új környezetben ez már másik irányt jelölhet, illetve az adott irányt más jellemzők alapján nevezhetik meg – fi. *pohjoinen* ’észak’ < *pohja* ’alja, mélye; fenék’ (*pohja* SKES 3/587–588; SSA 2/383); *länsi* ’nyugat’ < ? *länsi* ’alacsony, lapos’ (SKES 2/321, SSA 2/126).

6. Az égtájnevek kialakulása a lapp nyelvben

A különböző nyelveket vizsgálva a szakirodalom megállapítja, hogy a Nap mozgása szerinti megnevezés a leggyakoribb, azonban a lapp nyelv esetében a természeti adottságokból következik, hogy nemcsak nem releváns a Nap állása, de az általam vizsgált szóelőfordulások közül egy sem vezethető vissza annak „látszólagos mozgására”. Égtájnevei kialakulása során a környezeti adottságokon alapuló megnevezések dominálnak.

Az égtájnevek egyrészt nyelvjárásonként eltérő rendszert mutatnak, ugyanakkor gyakran egy szóalakhoz több jelentés, égtájjelölés, míg egy jelentéshez több alak is tartozhat, pl.: N *oarji* 'nyugat', U *årje* 'dél', illetve N *davvi*, *nuorta* 'észak'.

A lapp nyelvben az égtájnevek lehetnek alapnyelvi szavak, skandináv jövevényszavak, illetve belső keletkezésű, összetett szavak. A lapp nyelv égtájnevei között több skandináv jövevényszó is található: a *vest* 'nyugat' és a *nord* 'észak' jelentésű szavak már égtájnévként kerültek át a skandináv nyelvekből; szórványosan előfordul az *ovsta* 'kelet' is (mellékégtáj-megnevezésekben a skandináv *syd*, *sør* is megtalálható).

A mellékégtájak megnevezésénél jól elkülöníthető a skandináv nyelvek, illetve a finn nyelv hatása. A legtöbb nyelvben megfigyelhető, hogy a másod-, harmadrendű égtájak megnevezése összetételekkel történik (északkelet, délnyugat), önálló szavuk nincs rá. Ezzel szemben a finn-permi nyelvekben ezek az irányok önálló elnevezéssel rendelkeznek. A lapp nyelvben mindkét elnevezéstípus megfigyelhető és sokszor ezek az alakok egymás mellett élnek: E *ääppal* 'északkelet' (Sammallahti–Mosnikoff 44), I *tavenuo'rttii* 'északkelet' (Sammallahti–Morottaja 100). A lapp nyelvekben az alábbi lexémákból keletkeztek égtájnevek: PFV **tiwä* 'mély'; ?PF **manta* 'föld belseje'; FU **luwe-* 'lent'; FP **orja* 'rabszolga; déli ember'; FP **saja* 'árnyék'.

A lapp nyelvjárások égtájnevei

	észak	kelet	dél	nyugat
S	<i>noerhte</i>	<i>luvlie-</i>	<i>oårjel-</i>	<i>jillie</i>
U	<i>nuor'ta</i>	<i>lüllè-</i>	<i>årjè-</i>	<i>jillè-</i>
L	<i>nuorhta</i>	<i>lullē</i>	<i>årjātj-</i>	<i>tavvēn</i>
N (Svédó.)	<i>nuorta</i>	<i>lulli</i>	<i>oarji</i>	<i>davvi</i>
N (Norvégia)	<i>davvi</i>	<i>nuorta</i>	<i>lulli</i>	<i>oarji</i>
I	<i>tauve-</i>	<i>nuor'ttâ</i>	<i>mäddi</i>	<i>viestâr</i>
E kolta	<i>tâ'vv</i>	<i>nuõrtti</i>	<i>saujj</i>	<i>viõstâr</i>
E kildin	<i>таввял</i> [tavväl]	<i>нуррьт</i> [nur'rt]	<i>соайүв</i> [soajjv]	<i>вуэрьялл</i> [vue'ral]

A továbbiakban a lapp nyelvjárások 'észak' és 'dél' jelentésű égtájneveivel foglalkozom részletesebben.

6.1. ÉSZAK

FU **tīvü* 'mély' – N *dávve* (Nielsen I/502, Sammallahti 1993: 411), I *tauve* 'észak, északi szél; nyílt vízfelület' (Itkonen 4865.), *tauve* (Sammallahti–Morottaja 100), E *tá'vv* (Sammallahti–Mosnikoff 122), *маввял* 'север' (Курч 341). – A szó a finn-volgai **tīvā* alakra vezethető vissza (*davvi* < PS **tevē* < FV **tīvā*), alapjelentése 'mély'. A mai finnben *syvä* 'mély' alakban él (*syvä* < **sivā* < **tīvā*).

Az égtájnevek elnevezésénél gyakori, hogy egy adott terület, vagy területi tulajdonság alapján nevezik el az égtájat, lásd finn *pohjoinen* 'észak' < *pohja* 'alja, mélye; fenék'; finn *länsi* 'nyugat' < ? *lansi* 'alacsony, lapos'. A szó 'nyugat' jelentéssel is él (Lagercrantz 7677: 4), illetve 'északkelet; északnyugat' jelentésű összetételekben is szerepel – N *davvenuorti* (Sammallahti 1993: 308), *davveoarji* (Sammallahti 1993: 347). A szó megtalálható 'kint, távolabb a parttól' jelentésben: U *davàs*, *divàs* (Schlachter 29a, 31a), L *tavvën* (Grundström 1096).

Égtájjelölő funkciója földrajzi viszonyokon alapuló irányjelölés alapján fejlődhetett ki. Az 'alacsony, mély' > 'észak' jelentésváltozás oka, hogy északon van a tenger, tehát a felszín arra lejt.

Az északi lapp nyelvjárásban Lagercrantz magyarázata alapján a *davvi* 'a fjordoktól eltávolodva, a nyílt tengerre mutató' jelentéssel azonosítható. – Vö. SKES 1150–1151; UEW 525–526; Lehtiranta 1216.; SSA 3: 233 (*tavvën* 'kint, parttól messze lévő terület').

PS **nörttē* 'észak' < sk. **nordr*; *nord* 'balra, alatt' – N *nuorta* (Sammallahti 1989: 327), S *nuorte* (Hasselbrink 3/1022), U *nuor'ta* (Schlachter 103b), L *nuor'htē* 'északi szél' (Grundström 648), E *nuörta* (Qvigstad 248). – A lapp nyelvjárásokba a skandinávból került (< svéd *nor-*, *norr(e)*; norvég *nord* < ónorv. *nordr* 'északi irány'). – Vö. Hellquist 704; Falk–Torp 770–771 (**nrto-*, **nrto-*); Lehtiranta 747. Továbbá ez az alak az inari és a kolta nyelvjárásokban 'kelet' jelentéssel is szerepel: I *nuor'ttā* (Sammallahti–Morottaja 61), E *nuōrti* (Sammallahti–Mosnikoff 76).

6.2. DÉL

FP **orja* 'rabszolga' – N *oarji* 'dél' (Sammallahti 1989: 335); S *áarjel-* 'dél-, déli' (Bergsland–Maggá 360), U *árje* (Schlachter 159b), L *árjätj* (Grundström 1510). – PS **örjē* 'dél' < FP **orja* 'szolga, rabszolga'. Az égtájjal kapcsolatos elnevezés később, a lapp nyelv önálló életében alakulhatott ki. A szó megtalálható a mai finn-permi nyelvekben 'rabszolga; szolgáltató' jelentésben. A lapp nyelvekben bekövetkezett szemantikai változást mutatja a lulei nyelvjárás, melyben a szó jelentése 'délről jött ember', L *árjēl* 'emberek

délről'. – Vö. SKES 437–438; UEW 721; Lehtiranta 843; SSA 2: 271. Összetételekben ellenben: *davveoarji* 'északnyugat' (Sammallahti 1993: 347), I *oarji* 'délnyugat' (Itkonen 2944).

FU **luwe* 'lent; dél' – N *lulle* (Nielsen II/570-571; *lulli* Sammallahti 1993: 239). – A szó alapja a: *lu-*: *lulle* ~ *lule-* 'dél'. Valószínűleg a folyó fő folyási irányára vagy annak alacsonyabb folyására utalhatott. A déli és lulei nyelvjárásban 'kelet' jelentésben való használata az eltérő földrajzi viszonyok alapján magyarázható – S *luvlie-* (Bergsland–Magga 176), L *lullē* (Grundström 434). Az égtájmegnevezés a folyási iránnyal lehetett összefüggésben, mely elnevezési mód más nyelvek esetében is megfigyelhető. – Vö. Collinder 96; UEW 255; Sammallahti 1989: 271.

PF **manta* 'ország belseje; dél' – N *maddā-* (Nielsen II/608), *māddi* (Sammallahti 1993: 239), I *māddi* (Itkonen 2364; Sammallahti–Morottaja 55). – PS **māntē* 'dél; eredet, alap': < vagy ~ finn **manta* 'ország, földrész belseje; eredet; dél', *mantu* 'ország', *manner* (*mantere-*) 'szárazföld'. A szó valószínűleg az ország belsejére, esetleg (mint a mitológia is mutatja: *máttar* 'esisä, esivanhempí') az ősök hazájára utal. – Vö. SKES 334; Lehtiranta 648; Sammallahti 1989: 281; SSA II/148; Sammallahti 1993: 239; ItkChrest 1007.

FP **saja* 'árnyék' – E *saujj* (Mosnikoff–Sammallahti 105); *coaüüē* (Курч 323), *sauj* (Itkonen 478a). – PS * *sōjē* 'védelem' < FP *saja* 'árnyék'. A 'dél' jelentéssel sem az SSA, sem az UEW nem hozza kapcsolatba. Ugyanakkor ha figyelembe vesszük, hogy milyen jelentésű szavakból válhat égtájnév (lásd időjárési viszonyok mint meghatározó szempont: mdE *l'embe jon(ks)* 'dél' < *l'embe* 'meleg', *jon* 'oldal, irány' összetétel), az 'enyhe idő, meleg' jelentés összefüggésbe hozható a DÉL égtájjal, mely a jelentésváltozást motiválja. A Kola-félsziget déli területein megtalálható 'délnyugat' jelentéssel is (Itkonen 478a). – Vö. SKES 1111–1112; UEW 748–749; Lehtiranta 1170; SSA 3: 214.

*

A lapp égtájnevek vizsgálatánál elengedhetetlen a földrajzi viszonyok tekintetbe vétele, amely szorosan összefügg az elnevezésmódokkal. A lapp nyelvjárások égtájnevei teljesen más hatások következtében alakultak ki, mint a délebben élő népeknél. Mivel a legproduktívabb elnevezési mód, a Nap mozgása szerinti elnevezés nem érvényesülhet, ebből következik, hogy más viszonyítások váltak relevánssá, mint például a tenger, a folyó folyási iránya vagy a domborzati viszonyok. A lapp nyelvjárások égtájnevei közötti eltérések leginkább ezáltal magyarázhatóak. Valószínűsíthető tehát, hogy az égtájnevek kialakulására hatással volt a nép vándorló életmódja, a lakóhely eltérő viszonyítási pontjai, aminek következtében lehetővé vált, hogy egy szó több égtájra is utalhat.

Rövidítések

N északi: Észak-Svédország, -Norvégia, -Finnország; **S** déli, Közép-Norvégia, Közép-Svédország; **U** umei, Svédország; **L** lulei, Svédország; **I** inari, Finnország; **E** keleti: kolta, Finnország (latin betűs); kildin, Oroszország (cirill betűs); **PU** uráli; **FU** finnugor; **FP** finn-permi; **FV** finn-volgai; **PF** közfinn; **PS** protoszámi, közlapp.

Irodalom és felhasznált szótárak

- ALFE 1. = Atlas linguarum Fennicarum. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 800. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 118. Helsinki, 2004.
- Beöthy Erzsébet 1967: Die Bezeichnungen für Himmelsrichtungen in den finnisch-ugrischen Sprachen. Bloomington, The Hague, Indiana University Publications. Uralic and Altaic Series 84.
- Bergsland, Knut–Magga, Lajla Mattson 1993: Åarjelsaemien–daaroen baa-koegærja. Sydsamisk–norsk ordbok. Idut, Oslo.
- Bjorvand, Harald–Lindeman, Fredrik Otto 2000: Våre arveord. Etymologisk ordbok. Novus forlag, Oslo.
- Brown, Cecil 1983: Where Do Cardinal Direction Terms Come From? *Antropological Linguistics* 25/2: 121–161.
- Collinder, Björn 1977: Fenno-Ugric Vocabulary. An Etimological Dictionary of the Uralic Languages. Second Revised Edition. Helmut Buske Verlag, Hamburg.
- Falk, Hjalmar Sejersted–Torp, Alf 1910: Norwegisch–dänisches etymologisches Wörterbuch. Germanische Bibliothek. Carl Winter’s Universitätsbuchhandlung, Heidelberg.
- Fasker 1986–87: Макс Фасмер, Этимологический словарь русского языка. I–IV. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубочева. Прогресс, Москва.
- Grundström, Harald 1946–1954: Lulelappisches Wörterbuch I-IV. Auf Grund von K. B. Wiklunds, Björn Collinderns und eigenen Aufzeichnungen ausgearbeitet von Harald Grundström. Skrifter utgivna genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala, Ser. C:1. A.-B. Lundequistska bokhandeln, Uppsala, Einar Munksgaard, København.
- Häkkinen, Kaisa 2004: Nykysuomen etymologinen sanakirja. WSOY, Helsinki.
- Hasselbrink, Gustav 1981–1985: Südlappisches Wörterbuch I–III. Skrifter utgivna genom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala, Ser. C:4. AB Lundequistska bokhandeln, Uppsala.

- Heine, Bernd 1997: *Cognitive Foundations of Grammar*. Oxford University Press, New York–Oxford.
- Hellquist, Elof 1939: *Svensk etymologisk ordbok I–II*. Lund Gleerup.
- Itkonen, Erkki 1986–1989, 1991: *Inarilappisches Wörterbuch I–IV*. Herausgegeben von Erkki Itkonen, unter Mitarbeit von Raija Bartens und Lea Laitinen. *Lexica Societatis Fenno-Ugricae XX*, 1–4. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- Itkonen, T. I. 1958: *Koltan- ja kuolanlapin sanakirja – Wörterbuch des Koltan- und Kolalappischen von T. I. Itkonen. I–II*. *Lexica Societatis Fenno-Ugricae XV*. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- Keresztes László–Larsson, Lars-Gunnar 2004: *Lapp (számi) etimológiai szótár céljai és szerkesztési szempontjai*. In Permiék, finneek, magyarok. Írások Szij Enikő 60. születésnapjára. *Urálsztikai Tanulmányok 14.*, ELTE–BTK Finnugor Tanszék Budapest. 118–124.
- Sz. Kispál Magdolna 1948–1950: *Világtájak nevei az ugor nyelvekben*. *NyK 52*: 50–56, 130–136, 185–207.
- Kluge, Friedrich 1967: *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. 20. Auflage, bearbeitet von Walther Mitzka. Walter de Gruyter, Berlin.
- Korhonen, Mikko 1981: *Johdatus lapin kielen historiaan*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Korhonen, Olavi 1973: *Sádnigir’ji sámigielas–ruotagillii, ruotagielas–sámigillii*. *Samisk–svensk, svensk–samisk ordbok*. Sámiid ál’bmutallaskuv’la Jákkamákkis, Uppsala.
- Korhonen, Olavi 1979: *Bákkogir’je: julevusámes dárrui, dáros julevusábmái*. *Lulesamisk svensk–svensk lulesamisk ordbok*. Almqvist & Wiksell, Uppsala.
- Kuruč 1985: *Р.Д. Куруч, Саамско–русский словарь. Русский язык, Москва*.
- Lagercrantz, Eliel 1926: *Wörterbuch des Südlappischen nach der Mundart von Wefsen*. Oslo.
- Lagercrantz, Eliel 1939: *Lappischer Wortschatz I–II*. *Lexica Societatis Fenno-Ugricae VI.*, Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- Lehtiranta, Juhani 1989: *Yhteissaamelainen sanasto*. MSFOu 200. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki, 1989.
- Lukkari, Pekka 1977: *Saamelais–suomalainen sanakirja*. *Lapin Sivistysseuran julkaisuja 37*. Helsinki.
- Mietzner, Angelika–Pasch, Helma 2007: *Expressions of Cardinal Directions in Nilotic and in Ubangian Languages*. *SKASE Journal of Theoretical Linguistics*. (Vortrag gehalten auf der WOCAL 5, Addis Adeba). http://www.skase.sk/Volumes/JTL10/pdf_doc/2.pdf

- Mietzner, Angelika–Rous, Susanne 2006: Himmelsrichtungen in nilotischen und tschadischen Sprachen. Beiträge zur 1. Kölner Afrikawissenschaftlichen Nachwuchstagung (KANT I). http://www.uni-koeln.de/phillak/afrikanistik/kant/data/RS1_kant1.pdf
- Neetar, Helmi 2000: Ilmakaared keeleatlases. Atlas Linguarum Fennicarum (ALFE). – Studia ad geographiam linguarum Pertinentia. Eesti Keele Instituudi toimetised 6. Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn. 87–98.
- Nielsen, Konrad 1932–1938: Lappisk ordbok grunnet på dielektene i Plmak, Karasjok og Kautokeino av Konrad Nielsen. I–III. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B: skrifter XVII, 1-3. Oslo.
- Qvigstad, J. K. 1893: Nordische Lehnwörter im Lappischen. Christiania Videnskabs-Selskabs Forhandling. No.1.
- Sammallahti, Pekka 1989: Sámi–suoma sátnegirji. Saamelais–suomalainen sanakirja. Jorgaleaddji Oy, Ohcejohka.
- Sammallahti, Pekka 1993: Sámi–suoma–sámi sátnegirji. Saamelais–suomalais–saamelainen sanakirja. Girjegiisá Oy, Ohcejohka.
- Sammallahti, Pekka 1998: The Saami Languages. An Introduction. Davvi Girji OS, Kárášjohka/Karasjok.
- Sammallahti, Pekka–Morottaja, Matti 1993: Säämi-suomâ sänikirje. Inarin-saamelais–suomalainen sanakirja. Girjegiisá Oy, Ohcejohka.
- Sammallahti, Pekka–Mosnikoff, Jouni 1991: Suomi–koltansaame sanakirja. Lää’dd–sää’m sää’nnke’rjj. Gierjegiisá Oy, Ohcejohka.
- Schlachter, Wolfgang 1958: Wörterbuch des Waldlappendialektes von Malå und Texte zur Ethnographie. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- Sipőcz Katalin 2003: Téri tájékozódás és grammatikalizáció. In: A Budapesti Uráli Műhely IV. konferencia előadásai. Budapest. 234–247.
- SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja (ed. Y. H. Toivonen et al.) Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII. Suomalais-ugrilainen Seura, Helsinki 1955–81.
- SSA = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja (ed. Ulla-Maija Kulonen et al.) 1–3. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kotimaisten Kielten Tutkimuskeskus, Helsinki 1992, 1995, 2000.
- Tallqvist, Kunt 1928: Himmelgegend und Winde. Studia Orientalia 2. Helsinki. 105–185.
- UEW = Uralisches etymologisches Wörterbuch I–III. (Hrsg. von Károly Rédei). Akadémiai Kiadó, Budapest 1986–1988, 1991.

On the Terminology of Cardinal Directions in the Saami (Lappish) Language(s)

The aim of this article is to present some aspects which underlie expressions of spatial orientation in the Saami language(s). So far the expressions of cardinal directions have been analysed, on the one hand, on the level of theoretical models of definition, and, on the other hand, on the level of examining the origin of compass directions in Finno-Ugric languages.

According to Brown's investigation and the summary of his quantitative data, the movement or position of the sun clearly provides the predominant model for the terms of cardinal directions. Here I will examine, whether this framework is usable also for the Saami language(s). Sources of cardinal directions in Saami language(s) are: PFW **tiwä* 'deep'; PF **manta* 'interior of the country'; FU **luwe-* 'south, down'; FP **orja* 'slave'; FP **saja* 'shadow'. My final aim is to demonstrate that there is great variety in the designation systems for cardinal directions (especially NORTH and SOUTH) in the Saami language(s).

ANIKÓ NIKOLETT TÓTH

A mordvinisztika másfélszáz éve Magyarországon I.

ZAICZ Gábor

Harmincöt évvel ezelőtt – nem minden előzmény nélkül (vö. például Balázs–Fabricius 1963...1969) – áttekintettem a magyarországi mordvinisztika történetének első bő évszázadát (Zaicz 1974). A bibliográfiák sorát nyelvészek folytatták (Keresztes 1990¹, Mészáros 1998³, Maticsák–Kazaeva 2001), majd egy bibliográfus összefoglalta a magyar irodalmi, történelmi, néprajzi, zenei vonatkozású szakirodalmat (Jávori 1975, 1994, 2004).

Ezúttal a hazai mordvinisztika: a mordvin nyelvre, a mordvin nép művészetére, történelmére, irodalmára irányuló kutatások jó százötven évét (1857–2010) kívánom összegezni.

Dolgozatom első részében közlöm a mordvinisztika terén 1857 óta megjelent írások **bibliográfiáját**. A könyvészetben magyarországinak az tekintendő, 1. ami magyar vagy magyar származású szerző tollából jelent meg, Magyarországon vagy külföldön, és 2. amit idegen személy publikált hazánkban. Ez a terjedelmes – az áttekintés terjedelmének mintegy a felét kitevő – közlés az eddigi legteljesebb magyarországi összegezése a mordvin nyelvre és a mordvinságra irányuló kutatásoknak. Az összefoglalás *mai* nyelvészeti része bizonyos tartalmi korlátozásokat foglal magában, ugyanis szerzőtársaim számítógépes publikációs jegyzéke rendelkezésre áll. Arra törekedtem viszont, hogy egy-egy cikk írójának lehetőleg valamennyi részterületét figyelembe vegyem a mordvin nyelvtudománnyal kapcsolatban. Egy-egy kimagasló nyelvész portréját szépen megrajzolták, jelentősebb munkáit értékelték egyes kortárs és régebbi szerzők. Ezek közül az értékelések közül néhányat bevettem, de a nekrológokat nem vettem tekintetbe. A néprajzi, történelmi, irodalmi, irodalomtörténeti művek – különösen akkor, ha nem magyarországi írótól származnak – elsősorban a Jávori Jenőtől összeállított bibliográfia nyomán készültek. Ez a jegyzék bizonyos ELTE-szakedolgozatokat is felvesz állományába. Amennyiben a második rész nyomdába adásáig megkapom a legértékesebb szakedolgozatok adatait a Debreceni, Szegedi, Pécsi Tudományegyetem és a szombathelyi Nyugat-Magyarországi Egyetem finnugor tanszékeiktől (tanszéki csoportjától), a folytatás végén ezt is közreadom.

Ebben a jegyzékben szándékaim szerint felveszem a 2010-ben Piliscsabán, a XI. Nemzetközi Finnugor Kongresszuson elhangzott mordvinisztikai előadások anyagát is.

Az írás második fele a százötven esztendő hazai mordvinisztika **értékelését** tartalmazza. Egyfelől bizonyos, némileg elfeledett szerzőkről esik majd itt szó, másfelől pedig a különféle szakterületek képviselőinek munkájáról, a nyelvtudománytól egészen a zenéig.

I. Mordvinisztikai szakirodalom

(Válogatás)

- Abramov, V. K. [Абрамов, В. К.] 1996: The state status of the Mordovian (Moksa – Erza) language in the first half of the nineties. *Specimina Sibirica* 12: 25–29.
- Agyagási Klára 2003: Módszertani megjegyzések egyes török eredetűnek tartott mordvinföldi víznevek pontosabb etimológiai minősítéséhez. *FUD* 10: 33–40.
- Agyagási Klára 2004: Etimológiai argumentáció a mordvin szókincs török elemeinek újabb feldolgozásában. *FUD* 11: 3–15.
- Alhoniemi, Alho 1990: Die mit dem Objektgebrauch verbundenen Probleme im Mordwinischen. In: *Congressus Septimus Internationalis Fenno-Ugristarum*. Debrecen. 3 C. 93–98.
- Balásné Szalai Edit 1994: A mordvin történeti ének. In: [Az] Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola tudományos közleményei. *Tanulmányok a magyar nyelvről* 22: 107–113.
- Balásné Szalai Edit 1998: A tulajdonnevek tárgyesete a mordvinban. In: [Az] Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola tudományos közleményei. *Tanulmányok a magyar nyelvről* 24: 89–93.
- Balázs János [1–2. k.] – Fabricius-Kovács Ferenc [2–5. k.] (felelős vezetők) 1963, 1965, 1966, 1967, 1969: A magyarországi nyelvtudomány bibliográfiája. *Библиография языкознания в Венгрии*. *Bibliographie linguistique de la Hongrie*. 1961–1965. Budapest. – Mordvinok („Volgai finnugor nyelvek”): 136–137 [1961], 156–157 [1962], 108 [1963], 132 [1964], 114–115 [1965].
- Bán Aladár 1911: A volgai és permi népek. In: *Egyetemes irodalomtörténet*. Budapest. 163–174.
- Barna Ferdinánd 1876: [A mordvin nép viszontagságai.] *A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője* 10: 153. – Rövid ismertetés R. J. Aspelin munkájáról.

- Barna Ferdinánd 1877: A mordvaiak történelmi viszontagságai. Pest 40 p. (Értekezések a Nyelv- és Széptudományi Osztály köréből 6/8)
- Barna Ferdinánd 1879: A mordvaiak pogány istenei és ünnepi szertartásai. Pest. 84 p. (Értekezések a Nyelv- és Széptudományi Osztály köréből 8/2)
- Barna Ferdinánd 1887: A mordva nép házassági szokásai. Pest. 56 p. (Értekezések a Nyelv- és Széptudományi Osztály köréből 14/3)
- Bartens, Raija 2001: Einige frühe Aufzeichnungen mordwinischer Folklore. NéprNytud. 40: 35–41.
- Bátori, István 1990¹: Die Markierung des Objekts am Verb im Mordwinischen, morphologische Unbestimmtheit und Homomorphie. NyK 91: 15–23.
- Bátori, István 1990²: Identische Formen in den Flexionsparadigmen und die Objektkonjugation des Mordwinischen. In: Congressus Septimus Internationalis Fenno-Ugristarum. Debrecen. 3 C. 37–42.
- Bencsik, Edit 2001: Attributive constructions in Ersya-Mordvin. In: Congressus Nonus Internationalis Fenno-Ugristarum. Tartu. Pars 4. 122–127.
- [Berezcki Gábor] Берецки, Г. 1963: Взаимоотношения марийской лексики с лексикой мордовских и финских языков. In: Congressus Internationalis Fenno-Ugristarum Budapestini habitus. Budapest. 202–203.
- [Berezcki Gábor] Берецки, Габор 1974: Существовали ли праволжская общность финно-угров? Acta Linguistica 24: 81–85. – Franciául: Études Finno-Ougrienne 15 (1982): 81–90.
- Berezcki Gábor 1978: Mordvin halottsiratók és lakodalmas énekek. Tiszatáj 32/6: 28–29.
- Berezcki Gábor 1983: A Volga–Káma-vidék nyelveinek areális kapcsolatai. In: Areális nyelvészeti tanulmányok. Budapest. 207–236.
- Berezcki, Gábor 1988: Geschichte der wolgafinnischen Sprachen. Das Mordwinische. In: D. Sinor (szerk.): The Uralic languages. Description, history and foreign influences. Leiden–New York–København–Köln. 314–331.
- Berezcki Gábor 1996: Adalékok a finn-volgai és a cseremisiz névszóragozás történetéhez. In: Ünnepi könyv Mikola Tibor tiszteletére. Szeged. 53–56.
- Berezcki Gábor 1998¹: A Volga–Káma-vidék nyelveinek areális kapcsolatai. Urálsztikai Tanulmányok 8: 179–205.
- Berezcki Gábor 1998²: Budenz József mint a Volga-vidéki finnugor és török nyelvek kutatója. Urálsztikai Tanulmányok 8: 253–256.
- Berezcki Gábor 1998³: Die Beziehungen zwischen den finnougriischen und türkischen Sprachen im Wolga-Kama-Gebiet. Urálsztikai Tanulmányok 8: 217–224.
- Berezcki Gábor 1998⁴: ~. Budapest (Magyar Nyelvész Pályaképek és Önvalomások 7)

- [Bereczki, Gábor] Берецки, Габор 2001: Типы ареальных совпадений в языках Поволжья и Прикамья. In: *Congressus Nonus Internationalis Fenno-Ugristarum*. Tartu. Pars 4. 128–132.
- [Bereczki, Gábor] Берецки, Габор 2005: Взаимосвязи языков Волжско-Камского ареала. In: *Congressus Decimus Internationalis Fenno-Ugristarum*. Jshkar-Ola. Pars 1. 5–53.
- [Bondaletov, V. D.] Бондалетов, В. Д. 1990: Мордовская антропонимия в сопоставлении с русской. Происхождение, состав, функционально-статистическая структура. In: *Congressus Septimus Internationalis Fenno-Ugristarum*. Debrecen. 3 C. 87–92.
- [Brizsinszkij, Andrej] Брызжинский, Андрей 1995: Современный мордовский язык и его место в лителатурах финно-угорских народов. In: *Anyanyelvünk, irodalmunk ma*. Budapest. 35–41.
- Buda Ferenc 1974: *Varázsének. Műfordítások a /.../ mordvin, lapp, finn, mari népköltészetből*. Kecskemét. 39–50.
- Budenz József 1866: *Mordvin közlések*. NyK 5: 81–328 – 1. Erza- és moksa-mordvin mesék és dalok [magyar fordítással]. 2. *Reguly moksa-mordvin nyelvtani jegyzetei*. 3. *Moksa- és erza-mordvin szótár*.
- Budenz József 1877: *Moksa- és erza-mordvin nyelvtan*. NyK 13: 1–134. – Könyv alakban: Budapest 1876 [!].
- B[udenz] J[ózsef] 1881¹: *Orosz igék az erza-mordvinban*. NyK 16: 453–455.
- B[udenz] J[ózsef] 1881²: *Moksa-mordvin Máté evangélioma*. NyK 16: 325–408 (Ugor Füzetek 4). – *A mordvin fordítás A. I. Tyumenyev munkája*. *Moksa szójegyzék*: 375–408.
- Budenz József 1885 → Kúnos Ignác 1885
- B[udenz] J[ózsef] 1887–1890: *Erza-mordvin népmese*. NyK 21: 54–62.
- Butilov, Ny. V. → Zaicz Gábor – Butilov, Mikol 2004
- [Cigankin, D. V.] Цыганкин, Д. В. 1990: Конверсия как один из нелинейных способов образования слов в мордовских языках. In: *Congressus Septimus Internationalis Fenno-Ugristarum*. Debrecen. 3 C. 61–68.
- [Cigankin, D. V.] Цыганкин, Д. В. 1991: Структурные типы корневых морфем (непроизводных слов) в системе имен мордовских языков. *FUD* 2: 15–21.
- [Cigankin, D. V.] Цыганкин, Д. В. 1994: Взгляд лингвиста на лексико-фонетические особенности шокшанского диалекта эрзянского языка. *FUD* 3: 7–10.
- [Cigankin, D. V.] Tsygankin, D. V. 2005: *Mordvin settlement names of the Trans-Volga region*. In: *Settlement names in the Uralian languages*. Debrecen–Helsinki. 85–91 (*Onomastica Uralica* 3)

- Décsy, Gyula 1969: Zum Sprachverhältnis Mordwinisch-Tscheremissisch. *UAJb.* 41: 292–294.
- Décsy, Gyula 1992: Lexical innovations of the Volga-Fennic epoch. In: *Comparative-historical linguistics: Indo-European, and Finno-Ugric.* Amsterdam–Philadelphia. 521–527.
- Domokos Péter 1972: A mordvin irodalomról. *Nagyvilág* 17: 1083–1087.
- Domokos Péter 1975: Mordvin [népköltészet és szépirodalom]. In: D. P. (szerk.): *Medveének. A keleti finnugor népek irodalmának kistükre.* Budapest. 785–797.
- Domokos Péter 1978 → Hajdú Péter – Domokos Péter 1978
- Domokos Péter 1981: A harmadik finnugor eposz? *NyK* 83: 122–132.
- Domokos Péter (szerk.) 1984: Mordvin mondák. In: *Finnugor–szamojéd (uráli) regék és mondák I.* Budapest. 257–314.
- [Dorozskin, M. V.] Дорожкин, М. В. 1983: Этнические и социальные процессии в Мордовской АССР. In: *Congressus Quartus Internationalis Fenno-Ugristarum.* Budapest. Pars 5. 72–76.
- Dugántsy Mária 1974: A mordvin irodalom története. *Filológiai Közlöny* 20: 246–252.
- Dugántsy Mária 1977: Egy jegyzet a mordvin folklórról. *NéprNy tud.* 21: 275–291.
- Dugántsy, Mária 1978: Über den mordwinischen Roman. *Finnisch-ugrische Mitteilungen* 2: 51–61. – Kuzma Abramov Najman című regényéről.
- Dugántsy, Mária 1983: Mordvinerna förr och nu. *Fenno-ugrica Suecana [Uppsala]* 6: 5–20.
- Dugántsy Mária → Radajev, V(asziliz). K. 1984 és 1999
- Dugántsy Mária 1988: Adalék a mordvin Szijazsar-vitához. *Urálisztikai Tanulmányok* 2: 111–116.
- Dugántsy Mária 1990¹: Morális értékrendszer kifejeződése a mordvin epikus énekekben. In: *Congressus Septimus Internationalis Fenno-Ugristarum.* Debrecen. Pars 5. 48–54.
- Dugántsy Mária (vál., ford.) 1990²: *Az ezüsfogú leány. Mordvin népmesék.* Budapest. 284 p. (Népek meséi)
- Dugántsy, Mária 1991: Erzä-mordwinische rituelle Klagesänge. *Uppsala (Studia Uralica Upsaliensia)* 20
- Dugántsy Mária 1996: A nő alakja a mordvin epikus költészetben: összekötő kapocs a földi világ és a túlvilág között. In: *Congressus Octavus Internationalis Fenno-Ugristarum.* Jyväskylä. Pars 7. 51–55.
- Dugántsy Mária 1998: A mordvinokról: jelen a múlt tükrében. Uppsala. 27 p. (*Opuscula Uralica* 2)

- Dugántsy, Mária 1999: Eposet Sijazjar. Litteraturens roll i mordvinernas kamp för nationell identitet. Uppsala. 110 p. (URSUS. Skriftserie utgiven av Finsk-ugriska institutionen i Uppsala 5)
- Erdélyi István 1961 → Juhász Jenő–Erdélyi István 1961
- Erdélyi István 1963¹: Erza-mordvin szövegmutatvány Pokš-Mařež falu nyelvjárásából. NyK 65: 137–145.
- Erdélyi István 1963²: Mordvin nyelvű kiadványok a Szovjetunióban 1920-tól 1961-ig. NyK 65: 219–226.
- Erdélyi, István 1969: Neuere Forschungen zur Urgeschichte der Wolga-Finnen. UAJb. 41: 286–291.
- Erdődi József (szerk.) 1966: Az uráli népek történelme és műveltsége. Szemelvénygyűjtemény. Budapest. – A mordvinokkal foglalkozó fejezet (237–264) részleteket közöl A. N. Szmirnov Мордва című könyvéből (Kazány 1895).
- Erdődi József 1967: Az uráli népek ismertetése. Zsirai Miklós /.../ jegyzetének felhasználásával. Budapest. 104 p. (Finnugor jegyzetek 13) – 2. kiadása: 1970. A mordvinok: 46–52.
- Erdődi József 1968: Erza-mordvin szövegek (magyarázatokkal, nyelvtani vázlattal és szótárral). Budapest. 308 p. (Finnugor jegyzetek 14)
- Erdődi József – Zaicz Gábor 1974: Erza-mordvin szójegyzék. Budapest. 121 p. (Finnugor jegyzetek 21). Függelék (117–121): Zaicz Gábor: A magyarországi mordvinisztika bibliográfiája. 1950–1970.
- Fábián Orsolya 2003: A mordvin bibliafordítás terminológiájáról. FUD 10: 91–102.
- Fábián Orsolya 2007: A 'dicsőség' szó és szinonimáinak megjelenése a Lukács evangélium mordvin nyelvű fordításaiban. FUD 14: 23–33.
- Fabricius-Kovács Ferenc 1963: Egy mordvin számnév (Magyar *húsz* ~ ? mordvin E. *komś*, M. *komǎś*, *komǎś*, *komś*). Nyelvtudományi Értekezések 40: 211–214. – Francia nyelvű változata: Acta Linguistica 15 (1965): 111–116.
- [Fedjanovics, T. P.] Федянович, Т. П. 1990: Традиционное и новое в семейных обрядах марийцев, мордвы, удмуртов. In: Congressus Septimus Internationalis Fenno-Ugristarum. Debrecen. Pars 4. 50–55.
- Fehér Géza 1915–1917: Mordvin határozók. NyK 44: 161–222.
- [Feoktyisztoz, A. P.] Феоктистов, А. П. 1963: О латентной форме выражения посесивных отношений в мордовских языках. In: Congressus Internationalis Fenno-Ugristarum Budapestini habitus. Budapest. 204–207.
- Feoktyisztoz, Alekszandr [Феоктистов, А. П.] 1971–1972: A mordvin irodalmi nyelvek létrejöttének kérdése. NéprNyelvtud. 15–16: 13–19.

- [Feoktyisztoz, A. P.] Феоктистов, А. П. 1973: Лексикографический памятник XVII века. *Acta Linguistica* 23: 69–120.
- [Feoktyisztoz, A. P.] Феоктистов, А. П. 1974: К обоснованию фонематичности мокша-мордовского с учетом функциональной нагрузки. *Acta Linguistica* 24: 201–206.
- Feoktyisztoz, A. P. [Феоктистов, А. П.] 1976: A mordvin nyelvek szókincséről etimológiai szempontból. *Nyelvtudományi Értekezések* 89: 89–94.
- [Feoktyisztoz, A. P.] Феоктистов, А. П. 1981: О некоторых особенностях развития „младописьменных” финно-угорских языков. In: *Congressus Quartus Internationalis Fenno Ugristarum*. Budapest. Pars 3. 175–180.
- [Feoktyisztoz, A. P.] Феоктистов, А. П. 1988: Этимологии из мордовских языков. *Urálisztikai Tanulmányok* 2: 125–131.
- Feoktyisztoz, Alekszandr [Феоктистов, А. П.] 1999: A moksa-mordvin nyelv alapjai. Oktatási segédanyag. Budapest. 68 p. (Budapesti Finnugor Füzetek 9)
- Fodor György 2004: Időhatározók a mordvinban. *FUD* 11: 65–72.
- Fodor György 2007: Terminológiai kérdések a *Máté evangélium* erza-mordvin és karjalai fordításaiban. *FUD* 14: 35–43.
- Gavazzi, Milovan 1975: Mordvin rojtos kötének délkelet-európai rokonsága. In: Gulya János (szerk.): *A vízimadarak népe*. Budapest. 119–125.
- Gheno, Danilo 1975–1976: Az erza mordvin névutók áttekintése. I–II. *NyK* 77: 45–56, 78: 39–70.
- Gheno, Danilo 1981: Megjegyzések a mordvin és cseremisiz közötti grammatikai egyezésekről. *NyK* 83: 114–121.
- Gheno, Danilo 1994–1995: Die Verneinung im Mordwinischen. *NyK* 94: 133–136.
- Gheno, Danilo 1995: „Mordwinisch” oder „Mokschanisch und Erzanisch”? In: *Zur Frage der uralischen Schriftsprachen*. Вопросы уральских литературных языков. Budapest. 57–61 (Linguistica Series A. Studia et Dissertationes 17)
- Gragin, N. [Грагин, Н.] 1983: Mordvin motívumok. *Lányok, Asszonyok* 1983/4. 28–29. + 4. borító
- [Grebnyeva, A. M.] Гребнева, А. М. 1990: Суффиксы *-ks*, *-kaj/-gaj* как продуктивные элементы в образовании фитонимов в мордовских языках. In: *Congressus Septimus Internationalis Fenno-Ugristarum*. Debrecen. 3 C. 106–111.
- Gyevajev, Sz. Z. [Деваев, С. З.] 1967: A moksa-mordvin nyelvjárások fonémaállománya. *NyK* 69: 404–410.

- [Guevjatkina, T. P.] Девяткина, Т. П. 1990: Жанровый состав песен в традиционном и современном свадебном обряде мордвы сельской местности. In: *Congressus Septimus Internationalis Fenno-Ugristarum*. Debrecen. Pars 4. 172–176.
- Hajdú Péter 1962: Mordvinok. In: H. P.: *Finnugor népek és nyelvek*. Budapest. 246–260. p. – Irodalom: 413–414.
- Hajdú Péter 1981: Mordvin. In: H. P.: *Az uráli nyelvészet alapkérdései*. Budapest. 52–57.
- Hajdú Péter 1989–1990: Barna [Ferdinánd] mordvin kutatásai. *NéprNyttud.* 33: 17–22.
- Hajdú Péter–Domokos Péter 1978: Mordvinok. In: H. P.–D. P.: *Uráli nyelvrokonaink*. Budapest. 248–267, 402–404. – 2. kiadás: 1980. Német változata: *Die uralischen Sprachen und Literaturen*. Budapest 1987.
- Hévér Krisztina 1999–2000: Az érzékelést (észlelést) jelentő erza-mordvin igék. *NéprNyttud.* 40: 103–112.
- Honti László 1998–1999: Gondolatok a mordvin tárgyas igeragozás uráli alapnyelvi hátteréről. *NyK* 96: 106–119.
- Hunfalvy Pál 1857: A' mordvin nyelvrül. *Magyar Nyelvészet* 2: 290–312, 323–360.
- Hunfalvy Pál 1859¹: *Reguly jegyzeteibül (A' mordvin ige)*. *Magyar Nyelvészet* 4: 318–320.
- Hunfalvy Pál 1859² → Ribáry Ferenc 1859
- [Imajkina, M. D.] Имайкина, М. Д. 1990¹: Явление временной лексикализации в мордовских языках. In: *Congressus Septimus Internationalis Fenno-Ugristarum*. Debrecen. 3 C. 69–74.
- Imajkina, Marija [Имайкина, М. Д.] 1990²: *Erzja nyelvkönyv*. Pécs (Az Urálistikai Tanszék Kiadványai) – Vö. *Finnugor Életrajzi Lexikon*. Budapest 1990. 124–125.
- Imajkina, Marija 1998 → Mészáros Edit 1998¹
- Jakobson, Roman – Lotz János 1968: Két tanulmány (Egy versrendszer axiomatikája – a mordvin népdalok alapján. Megjegyzések a francia fonéma-rendszerről): *A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* 119: 1–16. – A mordvin verstani tanulmány eredetije: *Axiomatik eines Verssystems am mordwinischen Volkslied dargelegt*.
- Jávori Jenő 1975: Mordvinok (moxsa-mordvin, erzä-mordvin). In: *A finnugor népek irodalmának bibliográfiája [1975-ig]*. Budapest. 430–442.
- Jávori Jenő 1994: Mordvinok (moxsa-mordvin, erzä-mordvin). In: *Az uráli népek irodalmának bibliográfiája (1975–1994)*. Szombathely. 328–341.

- Jávori Jenő 2004: Mordvinok: erzák és moksák. In: Az uráli népek irodalmának bibliográfiája (1995–2004). Budapest. 147–152 (Urálistikai Tanulmányok 13)
- Jefimov, Ivan Andrejevics [Ефимов, Иван Андреевич] 1996: Mordvinok. A túlélés és az újjászületés útjai. Budapest. 31 p. (Budapesti Finnugor Füzetek 3)
- [Jermuskin, G. I.] Ермушкин, Г. И. 1981: Выражения длительного действия в эрзя-мордовском языке. In: Congressus Quartus Internationalis Fenno-Ugristarum. Budapest. Pars 3. 270–274.
- Jevszejev, Makar [Евсеев, Макар] 1977: Mordvinok a Tatár Köztársaságban. In: Domokos Péter: Urálistikai olvasókönyv. Budapest. 229–232. – 2. kiadás: 1981.
- Jevszejev, Viktor [Евсеев, Виктор] 1967: A Kőműves Kelemen ballada történetéhez. Ethnographia 78: 350–358.
- Juhász Jenő 1928: Kazány város építése. Építőáldozat egy ärzä-mordvin [!] balladás éneken. Ethnographia 39: 52–59.
- Juhász Jenő 1928–1930¹: A moksa-mordvín fokozás. NyK 47: 113–124.
- Juhász Jenő 1928–1930²: A moksamordvin-orosz nyelvkeveredés. NyK 47: 296–300.
- Juhász Jenő 1928–1930³: Mordvín M. *iń, äń* ’leg-’. NyK 47: 315–317.
- Juhász Jenő 1933: Kettős személynevek a mordvinoknál és [a] voguloknál. MNy 29: 104–105.
- Juhász Jenő 1935: MordvinM. *af, aš* ’nem; nincs’. NyK 49: 362–364.
- Juhász Jenő 1936: A mordvin határozók *-k, -k* végétéről. NyK 50: 124–132.
- Juhász Jenő–Erdélyi István 1961: Moksa-mordvin szójegyzék. Gyűjtötte és kiadásra előkészítette: Juhász Jenő. Sajtó alá rendezte: Erdélyi István. Budapest. 262 p.
- Kannisto, Artturi 1941: Paasonen Henrik kutatóútjai. Magyar Népryelv 3: 1–20.
- Katona Edit 1997: A mordvinok házasságkötési szokásai. Finnugor Világ 6/2: 21–26.
- [Kazajeva, Ny. V.] Казаева, Н. В. 1994: Эрзянские ойконимы в восточной части Мордовии. FUD 3: 11–18.
- Kaza(j)eva, Ny. V. [Казаева, Н. В.] 2001, 2002 → Maticsák – Kaze(j)eva 2001, 2002
- Képes Géza 1955: Kazány város építése. In: K. G.: Válogatott műfordításai. Budapest. 59–62.
- Képes Géza 1972: Mordvinok. Népdal. Népballadák. In: K. G.: Napfél és Éjfél. Finnugor rokonaink népköltészete. Budapest. 241–274.
- Keresztes László 1985¹: Mordvin szövegek (erza). Debrecen. 34 p.

- Keresztes, László 1985²: Kriterien zur Klassifikation der Dialekte des Mordwinischen. In: *Dialectologia Uralica. Internationales Symposium zur Dialektologie der uralischen Sprachen*. Wiesbaden. 173–185 (Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica. Bd. 20)
- Keresztes László 1986: Die Stellung des Mordwinischen in der finno-volgaischen Einheit. *Finnisch-ugrische Mitteilungen* 10: 189–201.
- Keresztes László 1986–1987: Geschichte des mordwinischen Konsonantismus. I–II. Szeged. 244 + 212 p. (*Studia Uralo-Altaica* 26–27.) – Az 1986-ban napvilágot látott második kötet etimológiai szójegyzéket tartalmaz.
- Keresztes, László 1987: Über eine morphonologische Erscheinung im Mordwinischen. In: *Studien zur Phonologie und Morphonologie der uralischen Sprachen*. Wien. 234–239 (*Studia Uralica* 4)
- Keresztes László 1988: A mordvin nyelvjárási *š* ~ *č* megfelelésről. *Urálistikai Tanulmányok* 2: 207–213.
- Keresztes László 1990¹: *Chrestomathia Morduinica*. Budapest. – Bibliográfia: 157–182.
- [Keresztes László] Керестеш, Ласло 1990²: X. Паасонен и классификация мордовских диалектов. In: *Материалы VI Международного конгресса финно-угроведов. Том 2. Москва*. 94–96.
- [Keresztes László] Керестеш, Л. 1991¹: Исследования венгерских ученых о мордовских языках. In: *Современные проблемы мордовских языков*. Саранск. 77–83 (Труды, выпуск 105, серия лингвистическая)
- Keresztes László 1991²: Klemm Antal mordvinisztikai munkássága. In: *Tanulmányok a magyar nyelvtudomány témaköréből*. Budapest. 346–349.
- Keresztes László 1992: Morfológiai szempontok a mordvin nyelvjárások osztályozásában. In: *Festschrift für Károly Rédei zum 60. Geburtstag. Emlékkönyv Rédei Károly 60. születésnapjára*. Wien–Budapest. 255–261.
- Keresztes László 1993: Budenz József mordvinisztikai munkássága. In: *Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon*. III. kötet. Budapest–Szeged. 1328–1332.
- Keresztes László 1994: In memoriam Dmitrij Tyimofejevics Nagykin (1934–1992). *FUD* 3: 146–147.
- Keresztes, László 1994–1995: Morphonologische Aspekte in der Klassifizierung der mordwinischen Dialekte. *FUM* 18–19: 61–66.
- Keresztes, László 1995: On the question of the Mordvinian literary language. In: *Zur Frage der uralischen Schriftsprachen. Вопросы уральских литературных языков*. Budapest. 47–52 (*Linguistica Series A. Studia et Dissertationes* 17). – Orosz nyelvű összefoglaló: uo. 52–55.

- Keresztes László 1996¹: A mordvin irodalmi nyelv kérdéséről. In: Ünnepi könyv Mikola Tibor tiszteletére. Szeged. 171–174.
- Keresztes, László 1996²: Mordvan determinatiivisen taivutuksen kehitys. Congressus Octavus Internationalis Fenno-Ugristarum. Jyväskylä. Pars 3. 135–140.
- Keresztes, László 1998: Questions of the development of Mordvin. Specimina Sibirica 14: 43–76.
- Keresztes László 1998–1999: Gondolatok a mordvin determinatív ragozás kialakulásáról. NyK 96: 90–105.
- Keresztes, László 1999¹: Development of Mordvin definite conjugation. Helsinki. 266 p. (SUST/MSFOu. 233)
- Keresztes László 1999²: Az igenevek szerepe a mordvin determinatív igeragozás kialakulásában. In: A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei I. Magyar és finnugor mondat történet. Szeged. 97–109.
- Keresztes László 1999³: Die determinierte Konjugation im Mordvinischen und die Urgeschichte. In: Europa et Sibiria. Gedenkband für Wolfgang Veenker. Wiesbaden. 235–242 (Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica. Bd. 51)
- Keresztes, László 2001¹: Questions of the person and number in Mordvin definite conjugation. Specimina Sibirica 16: 17–26.
- Keresztes László 2001²: Nyelvújítási törekvések az új mordvin bibliafordításokhoz. NéprNytud. 41: 129–134.
- Keresztes László 2001³: ~ tudományos és publicisztikai munkássága. Összeállította: Hlavacska Edit. In: Ünnepi könyv Keresztes László tiszteletére. Debrecen–Jyväskylä. 13–26 (FUD 8)
- Kerezsi Ágnes 2009: Mordvinok (erzák és moksák). In: K. Á.: Az uráli népek néprajza. Budapest. 176–202.
- Klemm Antal 1916–1917: Mordvin szövegek. In: A pannonhalmi főapátsági főiskola évkönyve. 3–55. – Különnyomat: Budapest 1916. 55 p. – Erza szövegek fordítással.
- Klemm Antal 1917–1920: A mordvín alárendelő viszony. NyK 45: 357–400.
- Klemm Antal 1923–1927: A mordvín tárgyas igeragozás. NyK 46: 194–204.
- Klemm Antal 1931–1934: A mordvín tagadó és tiltó szerkezetek története. NyK 48: 382–402.
- Klima László 1982: A mordvinok és a cseremiszek etnogenezise nyelvészeti és régészeti adatok alapján. Kézirat. Budapest. 84 p. – Szakdolgozat.
- [Klima, László] Клима, Ласло 1985: Торговые и этнокультурные связи у финно-угров среднего Повольжья и Прикамья в I. тысячелетия н. э.

- In: Материалы VI международного конгресса финно-угроведов. *Studia Hungarica*. Сыктывкарь. 25–34.
- [Klima, László] Клима, Ласло 1988: Мордва. Возникновение эрзи и мокши. (Сопоставление языковых и археологических данных). *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Linguistica* 19: 193–196.
- [Klima, László] Клима, Ласло 1989: Поволжские финно-угры в письменных источниках I–II тыс. н. э. *Советское Финно-Угроведение* 25: 44–50.
- Klima, László 1996¹: The linguistic affinity of the Volgaic-Ugrians and their ethnogenesis. *Studia Historica Fenno-Ugrica*. I. Oulu. 103 p. – *Ism.*: Bartha Antal: *Századok* 131 (1997): 789–790.
- Klima László 1996²: A merják és a muromák története. In: Nanovfszky György (szerk.) *A finnugorok világa*. Budapest–Moszkva. 51–52.
- Koczkás Sándor (szerk.) 1993: Mordvin (erza és moksa) [költemények]. In: *Megyek élő testvéremhez. Menen elävän veljeni luo*. Иду к живому брату. Budapest. 105–126.
- Kokla, Paul 1990: Über morphologische Beziehungen der Wolga-Kama-Sprachen. In: *Congressus Septimus Internationalis Fenno-Ugristarum*. Debrecen. 1 B. 204–208.
- Koppány Ágnes 19??: Orosz jövevényszavak az erza-mordvin irodalmi nyelvben. *Kézirat*. Budapest. 69 p. – Szakdolgozat.
- Korompay Bertalan 1965: A mordvin hősepika. *Ethnographia* 76: 473–476.
- Kúnos Ignác 1881: Mordvin *inksa* [*inksa*]. *NyK* 16: 457–459.
- Kúnos Ignác 1883: Egy adat a mordvin hangtanhoz. *NyK* 17: 158–159. – Az erza *g > d* változásról.
- Kúnos Ignác 1885: Erza-mordvin nyelvmutatvány. A bibliai történetből (1883). *NyK* 19: 73–115. – Budenz József szójegyzéke és jegyzetei: *NyK* 19: 116–132.
- Lewy, Ernst 1916–1917: Erza-mordw. *erva*. *Keleti Szemle* 17: 233–234.
- Łewy, Ernst 1958: Mordwinische Kleinigkeiten. *NyK* 60: 105–107.
- Lotz János 1968 → Jakobson, Roman – Lotz János 1968
- Markovics Sándor 1883: Mordvin dalok. [A] Kisfaludi –Társaság Évlapjai. U[j] F[olyam] 19: 1–26. – Különnyomat: [Budapest 1883.] 26 p. (Szinnyei-könyvtár)
- Maticsák Sándor [Матичак, Шандор] 1990: Ономастический анализ мордовской карты XIX века. In: *Congressus Septimus Internationalis Fenno-Ugristarum*. Debrecen. 3 C. 81–86.
- Maticsák Sándor 1995: A Mordvin Köztársaság településneveinek rendszere. Debrecen. 204 p.

- Maticsák Sándor 1996: A hivatalos és nem hivatalos mordvin településnevek kérdéséről. *Magyar Nyelvjárások* 33: 145–152.
- Maticsák Sándor 1997: A mordvin helynévkutatások története. *FUD* 4: 97–107.
- Maticsák Sándor 2000: A napnevek a volgai finnugor nyelvekben. *FUD* 7: 89–98.
- Maticsák Sándor 2001: A mordvinföldi párhuzamos helynévadásról. *FUD* 8: 389–395.
- Maticsák Sándor 2003: Névszói morféma-alternációk az erza-mordvinban. *FUD* 10: 143–164.
- Maticsák Sándor 2005¹: Az agglutinációval keletkezett mordvin képzőkről. *NyK* 102: 7–34.
- Maticsák Sándor 2005²: A képzővé válás kora a mordvinban. *FUD* 12: 69–86.
- Maticsák, Sándor 2005³: The types of the Mordvin settlement names. In: *Settlement names in the Uralian languages*. Debrecen–Helsinki. 65–84 (*Onomastica Uralica* 3)
- [Maticsák, Sándor] Матичак, Шандор 2007: К этимологическому исследованию гидронимов (на мордовском материале). In: *Onomastica Uralica* 5 [Debrecen–Helsinki]: 31–43.
- Maticsák Sándor 2008¹: Képző vagy utótag-e a mordvin *pel'*? *FUD* 13: 41–54.
- [Maticsák, Sándor] Матичак, Шандор 2008²: Название поселений гидронимического происхождения в Мордовии. In: *Onomastica Uralica* 7 [Debrecen–Helsinki] 51–56.
- Maticsák Sándor 2009: Maticsák Sándor publikációs jegyzéke. In: *Debreceni Egyetem. Finnugor Nyelvtudományi Tanszék. Oktatók*. <http://mnytud.arts.unideb.hu/finnugor/maticsakpubl.htm>
- Maticsák, Sándor – [Казаева, Нина] Kazaeva, Nina 2001: Mordvinic: Erza and Moksha. In: *Selected bibliography of the onomastics of the Uralian languages*. Debrecen–Helsinki. 257–267 (*Onomastica Uralica* 1b)
- Maticsák, Sándor – [Казаева, Нина] Kazaeva, Nina 2002: History of the research of Mordvinian place names. In: *History of the study of toponyms in the Uralian languages*. Debrecen–Helsinki. 145–160 (*Onomastica Uralica* 2)
- Mägiste, [Julius] Gyula 1936: Néhány finnségi–mordvin szóhasonlítás. *NyK* 50: 260–265.
- Melich János 1933: *Merja, Mordva*. *Egyetemes Philologiai Közöny* 57: 171–174.
- Mészáros Edit 1984: Az erza-mordvin igetőtípusok. *NéprNyelvtud.* 28: 59–70.
- Mészáros Edit 1986: Az erza-mordvin deverbális igeképzők. *NyK* 88: 89–117.

- Mészáros, Edit 1990¹: The Erza-Mordvin verbal stem system. In: Материалы VI Международного конгресса финно-угроведов. Том 2. Москва. 334–337.
- [Mészáros Edit] Месарош, Эдит 1990²: Особенности словообразования глаголов в эрзя-мордовском языке (на основе обработки фольклорных текстов при помощи ЭВМ). In: Congressus Septimus Internatonalis Fenno-Ugristarum. Debrecen. 3 C. 25–30.
- Mészáros Edit 1993: Az erza-mordvin denominális igeképzés néhány sajátosságáról. In: Hajdú Péter 70 éves. Budapest. 267–273.
- Mészáros Edit 1996: Az erza-mordvin hangjelölésről. In: Ünnepi könyv Mikola Tibor tiszteletére. Szeged. 229–230.
- Mészáros Edit 1997: Az erza-mordvin *-či* képzős absztrakt főnevek. NéprNy tud. 38: 229–242.
- Mészáros Edit 1998¹: Erza-mordvin nyelvkönyv kezdőknek és középhaladóknak. Marija Imajkina közreműködésével. Szeged. 262 p.
- Mészáros Edit 1998²: A mordvinok ma. In: Csepregi Márta (szerk.): Finnugor kalauz. Budapest. 143–150. – 2. kiadás: 2002.
- Mészáros Edit 1998³: A volgai finnugor nyelvek bibliográfiája 1990-től 1998-ig. NéprNy tud. 39: 199–211.
- Mészáros, Edit 1999: Словообразовательные суффиксы глгола в эрзянском языке. Szeged. 192 p. (Studia Uralo-Altaica 42.)
- Mészáros Edit 1999–2000: Az erza-mordvin *pulo* ~ moksa-mordvin *pula* jelentése és eredete. NéprNy tud. 40: 237–248.
- Mészáros Edit 2000: Az erza-mordvin nyelv alapjai. Oktatási segédanyag. Budapest. 78 p. (Budapesti Finnugor Füzetek 14)
- Mészáros Edit 2001: A mordvin rokonságnevek eredet szerinti vizsgálata. NéprNy tud. 41: 169–184.
- Mészáros Edit 2005: Erza-mordvin hangosszótár szövegekkel és ragozási táblázatokkal. Szeged. – Elektronikus mű.
- Mészáros Edit 2009: Publikációs tevékenység (Válogatott bibliográfia). In: Szegedi Tudományegyetem. Finnugor Tanszék. Munkatársak. <http://www.arts.u-szeged.hu/finnugor/medit-publ.htm>
- Mészáros Edit – Motorkina Svetlana [Моторкина, Светлана] – Kazaeva Nina [Казаева, Нина] – Felföldi Ágnes – Širmankina Raisa [Ширманкина, Раиса] 2008: Magyar–erza-mordvin szótár. Szerk.: Mészáros Edit. Szeged. 985 p. (Studia Uralo-Altaica Supplementum 11)
- Mészáros Edit – Raisza Širmankina 1999: Erza-mordvin – magyar szótár. Szeged. 360 p. (Studia Uralo-Altaica Supplementum 8)

- Mészáros Edit – Raisza Sirmankina 2003: Erza-mordvin – magyar szótár. Szombathely. 513 p. (Lexica Savariensia [6]). – Az előző mű 2., átdolgozott, bővített kiadása.
- Mészöly Gedeon 1934–1935: Magyar és mordvin párhuzamos hangfejlődés. Szegedi Füzetek 1: 104.
- Mikola Tibor 1996–1999: Megjegyzések a mordvin tárgyas igeragozás történetéhez. NyK 96: 120–123.
- [Moksin, N. F.] Мокшин, Н. Ф. 1990: Мордовские женские имена в документах делопроизводства XVII-XVIII веков. In: *Congressus Septimus Internationalis Fenno-Ugristarum*. Debrecen. 3 C. 75–80.
- Molnár Judit 1994: A prolativus használata az erza-mordvinban. FUD 3: 85–94.
- Molnár Judit 2001: Igekötőszerű kapcsolat az erza-mordvinban. NéprNytud. 41: 195–201.
- Molnár Judit 2003: Moksa-mordvin – magyar szótár. Szombathely. 101 p. (Lexica Savariensia [8])
- Molnár Judit – Tóth Szilárd 1998: Erza-mordvin szövegmutatvány a baskíriai Andreevkából. NéprNytud. 39: 163–168.
- Mordvin Nyelvtudományi Kongresszus 1953: in: A Nyelvtudományi Intézet Közleményei 1953 [Budapest]. 4: 326–327.
- [Moszin, M. V.] Мосин, М. В. 1990: Интеграционные явления в процессе словообразования в мордовских языках. In: *Congressus Septimus Internationalis Fenno-Ugristarum*. Debrecen. 3 C. 55–60.
- [Moszin, M. V.] Мосин, М. В. 1994: Факторы изменения и развития семантики слова в мордовских языках. FUD 3: 95–102.
- [Moszin, M. V.–Cigankin, D. V.] Мосин, М. В.–Цыганкин, Д. В. 1881: О типах этимологических (словообразовательных) связей в финно-угорских языках. In: *Congressus Quartus Internationalis Fenno Ugristarum*. Budapest. Pars 3. 305–311.
- Motorkina, Szvetlana [Моторкина, Светлана] 2000: Mordvin házassági szokások. *Finnugor Világ* 5/2: 14–17.
- [Motorkina, Szvetlana] Моторкина, Светлана 2001: Мотивированность номинаций в говорах чувашского Присурья. NéprNytud. 41: 203–208.
- Nagy József 1990: *Part tejtéit'* – does it exist in Mordvin? In: *Congressus Septimus Internationalis Fenno-Ugristarum*. Debrecen. 3 C. 99–102.
- Nagy József 1996: A mordvinok története. In: Nanovfszky György (szerk.): *A finnugorok világa*. Budapest–Moszkva. 47–50. – 2. kiadása: *Nyelvrokonaink*. Budapest 2000. 77–81. – E kiadványok orosz, ill. angol fordítása: *Сородичи по языку*. Budapest 2000; *The Finno-Ugric World*. Budapest 2004.

- Nagy József – Zaicz Gábor 1998: A mordvinok – egy nép, két nyelv? In: Csepregi Márta (szerk.): Finnugor kalauz. Budapest. 136–142. – 2. kiadás: 2002.
- Nagy Katalin: „Hét határon hallik húros daru hangja”. Morzsák az uráli nyelvcsaládhoz tartozó népek irodalmából és életéről. Tansegédlet. Budapest. 138–169.
- Paasonen, [Heikki] Henrik 1897: Indogermán eredetű-e a Volga folyónak legrégebb ismeretes mordvin neve? NyK 27: 121–123.
- Paasonen, Heikki 1917: Beiträge zur finnisch-ugrisch-samojedischen Lautgeschichte. Budapest. 375 p. – Különnyomat a Keleti Szemle 13–17. számából. Mordvin szómutató: 321–324.
- [Poljakov, O. Je.] Поляков, О. Е. 1990: История финно-угорского заднеязычного согласного *ŋ в мордовских языках. In: Congressus Septimus Internationalis Fenno-Ugristarum. Debrecen. 3 C. 14–18.
- Radajev, V. K. [Радаев, В. К.] 1984: Szijazsar. Ford.: Bede Anna. (Nyersford.: Dugántsy Mária.) Budapest. 420 p. – Eredetije: Сияжар. Саранск 1973.
- Radajev, Vaszilij [Радаев, Василий] 1999: Ének Tyustya fejedelemről. Erza-mordvinból ford. Dugántsy Mária. Budapest. 230 p.
- Ravila, Paavo 1936: Ein Beitrag zur Geschichte der Vokalharmonie im Mordwinischen. NyK 50: 381–385.
- Rédei Károly 1968: A moksa-mordvin nyelvjárások fonémarendszeréhez. NyK 70: 383–386.
- Rédei, Károly 1974: Sandhi-Erscheinungen in den permischen und wolga-finnischen Sprachen. Acta Linguistica 24: 307–311.
- Rédei, Károly 1982: Beitrag zur Vokalharmonie im Erza-Mordwinischen. Советское Финно-угроведение 18: 176–177.
- Rédei, Károly 1984: Phonologische Analyse des Erza-Mordwinischen. In: Péter Hajdú, László Honti (szerk.): Studien zur phonologischen Beschreibung uralischer Sprachen. Budapest. 209–230. (Bibliotheca Uralica 7)
- Rédei, Károly 1986: Zu den indogermanisch-uralischen Sprachkontakten. Wien.
- Rédei Károly 1988: A *mordvin* népnév eredete. Uralisztikai Tanulmányok 2: 315–317.
- Rédei Károly 1993: Adalékok a mordvin második tízbeli számnevek magyarázatához. MSFOu. 215: 237–240.
- Rédei, Károly 1994–1995: Die Vertretungen der finnougri-schen inlautenden Nasale im Mordwinischen (zur Frage einer phonologisch-morphologischen Alternation). FUM 18–19: 107–116.

- Ribáry Ferenc 1859: A' mordvin nyelv a' magyar ághoz tartozik-e? Magyar Nyelvészet 4: 259–293. – Hunfalvy Pál jegyzetei: Magyar Nyelvészet 4: 293–298.
- Saarinen, Sirkka: Mittel der Koordination von zwei Nomina in den wolgafinnischen Sprachen. In: Congressus Septimus Internationalis Fenno-Ugristarum. Debrecen. 3 C. 49–54.
- Salamon Ágnes 1989: Tárgyas szerkezetek az erza-mordvinban. FUD 1: 87–108. – Bölcsészdoktori értekezés: Parayné Salamon Ágnes: Az erza-mordvin tárgyas szerkezetek. Kézirat. Debrecen 1983. 161 p.
- Salo, Merja 1990: Mordwinische Verben mit dem Ableitungssuffix *v*. In: Congressus Septimus Internationalis Fenno-Ugristarum. Debrecen. 3 C. 31–36.
- Sarv, Heno 1990: Об этнической демографии и этнической географии марийцев, мордвы и удмуртов. In: Congressus Septimus Internationalis Fenno-Ugristarum. Debrecen. Pars 4. 324–329.
- Sipőcz Katalin 2001: A moksa-mordvin *ponda* 'Körper, Leib' etimológiája. FUD 8: 557–560.
- [Sirmankina, R. Sz.] Ширманкина, Р. С. 1981: Общефинно-угорская лексика в составе мордовских фразеологических единиц. In: Congressus Quartus Internationalis Fenno-Ugristarum. Budapest. Pars 3. 364–365.
- Sirmankina, R. Sz. → Mészáros Edit 1999, 2003; Zaicz Gábor 2001
- Steuer János 1886–1887: Mord. *meznék* [*meźńek*]. NyK 20: 155–160.
- Steuer János 1890–1892: A mordvin határozók, tekintettel a finn nyelvre. NyK 22: 441–475.
- [Szamorodov, K. T.] Самородов, К. Т. 1981: О жанровом составе свадебной поэзии мордвы. In: Congressus Quartus Internationalis Fenno-Ugristarum. Budapest. Pars 4. 26–27.
- Szjij Enikő 1978–1979: Les nous de parente karataïis-mordve et le problème karataï. ÉFOu, 15: 407–422.
- Szjij Enikő 1985: Megfejthetjük-e a karatáj-mordvinok titkát? Háromfalunyi nyelvrokon. Élet és Tudomány 40/44: 1389–1391.
- Szjij Enikő 2001: Reguly Antal mordvin tanulmányairól a Calendarium és néhány levél alapján. FUD 8: 593–599.
- Szilasi Móricz 1894: Pótlék az Erza-mordvin szótárhoz. NyK 24: 42–58.
- Szilva Anna 2003: Mordvin házassági szokások. Kézirat. Budapest. 100 + 47 p. – Szakdolgozat.
- [Tarakina, Je. N.] Таракина, Е. Н. 1981: Жанровый состав современного детского фольклора мордвы. In: Congressus Quartus Internationalis Fenno-Ugristarum. Pars 4. Budapest. 22–25.

- Turunen, Rigina 2001: Színvevekből képzett igék a mordvinban. *NéprNytud.* 41: 307–317.
- [Tuihonova, T. M.] Тихонова, Т. М. 1990: Полифункциональность форм объектного спряжения глагола в мордовских языках. In: *Congressus Septimus Internationalis Fenno-Ugristarum*. Debrecen. 3 C. 43–48.
- Vecsernyés Ildikó 1993–1994: Megjegyzések az erza-mordvin szórendről. *NéprNytud.* 35: 117–128.
- Vecsernyés Ildikó 1996¹: A mordvin particípiumok és vonatkozó mellékmondatok viszonyáról. In: *Ünnepi könyv Mikola Tibor tiszteletére*. Szeged. 287–289.
- Vecsernyés, Ildikó 1996²: Eräitä ersämordvan sanajärjestyksen ominaispiirteitä. In: *Congressus Octavus Internationalis Fenno-Ugristarum*. Jyväskylä. Pars 4. 145–147.
- Vecsernyés Ildikó 1997: Van-e az erza-mordvinban *-iks* melléknéviigenév-képző? *NéprNytud.* 38: 277–282.
- Vikár László 1980: Mordvin siratódallamok. *Zenatudományi Dolgozatok 1980*. 159–173. – Angol nyelvű változata: *Studia Musicologica* 31 (1989): 405–420.
- Vikár László 1986: Volga-Káma-Bjelaja vidéki finnugor és török népzene-gyűjtés. Budapest. 125 p.
- Vikár László 1993: A volga-kámai finnugorok és törökök dallamai. Budapest. 178 p.
- Vikár László 1995–1996: Mi a régi és mi az új a volga-kámai népzene-kben? *Zenatudományi Dolgozatok 1995/1996*. 285–294. – Francia nyelvű változata: *Studia Musicologica* 37 (1966): 137–149.
- Wintschalek, Walter 1992: Areallinguistische Betrachtungen im Volga-Kama Areal. *Uralisztikai Tanulmányok* 3: 451–456.
- Zaicz Gábor 1969¹: Mordvana (Szófejtések a földművelés terminológiájának köréből). In: *Acta Iuvenum*. Nyelvészeti tanulmányok. [Budapest.] 139–150.
- Zaicz Gábor 1969²: [Mordvin szójegyzék]. *NyK* 71: 189–190. – A jegyzék A. P. Feoktyisztov *Истоки мордовской письменности* című művének (Moszkva 1968) a fontosabb, forrásokban nem szótározott szavait tartalmazza.
- Zaicz Gábor 1974: A magyarországi mordvinisztika bibliográfiája. 1850–1970. In: → Erdődi József–Zaicz Gábor 1974
- Zaicz, Gábor 1981: Mordvan ensi tavun jälkeisen vokalismin historiasta. In: *Congressus Quintus Internationalis Fenno-Ugristarum*. Turku. Pars 6. 330–336.

- Zaicz, Gábor 1987: Haupttypen des Konsonantenausfalls im Mordwinischen. In: Studien zur Phonologie und Morphonologie der uralischen Sprachen. Wien. 240–254 (Studia Uralica 4)
- Zaicz Gábor 1988: A mordvin lexika ősi elemei. Uralisztikai Tanulmányok 2: 397–402.
- [Zaicz, Gábor] Зайц, Габор 1990¹: Об истории элизии спирантов в мордовском языке. In: Материалы VI Международного конгресса финно-угроведов. Том 2. Москва. 76–79.
- Zaicz, Gábor 1990²: Beitrag zur Typologie und Statistik des Erza- und Moksch-Mordwinischen (Eine vergleichende Untersuchung). Congressus Septimus Internationalis Fenno-Ugristarum. Debrecen. 3 C. 7–13.
- Zaicz, Gábor 1991: József Budenz, der Etymologe (Zur 150. Wiederkehr seines Geburtstages). In: A magyar nyelv és kultúra a Duna völgyében. II. Kapcsolatok és kölcsönhatások a 19–20. század fordulóján. Budapest–Wien. 1199–1206.
- Zaicz Gábor 1993¹: Hangrend és illeszkedés a mordvinban. In: Hajdú Péter 70 éves. Budapest. 427–432.
- Zaicz Gábor 1993²: Erdélyi István, a finnugor nyelvész. In: Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon. III. kötet. Budapest–Szeged. 1478–1483.
- Zaicz Gábor 1994¹ → Zsirai Miklós 1937
- Zaicz Gábor 1994²: Hány nyelven beszél(je)nek a mordvinok? FUD 3: 113–121.
- Zaicz, Gábor 1994–1995: Vokalstruktur und -harmonie im Mordwinischen (Regenhaftigkeiten und Schlussfolgerungen). Finnisch-Ugrische Mitteilungen 18–19: 169–178.
- [Zaicz, Gábor] Зайц, Габор 1995¹: Сколько языков нужны эрзе и мокше? In: Zur Frage der uralischen Schriftssprachen. Вопросы уральских литературных языков. Budapest. 41–46 (Linguistica Series A Studia et Dissertationes 17)
- Zaicz, G[ábor] 1995²: An annotated bibliography of home-grown Mordvin studies publications (1985–1993). Eurasian Studies Yearbook 67: 192–203.
- Zaicz Gábor 1996: Négy mai mordvin költő. Mordvinföldi irodalmi emlékeimből. Uralisztikai Tanulmányok 7: 276–279.
- Zaicz Gábor 1997: A hangbetoldás, a hangátvetés és a hanghelyettesítés a mordvinban. FUD 4: 199–208.
- Zaicz, Gábor 1998¹: Mordva. In: D. Abondolo (szerk.): The Uralic languages. London and New York. 184–218.
- Zaicz Gábor 1998²: A mordvin kultúra. In: Csepregi Márta (szerk.): Finnugor kalauz. Budapest. 151–155. – 2. kiadás: 2002.

- Zaicz Gábor 1998³ → Nagy József
- Zaicz Gábor 1999¹: Mássalhangzók szórványos kiesése a mordvinban. FUD 6: 151–158.
- Zaicz Gábor 1999²: In honorem Alekszandr Feoktyiszto. FUD 6: 210–212.
- Zaicz Gábor 2000¹: Az egységes mordvin irodalmi nyelv kérdése (Szaranszki csoda a mordvin nép harmadik kongresszusán). FUD 7: 109–133.
- [Zaicz, Gábor] Зайц, Габор 2000²: Мордовский язык. In: Nanovszky György (szerk.): Сородичи по языку. Budapest. 497–511. – Kisebb terjedelmű eredetije: A mordvin nyelv. In: Nanovszky György (szerk.): Nyelvrokonaink. Budapest 2000. 235–241.
- Zaicz Gábor 2001¹: A mordvin terminológia jellegzetességei az ezredfordulón (A szaknyelvi szókészlet a legújabb mordvin lexikográfiai kiadványokban). FUD 8: 741–750.
- Zaicz, Gábor 2001²: Grundfragen der mordwinischen Syntax. Specimina Sibirica 16: 119–124.
- Zaicz Gábor 2001³: A magánhangzók kiesése a mordvinban. NéprNyttud. 41: 361–369.
- Zaicz Gábor 2002: Adalékok a mordvin nyelv török jövevényszavaihoz. Paasonen jövevénymonográfiájának szófejtéseiről. FUD 9: 145–158.
- Zaicz Gábor 2003: A mordvin tárgyas szerkezetekről. In: Budapesti Uráli Műhely. III. Uráli TÁRGYALÓ. Budapest. 154–177.
- Zaicz, Gábor 2005¹: Aktuelle Fragen der Entwicklung der mordwinischen Schriftsprachen. In: Mari und Mordwinen im heutigen Rußland. Sprache, Kultur, Identität. Wiesbaden. 55–74 (Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica. Bd. 66)
- Zaicz Gábor 2005²: Volgai finnugor kor? FUD 12: 121–132.
- Zaicz Gábor 2007: A mordvin irodalmi nyelvek fejlődésének aktuális kérdései a XXI. század elején. FUD 14: 155–169.
- Zaicz Gábor 2008: Reguly Volga-vidéki gyűjtése. FUD 15: 143–150.
- Zaicz Gábor [~ publikációs jegyzéke.] 2009: In: PPKE BTK oktatói publikációs adatbázis. Oktatói publikációs jegyzék. Nyelvészeti Intézet. Finnugor Nyelvészeti Tanszék. Zaicz Gábor. http://biblsrc.btk.ppke.hu/publikacio/Zaicz_Gabor.htm
- Zaicz Gábor – [Бутылов, Н. В.] Butilov, Mikol 2004: A mordvin nyelvészeti terminológia kérdései. FUD 11: 141–154.
- [Zaicz, Gábor] Зайц, Габор – Ширманкина, Р. С. 2001: Основные образования мордовской лингвистической терминологии. In: Congressus Octavus Internationalis Fenno-Ugristarum. Tartu. Pars 6. 431–437.

[Zavarjuhin, N. V.] Заварюхин, Н. В. 1990: Семья мордвы-мокши первой четверти XVIII в. In: *Congressus Septimus Internationalis Fenno-Ugritarum*. Debrecen. Pars 6. 234–239.

Zsirai Miklós 1937: *Finnugor rokonságunk*. Budapest. – Mordvinok: 253–268; irodalom: 267–268. – 2. kiadás: *Finnugor rokonságunk*. Az uráli nyelvrokonainkkal kapcsolatos legújabb ismeret- és forrásanyag rövid összegzésével közreadja: Zaicz Gábor. Budapest 1994. 255–270.

Zs[irai] M[iklós] 1941–1943: A moksa-mordvinok lóáldozata. *NyK* 51: 151.

150 Jahre Mordwinistik in Ungarn

Diese Studie fasst die bisherigen ungarischen Forschungen auf dem Gebiet der mordwinischen Sprache bzw. der Kunst, der Geschichte und der Literatur des mordwinischen Volkes zusammen.

Der erste Teil enthält die Bibliographie der mordwinischen Schriften, und der zweite wird im folgenden Band die ungarländische Mordwinistik beschreiben.

GÁBOR ZAICZ

Ismertetések – Rezensionen – Reviews Katsauksia – Рецензии

**Auli Hakulinen–Jyrki Kalliokoski–Salli Kankaanpää–Antti Kanner–
Kimmo Koskenniemi–Lea Laitinen–Sari Maamies–Pirkko Nuolijärvi:
Suomen kielen tulevaisuus. Kielipoliittinen toimintaohjelma**

Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 155. Helsinki 2009. 241 l.
ISBN 978-952-5446-39-5, ISSN 0355-5437

A Finn nyelv jövője: nyelvpolitikai cselekvésprogram című mű várva várt kiadvány, Finnországban ugyanis az utóbbi időben igen megnőtt az érdeklődés a nyelvpolitikai kérdések iránt. Az aktuális kérdéseket a jelenlegi szerzőkön kívül is elsősorú nyelvészek, pl. Harri Mantila és mások már több fórumon tárgyalták. A jelen műtől azért várnak sokat, mert a korábbi dolgozatokkal szemben a könyv nem csak leírást és a vélemények számbavételét kínálja, hanem kifejezetten cselekvési programot is. Távlati célja, hogy indítványozzon egy hivatalos állami nyelvpolitikai programot, amelynek egyik alapköve lenne ez a mű.

1. A finn nyelvért való aggodalom nem a nyelvhasználat minősége miatt van – sőt a nyelvhelyességi kérdések miatt Finnországban már jóformán csak laikusok aggódnak –, hanem amiatt, hogy az angol nyelv bizonyos területekről (pl. oktatás, tudományok, kereskedelem, populáris kultúra) kezdi kiszorítani a finn nyelvet. A cselekvési program abból a meggyőződésből született, hogy a jelen helyzetben egy *laissez-faire* nyelvpolitika arra vezetne, hogy a finn nyelv Finnországban „spontánul” kiszorulna regiszterenként vagy színterenként és elveszítené nem olyan régen elnyert, minden területre terjedő státusát. Emiatt, a megszokott nyelvhasználati tanácsok helyett, a kiadvány a finn nyelv státusát illetően fogalmaz meg ajánlásokat. A szerzők rögtön megjegyzik, hogy a finn nyelvpolitikának nincs ellenségsége, a cél ugyanis a többnyelvű társadalom. Más szóval a finn nyelvet csupán az fenyegeti, hogy a finnek saját akaratukból szoknak le használatáról.

E fontos művet a „Hazai Nyelvek Kutatóintézete” (Kotus) és a Helsinki Egyetem kutatói írták. Ez eltér attól a korábbi gyakorlattól, hogy nemzeti nyelvpolitikai kérdésekben területileg is széleskörű szerzőkollektíva foglal-

mazza meg az ajánlásokat. A jelen megoldás helyenként némi felesleges szembeállítást eredményezett, pl. több helyen a jyväsksyläi kutatások kritikája vagy mellözése érezhető. Leginkább talán az kifogásolható, hogy Kalliokoskinak a műben található írása a finnről mint második nyelvről inkább vitairat, amiként közel azonos formában megjelent utána a Virittäjäben (3/2009) is. Az itt megfogalmazott kritika ellenére a mű zöme magas színvonalú, és egyetérthet vele a Helsinkin kívüli finn nyelvésztsársadalom is.

2. A történelmi előzményeket leíró második fejezet számot ad a finn nyelv hivatalos és nyilvános használatának kezdeteiről, fejlődéséről. A svéd birodalmi időben (1150–1809) a finn nem volt hivatalos nyelv. Mégis fontosnak tartották, hogy a Finnország területén működő hivatalos személyek tudjanak finnül, sőt a királyi család sarjainak is tanítottak finn nyelvet. A birodalmi törvényeket finnre fordították. A szélesebb körű nyilvános finn nyelvhasználat az egyházon belül terjedt el, különösen a reformáció után. Mikael Agricola (1510?–1557) és a későbbi bibliafordítók tevékenysége a nyugati nyelvjárásokra támaszkodva rakta le a finn írott nyelv alapjait. A „bibliás finnt” keleti vonásokkal – pl. a *Kalevala* – és nyelvújításbeli alkotásokkal gazdagítva kovácsolták egységes írott nyelvvé a 19. században. Akkor (1809-ben) ugyanis Finnország átkerült Oroszországhoz és autonóm, állami önállósághoz közeli státust nyert. A finnek nyelvi-nemzeti gondolkodására jellemző, hogy sokáig a területi identitás volt meghatározó: a svéd birodalomban finn az, aki Finnországban lakik (vagyis a Botteni-öböl keleti oldalán). A 19. században a nyelvi alapú nemzetfogalom együtt terjedt el a nyelvhelyesség gondolatával. E korszak végéig (1917) kialakult a minden területre kiterjedő hivatalos és nyilvános finn nyelvhasználat. A szerzők megjegyzik, hogy a 20. század elejéig sokan kételkedtek pl. abban, hogy a finn nyelv használható-e a tudományok nyelveként. A finn nyelvpolitika számára a legfontosabb döntéseket rögtön az 1917-ben elnyert függetlenség után hozták meg. Az alkotmány (1919) és a nyelvtörvény (1922) kimondják, hogy Finnország kétnyelvű állam, ahol egyenlő jogok illetik meg a finn és a svéd nyelvet.

Következő állomásként a finn EU-csatlakozás (1995) és ezzel kapcsolatban levő nyelvtörvény-módosítások kerülnek terítékre. Az európai intézmények lökést adtak a finn nyelvpolitikának, hogy a finnen és a svéden kívül más nyelvek is hivatalos elismerést kapjanak. Ugyanakkor a szerzők megjegyzik, hogy a finn és az EU-s törvények a nyelvi jogokat egyének számára biztosítják. A mai finnek sem kötődnek erősen a finn nyelvhez nemzeti nyelvként, vagyis sokan nem közösséginek, hanem egyéninek tekintik a finn nyelvet.

A háttérfejezetben a finn nyelv változatait tárgyalják a szerzők. A finnországi nyelvi variabilitást illetően teljes egyetértés van a mai nyelvészek között: a finn nyelvváltozatok és a nyelvhasználat sokfélesége tükrözi a finn nyelv erejét. A cél: jobban ismertté tenni a variabilitást.

A Finnországon kívüli finn nyelvhasználatot illetően új célként jelenik meg a finn nyelvű kisebbségekért való kiállás. Az ajánlások között szerepel: „A finn államnak követelnie kell Svédországtól, hogy a Svédországban beszélt finn nyelvet az egyéb, társadalmat fenntartó nyelvek mellé kell emelni minden olyan településen, ahol jelentős finn nyelvű kisebbség él.” (43. o.) Sajnos ezt az ajánlást nem támasztják alá komolyabb helyzetelemzéssel. A mű ugyan említi, hogy Svédország eddig nyelvi asszimilációs politikát folytatott, és a kb. 400 000 svédországi finn nem rendelkezik különösebb nyelvi jogokkal, de arról nem ad számot, hogy a finn államhatalmat ez eddig különösebben zavarta volna. Tudtommal továbbra sem része a finn hivatalos külpolitikának a finn nyelvű kisebbségek helyzete, legalábbis a médiában hangzottatott hivatalos álláspont az, hogy az ott élő finnek nyelvi jogai Svédország belügyének számítanak. Így kissé életidegennek tűnik, hogy a közeljövőben a finn állam bármit is *követelne* Svédországtól nyelvi kérdésekben.

3. A harmadik fejezet az északi országok nyelvpolitikájával foglalkozik. Az északi országok alkotják Finnország „természetes” nemzetközi viszonyítási és együttműködési csoportját. A nyelvi kérdésekben az északi országok hasonló helyzetben vannak az angol nyelv elterjedése és kislétszámú nyelvi kisebbségek tekintetében. Alapvető különbség az, hogy a finn nyelv nem skandináv nyelv, és a finn nyelvnek nincsenek különleges jogai a többi északi országban, a svéd nyelv viszont hivatalos nyelv Finnországban. A harmadik fejezet néhány mondata elárulja az együttműködés eredményeit: „...többnyire az ünnepi beszédek szintjén maradt” (52. old.); „a szerződés ezen a területen sem hozott pozitív eredményt” (53. old.). A fejezet pusztá jelenléte is mutatja, hogy az együttműködés „papírtigris” jellege ellenére a finn nyelvészek továbbra is fontosnak tartják az északi kontextust.

4. A negyedik, az egyik legrészletesebb fejezet az iskola nyelveivel foglalkozik, nagy teret szentelve az „anyanyelv” tantárggyal kapcsolatos aggodalmaknak. A szerzők alapvető gondnak tartják a nemzetközi összehasonlításban csekély óraszámot a középiskolában. További problémának tekintik, hogy a tanárképzés részeként alig van finn nyelvészet. Szerintük kiemelten fontos lenne, hogy a tanítóknak legyen képük a finn nyelv rendszeréről, területi és társadalmi változatairól, az írott és beszélt nyelv alapvető különbségeiről. Az anyanyelvi oktatás legnagyobb hiánya mégis az, hogy a fiúk körében kifejezetten gyenge eredményeket produkál. Például a fiúk finn

nyelvi érettségi eredményei rosszabbak, mint a lányoké, de paradoxonként az angol érettségénél viszont a fiúk vezetnek. A szerzők ezt azzal magyarázzák, hogy az anyanyelvi klasszikus műveltséghez kapcsolódó oktatás szövegei távol állnak a fiúk érdeklődési körétől, viszont szabad idejükben angol nyelvtudást erősítő hobbikat üznek (pl. számítógépes játékok).

Finnországban a finnen (és a svédén) kívül más nyelv is lehet az oktatás nyelve. Az angol tannyelvű osztályokat, iskolákat eredetileg külföldiek, külföldről hazatérő finnek számára alapították. Ugyanakkor igen gyakorivá váltak a finn anyanyelvű gyerekeknek szánt angol tannyelvű „bemerítési” programok is. A finn nyelvű gyerekek számára ez az iskola tűnik hatásosabb nyelvelsajátítási módszernek a hagyományos nyelvtanítás helyett. A nagyszámú és különösen az elit körében igen népszerű angol tannyelvű oktatás a szerzők szerint már gyengítheti a finn nyelv státusát. Habár Finnország célja semmilyen területen nem lehet az egynyelvűség, mégis a finn nyelvű műveltség kötődik legjobban a finn társadalomhoz, kultúrához.

A nyelvelsajátítás-politika Finnországban széleskörű idegennyelvtudást tart szükségesnek. Az utóbbi időkben igen megtorpant az angolon (és a kötelező svédén) kívüli oktatás. Az ok az, hogy az iskolafenntartók gyakran a nyelvoktatáson spórolnak. A szerzők megoldásként állami beavatkozást és az angol nyelvoktatás időtartamának mérsékelését ajánlják (jelenleg a többség 10 évig tanul angolul).

5. A következő, ötödik fejezet a finn nyelvnek a felsőoktatásban és a tudományban betöltött szerepét tárgyalja. Finnországban már elképzelhetetlen, hogy egy tudós vagy akár egy egyetemi hallgató ne tudjon angolul. Az MA-képzéstől kezdve egyre gyakrabban az angol az egyetemi oktatás nyelve. A szerzők szerint a finn nyelv már csak úgy maradhat meg tudományos nyelvként, ha a finnek úgy döntenek, és a gyakorlatban is tesznek azért, hogy az angol mellett a finn nyelvet továbbra is teljes körűen használják az egyetemeken és a kutatóintézetekben.

Az angol nyelv legerőteljesebb terjesztője a tudományos teljesítmények értékelési gyakorlata. A különféle mérések mindig a nemzetközi cikkeknek adják a legtöbb pontot, nemzetközinek pedig többnyire csak angol nyelvű publikációk számítanak. Jelenleg a finn egyetemeken és a kutatást finanszírozó szerveknél ez az általános gyakorlat. Több javaslat van a helyzet megváltoztatására, de konkrét döntések egyelőre nincsenek. A szerzők szerint a tudományos minőségnek nem lehet egyetlen fokmérője az angol nyelvű nemzetközi sorozatokban való publikálás. Mindemellert a finnországi támogatásoknak, ösztöndíjaknak ösztönözniük kellene a finn nyelven történő pub-

likálást is. Amennyiben nem sikerül a finn nyelv használatát megtartani a kutatók körében, a tudományos élet nyelvileg elszigetelődhet a társadalomtól.

A publikációs tevékenység részeként fontos lenne finn nyelvű cikkek, összefoglalók megjelentetése. A szerzők szerint pl. az angol nyelvű disszertációkhoz, a Finnországban megjelent angol nyelvű cikkekhez mindig kellene írni egy finn nyelvű összefoglalót. A finn tudományos társaságok folyóiratai, publikációi fontos finn nyelvű fórumok. Egyedül az élettudományok területén nincs finn nyelvű publikációs fórum. A szerzők megjegyzik, hogy a finn nyelven való publikálás mindig hozzájárul a finn nyelv terminológiai fejlesztéséhez. Ugyanebből az okból fontos lenne még a nagy jelentőségű nemzetközi tudományos művek fordításának támogatása is, ami az utóbbi időkben megtorpant, hiszen az egyetemeken mindenki angolul olvassa ezeket. A terminológiai munka jelenleg több résztvevővel zajlik Finnországban. A tudományos társaságokon kívül van egy külön terminológiával foglalkozó központ (*Sanastokeskus TSK*), amely a legújabb technológiai fejlesztésekhez kapcsolódóan (pl. digitális televíziózás) készít szójegyzékeket.

6. A hatodik fejezet a nyelvtechnológia és a finn nyelv kapcsolatát tárgyalja. A szerzők megjegyzik, hogy a nyelvek jövője szempontjából központi szerepe van annak, hogy vajon használhatók-e, és milyen mértékben a nyelvtechnológiai alkalmazások területén. A nagy nemzetközi informatikai vállalatok saját erejükből támogatják a nagy nyelvek nyelvtechnológiai fejlesztését, de a közepes, illetve kis nyelvekre csak akkor terjesztik ki az alkalmazásokat, ha más kínálja arra az alapokat. Fontos tehát, hogy állami forrásból finanszírozzák a digitális finn nyelvi korpuszok, szótárak készítését. A jelenlegi helyzetben hiányzik például az elektronikus formájú finn nyelvű thesaurus (olyan egynyelvű szótár, amelyben a szavak fogalmi körök, logikai vagy jelentésbeli összefüggések alapján vannak elrendezve).

7. A hetedik fejezet a finn nyelvnek a kereskedelembe betöltött helyzetével foglalkozik. Az 1990-es években a legtöbb finn cég nemzetközivé vált. A globalizáció pl. azt jelenti, hogy a 30 legnagyobb finn cég alkalmazottjainak több mint kétharmada külföldön dolgozik. A szerzők szerint a globalizáció elérte már az egész finn gazdaságot, és ezzel együtt mindenütt megváltozott a finn nyelv helyzete is. A legtöbb finn multinacionális vállalat áttért az angol nyelv használatára. Ez azt jelenti, hogy a legfontosabb dokumentációkat, jegyzőkönyveket, jelentéseket, vagy akár belső e-maileket angolul írják. Finnországban, pl. a Nokiánál, a szóbeli kommunikáció a finn nyelvűek között azért továbbra is finnül zajlik. A szerzők felhívják a figyelmet olyan kutatásokra, amelyek szerint a cégvilágban a tudatos, megfontolt nyelvpolitika gazdasági hasznot hozhat. A Finnországban működő cégeknek azt javasolják,

hogy világosan határozzák meg, hogy a finn nyelvet, a többi nyelv mellett, milyen összefüggésekben használják szóban és írásban. A finn állam pedig a támogatásért cserében elvárja a vállalkozásoktól a finn nyelv használatát, illetve taníttatását a Finnországban dolgozó idegenajkúaknak.

8. A következő, nyolcadik fejezet a finn nyelv helyzetét tárgyalja az állami szférában és az uniós adminisztrációban. A finn közalkalmazottaktól a törvény elvárja a finn és a svéd nyelv ismeretét. Az álláshirdetésekből ezek mellett a nyelvek mellett már rutinszerűen szerepel angol nyelvtudás is. Finn nyelvet nem tudó közalkalmazott nincs. Például a Finnországban dolgozni vágyó orvosoktól elvárják a középszintű finn nyelvtudást.

A finn bürokrácia nyelvtől elvárják a közérthetőséget. Az utóbbi időkben ezen a területen történtek előrelépések, például bizonyos hivataloknál nyelvi lektort kezdtek foglalkoztatni. A kevésbé érthető szövegekért pedig a nagy sietség, a szabványszövegek gépies használata és a megnőtt szövegmenyiség okolható. A hivatali nyelvhasználatot elősegítené ezek megváltoztatása mellett, ha a hivatalos személyek rendszeres szövegalkotói képésben vennének részt.

A szerzők megjegyzik, hogy a közalkalmazottak foglalkozásának megnevezései továbbra is finn nyelvűek. Az állami cégeknél viszont már inkább idegen nyelvű megnevezések terjednek el (pl. *Destia, Finnavia*). Arról viszont hallgat a jelen mű, hogy az internetcímek esetében nem voltak résen a finn nyelvvel foglalkozók, így történhetett meg az, hogy pl. a „Hazai Nyelvek Kutatóintézete” (Kotus) www.domlang.fi címet választott magának. Jelenleg is a finn minisztériumok címei (pl. oktatási minisztérium: minedu.fi) csak az angolul tudóknak evidensek, ha egyáltalában azok, de szerencsére a keresőprogramok fejlődése megoldotta a problémát. Az internetcímek kérdése szélsőséges példa arra, amikor finnek, beleértve azokat is, akik hivatászerűen foglalkoznak a finn nyelvvel, lemondtak a finn nyelv használatáról és önként áttértek az angolra.

Az EU-s intézményeknél, szerveknél általában használható a finn nyelv. Bizonyos esetekben csak az úgynevezett munkanyelveket lehet használni (ez ma többnyire angol és francia). A szerzők megjegyzik, hogy a 2004-es bővítés óta ritkábban fordítanak, tolmácsolnak az összes hivatalos nyelvre. Van olyan helyzetek is, amikor finn nyelvre lehet kérni tolmácsolást, de ugyanakkor másra is lehet fordítani az erre költhető pénzt. A finn politikusok nem mindig igénylik a finn nyelv használatát, hiszen jóformán mindannyian beszélnek angolul is. A szerzők amellet több érvet is hoznak, hogy maximálisan ki kellene használni a finn nyelvű tolmácsolásra, fordításra kapott keretet. Az EU-s fordítók, tolmácsok segítségével és a szövegek közérthetővé té-

telében, illetve a terminológia standardizációjában együttműködik a „Hazai Nyelvek Kutatóintézete” (Kotus) az adott EU-s szervezetekkel.

9. Az utolsó előtti, kilencedik fejezet azzal foglalkozik, hogy a finnek milyen nyelveket használnak szabad idejükben. A finnek viszonylag sok könyvet vesznek, kölcsönöznek, és ez a tendencia inkább növekedést mutat. A társadalmi csoportok közül legtöbbször a fővárosban lakó középkorú, egyetemest végzett asszonyok olvasnak. A legkevesebbet pedig az Észak-Finnországban egyedül élő, alacsony iskolázottságú, 30 alatti férfiak. Érdekes továbbá, hogy a könyvmolyok interneteznek a legtöbbször. A szabadidőben történő írás többnyire finnül történik, de az interneten gyakran angolul is írnak a finnek. A finn színházi hálózat erős, és a drámák többsége eredetileg is finn nyelvű. A szerzők hangsúlyozzák a finn nyelvű kultúrát fenntartó intézetek, azaz a könyvtárak, színházak állami támogatásának fontosságát.

A televíziózás területén az állami csatornáknak van továbbra is legnagyobb nézettségük. A finnek legszívesebben hazai műsorokat, filmeket néznek. A szerzők fontosnak tartják, hogy továbbra is erős maradjon az állami támogatás a finn nyelvű műsorok és filmek számára. El kell gondolkozni azon is, hogy a kulturális export részeként érdemes-e sokat befektetni angol nyelvű finn filmek készítésébe. A zene területén a „finn” jelző még inkább csak a származási országot jelenti. A számítógépes stb. játékok jóformán csak angolul készülnek. A szerzők európai uniós összefogást sürgetnek a nemzeti nyelvek támogatásáért ezeken a területeken, mivel e nélkül az angol nyelvű kulturális piac elnyomja a kisebb nyelvek használatát.

10. Az utolsó fejezet összefoglalja a javaslatokat, ajánlásokat. Az ajánlások címzetteit is felsorolják: a finn parlament, kormány, oktatási hivatal, önkormányzatok, egyetemek, kutatóintézetek, Finn Akadémia, tudományos társaságok, nyelvtechnológiával foglalkozó vállalkozások és egyéb cégek, EU-s szervezetek, kiadók és alapítványok. Az ajánlások általában nagyobb nyelvi tudatosságra intik a címzetteket. Több területen azt javasolják, hogy az állami támogatás egyik feltétele legyen a finn nyelv igény szerinti használata, vagyis hogy a finn állam jelenléte minden területen jelentsen finnnyelvűséget is. A szerzők nem pártolják más nyelvek tiltását, mivel általános a többnyelvű társadalomba vetett hitük. A finn nyelv korpuszát illetően az ajánlások terminológia-fejlesztést és a hivatalos szövegek közérthetővé tételét hangsúlyozzák.

Az ismertetett mű betölti a feladatát. Alapműként szolgálhat a finn nyelvpolitika fejlesztéséhez. A benne foglalt leírások és értékelések korszerű ismereteket és jelenleg széleskörűen elfogadott nézeteket tartalmaznak.

PETTERI LAIHONEN

**Sirpa Leppänen–Tarja Nikula–Leila Kääntä (toim.):
Kolmas kotimainen. Lähikuvia englannin käytöstä Suomessa**

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Tietolipas 224.

Helsinki 2008. 445 1.

ISBN 978 952 222 029 5, ISSN 0562 6129

A könyv borítója nem sokat árul el a tartalomról – színes biliárdgolyók láthatóak –, de mindenképp figyelemfelkeltő és kíváncsivá teszi az olvasót, vajon miről is szólhat. A cím már közelebb visz a megfejtéshez, hiszen valamilyen „harmadik otthoni/hazai” dologról van szó, jelen esetben egy harmadik nyelvről, az angolról, mely a finn és svéd mellett egyre inkább megveti a lábát Finnországban. Ez a jelenség persze nem egyedi, hiszen a globalizáció hatására az angol nyelv szerepe más országokban is megváltozott, idegen nyelvből világnyelvvé nőtte ki magát, ami pedig hatást gyakorol az adott társadalmakra, szociális, politikai és kulturális folyamatokra. A téma tehát a megváltozott (angol) nyelvhasználat vizsgálata Finnországban.

A könyv egy nagyobb projekt része (English Voices in Finnish Society, Jyväskylä, 2003), amelyben a vizsgálatok három területen zajlottak: oktatás, média és munka. Jelen kötet egy 12 cikkből felépülő válogatás, tehát nem tud és nem is akar átfogó, teljes képet adni az angol nyelv helyzetéről, hanem csak betekintést enged a külföldiek és finnek, valamint a finnek egymás közötti, angolul zajló kommunikációjába.

Felépítése logikus: bevezetésből, három fő fejezetből és a kutatások eredményeiből áll. A bevezetés (Johdanto 9–40) részletesen leírja a könyv elsődleges célját, amely nem a nyelv rendszerezése, hanem a nyelvhasználat vizsgálata: hol, hogyan, milyen céllal, jelentéssel és miért az angolt használják a finnek. Milyen előnyei és hátrányai vannak (lingua franca vs. identitás elvesztése) ennek a kódváltásnak/kódkeveredésnek? Ezeket a nyelvi változásokat nemcsak mikro-, hanem makroszinten is bemutatják.

Az első részben (41–202) olyan beszédhelyzeteket találunk, amelyben az angol és finn nyelv váltakozik, keveredik. Ilyenek például az osztálytermi kontaktusok, tanórák, ahol az angol az oktatás nyelve, eszköze vagy annak tárgya.

Tarja Nikula egy általános iskola 7. és 9. osztályos tanulóinak nyelvhasználatát vizsgálja meg, méghozzá olyan fizika és biológia órán, ahol a tanítás angolul zajlik. A vizsgált személyek létszáma igen csekély: a fizika csoport 6, míg a biológia 9 főből áll, így az eredmények általánosítása megkérdőjelezhető. Egy kivétellel mind a tanárok, mind a diákok finn anyanyelvűek, de beszélnek angolul és már vagy éltek külföldön, vagy a meglévő nyelvtudásukat akarják fejleszteni. A diákok által az órán használt nyelvet diszkurzív, il-

letve pragmatikai szempontból megvizsgálják, tehát az angol használatának gyakoriságára, milyenségére, a beszédhelyzetekre, a résztvevőkre és a finn–angol kódkeveredésre is kitér a cikk. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a diákok aktívak, sokat beszélnek angolul és csak akkor váltanak finnre, ha valamit nem értenek vagy nem tudnak megfogalmazni idegen nyelven.

A diákok órai kommunikációját nagyban befolyásolja a tanár személye és nyelvhasználata is, amit Leila Kääntä kutatásai szintén alátámasztanak. Hasonlóan az előző vizsgálatához, ő is 9. osztályos biológia és 7. osztályos fizika órákat vizsgált meg olyan iskolában, ahol idegennyelvű (angol) oktatás is folyik, viszont itt a tanárok szerepe kerül előtérbe. Anyanyelvüket tekintve finnek, de rendelkeznek olyan nyelvtanári tapasztalattal, illetve angol nyelvtudással, amivel képesek a spontán nyelvhasználatra, jól kezelik a változatos nyelvi helyzeteket és tudják motiválni a diákokat, hogy azok minél többet beszéljenek angolul. Nem a nyelvhelyesség a legfontosabb, hanem az, hogy a tanárok a nyelvet mint közvetítő eszközt és a gesztusokat, arckifejezéseket arra használják, hogy a diákok jobban megértsék a tananyagot.

Az órai kommunikációt, tanítást megkönnyíti a szöveghasználat is, melyről Anne Pitkänen-Huhta cikke szól. A korábbiakkal ellentétben a kutatás alapját angol nyelvórák adják, melyek olyan szociális színtérré válnak, ahol a diákok hol angolul, hol finnül, hol pedig ezek keverékén társalognak. Az angol szövegek jelentősége mellett pedig ki van fejtve az is, hogy milyen különbségek vannak az angol és finn nyelvű anyagok között, illetve mikor, milyen nyelvet használnak a résztvevők. Például az angolt akkor, ha a feladat ezt megköveteli (angol mondat összerakása) vagy fontos kifejezéseket ismételnék meg, mivel ezeknek jól kell rögzülniük, a finnt (vagy a kettő keverékét) pedig akkor, ha a szövegből kiragadják a számukra legfontosabb jelentést, vagy ha kommentálják egymás válaszait.

Az oktatás mellett a média területén is találhatunk példát az angol nyelv térhódítására. Arja Piirainen-Marsh cikkében az iskoláskorú fiúk kedvenc időtöltéséről, a videójátékokról olvashatunk. Általában ezek a videó- vagy számítógépes programok angolul vannak megírva, így a fiataloknak el kell sajátítaniuk bizonyos kifejezéseket ahhoz, hogy egyáltalán játszani tudjanak velük, mivel az utasítások is angolul érkeznek. A nyelvi alakok és a mondat-szerkezetek tanulmányozása mellett szociolingvisztikai tényezőket is számba kell venni, továbbá gyakran kódváltás vagy -keveredés történik, ami a két nyelvű (finn játékos, angol játék) beszédhelyzetnek és a játék természetének (szerepjáték) köszönhető.

A tizenéveseknek szóló rádióműsorokban is gyakran váltakozik a két nyelv, elsősorban a reklámokban, valamint a zenés blokkokban; ezekről a feje-

zet utolsó cikke szól. Manapság már minden rádió sugároz külföldi zenéket – ezzel is erősítve a globalizáció és a populáris kultúra jelenlétét –, melyek nagy része angol nyelvű, így elkerülhetetlenek a kétnyelvű adások. Megsokszorozódik az angol szavak, kifejezések átvétele is, ami egyfajta nemzetközi, modern életérzést, identitást sugároz a hallgatók felé. Ez elsősorban a fiatalokra hat, akiknek a nyelvhasználatát is képes a média ilyen módon befolyásolni.

A második témakör (203–329) szintén a kétnyelvűséggel foglalkozik, de ugyanakkor hangsúlyozza az angol nyelv szerepét az identitás kialakításában, a közösségépítésben vagy éppen a humor/megvetés eszközeként. Beszédhelyzetek helyett itt írott forrásokat találunk: főleg internetes fórumokról (*Futisforum*, *Fanius*), blogokról van szó, melyek új szocializációs és kulturális helyszínek, az angol kifejezéseknek pedig megvan a saját, különleges jelentésük ezekben a frissen létrejött szubkulturákban (*skeittikulttuuri*). Az angol a média eszközeként is érvényesül, hiszen a reklámokban nemzetközi, trendi, modern arculatot ad egy-egy terméknek.

Az első cikkben olyan, rajongók számára létrehozott honlapokról (*fan-fiction*) olvashatunk, ahova bárki beírhatja a véleményét, verseit, gondolatait, vagy kommentálhatja mások hozzászólásait. Kiderül, hogy a finn nyelven kívül már az angol is részét képezi a hétköznapi nyelvi repertoárnak, így nem meglepő, hogy nagy számban találunk angol nyelvű vagy kevert nyelvezetű írásokat. Mindemellett angol nyelv teret ad az önmegvalósításnak, mivel kialakítható egy másik, rejtett én, azzal, hogy az írónak nem csak a neve, de a nemzetisége is titokban marad.

A fentiek mellett az angol nyelv szolgálhat a humor és megvetés eszközeként is, amit Samu Kytölä kutatásai igazolnak. Egy foci-drukkereknek szóló honlapot (*Futisforum*) vizsgál meg abból a szempontból, hogy hogyan reagálnak a finnek arra, ha egy olyan külföldi kapcsolódik be a beszélgetésbe, aki csak angolul tud és azt is csak nehézségekkel. A többség jól szórakozik a nyelvi hibákon, mert azok viccesek, de vannak, akik továbbmennek: gúnyolódhatnak, és továbbra is csak finnül hajlandóak írni, ezzel is kirekesztve az új jövevényt. Szerencsére olyanok is akadnak, akik átváltak angol nyelvre és segítőkészek. Tehát az angol egyszerre lehet a szolidaritás és tolerancia eszköze, valamint a megalázásé.

A következő cikk is sporttal kapcsolatos, méghozzá a 'deszkás-kultúrával' (*skeittikulttuuri*), de ez főként olyan nyelvi szövegekkel (*skeittilehti*), kifejezésekkel foglalkozik, melyek a sportág nemzetköziségéből adódnak. Rengeteg angol szó jelenik meg ezekben a közösségekben azért, mert nem létezik finn megfelelőjük, mert külföldi tagok is alkotják ezeket a csoportokat, és

mert ez adja a valahova tartozás érzését. Az angol egyfajta belső, közös nyelvvé válik, amit csak a „deszkások” értenek meg (ld. még FUD 15: 205).

A fejezet utolsó cikkében Terhi Paakkinen arról ír, hogy hogyan jelenik meg egyre gyakrabban az angol nyelv a kereskedelmi hirdetésekben, reklámokban. A nyelv kiválasztását általában olyan tényezők határozzák meg, mint a korosztály vagy célcsoport, tehát hogy kinek szól a termék. Ezenkívül fontos még a vállalkozás, a cég profilja, nemzetközisége, tehát hogy milyen értékeket akar sugározni. A finn nyelv mellett az angol olyan többletet ad egy reklámnak, amitől az sikeres, divatos, modern és populárisabb lesz a fogyasztók szemében. Ennek ellenére teljesen angol nyelvű reklámot szinte egyáltalán, finn–angolt pedig csak néha találunk.

Az utolsó fejezet (331–420) abban tér el az első kettőtől, hogy olyan helyzeteket vizsgál, melyekben kizárólag angolul beszélnek, írnak, tehát a finn, mint a kommunikáció nyelve kiszorul. Ilyen területek például: olyan TV-interjúk, ahol a riporter és a megkérdezett közös nyelve az angol; finn városok angol nyelvű honlapjai, amelyeknek hasznos információt kell adniuk és érthetőnek kell lenniük a külföldiek számára; nemzetközi cégek Finnországban.

Először Heidi Koskela kalauzol minket a sport világába, ahol megismerkedhetünk a finn riporterekre váró kihívásokkal: például egy olyan sportolóval, akinek az anyanyelve angol; vagy amikor a riporter és az interjúalany közös nyelve az angol, és az utóbbinak az se megy túl jól. Az első esetben a riportertnek arra kell ügyelnie, hogy igyekezzen hasonlóan magas szinten kommunikálni, míg a második esetben arra kell törekednie, hogy minél egyszerűbb, érthetőbb legyen a sportoló számára a társalgás.

A második cikkben is a külföldiek és a bevándorlók kerülnek előtérbe. Terhi Paakkinen hat finn városnak/régióknak az angol nyelvű honlapját vizsgálja meg abból a szempontból, hogy hasznos információs csatornaként működnek-e, könnyen elérhetőek-e és érthetőek-e azok számára, akiknek címezték. Arra is keresi a választ, hogy egyáltalán kiknek szólnak ezek a honlapok és hogy milyen képet alakítanak ki a városok magukról az angol nyelv segítségével. Megállapítja, hogy az oldalak egységes arculattal rendelkeznek, de stílusukban és tartalmilag nagyon különböznek.

Az utolsó fejezet utolsó része a média világból a munka területére tér át. A globalizáció és vele együtt az angol nyelv is betört a kereskedelembe és a nemzetközi piacra, tehát olyan munkavállalók tapasztalatai vannak itt összegyűjtve, akik munkájuk során használják az angol nyelvet, mivel nemzetközi cégeknél, vállalkozásokban dolgoznak. Szó esik arról, hogy hogyan használják az angol nyelvet, hogyan értékelik saját nyelvtudásukat és milyen problé-

mákkal szembesülnek az idegen nyelv használatakor. A vezető pozícióban lévőknek például szinte mindennap kell angolul beszélniük, de ez persze függ a nyelvtudásuktól is.

Összegezve, a kutatások eredményei igazolják, hogy az angol nyelv használata segíti a kapcsolatteremtést, erősíti az identitást és közösségépítő funkcióval is rendelkezik. Kialakítható egy egyedi, közös nyelv, mely megteremti a csoporthoz való tartozás érzését. A fiatalokra van nagyobb hatással, akik átvéve az idegen kifejezéseket felfrissítik a finn nyelvet.

A könyv erőssége, hogy aktuális nyelvi problémákat feszeget, melyekkel mi, magyarok is szembesülünk nap mint nap, de emellett olyan érdekes, eddig felfedezetlen területekre is elkalauzolja az olvasót, melyekről nem nagyon hallunk (ld. *skeittaus*). Elsősorban szociolingvisztikai szempontból fontos a könyv, de mindenképp szórakoztató olvasmány bárki számára, aki kicsit is érdeklődik a nyelvek iránt.

ÁBRÓK MELINDA

Kielitoimiston oikeinkirjoitusopas

Päätoimittaja Salli Kankaanpää. 2., korjattu painos.
Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki 2007. 262 l.
ISBN 978-952-5446-28-9

A főszerkesztő kezdő soraiban olvashatunk arról, hogy ez a könyv, *A Nyelvi Iroda helyesírási útmutatója* csapatmunka eredménye: a Kielitoimisto kutatói, illetve oktatói együttes erővel készítették el. 2006 őszén kezdődtek el a munkálatok, de már a könyv megszületése előtt voltak tervek, ötletek egy ilyen jellegű kiadvány létrehozásához. Az első kiadás egy jeles ünnepen, a finn irodalom atyjának, Aleksis Kivinek születésnapjén, október 10-én jelent meg 2007-ben, Helsinkiben. A második kiadás hasonló szerkezetű és tartalmú, de több változtatást, javítást is végrehajtottak rajta, például helyesbítették a korábbi hibákat, és érthetőbbé tettek egyes részeket. A második, javított kiadás 2007 novemberében jelent meg Helsinkiben. A Kielitoimisto már interneten keresztül is elérhetővé tette a helyesírási útmutatót a www.kotus.fi weboldalon.

A mű rendszerezett, jól átgondolt, világos szerkesztéssel vezeti be az olvasót a finn helyesírás világába, tisztázva a legfontosabb szabályokat. Nem az alapoktól indít, hanem a már megszerzett – általános-, illetve középiskolai – ismeretekre támaszkodva mélyíti el a nyelvhasználók tudását.

A szerzők előszóval kezdenek (5), ezt követi a könyv anyagának tisztázása (6–7): két oldalban előrevetítik, hogy a könyv milyen témákat, résztemákat tárgyal. A fő címszavak a következők: *írásjelek; számok, rövidítések, kódo-dok, jelek; összetett szavak; nevek és idegen szavak; betűk, hangok, szótagok; szövegtípusok*. Ha mindezt összevetjük *A magyar helyesírás szabályai* tizenegyedik kiadásával, láthatjuk, hogy a szerkezet nagyjából azonos, viszont a magyar kiadványból hiányzik az a rész, melyben ez a könyv az egyes szövegtípusokhoz tartozó sajtóságiakat, formai követelményeket taglalja. Számos olyan szabályt, javaslatot tartalmaz ez a kiadvány, amely segítséget nyújt a szakszövegírók, illetve az idegen szöveget fordítók számára egyaránt, akár számítógépet, akár írógépet használnak, vagy épp kézzel írják az adott szöveget. Például a könyv részletesen leírja a levél formai követelményeit (76–79). A levél, e-mail stílusa függ attól, hogy hivatalos, félhivatalos vagy magánjellegű-e. Ez befolyásolja a keltezés, a megszólítás, illetve a befejezés formáját is, valamint a nyelvezetet. A kezdés magánjellegű levél esetében lehet üdvözlés, majd felkiáltójel vagy a címzett neve (*Hei! ~ Hei Matti ~ Hei, Matti ~ Hei Matti!*), mindig nagybetűvel kezdjük. Hivatalos levél esetén nincs szükség üdvözlésre, csak a címzett nevére és rangjára, foglalkozására (*Opetuspäällikkö Taija Teikäläinen*). Hivatalos befejezés esetén állandósult, megszokott formákat használnak (*Terveisin ~ Ystävällisin terveisin*), melyeket rövidíteni is lehet (*Terv. ~ Yst.terv.*). Mindez külön sorban az aláírás előtt, vagy az aláírással azonos sorban szerepel. Nagybetűvel kezdjük. A név alatt hivatalos levélben feltüntetik a foglalkozást is. Ilyenkor kisbetűvel kezdődik a hivatás neve, de ha a név elé írjuk, a névvel egy sorba, akkor nagybetűvel kezdjük. Ilyen és ehhez hasonló szabályokat, tanácsokat olvashatunk a különböző szövegtípusokkal kapcsolatban, melyek nem csupán az anyanyelvi beszélőknek jelentenek nagy segítséget, hanem a finnül tanulók számára is.

A könyv anyagának előrevetítése rendkívül rendszerezett formában törté-
nik: a már említett címszavakba kisebb alfejezetek tartoznak, melyek szorosan kapcsolódnak az adott címszóhoz. Ezért is furcsa számomra, hogy a szerzők nem ezt a rendszerezési elvet választották a témák részletes kifejtéséhez, hanem az ábécérendet, amely véleményem szerint töredezettebbé és kevésbé átláthatóvá teszi a kiadványt.

A könyvben megjelenő listák felsorolása után (9) a bevezető rész (11–15) következik, amelyben olyan alapvető kérdésekre térnek ki a szerzők, amelyek valóban nagyon fontosak nemcsak a nyelvészek, hanem minden egyes nyelvhasználó számára. Ezért is tartom a könyv egyik legpozitívabb tulajdonságának e rész meglétét. Többször felteszik sokan azokat a kérdéseket életük során, hogy például miért van szükség igazából helyesírásra és annak

oktatására; miért fontos ez számunkra; mit jelent a helyesírás; mi a viszonyítási alap; meddig lehet érvényben egy adott helyesírási szabály; létezik-e olyan, hogy esetleg elavul az idő folyamán, és ha erre a válasz igen, akkor mit kell tennünk ilyen esetben?

A magyar helyesírás szabályai meghatározza ugyan – definíciószerűen – a helyesírás fogalmát, de nem világít rá a helyesírás létének fontosságára. Erre tesz kísérletet ez a könyv még a szabályok és példák részletezése előtt, és ezt nagyon jónak, hasznosnak és fontosnak tartom.

A Kielitoimisto munkatársainak közel tízezer ember tett fel telefonon kérdéseket a nyelvvel, nyelvhasználattal, helyesírással kapcsolatban például arról, hogy bizonyos szavak összetettek-e; nagy- vagy kisbetűvel írják-e az adott szót; használnának-e vesszőt az adott mondatban vagy sem? *A Kielitoimisto helyesírási útmutatója* azoknak a kérdéseknek megválaszolása által született, melyek a helyesírás legalapvetőbb szabályaihoz kapcsolódnak. Az évtizedek folyamán számos szótár, kiadvány, könyv látott napvilágot, amelyekben a helyesírás szabályait kívánták feltárni. Ezek háttérben hosszú helyesírási és nyelvhasználati hagyomány áll. A helyesírás állandósult és általánosan elfogadott módja a nyelv írásban való kifejezése betűkkel, jelekkel és ezek kombinációival. A jelek használatával szóban kifejezett dolgokat is képesek vagyunk írásban jelölni: a hangsúlyt vagy a szünetet például. Ez a kiadvány a helyesírásra irányul elsősorban, ezért nincs szó többek között a mondat szerkesztés problémás kérdéseiről. A helyesírás használata előnyös mind az írás, mind az olvasás szempontjából. Minél jobban ismeri például az író a legfőbb szabályokat, annál jobban tud a gondolataira és azok világos megformálására összpontosítani. Ugyanakkor az olvasónak sem kell állandóan azt találgatnia, hogy a papíron vagy a képernyőn lévő betűk és jelek mit is jelentenek. Az előszóban azt is kifejtik a szerzők, hogy a nyelv folyamatosan változik, így a helyesírás és annak jelölési módjai is. Például régen *j.n.e.* volt a *stb.* finn alakja, ma viszont *jne.* Sokszor az új szabály a réginek teljesen ellentéte: például a korábbi szabály szerint az olyan szavakat, mint az *ulospäin* 'kifelé' és a *samanpaksuinen* 'azonos vastagságú' egybe kellett írni, az új – e könyvben is használt – szabály szerint külön.

Az előszót a szabályok példákkal való részletes kifejtése követi (19–257). Feltűnő, hogy az idegen nevek, szavak tárgyalása részletesebb (kb. 21 oldal), mint *A magyar helyesírás szabályaiban* (kb. 7 oldal). Hosszan szól a finn kiadvány például a sziszegő hangokról, az idegen hangokról (200–203), a diakritikus jelekről (207–210), az idegen nevekről (218–222) és az idegen szavakról (222–233), valamint ezek helyesírásáról és ragozásáról is. Olvashatunk többek között arról, hogy a sziszegő hangok jelölése attól függ, hogy

milyen nyelvből került át az ezt tartalmazó szó. A finn szövegekben kétféle jelük lehet: *š* és *ž* (*šantung*; *tšetšeeni*; *džonkki*, *maharadža*). Pozitív ebben a részben, hogy rengeteg példa van a könyvben, ugyanakkor a számítógépes szövegszerkesztést is könnyebbé teszi a kiadvány, mivel jelöli, milyen betűkombinációval lehet a különleges karaktereket megjeleníteni (*š* = Alt-0154; *ž* = Alt-0158). Más szavak elfinnesedtek, és a bennük levő sziszegő hangot *s*-nek ejtik és így is írják le (*klisee*; *sampoo*). Egyes szavakban mindkét forma használatos (*sokki* ~ *šokki*), míg máskor az *š* mellett *sh* is megjelenhet (*geiša* ~ *geisha*).

Az idegen szavakkal és nevekkal kapcsolatban megtudhatjuk azt is, hogy ma már az idegen szavak, nevek írása a finnben ugyanúgy történik, mint az átható nyelvben, ha az ugyanúgy a latin betűs írásrendszert alkalmazza, mint ahogy a finn (*mozzarella*). A finn átveszi a különböző diakritikus jeleket is (*caffè latte*). Más írásrendszert használó nyelvek esetében az adott szót átírják a latin betűs írásrendszernek megfelelően (oroszról *datša*). Külön kitér a könyv az idegen szavak toldalékolására is: ha magánhangzóra végződik a szó, írásban és szóban is egyszerűen hozzákapcsolódik a toldalék (*cappuccinon*); ha írásban magánhangzóra végződik, kiejtve mássalhangzóra, pl. *college* [kolidž], akkor szintén hozzákapcsolódik a szótóhoz (*collegen*); ha írásban és szóban is mássalhangzóra végződik, a tóhoz egy *i* járul hozzá a toldalék előtt (*rockin*); ha írásban mássalhangzóra, szóban magánhangzóra, akkor egy aposztróf szerepel a tő után (*show'n*). Többes szám esetén a többes alanyeset jele a *t*. Más többes alakban a toldalék előtt *i* vagy *j* szerepel. A többes szám jele a fent említett szabályok szerint kapcsolódik *i* nélkül vagy *i*-vel a különböző szavakhoz (*cappuccinot*, *cappuccinojen*, *cappuccinoja*, *cappuccinoihin*; *sherryt*, *sherryjen*, *sherryjä*, *sherryihin*).

A könyv jól használhatóságát fokozza, hogy a szabályok mellett rengeteg példa szerepel, ugyanakkor megmagyarázzák a könyv jelölési rendszerét, a különböző jelek jelentését is (16–18). Például az *x* (~ *y*) jelentése, hogy az első példa használata ajánlott inkább, de a zárójelben lévő alkalmazása is megengedett, elfogadható, pl. *nro* (~ *n:o*). A könyv végén egy tárgymutató szerepel (258–262), melyben a kulcsszavak alapján könnyen és gyorsan megtalálhatjuk a keresett fogalmat, szabályt.

Összefoglalva az elmondottakatt kijelenthető, hogy nagyon hasznos ez a kiadvány mindenki számára, aki a finn nyelvvel bármilyen formában is foglalkozik. Ötvözi a régi szabályokat a modern technológiával: részletesen kifejti a finn helyesírás alapelveit, ugyanakkor segítséget nyújt a számítógépes munkához is a különböző billentyűkombinációk leírásával. Ráadásul még a szövegtípusok formai követelményeire is kitér. Pozitív a szerzők részéről,

hogy nem tökéletes, lezárt egészként kezelik ezt a könyvet. Ha így tennének, nem is lennének hüek ahhoz a már korábban említett kijelentésükhöz, hogy a nyelv, így pedig a helyesírás is állandóan változik. Mindezt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a tizenötödik oldalon, az előszó végén megadják az e-mail címüket, ahová javítási tanácsokat, javaslatokat várnak az olvasóktól (*ok-opaspalaute@kotus.fi*).

ENDRESZ BRIGITTA

**G. Bogár Edit: Összetett szavak összehasonlító szerkezeti vizsgálata
a finn és a magyar nyelvben**

Specimina Fennica Tomus XIII. Colloquia Contrastiva Tomus XVI.

Saviae 2007. 199 l. ISBN 978 963 9531 91 8

A szerző öt fő részre osztotta a könyvet. Az első egység a bevezetés (9–17), melyben meghatározza a kutatás fő célját és irányát; a második részben az adatgyűjtés menetéről ír, és felsorolja a forrásokat (18–37); ezt követi annak tisztázása, hogyan állította össze az adatbázist, s mi az összetett szó definíciója (38–89); ezután pedig a finn és a magyar összetett szavak kontrasztív vizsgálata jön (90–174); majd az utolsó részben összegzi a vizsgálatok eredményeit (175–182). A könyv végén a Bibliográfiában (183–195) felsorolja a felhasznált források és szakirodalmak jegyzékét, illetve angol nyelvű tanulmányokat kapcsol a kiadványhoz: Contrastive analysis of Finnish and Hungarian nominal compounds (Summary) (196); The aims and methods of the dissertation (196–197); Results (197–199).

A bevezető részben Bogár elkülöníti egymástól a kontrasztív és a konfrontatív terminusokat, és a saját elemzését konfrontatív jellegűnek minősíti, mivel a két nyelvre külön-külön alkalmazott vizsgálati módszereket a másik nyelv esetében is használta: például mind a magyar szavak szófajtságát, jelöltségét, mind a finn összetételek szintaktikai szerkezetét elemezte.

Kifejti, hogy az elemzés során csak az összetett névszókkal vagy névszóközelítő szófajokkal foglalkozott, és hogy a névszók közül nem vizsgálta a számneveket és a zárt szóosztályokat (például a kötőszókat). Bennem ezt olvasva felmerült a kérdés, hogy miért nem, ezt igazából sem a bevezető részben (12), sem később nem indokolja meg. Említi ugyan ismét a 177. oldalon, hogy gyakorlati okokból nem foglalkozott velük, de itt sem részletezi, melyek ezek az okok.

A bevezetőből kiderül, a könyv írója nagyon tájékozott a témában: számos forrást, szakirodalmat ismer, rengeteg szerzőre és hasonló témájú munkára hivatkozik.

Leírja, hogy csak az alárendelő összetételeket vizsgálta, ami némi hiányérzetet kelthet, illetve, hogy a szlengben található összetett szavak hiányoznak, hiszen a gyűjtés alapjául a CD-Perussanakirja szolgált. De zavaró itt kissé, hogy azt írja, részben hiányoznak (14). Ha nem rendelkezik ez a rész bővebb háttérrel, talán el is maradhatnának a gyűjteményből az idetartozó példák.

Részletezi, hogy a szóösszetétel ma is produktív szóalkotási mód mind a magyarban, mind a finnben (15), és a névszók, főleg a főnevek körében a leggyakoribb. Szerinte szemantikai-pragmatikai okokkal magyarázható mindez, mivel több új tárgyat, fogalmat kell megnevezni, mint új cselekvést jelentő fogalmat. Az összetételekben gyakrabban előforduló főnévi kategóriáról szól részletesebben (4.2.1 fejezet, 96–117).

Összegezve, a szerző célja tehát az, hogy konfrontatív szempontból tanulmányozza, elemezze, összehasonlítsa a magyar és a finn nyelv összetett szavait, továbbá, hogy munkája esetleg segítségként, kiindulási alapként szolgáljon annak a régi és ez idáig megválaszolatlan kérdésnek a tisztázásában, hogy a finn összetett főnevek, melléknevek előtagjának grammatikai formáját hogyan lehetne rendszerbe foglalni a jövőben.

A könyv következő részében az adatgyűjtésről, az adatok beviteléről és elemzéséről, illetve a forrásokról ír. Bogár a CD-Perussanakirja anyagából gyűjtötte össze a vizsgálni kívánt összetételeket. A szavakat nagyrészt ő maga fordította magyarra. Terepmunka, amely biztosan sokat segített volna az összeállításban, elemzésben, nem előzte meg a mű megírását, de a szerző ismerősei és az Internet, a sajtó nyelvének nyomon követése által igyekezett részletesen utánajárni a jelentéseknek. Ugyanakkor azt írja, hogy sokszor anyanyelvi kompetenciájára alapozva keresett a finn összetételeknek magyar megfelelőt. Ez felveti a kérdést, mennyire szubjektívek, illetve megbízhatóak ezek a megfeleltetések.

Felsorolja, milyen forrásokra támaszkodott az értelmezések keresése során. Több mint tíz ilyen forrást, szótárt említ (így felmerül a kérdés, akkor miért írja korábban, hogy a megfeleltetések főképp tőle származnak), mely jelzi, hogy rengeteget kutatót, igyekezett alapos munkát végezni, és az általa kevésbé ismert szakterületek kifejezéseinek is utánajárni (például az orvostudomány vagy a jog szakszavai) (18–21).

Az igekötős összetételek esetében részletesen megindokolja azt a döntését, miért kerültek be az elemzésbe az egy szótagú igekötőket tartalmazó magyar szavak, és miért maradtak ki a kettő vagy több szótagúakat tartalmazók.

Bogár az Akadémia helyesírási szabályzatára támaszkodott, mely az egyszótagú igekötős szavakat egyeleműnek tekinti, vagyis az igekötő nem számít bele az összetétel tagjainak számába (23). A szerző csak ezeket emelte be az adattárba.

Bogár az elemzés elvégzéséhez a Corel QuattroPro8 táblázatkezelő és adatbázis-feldolgozó programot használta, melyet Gusztáv András készített el. Az adatállomány neve PhD Database. A program rendkívül ötletes, és ez a fejezet elég részletesen kifejti, segítve az érdeklődőt, hogyan is kell, lehet használni ezt a programot. Többek között alkalmas tetszőleges szempontok szerinti rendezésre, módosításra, javításra, keresésre, törlésre, statisztikai feladatok elvégzésére (26–37).

Ezután következik harmadik témakörként az összetett szó definíciójának részletezése, mely talán előbbre is kerülhetett volna, vagy esetleg röviden a bevezetésben is megjelenhetne, mivel a könyv címe is utal arra, hogy az összetett szavak fogalmával tisztában kell lenni a könyv tartalmának és jelentőségének megértéséhez.

A továbbiakban (39–76) a finn, majd a magyar nyelvre vonatkozó szóösszetétel-meghatározásokról olvashatunk. A források említése során Bogár kronologikus sorrendet alkalmaz. Az összegzésben (76) felhívja a figyelmet arra a tényre, hogy igazából lehetetlen egységes definíciót, szempontrendszert találni az összetételeket illetően.

Az adatbázis véges befogadóképessége miatt, illetve, hogy egyes típusok ne legyenek jóval több példával, szinonim jelentésű összetétellel képviselve, mint mások, a szerző megszorító és kizáró elveket alkalmazott a korpusz összeállítása során. Ezeket részletesen ki is fejt mind a finn, mind a magyar nyelv esetében (77–86), például mindkét nyelvben csak a kétkomponensű és a csak alárendelő típusú összetett szavakat vizsgálta.

A munkafolyamat fázisai tehát a következők voltak (87–88): adatok kiválasztása a CD-Perussanakirjából; magyar megfelelők megadása; szavak bevittele, ellenőrzése, szerkezeti elemzése, szintaktikai elemzés; egyéb információ rovat kitöltése (itt jelölte például, ha egy szó szintaktikailag bizonytalannak minősült); összehasonlító elemzés, kontrasztív vizsgálat.

A továbbiakban Bogár a finn és magyar összetételek kontrasztív vizsgálatának szempontjairól ír, illetve azok eredményéről, valamint a szófajok előfordulási gyakoriságáról. E rész (90–173) egyik nagy pozitívuma, hogy sok táblázatot és diagramot használ, melyek illusztrálják, összegzik a leírtakat.

Az ötödik részben pedig röviden felvázolja a kutatás eredményeit, például azt a felismerést, hogy az összetett szó fogalma nyelvspecifikus, ebben az értekezésben sincs egyetemlegesen használható definíció rá; továbbá például,

hogy a genitivus gyakran a szintaktikai bizonytalanság jelölésére szolgál előtagként, ezzel fejezve ki a komponensek összetartozását.

A könyvhöz tartozik egy CD is, mely véleményem szerint nagyon hasznos és ötletes, főleg mivel a könnyebb kezelhetőség érdekében Microsoft Excel formátumba konvertálták. A CD tartalmazza a teljes adatbázist a kódokkal és azok feloldásával együtt.

A szerző többször hangsúlyozza, hogy a korábban külön-külön egy-egy nyelvre alkalmazott módszereket ez a mű most egyidejűleg is figyelembe veszi, ebben rejlik részben az újszerűsége. Hogy mennyiben hoz újat, mindenki maga döntheti el. Számos döntéssel lehetne vitatkozni: ez miért maradt ki, az miért nem, itt miért ez és ez a szempont döntött, nem nyomja-e el az adatbázis, gyűjtemény jelleg az elméleti háttérrel, és így tovább... De tény, hogy az adatbázis véges, és megszorításokat kellett hozni, hogy végül valamiféle rendszert lehessen felállítani. Ahogy maga Bogár is írja ezt a 25. oldalon: „Hasonló példákat más szavaknál is lehetne találni, ezek részletes felsorolásától azonban el kell tekinteni, hiszen a végső állapotában 5959 szópárt tartalmazó adatbázis minden egyes hasonló döntésének és a döntés háttérének részletes ismertetése önmagában is több kötetet tenne ki”.

Kijelenthetjük, hogy hatalmas gyűjtőmunkát végzett a szerző. Mindenképp kiváló forrás ez az adatbázis mindenki számára a jövőben, aki az összetett szavakkal szeretne foglalkozni. Jó lenne, ha bekövetkezne, amire Bogár is kitér: be lehetne vonni más finnugor nyelveket is a kontrasztív vizsgálatba. Talán majd épp maga a szerző bővíti ki ezt a gyűjteményt.

ENDRESZ BRIGITTA

Tamotsu Koizumi: Eesti keele sissejuhtus

Tokio, 2008. 270 l.

ISBN 978 4 475 01887 6

Az idegen nyelv hatékony elsajátításának a kulcsa a szorgalom, a kitartás és természetesen a megfelelő nyelvi alapok. Ez utóbbit biztosítja a *Bevezetés az észti nyelvbe* azoknak a japánoknak és akik szeretnének elmélyülni az észti nyelv rejtelmeiben, a kiejtéstől, a fokváltakozáson át az egyszerűbb szövegekig. A könyv megjelenése mindenképp öröndetes, mivel még napjainkban is kevés színvonalas nyelvkönyv áll az észtil tanulók rendelkezésére, bár ezen kiadványok száma folyamatosan növekszik. Tamotsu Koizumi könyve kétségkívül hiánypótlónak számít, ugyanis ha végigfutunk a japánoknak készült

észt nyelvkönyvek, szótárak során, sajnos nem számolhatunk bőséges szakirodalommal – erre enged következtetni a bibliográfia is, ahol finn, észt és angol nyelvű könyveket említ. Talán a legfontosabb művek ezen a téren Kazuto Matsumura *Eesti keele grammatika jaapanlastele* 1991-ben Tokióban kiadott közel 400 oldalas tankönyve; valamint az Ilo sönastik sorozatban megjelent japán–észt, észt–japán szójegyzékek, 5000-5000 címszóval (Eesti-jaapani sönastik. Szerk. Nishikado, Akane–Villo, Silvi. Tallinn 2006; Jaapani-eesti. Szerk. Sooneste, Heiki–Nishikado, Akane. Tallinn, 2004; vö még Matsumura, Kazuto: *Esutonia-go syooziten*, Väike eesti-jaapani õppesõnaraamat. Institute for the Study of Languages and Cultures of Asia and Africa, Tokio University of Foreign Studies, Tokio, 1991).

Amint a könyv címe is sugallja, ez egy kezdőknek szánt kötet, melynek segítségével használója – akár autodidakta módon is – elsajátíthatja az alapvető észt szóincset, megismerkedhet a nyelvtannal és a különböző szituációkhoz kapcsolódó kifejezésekkel, miközben az észt kultúrába is bepillantást nyer.

Egy nyelvkönyv felépítésén mindig megmutatkozik, ha nyelvészkez alkotta. A táblázatokba és típusokba rendezett kategóriák mégis egyensúlyban maradnak a fejezetek témakörével és egymást kiegészítve szerepelnek, ugyanakkor néhány leckénél a mérleg nyelve eldől a nyelvtan irányába. A japán nyelvű bevezetőt követő első fejezet rövid hangtani összefoglalóként szolgál, melyben a szerző bemutatja az észt hangrendszer és hangjelölés sajátosságait, valamint itt tárgyalja a fokváltakozást is. Ezután természetesen a könyv gerincéül szolgáló huszonöt lecke található, közel 200 oldal terjedelemben. A kötetet a nyelvtani összefoglaló, valamint egy észt–japán szójegyzék zárja.

Az észt nyelv kiejtése című fejezetben a szerző ismerteti az észt ábécét, majd felvázolja az észt magánhangzó-, illetve mássalhangzó-rendszert. Részletesebben kitér a kiejtési sajátosságokra, a diftongusokra, továbbá az egyes hangok lehetséges megfeleltetésére a japán nyelvben. A mássalhangzókat a kiejtés módja szerint osztja fel alcsoportokra. A hangok kvantitásánál még a hagyományos teória szerinti 3 hosszúsági fokot különbözteti meg – szemben több észt leíró munkával, ahol szegmentális és szuprasegmentális szinten különböztetik meg a hosszúsági oppozíciókat.

A kötet lényegét adó huszonöt lecke felépítése megegyezik a „hagyományos” nyelvtanokéval: rövid szövegek, szójegyzék, nyelvtani összefoglaló – kivétel nélkül táblázatok formájában –, majd a témakörnek megfelelő feladatok. A leckék felosztása mind mennyiségét, mind nehézségét tekintve egyenletes, amennyire ez megoldható – gondoljunk csak az észt fokváltakozásra, szemben a feltételes mód képzésével.

A leckék grammatikai részei összességében felölelik a teljes észt nyelvtan legfontosabb kategóriáit, ami – tekintetbe véve, hogy 200 oldalról és huszonöt leckéről beszélünk – kissé tömörre sikerült. Nem tartom szerencsés megoldásnak – és ezt a hibát régen gyakorta elkövették a magyar nyelvkönyvekben is –, hogy nem „szórja szét” eléggé a névszóragozás olykor végeláthatatlan táblázatait és az igeragozás számos paradigmáját. A tanuló szükségtelen próba elé állítása, hogy a 10. leckéig átrágyja magát az összes eseten, egyes és többes számban, mire az igék terén túllép a jelen idejű, kijelentő módú ragozáson. A 6. lecke sok tekintetben „mélyvíz” a gyanútlan tanulók számára, ugyanis itt egyszerre veszi át az észt 14 esetragját, illetve azok számos funkcióját. Habár minden esetben hoz példákat, mégis megerőltetőnek vélem, hogy mindezt egy leckén belül tárgyalja, összesen 5 oldal terjedelemben. Úgy gondolom egy ilyen jellegű csoportosítást a finneknek szánt munkákban elfogadhatónak tarthatunk, de más nyelv esetében nem helyénvaló. A grammatikai részekre általában a gazdag példaanyag jellemző, ami szerintem megkönnyíti a tanuló számára a rendszeralkotást és segíti, hogy az elsajátított alapok után analogikusan használhassa fel ismereteit.

A nyelvtani kategóriákat a következő sorrendben veszi át: a létige ragozása, személyes névmás; birtokos névmások és melléknévek; jelen idő; a genitivus és a partitivus használata; névszói esetragok; többes szám; számnevek; sorszámnevek; egyszerű múlt idő; személyes névmások; mutató, kérdő és határozatlan névmások; melléknévek fokozása; összetett múlt idő; felszólító mód; feltételes mód; passivum; *ma*-initivivus; *da*-infinitivus; participiumok; a participiumok felépítése. A feladatok célirányosak, a megszerzett ismeretek növekedésével arányosan nehezednek.

A kötetben szereplő szövegek eleinte a jól ismert sémát követik (*Mis see on? See on tool., Kus te olete pärit?*), a későbbiekben ellenben kifejezetten hasznos kifejezésekkel, a mindennapi életben alkalmazható beszédhelyzetekkel, történetekkel dúsítja fel – az általában csak a nyelvkönyvekben megtalálható – mondatszerkezeteket, szövegeket. A témákat két szempontból lehetne jellemezni: hasznosak és változatosak. Egyrészt mert egy kezdőknek szánt nyelvkönyvként tartalmazza az alapvető témákat mint például: Nemzetiségnevek; Észtország földrajzáról és népességéről; Napi teendők; Testrészek; A család; Utazás; Napok, hetek, hónapok; ugyanakkor kedves történeteket is többek között Lydia Koiduláról, Linda Kiviről, és természetesen a Tartui Egyetemről. Az utolsó, 25. lecke egyben rövid szöveggyűjteménynek is tekinthető, ahol többek között az észt himnusz szövege is szerepel. A kötet végén megtalálhatók az egyes feladatok megoldásai. Ezt követi a nyelvtani összefoglaló, táblázatos formában.

A nyelvkönyvet a bibliográfia, valamint a leckékben használt szavakból összeállított ész-t-japán szójegyzék zárja, ahol a főneveknél az egyes genitívus és egyes partitívus, az igéknél pedig – melyek szótári alakjaként a megszokottól eltérően a *ma*-infinitívus szerepel – a *da*-infinitívus, az egyes szám első személyű, jelen idejű alak van feltüntetve, illetve a participium perfectum *-nud* és *-tud*. Esetleg célszerű lett volna egy japán–ész-t szójegyzéket is közzétenni.

A könyv tipográfiáját kifejezetten színvonalasnak találom. A leckék szövegeit keretbe foglalva választja el a szójegyzékektől, magyarázatoktól, ami azért is hasznos, mert egy leckén belül nem a merev példaszövegek, szójegyzék, magyarázatok, feladatok egysége a mérvadó, hanem egymást követő szövegek, nyelvtani táblázatok összefüggő, változatos lánc.

Az *Eesti keele sissejuhtus* leginkább az ész-t nyelvtan esszenciájaként jellemezhető. A szerző olyannyira erős nyelvtani alapot nyújt a tanulónak, hogy az egyes leckék elsajátítását sokszor csak kiegészítő feladatokkal, magyarázatokkal, szövegekkel tartom megvalósíthatónak. Remélem ennek ellenére – vagy esetleg éppen emiatt – nagy segítségére lesz az ész-tül tanulni vágyó japánok számára és teljesíti a könyv a célját: bevezeti őket az ész-t nyelv rejtelmeibe.

Sajnáljuk, hogy Koizumi professzor, a japán finnugrisztika jeles művelője és szervezője 2009. december 18-án elhunyt.

TÓTH ANIKÓ NIKOLETT

Tor Tveite: The case of the object in Livonian. A corpus based study

Castrenianumin toimitteita 62.

The Finno-Ugrian Department of Helsinki University, The Finno-Ugrian Society, Helsinki 2004. 179 l.

ISBN 952-5150-73-9, ISSN 0355-0141

A monográfiának a Helsinki Egyetemen 2001-ben készült (MA) diplomamunka az alapja.

1. Bevezetés (Introduction, 9–15). A lív genitívus–partitívus oppozíció a direkt tárgy eseteként összevethető egyes indoeurópai nyelvek nyelvhasználatával: a balti és az orosz accusatívus–genitívus oppozícióval. A finnben a lív (ész-t, vepsze) oppozícióhoz még a (ragtalan) nominatívus járul mint a direkt tárgy harmadik lehetősége: a bináris oppozíció tehát partitívusi és nem-partitívusi tárgy. (A finnben a személyes névmásoknak és a kérdő névmásnak külön tárgyesete van.) Az ész-t nyelvtanok nem használják az accusatívus terminust, helyette teljes és részleges tárgyról írnak, amely csak megnevezésében

tér el a finntől. A lív esetében nincs szó nyelvtanirói gyakorlatról, legfeljebb arról, hogy vajon a nyelvtanító a finn (Kettunen, Larsson) avagy az észti (Kont) hagyományokkal szimpatizál. Sjögren és Wiedemann határozatlan és határozott tárgy megnevezést használ. (Táblázatba foglalva l. 12. o.) A finnben és az észtiben többes számban is partitivusi és nem-partitivusi tárgy áll szemben. A lívben más a helyzet, mert a – személyes névmások kivételével – a többi névszónak a többes nominativusa és genitivusa esik egybe. A lívben tehát a nem-partitivusi tárggyal a genitivusi tárgy áll szemben. Morfológiailag világos a különbség: egyes számban a genitivus és a partitivus között, többes számban pedig a nominativus-genitivus és a partitivus között pl. *naiz – nāista* [Gen-PartSg], ill. *naist – naiži* [NomGen-PartPl] ’nő’; *silma – silmō* [Gen-PartSg], ill. *silmad – silmi* [NomGen-PartPl] ’szem’ stb. (l. táblázat 14. o.)

2. A korábbi kutatásokat összegző fejezet (Earlier investigations, 16–21) a legfontosabb előzményekkel foglalkozik, ezek Sjögren és Wiedemann lív nyelvtana (1861), Kont munkája (Käändsõnaline objekt läänemeresoome keeltes, 1963) és Larsson monográfiája (Studien zum Partitivgebrauch in den ostseefinnischen Sprachen, 1983).

3. A következő fejezet (An assessment and a hypothesis, 22–39) összeveti és mérlegeli a különböző kutatók nézeteit és elméleti keretekbe állítja a korábbi kutatások állításait és szubhipotéziseket ajánl ezek értelmezéséhez. A tárgyeset megválasztása a lívben a következő tényezőktől függ: a) rezultativitás/irrezultativitás, b) állítás/tagadás, c) totalitás/parcialitás, d) határozottság/határozatlanság. A következőkben sorra veszi az ellentétpárokat és megkísérli kideríteni az összefüggéseiket. A szerző figyelmet fordít mind az igei alaptag, mind pedig a tárgyi bővítmény tulajdonságaira. Vizsgálatait egy főhipotézisben (37) és négy alhipotézisben (37–38) összegzi. Külön veszi a személyes névmási tárgyat (38–39).

4. A korpusz (The corpus, 40–46) alapján teszteli az előző fejezetben felállított hipotézisek érvényességét. A korpusz összetétele: beszélt nyelvi szövegek, feljegyzések, ill. hangfelvételek anyanyelvi beszélőktől. A lív informánsok életkora és létszáma tükrözi e kis nép „leépülését”. Setälä és Kettunen a 20. század első negyedében még 15-20 adatközlőtől jegyeztek fel szövegeket, Mägiste még 1943-ban is 33 személytől jegyzett fel anyagot, Vääri a 60-as években már csak 11 adatközlőt talált. Suhonen, Kukk és Viitso az utolsó pillanatban érte el azt a 2-3 lívet, akiktől pár száz mondatos anyagot tudott fölvenni hangszalagra. A „legfiatalabb” közülük 1921-es születésű... Az írott források főként a bibliafordításokat jelentik (Máté evangéliuma: nyugati és keleti dialektusban, 1863, 1880; a négy evangélium 1926), továbbá néhány iskolai olvasókönyv és újság (Livli) is megjelent. Az egész kor-

pusz összesen 3365 mondatot tartalmaz. Az anyag kezelését megkönnyíti, hogy elektronikus adatbázisba van rendezve!

5. Az elemzés (The analysis, 47–148) több mint 300 mondatra terjed ki. Ezeket néhány általános megfigyelés előzi meg. Szemléletes grafikonok és táblázatok hasonlítják össze a különböző forrásokat. A szerző külön foglalkozik a leggyakoribb tárgyias igékkel (pl. *tie'dō* 'to do, make, csinál', *vōttō* 'to take, vesz', *andō* 'to give, ad', *pānda* 'to put, tesz', *nā'dō* 'to see, lát', *sōōdō* 'to get, kap', *pi'ddō* 'to, hold, keep, tart', *vīdō*, *tūodō* 'to bring, visz, hoz', *sīedō* 'to eat, eszik', *a'jjō* 'to chase, drive, hajt', *vie'ddō* 'to pull, lead, húz, vezet', *kīskō* 'tép', *mustō* 'to raise, emel', *si'ddō* 'to bind, tie, köt', *kandō* 'to carry, hord', *kuorrō* 'to collect, gather, gyűjt, szed', *vōtsō* 'to search, keres'). Néhány partitivusi (*ārmaztō* 'to love, szeret', *vō'dlō* 'to wait for, vár', *kartō* 'to fear, fél', *ve'jjō* 'to fish, horgászik', *rōkandō* 'to speak, beszél', *kōlbatō* 'to use, használ', *kaitō* 'to guard, protect, őriz', *pallō* 'to ask, beg, kér', *kūlō* 'to hear, hall') és néhány accusativus vonzatú ige (*viskō* 'to throw, dob', *pistō* 'to put, stick, tesz, szúr', *mīdō* 'to sell, elad', *jettō* 'to leave, hagy', *ra'dlō* 'to hit, cut, fall, üt, vág', *i'edō* 'tu cut, vág', *si'ddō* 'to bind, tie, köt', *laskō* 'to let, loose, elenged', *eitō* 'to throw, vet') zárja a példasort. Végül néhány olyan példamondatot elemez, amelyek kivételt jelentenek.

6. Következtetések (Concluding remarks, 149–151) zárják az elemzést. A bevezetésben felállított hipotézisek és szubhipotézisek az elemzés eredményeként módosultak. Az új főhipotézis (főszabály) a következő: a lívben a közvetlen (direkt) tárgy azokban a szerkezetekben áll accusativusban, amelyeknek magas a tranzitivitásuk, míg partitivusban azon szerkezetekben, amelyeknek tranzitivitása alacsony. Tranzitivitáson az igével kifejezett cselekvés hatékonyságnak vagy intenzitásának fokát értjük. A tranzitivitás legfontosabb jellemzői: a tárgy célzatossága (telicity), állító jellege (affirmation) és egyedítettsége (individuation), továbbá az irreális/reális modalitás. Ezek összefüggésben vannak a tárgy ráhatottságával (affectedness). Az öt szubhipotézis (alszabály) a főhipotézis kifejtése: a szerző az accusativusi és partitivusi tárgy választásának kritériumait részletezi (l. 149–150). Ezek így fogalhatók össze: A) Az egyenes tárgy partitivusban áll az olyan szerkezetekben, amelyek nyílt helyzetre utalnak; a nyílt helyzet olyan szituáció, amely folyamatként fogható föl. Ezzel szemben accusativusban áll a zárt szituációra utaló megnyilatkozás. B) A beszélt nyelvben az accusativusi tárgy használata feltételezi az ige magas telikus potenciálját (a high telic potential). A természetüket tekintve atelikus igei konstrukciókat el kell látni erősítő komponensekkel, amelyek zárttá teszik a szituációt. C) A tárgy partitivusban áll azokban a szerkezetekben, amelyek szemantikai tagadást tartalmaznak. Kivétele-

sen mégis accusativusi tárgy használatos, ha a konstrukció magas telikus potenciállal rendelkezik és a tárgyszó magasan áll az egyedítési skálán is. D) A direkt tárgy partitivusba kerül, ha az individualizációját tekintve alacsony fokú. Ez azt jelenti, hogy a tárgyszónak nincs egyedi jelentéstartalma vagy pedig ez nem minősül fontosnak. E) Az irreális mondatban a partitivusi tárgy kétséget fejez ki a cselekvés megvalósítását illetően. (Vö. 150.)

A függelékek közül az A) röviden az átírással foglalkozik, a B) a korpuszban előforduló igéket sorolja föl, majd táblázatba foglalja őket (összesen 420 ige), megadva német jelentésüket, előfordulási arányaikát, accusativusi, illetőleg partitivusi argumentumaikat, végül állító és tagadó előfordulásait. (Vö. Appendix A, B, C, 152–175.) A mű legvégén található a források és az irodalom jegyzéke, valamint a rövidítések feloldása (References, 176–179).

Tor Tveite műve igen alapos elemzést ad a kihalás szélén álló, legkisebb balti finn nép nyelvének érdekes kérdéséről, a lív tárgyias szerkezetről. A szerző komplex módon elemzi a rendelkezésre álló teljes anyagot: nagy gondot fordít az igei alaptagra, az igei jelentés telicitására és individualitására, az állítás/tagadás okozta különbözőségekre. A (főleg lett hatásra kialakult) igekötős igéket külön elemzi, az igék jelentésárnyalatainak jelentőségére is felhívja a figyelmet. Végül külön foglalkozik az egyes igék kivételes eseteivel. A tárgyias szerkezetekben előforduló főnevek és névmások eltérő viselkedésére is felhívja a figyelmet. Megbízható elméleti alapvetéssel és pontos elemzéssel végzi vizsgálatait: fejtegetéseinek alapja főként Paul J. Hopper és Sandra A. Thompson, *Transitivity in Grammar and Discourse* (Language 56, 1980) munkája, továbbá Robert D. van Valin jr., *Advances in role and reference grammar* (Amsterdam/Philadelphia 1993, valamint az utóbbi és Randy J. LaPolla, *Syntax* (Cambridge 1997) műve. Szerintük a tranzitivitás–intranszitivitás nem képez dichotómiát, hanem egy folytonossági skálát, amelyen a mondatok morfoszintaktikai és szemantikai jegyeik alapján helyezhetők el. A skála egyik végén azok a mondatok állnak, amelyeket erős tranzitivitás (high transitivity) jellemez, a másik végén pedig olyan mondatok találhatóak, amelyek gyenge tranzitivitással (low transitivity) bírnak. (Vö. Armutlieva: A tranzitivitás elméleti kérdései. FUD 13.)

A kutatás eredménye tömören és világosan kerül az olvasó elé. Látható, hogy a lív partitivusi és nem-partitivusi tárgy használata egyáltalán nem foglalkozhat össze egyszerűbben, mint például a finn esetében. Noha a balti finn nyelvek tárgyias szerkezetében vannak különbségek, nyilvánvaló, hogy a történetileg ablativusi esetből már a közfinn alapnyelvben létrejött a tárgyeset.

KERESZTES LÁSZLÓ

Eberhard Winkler – Karl Pajusalu: Salis-Livisches Wörterbuch

Linguistica Uralica Supplementary Series / Volume 3

Tallinn, 2009. 270 l. ISBN 978-9985-50-407-9

A Linguistica Uralica Supplementary sorozat legújabb kötete az Észti Tudományos Akadémia gondozásában megjelent szálish-lív–német „szótár”. A lív nyelvet beszélők közül régebben is csak néhányan éltek a Kurland-félsziget északi részén, ahova az egykori kiterjedt Livónia területéről visszaszorultak. Jelen szószedet témája azonban nem a kurlandi, hanem a szálish-lív, amit Rigától északra Salacgrīva és Svētiems között, az észti határhoz közel beszéltek a 19. század közepéig. Ez a mára már eltűnt nyelvjárás kutatottsági szempontból mindig elmaradt a kurlandi-lív mögött. Ezt a hiányt igyekszik pótolni Winkler és Pajusalu munkája, mely egy három részesre tervezett sorozat első kötete. A tervezett további két könyv alapját egy szinkrón és egy történeti grammatika fogja képezni.

A könyv Winkler korábbi kiadványainak összefoglalása (vö. Eberhard Winkler: *Salis-livische Sprachmaterialien*. München, 1994; *Ältere livische Sprachmaterialien*. München, 1999) emellett tartalmaz több kiegészítő szöveget is. Legfontosabb forrása a finn Johann Anders Sjögren gyűjtésének eredményeként 1861-ben megjelent német–lív szótár, emellett felhasznál tucatnyi kisebb feljegyzést különböző korokból, ahogy azt az Előszóban is olvashatjuk. A forrásokat ismertető rész után a könyvben ráadásként megtalálható Sjögren naplójának kivonata, mely bemutatja a nyelvtudós érdekes kutatómunkáját és izgalmas életét a livóniai területen.

A szerzők több helyen is utalnak arra, hogy a szavak lejegyzése tökéletlen, nem tükrözi az eredeti kiejtést, arra csupán utal. Ennek oka az a tény, hogy a feljegyzők a lett, illetve a finn ortográfiába akarták „beleerőszakolni” a lív nyelvhasználatot.

A könyv felépítéséről szóló rész után következik maga a szótár. Mivel a szálish-lív, sőt az egész lív nyelv az anyanyelvi beszélők hiányában nem kutatható oly módon, mint a nagyobb finnugor nyelvek, ezért jelen mű elé sem támaszthatók olyan követelmények, mint például egy mordvin szótár elé. Nagyjából 1425 szócikket találhatunk benne körülbelül 8500 adattal, ami igen jól és használhatóan van megszerkesztve. Kiterjed – a gyakrabban használt szavak esetében – a fontosabb grammatikai esetekre, emellett származékokat, ragozott szavakat is találhatunk. Kontrasztív szempontból hasznosnak tartom a szócikkek végén feltüntetett más nyelvi (kurland-lív, finn, észti, lett) megfelelőket.

A szótár végén egy német szójegyzék található, mely felsorolja a könyvben előforduló német szavakat, amely szintén nagyon hasznos.

A kiadványt az Orosz Geográfiai Társaság által 1846-ban Sjögren mellé kirendelt festő, August Georg Pezold öt, szálisz-líveket ábrázoló festménye zárja, amelyek meglepetésként érhetik az olvasót egy szótárban, de hűen ábrázolják az egykori líveket.

A szálisz-lív–német szótár összességében jól sikerült kiadvány, mely igen hasznos forrás lehet a balti nyelvek kutatóinak, emellett fontos összefoglalása a mára már kihalt lív nyelv szókinésének. Érdeklődve várjuk az előszóban beígért további két kötetet, a leíró nyelvtant és a történeti grammatikát.

BENYOVSZKI JÁNOS

Marjatta Jomppanen:
Pohjoissaamen ja suomen perusinfinitiivi vertailussa
leat ja olla -verbien yhteydessä

Acta Universitatis Ouluensis, B Humaniora 92,
Oulun yliopisto, Oulu 2008. 210 l. ISSN 0355-3205

A szerző PhD-értekezésének témája az északi lapp (számi) és a finn létige használata infinitivusos szerkezetekben. A vizsgálat az 1979–1997 között megjelent lapp és finn szépirodalom alapján készült.

Marjatta Jomppanen értekezése kontrasztív nyelvészeti vizsgálat, amelynek célja, hogy tisztázza a lapp infinitivus mondattani szerepét, és hogy összevesse a megfelelő finn szerkezetekkel. A monográfia Ole Henrik Magga norvég nyelvű értekezésének folytatása (Studier i samisk infinitivsyntaks. Del I: Infinitivsetning. Akkusativ og infinitiv. Nordisk Samisk Institutt. Universitetet i Oslo, 1986). Magga főként az infinitivus tárgyi szerepét vizsgálta az accusativus cum infinitivo-szerkezetekben.

Jomppanen az infinitivus második leggyakoribb előfordulásának kérdéseivel foglalkozott. Az 1. vagy alapinfinitivus (az igék szótári alakja) legtöbbször a létigével együtt szerepel különböző szerkezetekben: 1) az 1. infinitivus alanyi szerepben, 2) az infinitivus főnévi vagy melléknévi állítmányi névszóval, 3) a lapp létige + infinitivus a conditionalis perfectumot helyettesíti, míg a finnben ugyanez a konstrukció majdnem, kis híján bekövetkező vagy bekövetkezett eseményt fejez ki (ún. propinquantivus), 4) az infinitivus vonatkozó mellékmondatokban és 5) a lapp supinumus szerkezet (tagadó célhatározói mellékmondat kifejezésére, ez utóbbi hiányzik a finnben. Marjatta Jomppanen több cikkében foglalkozott már ezekkel a kérdésekkel. A tematika most állt össze egészé.

A dolgozat a hagyományos nyelvtani terminológiával operál, és nem célja valamelyik modern szintaktikai elmélet tesztelése. A hagyományos mondat-tani kutatás a mondat egészével foglalkozik, de az infinitivusnak az előfordulása a mondat igei központjaként (InfP, Infinitive Phrase) részletes vizsgálatot érdemel, más szóval a jelenségeket nagyobb szövegösszefüggésükben kell tárgyalni. A szerző által vizsgált szerkezetek nagy része kapcsolatos a modalitással és tagadással.

A rövid felsorolás is jelzi, hogy a lapp és finn infinitivusok rendszere és funkciója különbözik. A lappban először is valamivel kevesebb nominális forma használatos. Ez önmagában különbségek hordozója. Vannak a két rokon nyelvben identikus szerkezetek, amelyek alakja és mondattani szerepe azonos, vannak természetesen olyanok is, amelyekben a lapp 1. infinitivusnak a finnben 3. infinitivus felel meg. Találunk szerkezetileg teljesen identikus szerkezeteket, amelyeknek jelentése teljesen más. A lapp supinum pedig sokban hasonlít a finn 1. infinitivus hosszabb formájának jelentéséhez (célhatározó és tekintethatározó). A két nyelv szerkezeteinek összefoglaló táblázata szemléletesen bemutatja ezt a problémát (vö. pl. 24. és 26. o.).

A monográfia fontos célja, hogy a nyelvtanulók és kutatók számára világossá tegyék a nominális alakok szemantikai és strukturális különbségeit a két nyelvben. A vizsgálat a mondatszerűség skáláján logikusan halad a pozitív saroktól a negatív irányába. Kiderül, hogy a szemantikailag identikus kifejezések szerkezetileg különböznek a két nyelvben. Másrészt fontos megállapítás, hogy a nyelvek közti különbség nem mindig jár strukturális különbséggel, hanem a lapp és a finn nyelvben különböző módon analizálhatók a kifejezések. A szerző gondot fordít a szórendre és mondatrendre, valamint stilisztikai jelenségekre is. Noha a vizsgálat nem kvantitatív jellegű, mégis sokszor utal a két nyelv szerkezeteinek frekvenciális különbségeire.

A bevezető fejezet (Johdanto, 15–42) részletesen foglalkozik a kutatás céljával, az infinitivusok mondatbeli szerepével és rendszerével, továbbá nyelvészeti terminológiai kérdésekkel. Ez után kerül sor a különböző szerkezetek részletes elemzésére. Nézzük meg röviden, jelzésszerűen egy-egy jellemző példával a különböző eseteket!

A 2. fejezet az infinitivus alanyi szerepével foglalkozik (Infinitiivilauseke subjektina, 43–74): pl. lp *Lea hávski čállit*. ~ fi *On mukava kirjoittaa*. 'Írni jó.' Necesszív szerkezetben is használatos: lp *Mus lea lohkat daid girjjiid*. 'Minun on luettava ne kirjat. El kell olvasnom azokat a könyveket.' Mintaszerű a recipiens funkciójú kifejezések elemzése is: lp *Munnje lea hávskkit johtit go orrut*. 'Minusta on mukavampi kulkea kuin olla (paikallaan). Nekem jobb/én jobban szeretek vándorolni, mint tétlenkedni.' | *Mána* (GEN) *lei vátit gávd-*

nat su. 'Lapsen oli vaikea löytää häntä. A gyerekének nehéz volt megtalálni őt' – *Mána* (ACC) *lei välttis gávdnat.* 'Lasta oli vaikea löytää. A gyereket nehéz volt megtalálni.' Az első mondatban az infinitivus ágenséről, a másodikban az objektumáról van szó (*máná*).

A 3. rész az infinitivus vagy főnév vagy melléknév mellett (Perusinfinitivi substantiivin ja adjektiivin yhteydessä, 75–110): pl. lp *Sus ledje välttisvuodat välttit.* ~ fi *Hänellä oli vaikeuksia kävellä.* 'Nehézsege volt járni.' | lp *Son lei čáppat oaidnit.* ~ fi *Hän oli kaunis katsella.* 'Szép volt nézni.' (különböző alany, ritka, szenvedő értelmű: ő volt szép – más nézte) | lp *Son lei čeahppi muitalit.* ~ fi 'Hän oli taitava muistelemaan. Ügyes volt a mesélésben. tkp. Ügyes volt emlékezni.' (azonos alany, aktív értelmű: ő volt ügyes – ő beszélt; a finnben 3. infinitivus illativusa használatos). – A szenvedő értelmű lapp infinitivus megfelelője a finnben sokszor *-ttAvAksi*: *Gahpir lei menddo divrras boaldit.* 'Lakki oli liian kallis polttaa/poltettavaksi. A sapka túl értékes volt elégetni/ahhoz, hogy elégessék.' A lappban csak alapinfinitivus használatos, a finnben viszont különbség van az infinitivushasználatban: *valmis polttamaan* – *valmis poltettavaksi* 'kész, hogy égessen (ACT) – kész, hogy elégessék (PASS)'. – Külön alfejezet foglalkozik a következő, megkövesedett szerkezettel: *Sus ii lean eará (ráđđi) go vuolgit* 'Hänellä ei ollut muuta (keinoa) kuin lähteä. Nem volt más (választása), mint elmenni (tagadó)'. Továbbá az ennek megfelelő állítóval: *Mii lei eará go jorgalit.* 'Mitäpä muuta oli kuin kääntyä. Mit volt mit tenni, mint visszafordulni.'

A következő, 4. fejezet a létige + infinitivus (*Lei/oli* InfP -tapaukset, 111–132): pl. lp *Son lei gahččat, juos ii livčče lean várrugas.* 'Hän olisi kaatunut, jos ei olisi ollut varovainen. Elesett volna, ha nem lett volna óvatos.' (A főmondatban a conditionalis perfectum variánsa – a mellékmondatban tagadó feltételes múlt van, valószínűleg az ismétlés elkerülése végett.) ~ *Olin kaatua kiukkaaseen.* 'Majdnem ráestem a szaunakályhára.' (ún. propinquativus). A két nyelvben az azonos szerkezetnek teljesen más a jelentése. Szemléletesnek tartom a fi *puu oli kaatua* ~ *kaatumaisillaan* ~ *kaatumassa* párhuzamok interpretációját.

Az 5. rész a vonatkozó névmással kapcsolt infinitivusszal foglalkozik (Relatiivi-infinitivilauseke, 133–152): pl. lp *Doppe ledje kássat ja renkkot goste čohkkádit.* ~ fi *Siellä oli laatikoita ja jakkaroitu missä istua.* 'Ott ládák és zsámolyok voltak, hol ülni (lehet / pihenésre).' Egyes kutatók e szerkezeteket elliptikusnak tartják, amelyekből kimaradt a modális segédige. Jomppanen inkább sajátos konstrukciónak tartja a szerkezetet (134. o.). – A magyarban az infinitivus mellett (*Nem tudok mit tenni* ~ *Nincs hova mennem.*) conjunctivus értelmű imperativus is használatos: *Nem tudom, mit csináljak / hova menjek.*) Néhány esetleges példán kívül nem esik szó arról, milyen megol-

dások használatosak a tagadó infinitivus hiányának pótlására (*lenni vagy nem lenni*). Erre részben a következő fejezet ad támpontot.

A 6. fejezet a lapp (tagadó) supinumot és finn megfelelőit tárgyalja (Su-piikirakenne, 153–174): pl. *Geahččalan gokčat beljiidan amasan gullat su garuid*. 'Yritän peittää korviani, etten kuule hänen kirouksiaan. Megpróbá-lom befogni a fületem, hogy ne halljam a szidalmait.' (Célhatározói mondat rövidítése, tagadó szerkezet). Tanulságos a tagadó supinum konjukcióvá vá-lásának folyamata. Ennek első lépése a 3. személy használata a többi sze-mélyben is: *Mon árvidin, olbmot nie dájuhe min, mánáid, amas (Sg3) mii (Pl1) doppe ald dáalus fitnat*. 'Ymmärsin, ihmiset taajottivat meitä, lapsia, ettemme käy siellä hänen talossaan. Megértettem, az emberek tréfálnak velünk, gyermekekkel, hogy (mi) ne menjünk el a házaikba.' A második fázisban az *amas* tagadó segédige már kötőszószerűen viselkedik: *Boađe deike amas it báze čohkkát dien geađggi ala*. 'Tule tänne etet jää istumaan tämän kiven päällä. Gyere ide, hogy ne maradj azon a kövön.' (A kötőszó után a *sima* tagadó alak, nem infinitivus szerepel!) – A szerző foglalkozik még e tagadó szerkezet állító megfelelőivel is, amelyek már nem produktívak: *Boađe sisa gáfe jugažit*. (Hasonlít a potentialis praesensre). 'Tule sisään kahvia juomaan. Gyere be kávé inni (= hogy igyál).' Helyette inkább 1. infinitivus áll: *Boađe sisa gáfe juhkat*. (InfP) 'ua'.

Az utolsó rész a korábbi fejezetek összefoglalása (Lopuksi, 175–195). Szemléletes táblázatokba foglalja a szerző az öt különböző szintaktikai szer-kezettel kapcsolatos megfigyeléseit. Rövid összefoglalás egyébként minden korábbi fejezet végén is található. A szerző kijelöli a további kutatások irá-nyát is: a) az eredmények felhasználása a lappnak mint idegen nyelvnek az oktatásában, b) egy kontrasztív lapp–finn nyelvkönyv és nyelvtan szerkeszté-se, c) az ismétlődő infinitivusok proporcionális és affektív funkcióinak tisztá-zása, d) a finn ún. koloratív szerkezet megfelelői a lappban (fi *Matti kävellä horjuu*. 'M. tántorog (járni). ~ lp *Máhtte vázzá suoibu*.) (vö. Jarva, Suomen kielen ekspressiivisten sanojen ominaispiirteitä. FUD 15 [2008] 13–33) stb.

A rövidítésjegyzék a mű elején, a a felhasznált források és irodalom jegy-zéke a végén található. A könyvet tárgymutató zárja. Az irodalom vélemé-nyem szerint sokoldalú, a szerző felhasználta az összes fontos nemzetközi szakirodalmat, elméleti és gyakorlati forrást.

*

Már a tartalomjegyzék (Sisällysluettelo 11–13) is jelzi, hogy a kutatás me-nete világos, a téma tárgyalása logikusan halad előre. A korábbi kutatásokat gondosan ismerteti, sokszor kritikával is illeti. A kérdésfelvetés célja meg-

erősíteni vagy elvetni a korábbi művek megállapításait, vagy pedig kiegészíteni ezeket a saját kutatási argumentumaival.

A mai szintaktikai kutatásokban központi helye van a „terminológiai háborúnak”. Az értekezés sem mentes ettől, bár igyekszik mértéktartó lenni.

A kontrasztív kutatás fontos kiindulópontja a forrás- és a célnyelv kérdése. A szerző általában a lappot tekinti forrásnyelvnek, de a forrás- és a célnyelv (a lapp és a finn) szükség szerint meg is cserélődhet.

Érdekeselek azok a fejtegetések, amelyek az infinitivus tagadó és a tagadó szerkezetek állító megfelelőiről szólnak. Ezeket és az infinitivus szenvedő formáit célszerű lett volna összefoglalóan is tárgyalni.

Elmondható, hogy bármely, a lapp nyelvre vonatkozó szintaktikai kutatás fontos és időszerű. Az anyaggyűjtés alapos, a kutatás széles korpuszon nyugszik. A kutatás eredményeit mind a tanulás, mind az oktatás felhasználhatja. Az értekezés eredményei hasznosak a nyelvtanulóknak, akik között lehetnek finnek vagy pedig olyan személyek, akiknek az otthoni nyelvhasználat miatt a lapp passzív maradt, így például sok iskolás a lappot már második nyelvként tanulja. A lapp beszélt nyelv revitalizációja fontos teendő.

Egyes megfigyelések véleményem szerint újak, amelyeket eddig nem vagy alig tárgyaltak a lapp nyelvtanok. A disszertáció következtetései megbízhatóak és figyelemre méltóak. A munka mintául szolgálhat a hasonló mondattani kutatásoknak, valamint utat mutat a jelen témával való tovább foglalkozásához (vö. 191–195).

Különösen Finnországban tettek a kutatók igen sokat az északi lapp (számi) nyelv nemzeti nyelvvé való fejlesztése érdekében: ilyen kutatásokra nagy szükség van ahhoz, hogy az anyanyelv használható nyelvi formává váljék az államigazgatás, a jog és mindenekelőtt a tudományok területén is.

KERESZTES LÁSZLÓ

Váimmus čiegan sániid – I hjärtat gömmer jag orden

Samiskt symposium till minne av Annika Jansson den 4–5 februari 2005

Utg. Lars-Gunnar Larsson & Torbjörn Söder

Uppsala 2008. 141 p. (Opuscula Uralica 9)

Az Uppsalai Egyetem Finnugor Intézete (Finsk-ugriska institutionen) nevét Modern nyelvek intézetévé (Institutionen för moderna språk) változtatta, de *Opuscula Uralica* című, 1998-ban indított sorozatát sikeresen folytatja. (A sorozatról és első három számáról tíz éve számoltam be; l. FUD 6: 204–205.) Az uppsalai *Opuscula Uralica* eddig megjelent köteteinek címei:

- (1) Annika Jansson: Sameskolan i ett revitaliseringsperspektiv. [A lapp nyelvű iskola újjáélesztésének kilátásai.] 1998.
- (2) Dugántsy Mária: A mordvinokról: jelen a múlt tükrében. 1998.
- (3) Tiina Söderman: Bibliografisk förteckning över opublicerade fennougristiska seminarieuppsatser i Sverige 1960–1997. [Az 1960–1997 közötti, publikálatlan svédországi finnugor szemináriumi dolgozatok bibliográfiai jegyzéke.] 1998.
- (4) Ulla Swedell: Finska och samiska ortnamn i Sverige. [A svédországi finn és lapp helynevek.] 2001.
- (5) Jan Persson: Flykten över Östersjön. En studie över estlandssvenskarnas uppbrott från fäderneslandet Estland. [Menekülés a Balti-tengeren át. Az észtországi svédek indulása észtl szülőföldjükröl.] 2001.
- (6) Hanna Lindberg: Johannes Tornæus & Manuale Lapponicum. 2002.
- (7) Ulrika Djärv: De första samiska ordböckerna – mission och uppsysning. [Az első lapp szótárak – misszió és felvilágosítás.] 2003.
- (8) Märít Frändén: Släktnamn på Fjäll-. En diakronisk studie med särskild tonvikt på samiska förhållanden. [A Fjäll- kezdetü családnevek. Történeti értekezés, különös hangsúllyal a lapp viszonyokra.] 2005.
- (9) Váimmut čiegan sániid – I hjärtat gömmer jag orden. Samiskt symposium till minne av Annika Jansson den 4–5 februari 2005. [„A szívben őrzöm a szavakat.” Lapp szimpoziom Annika Jansson emlékére. 2005. február 4–5.] 2008.

Ismertetésemben hagyományosan eddig is, a következőkben is a nálunk Sajnovics János óta megszokott külső népelnevezést használom, mert Közép-Európában, 3000 km távolságban nyelvrokonainktól ez a megjelölés aligha számíthat pejoratívnak.

A 45 oldalas első szám Annika Jansson egyetlen, életében megjelent fontosabb munkája: a nyelvmegőrzési célzatú lapp iskolarendszer történetét írta meg, mintákat adott a lapp nyelv lappföldi megőrzésére, és egy módszert mutatott be az északi lapp gyermekek szókincsének fejlesztésére. Közel egy évtized alatt – az egyaránt 1998. évszámú első három szám után – hat újabb szám megjelenését köszönhetjük. Utolsóként a tragikusan, súlyos betegségben elhunyt fiatal kutató emlékére rendezett konferenciáról olvashatunk, annak előadásaival ismerkedhetünk.

Az *Opuscula Uralica* eddig megismert füzetei 25–30 laposak, ezért is feltűnő egy közel 150 oldalas kiadvány megjelentetése a sorozatban. Összesen 16 cikket tartalmaz ez a munka, az emlékünnepeég valamennyi előadását. A szerzők és a dolgozatok címei a következők (olykor egy-két megjegyzéssel annotálom a tételt).

- Märit Frändén – *A Fjäll- előtagú összetett nevek lapp eredetéről, a név történetéről és kulturális sajátosságairól* (7–13).
- Satu Gröndahl: *A hagyomány és a korszerűség között? A lapp irodalom irodalomtörténeti szempontból* (14–21).
- Cecilia Hedlund: *Az északi lapp prozódia és a szótagstruktúra* (22–34).
- Nils Øivind Helander: *Az északi lapp megújítása és megújulása* (35–40).
- Vuokko Hirvonen: *Jeles lapp szerzők munkái: szöveg és illusztráció egységben* (41–48). – Johan Turi (1854–1936), Nils Nilsson Skum (1872–1951), Nils-Aslak Valkeapää (1943–2001), Synnøve Persen (1950–), Kerttu Vuolab (1950–) egyes műveinek elemzése.
- Leena Huss: *Hogyan kell a lapp megújulásnak folytatódnia Svédországban?* (49–57).
- Lars-Gunnar Larsson: *Egy szójegyzék, egy pap és egy virág* (58–63). – Az uppsalai Egyetemi Könyvtárban őrzött kéziratról.
- Ulf Mörkestam: *A „lapp privilégiumoktól” az eredeti népet megillető jogokig* (64–82).
- Håkan Rydving: *„Kelj fel, kelj fel!” Egy pár joikaszöveg, melyet Anders Fjellner fedezett fel 1840 júliusában* (83–93). – A cikket a szerző Hajdú Péter emlékének szenteli. Reguly Antal naplójában megemlíti, hogy Anders Fjellner jukkasjärvi és karesuandói tiszteletesnél több látogatást tett. A kérdéses naplórészleteket Rydving Hajdútól kapta.
- Ulla Swedell: *A lapp helynév kutatás jelenlegi helyzete Svédországban* (94–98).
- Mikael Svonni: *A lapp ma Svédországban* (99–111). – Az országban Észak- és Dél-földön északi és lulei lapp, Jämtlandban és Härjedalenben déli lapp nyelvjárást beszélnek. A cikk pontos számadatokat közöl a lappul beszélők területi megoszlása tekintetében.
- Torbjörn Söder: *Három lapp nyelvű szöveg* (112–116). – Azonos tartalmú északi, lulei és déli lapp nyelvű szöveg összevető elemzése. Megjegyzem, hogy tudományos szempontból egy lapp nyelv fogadható el, bár az északi országokban a többség négy, öt, hat (a két utóbbira lásd 119), sőt tíz lapp nyelvről is beszél.
- Tillinger Gábor: *A lapp nyelv határai: új módszerek a lapp nyelvjárások felosztására* (117–123). – A lapp nyelvjárások viszonya egymáshoz az etimológiailag azonos szavak egybevetésével.
- Jon Todal: *Mikor tűnik el egy nyelv? A nyelvhalál-metafórához kritikai megjegyzések* (124–130).
- Lennart Unga: *Egy kautokeinói réntenyésztő család* (131–134).
- Karin Wilson: *Lars Rangius Újszövetség fordítása. Egy 1700-as évekből való kéziratról* (135–141).

Számomra örvendetes, hogy hat egykori kollégámat üdvözölhetem a szerzők sorában. A munkatársak irodalomjegyzékében Annika Jansson egyéb művei szerepelnek (40, 130), egyik művéből idézet is olvasható (35, 39) és róla kommentáló megjegyzések (124). A rendkívül rövid életpálya miatt nem lehetett a kötetben Jansson-munkásságjegyzék, de egy rövid életrajzot és e kötet rövid, néhány oldalas angol nyelvű ismertetését elvártam volna. Mindezenetire a Lars-Gunnar Larsson és Torbjörn Söder kiadásában megjelent mű az északi lapp szakembereknek nagy számát sorakoztatja fel, és a hallgatóság is rendkívül népes volt (5). A doktoranduszként meghalt Annika Janssonnak nem sikerült a *Sami language at home and at school. A fieldwork perspective* [A lapp nyelv otthon és az iskolában. A terepmunka távlatai] című munkáját nyomtatásban is látnia. Ez a munka 2005-ben jelent meg Uppsalában a *Studia Uralica Upsaliensia* című sorozat 36. számaként (e jeles sorozatról l. Zaicz: FUD 6: 196–198).

Ha – egykori cikkem (FUD 6: 195–205) címére utalva – *Újabb uppsalai uralisztikai kiadványokat* a jövőben is kézhez kapok, nagyon szívesen recenziálom azokat is.

ZAICZ GÁBOR

**В. И. Вершинин: Этимологический словарь мордовских
(эрзянского и мокшанского) языков**

Том IV (Пиледемс – Уштомс). Стринг, Йошкар-Ола 2009. 115 l.

Az első három füzetrel korábban megismerkedhettünk (FUD 12: 154–161, 14: 190–192). A 2007. januári magánlevelében leírtakat most Valerij Versinyin a Szerkesztő megjegyzése című, 2009. november 10-i keltű „bevezetésben” közli (a folyamatos lapszámozás szerint: 356). A mordvin nyelvészek véleménye szerint ugyanis három mordvin szófejtő szótár létezik [Д. В. Цыганкин, М. В. Мосин: Эрзянь келень нурькине этимологической словарь (Школанень пособия). Саранск 1977; М. А. Келин, М. В. Мосин, Д. В. Цыганкин: Мокшень кялень нурьхьяня этимологической словарь. Саранск 1981; Д. В. Цыганкин, М. В. Мосин: Этимологиянь валкс. Саранск 1998]. Versinyin és a korábbi mordvin szótárak magyar recenzensei szerint (a művek sorrendjében: Zaicz: NyK 88: 313–316, Keresztes: NyK 88: 216–318, Zaicz: FUD 6: 188–194) e művek címszavai igen korlátozottak. Emellett a mordvin iskolai szótárak – melyek az első munkából nőttek ki – a szakember szemében kifogásolhatók, megbízhatatlanok. Versinyin „tudomá-

nyos szótára” (vö. Научное издание, 469) azonban – mint legutóbb írtam –, ha végleg megjelenik, a finnugrisztika hasznára válhatna.

Vizsgáljuk végig az ismertetendő füzet alapján, hogy Versinyin szótára a mordvin szóképzlet milyen hányadának eredetével foglalkozik. Példaképpen V. Sz. Scsemerova *Эрзянь-рузонь валкс. Русско-эрзянский словарь* című szótárának (Szaranszk 1993. 398 l.) erza-mordvin címszavaival összehasonlítottam szótárunk *P*-kezdőbetűs szavait. Az eredmény az, hogy az új mordvin szófejtő szótárban e szavak közül nyolc kivétellel képviseltetik magukat, más szóval ez a szótár állománya tekintetében megfelel az etimológiai szótárok kívánalmainak. Scsemerova szótárához képest e szótár sok egyéb szót, köztük kihalt és kisebb területen ismert nyelvjárási szavakat is tartalmaz. Igaz, a szerző a válogatás szempontjaival kapcsolatban nem adott magyarázatot, de például a 4. füzet Paasonen nagy, négykötetes mordvin nyelvjárási szótárából veszi át – és javítja – az 1–3. füzet hiányzó és kétes adatait (357–365).

A 4. füzet nagymennyiségű, mintegy 1480 címszót tartalmaz (366–467), azaz a szótár összesen eddig hozzávetőlegesen 4300 szócikket tesz ki (a más szócikkekre történő utalások megnehezítik a számarányok kiszámítását). Tekintettel arra, hogy a cirill betűs mordvin betűrendnek a szerző a vége felé jár – talán még nyolc, viszonylag ritka betűkezdet van hátra –, Versinyin szótára a szótár reménytelen befejezésekor öt füzetből fog állni. Az ötödik füzet közölné a szócikkekben elhelyezett mordvin szavak mutatóját is.

A további irodalomjegyzékben (468) egy-két fontos forrást üdvözölhetünk, például az új finn szófejtő szótárt, az SSA-t, amit a korábbiakban hiányoltunk. Az új források közül talán csak Ny. Butilovnak a mordvin nyelv török jövevényszavait megvizsgáló munkáját (vö. FUD 12: 160) nem találjuk.

A füzethez füzendő megjegyzéseim az eddigi észrevételekhez kapcsolódnak:

1. A hangutánzó-hangfestő szavak ezt a füzetet is átszövik, sőt Versinyin még finomítja is ezek megjelölését (ономат., изобраз., изобраз.-ономат., подражание, звукоподр., дескр., дескр.-ономатоп.). Ezeknek onomatopoeitikus minősítését számos esetben megkérdőjelezem. Tekintettel arra, hogy a szerző e (többnyire) rövidítéseket aláhúzza, gyorsan meg lehet állapítani, hogy szófejtései között szinte a füzet minden lapján található hangutánzó-hangfestő szó (csupán hat-nyolc lapon nincs), és ezeknek a száma a háromszázat is meghaladja (mely a füzet állományának mintegy a 20%-a!). Így például nagyon kérdéses, hogy onomatopoeitikus-e hét „ономат.”-ként jelölt szó a 451., ill. hat „изобраз.”-ként jelölt szó a 454. oldalon, vagy pedig összesen kilenc (4 + 5) szó a 384. oldalon.

2. Hagymányosan indexszámmal jelöli a szerző az azonos alakú, de eltérő jelentésű szavakat. Ez a 3. füzetben még a nyelvjárási megoszlásra is vonatkozott, így például *нар¹* М 'хрящ' és *нар²* Е 'трава; луг' szerepel (3: 276). Ebben a füzetben – e tekintetben a Mordvinföldön érvényes két irodalmi nyelv védelmében – azonban csak az azonos nyelvjárási alakok kapnak indexet (például *сотамс¹* Е 'просохнуть' és *сотамс²* Е 'впитывать(ся)'; 410), a különbözők nem (például *сопамс* Е 'возиться' és *сопамс* М 'схвятить'; 409). Olykor következetlen ez az eljárás is, azaz elmarad az index (például *тувоз* М 'полоска лыка ...', *тувоз* М 'еловый лапник'; 447).

3. A korábban is (FUD 12: 158, 14: 191) kifogásolt „неясно” továbbra is jelentkezik a szövegben, hozzávetőlegesen negyven alkalommal. Ennek a lényegében 'problematis' jelentésű szónak e füzetben egy további variánsa is előfordul, a „далее неясно” (vagyis 'továbbá homályos'; vö. 411, 422). Bevezető mondatként, más, a szóhoz tartozó szóalakok felsorolása helyett egyszerűen meg lehetett volna adni: a szó eredete nem világos, vagy a szó ismeretlen eredetű.

4. Ebben a füzetben tűnik fel először, hogy a szerző egy sor szót fölöslegesen két nyelvjárási változatánál is megad; ezt nem jelzésszerűen teszi meg az egyik esetben, és utal a másikra, hanem a legfontosabb állásfoglalást kétszer közli. Így például a *теле* Е (434) és a *тяла* М (455) 'зима', ill. az *ура* Е, *уря* М (462) és az *уре* Е, М (463) 'раб'.

5. A címszavak egyike-másika – mint már ezt is jeleztem (FUD 12: 155) – nincs kidolgozva: az etimológiai utalások szerepelnek, de abból az olvasónak kell a szófejtés lényegét kiolvasni. Vö. *сынъ* Е, *синъ* М 'они' (418), *тинъ* М 'вы' (438).

6. A szerző nemigen adja meg a régi iráni és balti jövevényszavak átadó nyelvi, illetőleg kikövetkeztetett alakjait. Vö. *тарваз* Е, М 'серп' (430), *тѣжа*, *тѣжень* [Е, М] 'тысяча' (436). A „схожие слова в тюрк.”-féle megjegyzések helyett (például 461) a valóságos török alakokat várnánk.

7. Igen tanulságos lenne Dalj orosz nyelvjárási szótárának áttanulmányozása egy mordvin nyelvésznek. E szótár az orosz eredetű mordvin nyelvjárási szavak gazdag tárháza (például 407, 416, 422), ugyanakkor sok orosz szó a mordvinből került át (például 449).

8. Továbbra is érdekelne, hogy amennyiben Versinyin nem ad szakirodalmat egy-egy etimológiai állásfoglalás során, ez minden esetben a saját véleményét tükrözi-e. Érzésem szerint aligha.

Nagyon várjuk – talán már a 2010. évi piliscsabai Finnugor Kongresszusra – a befejező 5. füzet megjelenését!

ZAICZ GÁBOR

Tanár és tanítvány**Írások Györke József és Hajdú Péter tiszteletére 2002–2007**

Szerkesztette Fancsaly Éva. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs 2009.
269 l. ISBN 978-963-9950-19-1

A tanulmánykötet három, Hajdú Péter és Györke József tiszteletére Pécsen megrendezett konferencia anyagát tartalmazza, 25 olyan írást, amelyek a tanár- és tanítványra emlékezve az ő kutatási területeikhez kapcsolódva születtek meg. A tanulmányokat témájuk alapján a következő csoportokba sorolhatjuk.

A tanárnak állít emléket Fancsaly Éva. *In memoriam Györke József 1906–1946* című cikkében leírja, hogy milyen kapcsolatban állt Péccsel, bemutatja munkásságát, hatását, illetve a Hajdú Péterhez fűződő viszonyát, akinek pályáját ő jelölte ki. – A tanítványra emlékezik Simoncsics Péter (*Hajdú Péter emlékezete*). Hajdú az 1895-ben alapított Eötvös Collegium diákjaként került kapcsolatba több nagy hatású nyelvessel, köztük Györke Józseffel. Simoncsics Hajdú tanítványaként számol be a „szabad emberről”.

Hajdú Péter munkásságához kapcsolódik Fejes László cikke (*Hajdú Péter tankönyvírói öröksége*). A tanulmányban Fejes Hajdú tankönyvírói munkásságát méltatja, ugyanakkor arra is rámutat, hogy a helyzet az oktatásban megváltozott. Arról ír, hogy hogyan kellene a későbbiekben az uralisztikával foglalkozó diákokat tanítani. – Hegedűs Irén tanulmánya (*Preuráli nyelvi kapcsolatok, avagy mi látható az őstörténet kódében?*) Hajdú Péter nyelvi őstörténeti megállapításaihoz, ezen belül is annak preuráli nyelvi kapcsolatokhoz fűződő véleményéhez tesz megjegyzéseket. Ezen kívül preuráli szempontból vizsgálja a protouráli mássalhangzók fonotaktikai jellemzőit. – Székely Gábor írásából (*Hajdú-hagyaték*) megtudhatjuk, hogy Hajdú Péter könyvei, folyóiratai – saját döntéséből – a Pécsi Tudományegyetem Nyelvészeti könyvtárába kerültek. A hagyatékban a finnugrisztikai könyvek széles választéka lelhető fel. – Szépe György tanulmánya (*Hajdú Péter(nek) – „Adalék a magyar magánhangzók rendszeréhez” című írásának apropójából*) a fonológia szokásos elméleti státuszáról, a fonológián belül a magánhangzók kitéüntetett szerepéről, valamint a Laziczius Gyula és Hajdú Péter közötti „fonológiai konfliktusról” szól. – Veres Péter cikkében (*A magyar nép etnogenezisének, finnugor eredetének módszertani problematikája, különös tekintettel Hajdú Péter őshaza-konceptiójára*) a magyarság etnogenezisének kutatásáról ír. Ezek a kutatások az interdiszciplináris módszerek révén az utóbbi években jelentős lendületet vettek. Veres rámutat a módszer jelentőségére, valamint arra is, hogy a finnugor őshaza kutatását a módszer hiányos alkalmazása jelentősen hátráltatta.

Általánosabb finnugrisztikai témát dolgoz fel Alberti Gábor (*A szóképzéssel együttjáró vonzatszerkezet-változások egy polaritásérzékeny rendszere*). Alberti felvázolja a Tau-modell, szól a polaritásérzékeny képzőkről, végül a reflexivizált igék polaritásáról. – B. Székely Gábor (*Reguly Antal Észak-Urál-térképének lozvai helynevei*) tanulmányából kitűnik, hogy Reguly volt az első, aki elkészítette 1845–46-ban az Észak-Urál tudományos térképét. A szerző a Lozva folyó vízgyűjtőterületének helyneveit mutatja be, a folyó forrásvidékétől kezdődően. – Fancsaly Éva (*Az Internet, mint az alternatív nyelvhasználat új fóruma*) írásának fő témája a világhálón megjelenő rokonságelméletek áttekintése. Ezek közös jellemzője a finnugor nyelvészek munkáinak elvetése. Lényegében ugyanazt figyelhetjük meg itt is, mint az alternatív östörténeti munkák esetében.

Finnugor témájú, ezen belül obi-ugor Csepregi Márta két írása. A *Szó és dallam viszonya a hanti énekekben* címet viselő munkájában előbb áttekinti az obi-ugor népdalgyűjtés eddigi történetét, majd áttér a saját maga által gyűjtött anyag bemutatására, a szurguti hantik mitikus énekeinek jellemzőit írja le. Az *Egy obi-ugor igekötőpár kognitív szempontból* c. írásában Csepregi egy igekötőpárt (hanti *nik – ute* és a manysi *naaluw – paagh*) vizsgál. Ezeknek három, látszólag egymással össze nem függő jelentése van. Ezen jelentések magyarázatát a kognitív szemlélet mellett a szerző a szölkup nyelv segítségével adja meg. – Kerecsi Ágnes tanulmányában (*A szurguti hantik szellemei*) többféle istent és szellemet sorol fel, van főistenük, istennőjük, aki a főisten felesége, istennője van a tűznek, a házi tűznek, az alvilágnak, van világügyelőjük, van területi védőszelleme a folyóknak, folyószakaszoknak. Ezen kívül egyéni védőszellemek és segítőszellemek sokaságát ismerik. – Timothy Riese cikke (*Bildungsweisen der Abstrakta im Mansischen*) Lázár Oszkár művét veszi alapul, szól az eredeti absztraktumokról, a konverzióról, a particípiumokról, a derivációról, a konstrukcióról a főnevesült szavak esetében, valamint a jövevényszavakról. – Simoncsics Péter írása (*A generatív-transzformációs nyelvtan a beszédaktus-elmélet szemszögéből – Vogul találozások generatív-transzformációs keretben*) rámutat arra, hogy a generatív-transzformációs nyelvi modell több technikai újításban is alkalmazható a találozások kérdéseinek elemzésében. – Sipos Mária (*Az egyéni ének kapcsolata néhány más műfajjal – Schmidt Éva gyűjtései alapján*) arról ír, hogy az obi-ugor egyéni énekek bizonyos esetekben akár medveünnepi jelenetekké, táncénekké, mulatóénekké is válhatnak, különösen akkor, ha a dallam táncénekként is megállná a helyét, vagy a tartalom miatt a komikum felé tolódhat el. Próza- és epikus jellegű műfajok motívumai és formai jellemzői is megjelenhetnek az egyéni énekekben.

Volgai témájú Viktoria Eichinger tanulmánya (*Einige Bemerkungen zur Verbalderivation des Marischen*). A szerző először a produktivitást és a gyakoriságot, majd ezek összefüggéseit vizsgálja. Górcső alá veszi a *-t* és *-(e)m* szuffixumokat, továbbá a névszói törzs véghangzóit igei szuffixum előtt.

Balti finn témájú Anne Tamm tanulmánya (*Igeosztályok, eseménytípusok, bizonyossági fokozatok: evidencialitás és aspektus közös szemantikájának kialakulása az észti nyelvben*). A cikk az észti tárgyias igék, az aspektus és az evidencialitás közti összefüggéseket vizsgálja. A szerző az észti partitívus átfogó értelmezését kívánja adni.

Általános szamojéd kérdésekkel foglalkozik Eugen Helimski cikke (*József Györke, Toivo Lehtisalo*). Tanulmányában Györke és Lehtisalo nagy jelentőségű könyveinek említése mellett a szamojéd etimológiai derivációtan néhány kérdését tárgyalja. Kapunk tudománytörténeti áttekintést, etimológiai összefüggéseket és tárgyalja a primér szóképzőelemeket. – Gerson Klumpp írása (*Das samojedische Nomen instrumenti *-(p)sVn im Kamassischen*) első részében 12 példát mutat be alfabetikus sorrendben, majd ezt a formák kiértékelése követi, amely alapján a második nagyobb egységben hat újabb szóról vitatkozik. A harmadik részben ezekhez újabb szavak járulnak, amelyek a nomen instrumenti látszatát keltik vagy keltették. – Oszkó Beatrix és Várnai Zsuzsa tanulmánya (*Szótagtípusok a szamojéd nyelvekben*) arra keresi a választ, hogy a szamojéd leánynyelveiben milyen szótagtípusokból építkeznek a tölexémák.

Északi szamojéd témájú Fancsaly Éva írása (*Bemerkungen zur deverbalen Verbbildung im Nenzischen*). Leírja a végszuffixumok kategoriális és módosított csoportjait. Az utóbbiak közé tartoznak a deverbális igei szuffixumok. A szerző áttekinti az eddigi csoportosításokat, majd behatóbban foglalkozik a következő képzőkkel: *-mV*, *-mla*, *-mta*, *-kV*, *-sV* ~ *-śV*, *-je* ~ *-jo*. – Körtvély Erika dolgozatából (*A tundrai nyenyec birtokos személyragok funkciójáról*) megtudhatjuk, hogy a tundrai nyenyecben a birtokos személyragok kifejezhetnek birtoklást, pragmatikai asszociációt és lehetnek szövegbeli referenciajelölők. Kifejezhetnek olyan viszonyt, amely a beszélő és a hallgatóság között áll fenn, illetve utalhatnak konkrét jelenségre, mint pl. az időjárásra vonatkozó elemek. – Wagner-Nagy Beáta tanulmánya (*Szabálytalan paradigmák a nganaszanban?*) ismerteti a nganaszanban meglévő két fokváltkozást, valamint szól a gégezárhang-alternációkról, a mássalhangzó-törlés szabályairól is, bemutatja a névszók és az igék paradigmáját. Bebizonyítja, hogy a szabálytalanok tűnő paradigmák valójában nem szabálytalanok, mert visszavezethetők egy, a töben valaha megvolt konzonánusra.

HORVÁTH ENIKŐ

**V. Д. Викторова: Древние угры в лесах Уралах
(страницы ранней истории манси)**

Екатеринбург, Издательство КВАДРАТ, 2008. 208 стр., ил.

A finnugor régészet magyarországi összegző jellegű kutatásának aranykora (az 1970-es évek) után csak szórványos és véletlenszerű ismereteink vannak az oroszországi régészeti kutatásokról. Vannak olyan vélemények, hogy a finnugor nyelvészetnek nem kell az őstörténettel foglalkozni, mert mindegyik ide tartozó tudományágnak (régészet, néprajz, történeti földrajz) megvannak a maga szakemberei. Ezzel szemben véleményem szerint szükséges tájékozódni a társtudományok eredményeiről, mint ahogy az előbb felsorolt tudományok képviselői is érdeklődéssel fordulnak a finnugor összehasonlító nyelvészet eredményeihez.

Az ismertetendő könyv – *A régi ugorok az Urál erdeiben (a manysi őstörténet lapjai)* – legalább három szempontból lehet fontos számunkra. Manysi etnikumhoz köthető régészeti leleteket vizsgál nagy gondossággal és részletességgel, következtetéseinek levonásához segítségül hívja a manysi folklórt, valamint az ugor őstörténet számára is fontos megállapításokat tesz a manysi nép kialakulásáról és korai történetéről. A könyv szerzője, Valentyina Viktorova az Orosz Tudományos Akadémia uráli tagozatának régészeti és történeti intézetében dolgozik, számos ásatás vezetője volt az Urál keleti részén. Erről publikációk sorozatában számolt be. Ez a könyve eddig kutatásainak monográfia jellegű összegzése.

Az általában kihasználatlan belső kötésborítón itt két klasszikus manysi folklórszöveg orosz fordítása található. Az egyiket Munkácsi gyűjtötte, A föld teremtese szent regéjének részlete, a másik Csernyecov 1933-as gyűjtéséből, A medve égről való lebocsáttatásának éneke. A két szöveg jól illusztrálja, miről szól a könyv: a manysi nép kialakulásának legutolsó szakaszáról, az ugor lovas hagyomány továbbéléséről és a medvekultusz kialakulásáról.

1962–1963-ben tárták fel Valentyina Viktorova vezetésével a Középső-Lozva bal parti mellékfolyójának kanyarulatában azt a temetőt, amelynek emlékeit egy helyi lakos találta meg. Az ott lévő orosz falu nevének alapján likinói temetőnek nevezte. A leletek a X–XIII. századból valók, és 41 temető régészeti hagyatékát jelentik. A 128. oldalon az Urál keleti oldalának erdős-tajgai régészeti lelőhelyeit mutatja be. A Tobol baloldali mellékfolyói mentén számos lelőhelyet feltártak a régészek. Négy uráli barlangi lelőhely van a térképen: az usmai, a sajtanszkajai (ivgyeli), a lobvai és a Sólyom-fészek barlang, ezek voltak a régi manszik áldozati helyei. Három szent hely is van az Urálban, meg az Iszety forrásvidékénél lévő szent helyek és egy település. Teme-

tő csak öt, ezek közül az egyik a likinói temető, a másik négy a Tura mellékfolyója, a Pisma mentén vannak. A legtöbb régészeti lelet (23) a Tura és Tavdamenti megerősített települések (gorogyiscse) feltárásakor került elő.

A könyv rövid bevezetője (A lóábrázolás a manysi mítoszban és vallási gyakorlatban, 7–11) a lovas hős jelentőségéről szól, majd röviden ismerteti a likinói temető leleteit. Az első fejezetben (Hogyan lehet megőrizni a lelket, 17–47) a likinói temető temetkezési gyakorlatát vizsgálja. A kutatónőnek feltűnik, hogy míg egyes temetőkben halotthamvasztással temetkeztek (kremáció), addig másokban a koponyacsont és a végtagok elhelyezése a sírgödör felszínén történt (inhumáció). Ez a kettőség és ennek a kettőségnek a keveredése arra a feltevésre vezet a szerzőnőt, hogy a halottégetést a délről jött lovas ugorok temetkezése gyakorlatának tartsa, a test eltemetését pedig a helyi őslakosok rituáléjának. A Középső- és az Északi-Urál keleti oldalának temetőit áttekintve azt a megállapítást teszi, hogy kétszer történt a temetkezési szokások megváltozása. A halottégetés szokása először a bronzkorban, másodszer pedig az első évezred közepén jelenik meg a térségben. Mindkettő a déli bevándorlók által hozott szokás lehetett. Az őslakosok szokása és a jövevények rituáléja összekapcsolódott azzal a hittel, hogy a koponya és a végtagok megőrzése, a test többi részének elégetése után, vagy akár inhumáció során, a fej megmenekítését jelenti a tűztől. Ez összefügg a neolitikumtól kezdve egész Észak Euráziában elterjedt felfogással arról, hogyan távozik a lélek a testtől a halál után. Az egyik, hogy a lélek a szikrával és a füsttel távozik a testből az égetés során, a másik hogy a temetéssel a lélek madár formájában repül az égbe. Mindkét felfogásra van példa a likinói temetőben, és a térség egyéb temetőiben az V. századtól kezdve a XIII. századig. A halottak eltemetésének szokása lassan elterjedt a régi manysiknál, de megmaradt a koponya őrzése a reinkarnáció számára. Sajátosan keveredik a déli lovas ugorok és az őslakosok szokása a temetőben. Az égetés, a tűz nemcsak átjuttatja a halott lelkét egy másik világba, hanem meg is tisztít, elválasztja a halottakat az élőkől. Így alakulhatott ki a régi ugorok temetkezési szokása (a halottak eltemetése, a lélek megőrzése a koponyában, és talán a lélekmadár elképzelés), az Urál egész keleti erdős oldalán – fejtegeti a szerzőnő.

A második fejezetben (Beszélő tárgyak, 49–91) a temetőben talált több mint 400 tárgyat csoportosítja. A legtöbb tárgy vasból készült munkaeszköz és fegyver: kések, nyílhegyek, dárdahégyek, kopjáhozégyek, fejszék. Ez utóbbiak a legrégebbi novgorodi típusú fejszék, de a tárgyak többsége helyi eredetű. A bronz- és ezüsttárgyakat délnyugati és nyugati importból szerezték be, ezek fülbevalók, halántékgyűrűk, köves gyűrűk, karkötők, csatok. A leletek között vannak olyan tárgyak is, amelyeket az európai finnugorok (Káma

menti, vicsegdai mesterek) készítettek, és kereskedelem útján kerültek ide. Ilyenek az áldozati ezüstpálcák, halántékfüggők, csilingelő függők, csatok. A legérdekesebb tárgyak azok, amelyek az ázsiai ugor világ termékei: 22 széles karkötő mancsos medvefej-ábrázolással, domború állat alakú függők (madár, hal), lapos figuratív függők, mancsos függők, késmarkolatok, állat alakú csatok, lapos kerek lemezek, kereszt alakú lemezek, kör alakú függők.

A harmadik fejezetben (Találkozás a medvével és a lóval, 93–137) a leletek medveábrázolásának jellemző vonásait mutatja be, majd a lóábrázolások elterjedésével további bizonyítékot talál a manysi őstörténetre. A medveábrázolások az Urál keleti oldalán és Nyugat-Szibériában az i. e. I. sz. – i. sz. I. sz. fordulóján jelentek meg tömegesen, és terjedt el fokozatosan a térségben. A profilból ábrázolt medve-állat, a domborított medvefej mint hatalmi jelvény, a medvét elragadó madár- vagy emberábrázolás, a hátsó mancsán álló medve-ember mellett a leletek szempontjából a legfontosabb az a jelenet, amely a medvét ábrázolja áldozati pózban, két mancsa közé téve a fejét. Ez az ábrázolás az Urál nyugati oldaláról a keleti oldalra való átköltözéssel folyamatos (VIII–IX. sz. > X–XI. sz.), és a régi manysi népesség medveünnepi rituáléjáról tájékoztat. A lóábrázolások a IV–VI. századtól terjednek el az Urál erdős-steppei vidékén és az erdőzóna határán. Ezek a lótartó ugorok régészeti hagyatékához tartoznak, és megjelennek a következő századokban az Urál nyugati és keleti részén egyaránt, fénykorát a likinói temető lóábrázolásai jelentik. A harcos lótartó ugorok megjelenése, lassú vándorlása nyugatról keletre és délről északra a manysi etnikum egy részének déli eredetét mutatja. A térség agyagedény-motívumainak változását is ezzel hozza összefüggésbe a szerző. A fésűs-gödrös kerámiadíszek helyett a zsinórdíszes kerámia terjed el, ennek a motívumnak a jelentése az összetartozás, az összeerősítés, a védelem lehetett. Az áldozati pózban lévő medveábrázolások fokozatosan elvesztették szakrális jelentésüket az őslakosok kultúrájában, helyét a harcos lótartó ugorok lóábrázolása foglalta el, ennek a kerámiára került szimbolikája a zsinórdísz. A délről jövők és az őslakosok kultúrája összekapcsolódott.

A könyv zárszavában (Az etnosz kialakulása – a manysik ősei, 127–137) a szerző összefoglalja eddigi fejtegetéseit. A manysi őstörténetnek mindkét színtere, az Urál nyugati oldalán, a Középső-Káma majd a Felső-Káma vidékén lakóknak a vándorlása és áttelepülése az Urál keleti oldalára a régészeti leletek alapján jól dokumentálható. A VI–VII. században eltűnnek a medve-ember ábrázolások, a VII–VIII. századra kialakulnak a szent helyek, megjelennek azok az állatábrázolások, amelyeket a permi állatstílus néven ismerünk (ez lehet, hogy ugor eredetű). A ragadozó madarak, a jávorszarvas- és lóábrázolások és ezzel párhuzamosan a medveábrázolások háttérbe szorulása

a helyi lakosság asszimilációjáról tanúskodik. Az ugor kor felbomlása azt a népmozgást jelentette, amelynek során egyes csoportok északra, mások keletre, ismét mások a Káma bal partjára, míg az ősmagyarok délre, az erdősztyepei vidékre költöztek. A nyugati manysik az Urál nyugati tajgai előhegyeinél telepedtek le, emlékeik meg is maradtak a Pecsora, a Visera, a Koszva, a Csuszovaja, a Szilva mentén főként helynevekben, de a történeti forrásokban is szó van a cserdini, a csuszovajai vogulokról. Az Urál keleti erdősterületein alakult ki a manysik többi csoportja. A IV–V. században délről ló-tartó ugorok érkeztek erre a területre. Az itt talált népesség a transzuráli vas kori műveltség kialakítója volt (itkuli kultúra). Ők látták el a vidék vaseszköz szükségletét, és valószínűleg nyelvrokonok voltak a jövevényekkel. A jövevények életmódja lassan átalakult, mert a sűrű erdőség nem volt alkalmas a ló-tartásra. A VI–VIII. századra az Urál hegyi-erdős részét is megszállták, az Iszety felső folyásánál előkerült petrogromi kultúra leletei is a fejlett fémművességről tanúskodnak. Településeik nem kerültek elő, ezért van olyan vélemény, hogy téli szállásra a ciszuráli térségre, a Szilva folyó mentére költöztek. A jövevények fokozatosan foglalták el a transzuráli térség folyómellékeit, a Nyica, a Tura és a Tavda legelőikben gazdag füves ártéri területeit. A megerősített települések felépítésével a ló-tartó ugor jövevények kialakították életmódjukat, a régészek ezt a kultúrát molcsanovói kultúrának nevezik. A X–XIII. századra kiteljesedő jugyinói kultúra jelenti a régi manysi kultúra virágkorát, ez az a kor, amelyet a manysi folklór megőrzött számunkra, a nagyállattartó pásztorkodás (ló, szarvasmarha). A kultúra legészakibb, likinói leletei tanúskodnak az életmódjukról: az Urálon átmenő kereskedelmi kapcsolatok ellenőrzéséről, a fémtermelésről, a vadászat, elsősorban a prémvadászat fokozatos elterjedéséről. Ennek a virágzó kultúrának vetett véget a török nyelvű földművelő népesség megjelenése. Az itt élőket asszimilálták, más részük azonban északabbra az Urál erdősegeibe és keletebbre, a Konda mellé költözött, de megőrizte déli hazájának emlékét a hősénekekben. A medveünnepen pedig jól kimutatható a kettősség a tajgai ugorok medve-ember elképzelésében és a ló-tartó ugorok harcos kardtáncában meg a Világügyelő-férfi mítoszaiban.

A likinói temető manysi régészeti tárgyainak sírok szerinti jegyzéke a függelékben található (139–207). Legszebb darabjai a jekatyerinburgi Helytörténeti Múzeum régészeti kiállításán vannak bemutatva. Az Urál-vidék régi történetének egy fontos népe szerepel ott jelentőségének megfelelően méltó környezetben. A gondos kiállítású, szépen fényképezett és gondosan rajzolt nagyalakú (A4) kéthasábos színes album a jekatyerinburgi kollégák igényes munkáját dicséri. Ráirányítja arra a figyelmünket, hogy érdemes a finnugor népek régészeti kutatásával kapcsolatos eredményekről tudomást szerezni. A

legméltóbb azonban az lenne, ha maguk a manysik lapozgathatnák az albumot, hiszen hajdan magas kultúrájú őseikről van benne szó. Terepmunkám tapasztalatai alapján tudom, hogy az érdeklődés megvan a manysik között. Az Északi-Szoszva felső folyásának jobboldali mellékfolyójának mentén lévő Lyéplya-faluban lakó Vaszka Taszmanovot például egyre csak az izgatta, hogy mi hogyan kerültünk mai lakóhelyünkre, és ők meg miért maradtak ott, ahol most is laknak. Komplex tudományos (régészeti, néprajzi, szemiotikai) megközelítéssel a második kérdésre nagyon alapos választ adott a könyv szerzője, alapmunkával gazdagodott nemcsak a manysi őstörténet, hanem a finnugor régészet is.

B. SZÉKELY GÁBOR

**Юний Горбунов (ред.): На Тавдинских пристанях:
Культурно-исторические очерки**
Екатеринбург, Издательство Сократ, 2007.

Ismertetésemben a Junyij Gorbunov és más szerzők¹ által közösen írt hely- és kultúrtörténeti munka, a *Na Tavgyinszkijh prisztanjah: Kulturno-istoricseszkije ocserki* bemutatására vállalkozom.

A kötet 480 oldalon keresztül számos forrást felhasználva kívánja bemutatni a Szverdlovi terület (Свердловская область)² nevű közigazgatási egység öt városát, illetve a hozzájuk tartozó térségeket. A – főként saját készítésű – fényképekkel, festményekkel, metszetekkel gazdagon illusztrált munka ismeretterjesztő igényű, a szerzők által feldolgozott adatok a szöveg egységein belül nem követhetők nyomon, hiányoznak a hivatkozások. Ellenben a könyv végén olvasható mintegy öt oldalnyi irodalomjegyzékből kikövetkeztethetőek az elsődleges források. A szerzők saját megfigyeléseik (pl. *A beszélő utcanevek* című alfejezet, 46–106) mellett számos recens anyagot felhasználtak: helyi folyóiratok (pl. *Oblasztnaja gazeta*, *Uralszkij rabocsij*, *Novij mir*, *Pravoszlavnaja gazeta*), enciklopédiák (pl. *Uralszkaja istoricseszkaja enciklopegyija*), történeti és etnográfiai munkák (pl. *Szovjetszkaja etnografija*) írásait is. A felsoroltakon kívül a bibliográfiában kortárs napilapok (pl. *Szeverna-*

¹ Junyij Gorbunov mellett: Vlagyimir Golgyin, Szergej Novopasin, Valerij Jermolajev, Ljudmila Lepalovszkaja, Tatyjana Sesina.

² A Szverdlovi terület a Közép- és Észak-Urál keleti lejtőit foglalja magában, valamint Nyugat-Szibéria egy részét. Központja: Jekatyerinburg.

ja zvezda, Tavgyinszkaja pravda), történelemtudományi folyóiratok (pl. *Otye-szesztvennaja isztorija, Voproszi isztoriji*) és internetes források is szerepelnek.

Junyij Gorbunov³ a kötet szerkesztője és egyik szerzője is egyben. A Jekatyerinburgban élő – irodalmár, újságíró, tájkatató – Gorbunov a Jekatyerinburgban megjelenő *Uralszkij szledopit* (Uráli Nyomkövető) című folyóirat történelmi és tájkatatói rovatának szerkesztője, valamint az *Ural: isztorija v likah gorodov* (Az Urál: történelem a városok tükrében) című könyvsorozat koordinátora és szerzője is, amelynek keretében a jelen kötet is megjelenhetett.⁴

A kötet hat szerzője (Юний Горбунов, Владимир Голдин, Сергей Новапашин, Валерий Ермолаев, Людмила Лепаловская, Татьяна Шешина) öt nagy fejezetben foglalkoznak a Szverdlovi terület öt városával (Ивдель, Гари, Таборы, Тавда, Новая Ляля; Ivgyel, Gari, Tabori, Tavda, Novaja Ljalja) és a vonzáskörzetükben található régiókkal, járásokkal. Az egyes fejezetek első egységei általánosságban mutatják be az adott város és a régió legfontosabb jellemzőit: közigazgatás, népesség, természetföldrajzi jellemzők. A további alfejezetek kiemelten foglalkoznak a régió történetével, kulturális fejlődésével, a legelső történelmi forrásoktól napjaink fontosabb eseményeivel bezárólag. A történelmi folyamatok kronologikus leírásán túl a kultúra létrehozói és fenntartói is előtérbe kerülnek: az egyes régiók lakóinak néprajzi bemutatásával. Elsősorban az orosz nemzet lokális sajátosságait veszik számba, de több helyen szó esik a hantik, manysik kulturális jellegzetességeiről is: Röviden olvashatunk az életmódjukról, népviseletükről, vallási életükről, temetkezési szokásaikról, lakóhelyük szerveződéséről. Tehát általános képet próbálnak festeni róluk leíró néprajzi eszközökkel. Minden nagyobb fejezet az adott város történetében fontos szerepet betöltő évszámok és a hozzájuk kötődő események kronológiájával zárul.

Az első nagy szerkezeti egység (*Polunocsnaja sztrana; Az éjjél hazája* 6–130) szerzője Gorbunov. A fejezet a Szverdlovi terület északi részét elfoglaló Ivgyel várost és a hozzá tartozó körzetet (okrug) mutatja be. Az első alfejezet (*Ivgyelszkaja „nyevidal”*; *Az Ivgyel-sztori* 6–10) rendkívül olvasmányosan tárja elénk a mintegy 17 ezer fős kisváros és vonzáskörzetének földrajzi, természeti jellegzetességeit (környező folyók, hegyek, tájegységek). A következő, *Russzkij Pelam* című egység (10–46) Ivgyel történetét mutatja be gazdag képanyaggal és a lapszéleken felsorakoztatott történelmi tárgyú széljegy-

³ Junyij Alekszejevics Gorbunov fontosabb publikációja, Флорентий Павленков. Его жизнь и издательская деятельность. Челябинск, Урал LTD, 1999. Társszerzőként jegyzett publikációja: Медное платье Урала. Екатеринбург, Издательство Сократ, 2004.

⁴ <http://orthodox.etel.ru/2008/36/16/16gorbunov.htm> 2010-02-02

zetekkel tarkítva. Külön fejezetet szentelt a szerző a régióban a Lozva folyó mentén élő manysiknak (*Lozvinszkie voguli* 40–46). A fejezetben Gorbunov kitér a lozvai vogulok hitvilágára (medvekultusz, Numi Torum 41), temetkezési szokásaira, öltözködésükre, röviden összefoglalja történetüket, továbbá említést tesz a mai, a régióban élő családokról is: Anjamov jurta, Pakin jurták (Poma, Verhnyaja Plotyina), Leplja (46). A fejezetben helyet kaptak az egykori láger-városban található fontosabb intézmények, a város történetének kiemelkedő személyiségei. Bemutatja a gazdasági fejlődésének folyamatát, a mai infrastruktúra kialakulásáig (fausztatás, aranyásás, bányászat, útépités).

A Gari városi járásról (Garinszkij rajon) szóló fejezet szerzője Vlagyimir Golgyin, aki a második részben (130–202) leginkább a Szverdlovi terület északkeleti részén fekvő térség történelmére koncentrálna: többek között szól az oroszok első írásos előfordulásáról, Jermak hadvezér szibériai hadjáratairól. Részletesebben beszámol arról is, hogy a vidék történelmében milyen jelentősége volt a szovjet érának. Adalékszerű morzsákat közöl a manysi lakosságról is. Megemlíti például, hogy a XVII. században a pelimi vogulok cobolyprémben fizettek adót a cárnak (132).

A Szverdlovi terület egyik keleti vidéke a Tabori járás (Taborinszkij rajon), amely a Szergej Novopasin által jegyzett harmadik fejezetben kerül tárgyalásra (202–276). A Tabori várost bemutató részben adalékokat kapunk a régészeti leletekről (206), az orosz cári csapatok hadviseléséről (218), a vidék betelepítéséről (230) egészen napjaink fontosabb eseményeivel bezárólag. Mindezt magas szintű történelmi igényességgel tálalva. A szerző hosszabb részt szentel a térségben élő manysi lakoságnak: először a szibériai hadjáratok kapcsán említi a vogulok és hantik harcmódorát, társadalmi szerveződését, vallási életét (208–213), majd a következő fejezetben néhány szót ejt a manysik nyelvéről, nyelvjárási változatairól (213–218) és ír Reguly Antal expedíciójáról is (214, 239).

Az erdő városa (*Gorod lesza* 276–378) címet kapta a Tavdai járás történetét összefoglaló fejezet, utalva ezzel a térségben folyó élénk erdőgazdálkodásra. A táj és az ember kapcsolatát járja körül: az első részben a természet értékeire, helyi formáira helyezi a hangsúlyt, majd rátér az ember által létrehozott épített örökségekre (pl. templomok, múzeumok), ill. tevékenységi formákra is (pl. a tavidai lótarás 307). Beszámol az egykor a felső-tavidai manysik által lakott Pelim területről is, azok életmódjáról, szálláshelyeiről (287, 289, 293).

Az utolsó nagy fejezet (378–462) Ljudmila Lepalovszkaja és Tatyjana Sesina munkája, amely az Ivgyeli körzet által északról határolt Ljalja járást (Ljalinszkij rajon) mutatja be. Következésképpen szerkesztett írás, amelyben a térség legfontosabb helységei, nevezetességei, fontos történelmi eseményei

mellett a manysi őslakosok is előkelő helyet kapnak. A szerzőpár kitér a Ljalja földrajzi név manysi és hanti eredetére (379). De talán a számunkra mégis a legérdekesebb a régióban egykor élő ljaljai vogulok történetének, kultúrájának bemutatására szánt fejezet (380–386), hiszen ez a vogul népcsoport már a XX. század elejére asszimilálódott az orosz lakossághoz.

A kötetet egy melléklet zárja: egy 1918-ban, a bolsevik hatalomátvétel áldozatává vált misszionárius 1910-ben kelt jelentéséből olvashatunk szemelvényeket. Arkagyij Garjajev látogatást tett néhány helyi város vallási vezetőinél, kisebb falvakba is eljutott: találkozott manysikkal is, akiket írásában idegeneknek (inorogyc) nevez és elhatárolódó magatartással ír kultúrájukról. Vallási rendszerüket sámánizmusként azonosítja, megjegyzi azt is, hogy a sámánhit /a sámán szava elhomályosította az idegenek elméjét (467).

KOVÁCS GÁBOR

Т. Г. Владыкина: Удмуртский фольклор.

Проблемы жанровой эволюции и систематики

Российская Академия наук – Уральское отделение Удмуртский Институт истории, языка и литературы, Ижевск 1998. 355 стр.

Nemcsak az udmurt, hanem egyáltalán a finnugor folklorisztikának egyik legérdekesebb vállalkozása e kötet. Korábban mind a finnugor, mind a szovjet folklorisztikában kétféle szintézis szokott megjelenni: egyre gazdagabb tudományos gyűjtemények, valamint társadalomtörténeti fokozatokat bemutató leíró áttekintések. Ezek primitívségén nincs mit sajnálkozni (minden folklórkutatás így kezdte). A módszertan egyszerre volt igénytelen vulgármarxizmus, ám a nagyszerű orosz és szovjet folkloristák olyan felismeréseinek is hasznosítása, amelyet bizony megirigyelhettek (volna) a világ bármely más kutatóközpontjában.

Az utóbbi bő két évtizedben e fél-Európanyi szférában végbement társadalmi változás általában nem kedvezett ahhoz, hogy több és jobb folklorisztikai kutatás vagy kiadvány szülessen meg. Ma még kevésbé van korszerű technika (és pénz) a gyűjtésre, archiválásra és kiadásra, mint korábban. Megszűnt a tudományos utánpótlás szervezett formája, és az a paternalista, centralizált megoldás, amely szerint a fiatal tudósgenerációkat Moszkvában (vagy Leningrádban) képezték ki (sokszor a legjobb folklórkutatók), és tőlük is egy világnyelven (oroszul) publikált monográfiát követeltek meg. A köz-társaságok határain messze túlmutató versengés sem volt ismeretlen. Évtizedek szívós munkája révén csak a balti népek, meg a grúzok és kisebb

mértékben az örmények tudták már a szovjet korszakban is folklorisztikájukat önállósítani és végül is nemzeti tudománnyá tenni. Ha valaki (nem minden nehézség nélkül) nyomon tudja követni mai tevékenységüket, megállapíthatja, hogy némi tematikai bővüléssel, korábban elhallgatott klasszikusok ma végre nyíltan vállalásával együtt az ő programjuk most is folytatásnak tekinthető. Az egymondatos leegyszerűsítést vállalva valahogy úgy fest mindez: a XIX. században felmerült a nemzeti kultúra megfogalmazásának igénye, az ehhez gyűjtött folklórt a két világháború között az akkor korszerűnek tekintett filológiai (és komparatív) módszerekkel nagyszabású szintézisben próbálták közzétenni, és a háború utáni sztálinizmus traumáját kiheverve e program folytatása már évtizedekkel ezelőtt megindult, most pedig „teljes gözzel” megy – ameddig van rá pénz.

Ez a modell csak módosítással érvényes az orosz és a volt Szovjetunió kisebb népeinek folklorisztikájára. Az orosz folklór anyagában és az ehhez kapcsolódó kutatások módszertanában is olyan gazdag, hogy minden meg-rázkódtatás ellenére is tovább él, ám mára már áttekinthetetlenül. A „régiekhez visszatérés” itt a leggyakrabban az „égiekhez visszatérés” – a mitológia, a pravoszlávia, a ráolvasások és a mágia kultusza, gyakran a közönségfogó obskurantizmussal helyettesítve a pontos szaktudományt. A „kisebb népek” folklorisztikájának továbbélésében leginkább az a probléma: volt-e, van-e olyan méretű hagyománya és szigorúan tudományos színvonala a kutatásnak, amely ma is folytatható, új áttekintéseket eredményezhet.

Csak a nem hozzáértő számára lehet meglepetés, hogy a finnugor népek esetében erre igenis van esély. És még ezek között a pozitív „bezzeg-példák” között is előkelő helye van az udmurt (nálunk régebben közismertebb nevük: votják) folklorisztikának. Itt, mint köztudott, szerencsére hogy a XIX. század vége óta mindmáig rangos tudományos tevékenység folyt, amire lehet építeni.

Mi még azt is hozzá tehetjük mindehhez, hogy ez a „legmagyarosabb” finnugor folklorisztika. A nagyszerű, ismeretlenül is világszínvonalú XIX. századi kutató, G. Je. Verescsagin mellett az udmurt folklór klasszikusa Munkácsi Bernát. A két világháború közti finnugor nemzeti ébredés legjelentősebb, szakmailag is minden figyelmet megérdemlő, újító képviselője volt Gerd Kuzebaj. A kivégzett író „rehabilitálása” először nálunk, Magyarországon történhetett meg. És az udmurt népköltészetéről az első modern áttekintést is nálunk olvashatták. Ez Domokos Péter *Az udmurt irodalom története c. monográfiájának* (Budapest, 1975) vagy száz lapos önálló fejezete. Mindezt udmurt kollégáink is elismerik (a most bemutatott kötetben is), olykor talán érdemén túl is becsülve az udmurt nép kultúrájára fordított magyar figyelmet.

Ilyen távlatból hiányként csak azt említeném meg, hogy Munkácsi Bernát zseniális adattára (A votják nyelv szótára, előszőr: Budapest, 1896) máig a népi „műfajnevek” pótolhatatlan gyűjteménye, amit igencsak fel lehetett volna használni Vladikina kötetének összeállításakor. Mi egyébként azzal kívánjuk viszonyozni ezt, hogy most is felhívjuk a figyelmet ottani kollégáink műveire és ezek maradandó értékeire.

Vladikina könyve évtizedes kutatások eredménye. A szerzőnő eddigi vizsgálataiban különböző műfajokat tekintett át és magával a műfajelmélettel is részletesen foglalkozott. Azt sem érdemtelen megjegyezni, hogy férje, Vladimir Vladikin (egyébként ő kitűnő költő és irodalmi személyiség is) évtizedek óta az udmurt néphit, mitológia és népszokások legismertebb szakembere. Ily módon igazán fokozott várakozás előzte meg e monográfia megjelenését. A munka rövid bevezetésből, kilenc fejezetből és egy oldalnyi összefoglalásból áll. Ezt pár lapos angol kivonat követi, amely az egyes fejezeteket referálja. A könyvben található rövidítéseket feloldó jegyzék hasznos. A bibliográfia több mint 250 tételt sorol fel, előbb az orosz ábécé szerint, majd (talán a finn ábécét követve?) a latin betűs műveket. Ez tudományos jellegű, megszűnt a citatológia. Udmurt nyelvű munkákra is utalnak szükség esetén. Itt is, a jegyzetekben is a tudományos pontosságra és használhatóságra törekedtek. Persze, még mindig volna mit javítani! A bibliográfiából lapszám-utalások hiányoznak. Az angol, latin stb. helyesírás olykor rejtélyessé vált. Jól látható, hogy alapvető munkákról még tudomás sincs Izsevszkben. Aki Ben-Amos vagy Honko műfajelméletét követni szeretné, ám nem ismeri a *Folklore Genres* edited by Dan Ben-Amos (Austin–London, 1976. University of Texas Press) műfajelméleti antológiáját, vagy éppen a *Märchenzyklopädie* műfajelméleti cikkeit, Heda Jason könyveit és tanulmányait, hogy más munkákra ne is utaljak – reménytelen helyzetből indul. És amíg a könyv orosz nyelvét nemcsak hasznosnak, hanem egyenesen szépek nevezhetjük, az angol kivonat és a tartalomjegyzék olykor érthetetlen. Nem is ott van a baj, hogy az orosz *историческое предание* („a történelemre vonatkozó hagyomány”, talán még a leginkább ’történeti monda’) nem azonos az angol *historical narrative* megnevezésével, vagy az időjóslo hiedelemszövegek (orosz: *приметы о погоде*) biztosan nem *weather signs* az angolban (itt valahol valaki a ’meteorológiai előrejelzés’ szósaladját téveszthette össze a ’jelek’ értelmű *signs* szóval), hanem az, hogy mondjuk Stith Thompson *Motif-Index* köteteinek már a címlapja alapján is ki lehetett volna sok mindent javítani – ha ez a hatkötetes kézikönyv ott is a folklorista dolgozószobájának polcán állna. (Mint mondjuk nálunk, ahol Ortutay Gyula egyetemi munkaszobájában is így volt, és csak sok év múlva gondoltuk úgy, hogy egy kötet hiányzik, a másik meg kétszer

van meg: mert mindenki máshol is meglevő példányt használt, Ortutay például azt, ami neki otthon is megvolt.) Egyszerűen, csak csodálhatjuk udmurt kollégáink hihetetlen szívósságát a tudományos világszínvonal felé vezető úton. És itt egyes-egyedül úgy segíthetünk, bármilyen csekély mértékben is, ha kritikai megjegyzéseinket nem magánsuttogásként duruzsoljuk.

Mínt hogy a monográfia végül is az udmurt folklór egészéről kíván képet adni, igen nagy terjedelemben lehetne csak részletes recenzióját bemutatni. Ehelyütt itt csupán néhány fontos vonást tudok hangsúlyozni. A fejezetek (igen ötletes megoldással) úgy épülnek fel, hogy a teoretikus részek után, ugyanazon fejezetszámmal jelölt „szövegek” címmel forrásadatok következnek. Ilyen jellegű antológia világviszonylatban is ritkaság, amit, ha tudomást szereznek róla a kollégák, biztosan utánozni is fognak. Ez a megoldás igen hasznos például az egyetemi oktatásban is. Megnyugtató az egyes témák aránya is: fontosságuknak megfelelőek, nem bőbeszédűek a fejezetek, ugyanakkor nem vesznek el részletkérdésekben. Ez az ökonómia jó áttekinthetőségéből származik. Még így is azt érezzük azonban, olyan sok mindent ígér a kötet elején a problémák felvetése, hogy a kötet elolvasása után hiányérzetünk marad. Nem ad választ e könyv mindegyik felvetett kérdésre. Olykor nem is igazít el a tovább vivő útra. Itt megint a nemzetközi folklórisztika perspektíváit (pontosabban az ilyen eredmények ismeretét) hiányoljuk. A kötetben többször említett finn folklórisztika itt jobb nemzetközi image keltésére volt képes. Persze, ehhez is sok évtized, kedvező körülmények kellettek. (És, hogy néhányunk véleményét meg merjem fogalmazni, a finn folklórisztikai műfajelmélet még így is szekunder jellegű maradt a valódi, irodalomelméleti megközelítéshez képest. Úgyhogy az udmurt folklórisztika nem kell, hogy szégyenkezzen.) Ma, amikor a volt szovjet folklórisztikai műfajelméletre már alig emlékezik valaki (ami nagy kár), a lengyel, cseh, magyar, román hasonló folklórisztikai–műfajelméleti dolgozatok pedig gyakorlatilag kikerültek a forgalomból, az udmurt műfajelméleti érdeklődés már önmagában is örvendetes, minden dicséretet megérdemlő tény.

Nyilvánvaló módon az első fejezet az udmurt folklór–műfajok kutatástörténetét vázolja. Pontosságára jellemző, hogy négy korszakot is elkülönít a szerző. Voltaképpen az udmurt folklórisztika egész fejlődéséről kapunk rajzot itt. A fejezet végén idézett hat példa nem beosztást, valódi szövegeket ad. Ez a fejezet szinte csúcspontja a kötetnek. Más nyelveken is meg kellene jelentetni! Magam végül persze másként is klasszifikálnám e megoldásokat, utalva a műfajelmélet realista/nominalista, etic/emic vagy szisztéma/hierarchia jellegére stb., hogy csak néhány, másutt már kidolgozott megoldásra utaljak. Ugyanakkor nem látnám szükségesnek azt, hogy a mostanában egyre

divatosabb kognitív rendszerezést is ide vegyem. Később még említem, miért ez a véleményem.

A második fejezet azzal a kérdéssel foglalkozik, miért és hogyan szinkrétikus jellegűek az udmurt rítusköltészet műfajai. Általában köztudott, hogy a „rítusköltészet” ilyen jellegű. Olyan, nem folklór jellegű kézikönyvek is, mint a hosszú évtizedek óta változatlanul a világ legjobb irodalomelméleti szótára (legutóbbi közkeletű formájában: *The New Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics* Co-editors: Alex Preminger and T. V. F. Brogan, Princeton, 1993. Princeton University Press) is így értelmezi a tényt, sőt szinte a folklór egészére is kitérít. Vladikina azonban e fejezetben voltaképpen mégiscsak egy témával foglalkozik: udmurt műfajnevek tágran értelmezett etimológiáját vizsgálja. Merő véletlenségből az udmurt folklórra vonatkozó műfajnevek néhány részkérdése engem is érdekelt, ezért úgy gondolom, itt az etimológiákat illetően is volna még meggondolni való összefüggés. Főként azonban a megnevezések logikája, rendszere érdemelne több figyelmet. Vladikina e fejezet végén (a 60–61. lapokon) mondjuk szemantikai alapon adja a később tárgyalandó „műfajok” rendszerezését. Ez újfajta, érdekes szempontnak tűnik.

Mínthogy e rendszer éppen terminológiaiilag és beosztásában tanulságos, ezen kívül udmurt fogalmakat is feltüntet, a legegyszerűbb, ha ide iktatjuk, a legszükségesebb magyarázatokkal:

МАГИЧЕСКОЕ СЛОВО

Закаливания (тункыл)

Обращения-призывы (*вазиськон кыл*), заклички (*сюлворыса өтён кыл*), благопожелания (*дэлет сүзён кыл*), проклятья (*карган, каргаськон/юран, юриськон кыл*), лечебные заговоры (*пеллян, пелляськон кыл*), языческие молитвы (*куриськон/воськыл*), присушки (*йыр берыктон кыл*), отсушки (*берытон кыл*).

Ритуальные песни календарных обрядов

Песни обряда гостевания (*вось гур/ вось нерге гур/юон гур*) и их разновидности: напев обряда в честь встречи весны (*акашка гур/бузэинал гур*), напев обряда в честь окончания сева (*гершыд гур*), напев летнего праздника (*гужем юон гур*), напев обряда осеннего ряжения (*юмиан/пöртмаськон гур*) и т. д.

Заклинательные песни: напев верховых обряда *Гершыд* (*вал ворттон гур*), свадебный напев обряда *Гершыд* (*гершыд сюан гур*), качельный напев (*зечыран күй*), напев катания с гор (*мискылян күй*).

A mágikus szó
varázsige

Az év szokásainak
rítusénekei

Ритуальные песни семейных обрядов

Напев обряда в честь новорожденного (*нуны сюан гур*);
 Свадебный напев: рода жениха (*сюан гур*), рода невесты (*бóрыс гур/ныл бóрдытон гур/ныл келян гур*); прощальные песни невесты (*гиль кышно кылан-буран/бызись ныллэн кырзанэз/бызем ныллэн гурез*);
 Напев обряда проводов рекрута/напев уходящего на службу парня (*рекрут гур/салдат гур/кошкем пи гур*);
 Напев похоронного обряда (*гамон крезь*), поминальный напев (*шайвыл крезь/семык күй*), горестный/ грустный напев (*жэож крезь/курекъян голос*);
 Гостевые песни (*куно сектан гур, гашкала гур/пересьёслэн гурзы*).

ПОЗНАВАТЕЛЬНО-ДИДАКТИЧЕСКОЕ СЛОВО

Мифы-былички, мифы-сказки (*оскыса мадён/геран, гыжыкыл*);
 Былички, побывальщины (*осконьёсты юнматйсь мадён-геранъёс, ишанъёс*);
 Предания (*выжыкыл, валляна мадь*) мифологические, легендарные, исторические; Загадки (*мадиськон кыл*); Паремин (*нодьясь кыл*);
 Приметы, поверья (*чаклан кыл, нодкыл, оскон кыл*).

ИГРОВОЕ СЛОВО или СЛОВО И СМЕХОВАЯ КУЛЬТУРА

Прибаутки, каламбуры, присловья (*лэчыт кыл*);
 Словесные игры (*кылын шудонъёс: жэог веран, кылбескысяськон*);
 Сказки (*пóртман кыл*);
 Частушки (*такмак, этон гур*).

A családi szokások rítusénekei

Megnevező-
didaktikus szó

A játékos szó,
avagy a
szó és nevetés
kultúrája

Megjegyzem, hogy hasonló elgondolásból mások is megkísérelték a folklórműfajok csoportosítását. Hogy csak a két legtanulságosabbat említsem (sajnos ezek sem szerepeltek a konzultált nemzetközi szakirodalom felsorolásában): előbb Anna Birgitta Rooth: *Folklig diktning. Form och teknik*. Stockholm–Göteborg–Uppsala, 1965, majd Hermann Bausinger: *Formen der „Volkspoesie“*. Berlin, 1968 könyvei is erre példák. Persze, ők „fejlettebb” folklórokkal foglalkoztak. (És, minden nagyrabecsülésem ellenére is azt kell mondanom, praktikusán igen hasznos az általuk adott beosztás, ám elméletileg, lényegileg sem a svéd, sem a német népköltészeti műfajok rendszereit nem tudták megragadni.)

Ez a rendszer rögtön bemutatásra kerül Vladikina könyvének harmadik fejezetében, amely a „mágikus szó a szokásszerű cselekvésben” címet viseli és lényegileg a ráolvasás-jellegű szövegekkel foglalkozik. Már itt is utal a voltaképpeni szokásdalokra, ezeket azonban tüzetesen a negyedik fejezetben mutatja be. Köztudott, hogy az ilyen dalok és rítusok kalendáriumszerű cso-

portosítása könnyű, szinte automatikus. Vladikina pontosabb, több tényezőt is említ e „naptári ünnepek” szövegeinek bemutatásakor, új elméletre azonban itt nem gondolt. A példák is inkább illusztratív jellegűek.

Szinte esettanulmány az ötödik fejezet, amelyben a lakodalmi dalok két fő szereplőjének (menyasszony–vőlegény) és családjuknak a szokásdalokban általános „metaforikus” megnevezéseit és ezek változásait vizsgálja. Itt a szövegpéldatár valóságos kis antológiának tekinthető. A szovjet és nem szovjet folklorisztikában egyébként sokat írtak az ilyesféle dalok metaforikájáról. Balti- finn szövegekről is. E gazdag szakirodalomból nem sokat idéz itt a szerző. Ami – csak itt és most! – egy monográfiában nem is nagy baj, hiszen egy érdemi tárgyalás (amelyben részletesen foglalkoznak a kollegák elgondolásaival is) szétfeszítené a könyv kereteit és arányait.

A történeti mondáknak nevezhető tömbön belül a mitologikustól a történetiig terjedő átalakulást mutatja be a hatodik fejezet. Óslakosokra, egyes nemzetségekre, tájakra, helynevekre vonatkozó, gyakorlatilag prózai szövegek ezek. A szerző csak érinti a típusok és motívumok nemzetközi elterjedtségét, és voltaképpen nem veti fel azt a kérdést: miért nincs valódi, verses udmurt hősepika? Ezzel kapcsolatos nézetét szívesen látnám kifejtve. Annál inkább, mivel a „mitológiai” jelzővel is igen józanul, takarékos módon bánik. Ami annál nagyobb erény a volt Szovjetunióban, mivel ott sokan a változások híveiként oly módon mutatják magukat, hogy mindent „mítosznak” tekintenek. Ami még akkor is felesleges is és téves is, ha tudjuk, az orosz nyelvben a „mítosz” sokkal szélesebb kategória, mint maga a nálunk használt mítosz fogalma. Ide tartozhat a középkori irodalom csakúgy, mint jónéhány modern Nobel-díjas műve. Lásd e tág értelmezéshez Jeleazar Meletyinszkij szerencsére nálunk is jól ismert könyvét, *A mítosz poétikája* (Budapest, 1985, az orosz eredeti 1976-ban jelent meg), amelyben Wagner és Joyce többet fordul elő, mint jónéhány mítosz. Talán arra is érdemes itt utalni, hogy az oroszban az „eposz” sem csak azt jelenti, mint a szűk értelemben vett eposz, olykor egyenesen ’mindenfajta epikus alkotás’ szerepel ilyen néven. Amikor tehát az udmurt folklórban a „mítosz”-tól a „történelem”-ig terjedő átmenetről hallunk, ez gyakran csak az orosz nyelvből hiányzó határozott névelő helyett szerepel, mintha das Mythische vagy „az epika” lenne a mondat alanya.

Ha magyarrá fordítom a hetedik fejezet címét, és ezt kapom: „a hiedelmek az etnoszociális szabályozás rendszerében”, az olvasó értheti (értheti?), hogy itt a logikai következtetés formáját („ha... akkor”) követő hiedelemszövegek szerepelnek, főként a termékenységre, az időjárásra vonatkozóan.

Amíg ezeket mágikusként értelmezi a szerző, a következő, nyolcadik fejezetben a praktikus természetismeretet tükröző „időjóslo” kijelentések (követ-

keztetések) bemutatása jön. A hetedik és nyolcadik fejezet elhatárolása érthető, a bemutatás iránya is tényszerű. Mint olyan sokszor, itt is az összefoglalás gyakran kriptikus/tautologikus megfogalmazása sejteti, hogy még sok továbbgondolkodásra van szükségünk ahhoz, hogy csakugyan csoportosíthassuk a folklór ide vágó adatait. Amíg mondjuk a tél–enyhülés–tavasz–nyár–ősz–szél–eső stb. a bemutatott szövegek tematikus sorrendje, ez magától értetődik és nélkülözhetetlen rendező elv. Ám mi van ez után? Itt a „mágikus/praktikus” beosztás (ami azért nem ilyen ököl-logikájú e könyvben) megint csak csupán az elemzés, klasszifikálás további irányát jelzi. Egyszerűen, sok itt még az elvégzendő munka! Amit Vladikina adott, megbízható kiindulópont. Ám tovább is kell majd lépni.

Mínt hogy a kötet elején adott beosztás is kitért a modern szovjet (poszt-szovjet) szellemi életben egyeduralgkódó „nevetéskultúra” témakörére, erről is külön fejezet szól, a kilencedik. Archaikus szokásdalokban mutatja be példáit a szerző. Amikor ezeket a fejezet végén igen röviden, csak néhány szakmunkára hivatkozva általánosítja, nyilván maga is érzi, hogy e témáról egész kis (vagy akár nagy) monográfia születhetne. Két okból is. Az udmurt folklór ide vágó adatai csakugyan érdekesek. Másrészt itt maga szerző sem idézte még a leginkább idevágó orosz szakirodalmat sem teljességgel. (Akár Propp könyvét, nem cikkét!) Ezeket pedig igazán ismeri. Nyilván már készül is ez az új áttekintés.

Már említettem, hogy mind a bevezető, mind a zárzó csak tényszerű eligazítás. Az egész mű mérlegelése már az olvasó feladata marad.

Gondolom, már az eddigiekből is kiderült, milyen nagyra értékelem és továbbgondolásra ajánlom e könyvet. Örülnék, ha nálunk lefordítanák. Igazán széles olvasóközönség tanulhatna belőle. A nyitva maradt műfajelméleti problémákra ez után lehetne visszatérni. Csupán két további megjegyzésre szorítokom.

Igen jóleső volt olvasni, milyen nagyra értékelik e könyvben is Domokos Péter általam is már említett könyvét (Az udmurt irodalom története. Budapest, 1975). Ebben csakugyan vagy száz lapos bemutatás olvasható az udmurt népköltészet műfajairól. Ám ez nem műfaji rendszerezés, a szó pontos értelmében, amint maga Domokos Péter is említi. Gondolom, azért sem sértődik meg a magyar szerző, ha úgy gondolom, a magyar műfajelméletből mást is lehetne hasznosítani Udmurtföldön.

A másik megjegyzés még személyesebb. Magam évtizedek óta érdeklődöm a műfajelmélet iránt. A folklóralkotások elemzése c. könyv (Budapest, 1972) talán leghosszabb fejezete éppen műfajelméleti témákat érint. Sajnálatos tapasztalom, hogy teljesen hatástalanul. Nem is ezért említem, hanem éppen azért, hogy elmondjam, itt azonban nincs leírva a műfajelmélet metodi-

kája. Ezt „towards a theory of theory of genres” címmel szoktam emlegetni, ami annyit tesz, hogy „a műfajok elméletének elmélete irányába tett” út vagy vizsgálat. Ilyen értelemben szeretném továbbfejlesztve látni Vladikina könyvét. Számunkra talán a legérdekesebb az, ha egy rokon nép folklórájának műfajairól esik szó. Nem csak pár oldal, mint mondjuk Austerlitz gilják műfajrendszerezésében. Nem csak taxatív módon, mint Sebeok és munkatársai jóvoltából a cseremisiz jóslások, álmok, hiedelemszövegek, mások által mitológiaiak, általuk csak „természetfeletti”-nek nevezett rövid szövegek korpuszának közlésekor. Hanem egy olyan könyvben, amelyben a magyarnál archaikusabb, ám ezzel mégis összevethető folklórműfajokkal találkozunk. És végül is az egész könyv ezek rendszerezését vizsgálja.

A Primary Reader – mondaná az angol, ami, persze, egy többértelmű megnevezése e kötetnek. Érdeemes ugyanis azt is megjegyezni, hogy Vladikina könyve mégsem adja az udmurt folklór összes műfajának bemutatását. Nem arra utalnék itt, hogy a zene, a táncok, a szokásvilág vagy a népművészet hiányzik e könyvből. (E témák közül több is a Vladikin-házaspár vagy tanítványaik jóvoltából beható kutatás tárgya volt.) A mostani kötet csak a népköltészet műfajaira tér ki. Ez indokolt korlátozás az értelmezhetőség szempontjából. Ám a népköltészet legismertebb műfajaiból is sok minden kimaradt. Ilyenek a mesei műfajok, ám a lírai dalok is. Igazában a verses epika kérdéseit sem vizsgálja a könyv – akármi is legyen véleményünk ilyenek meglétéről vagy nem-létéről. Nemcsak a verses hősepika, hanem a „ballada” esetében is önálló áttekintésre lenne ahhoz szükség, hogy csak a problémát világosan lássuk: nevezhetünk-e ilyen névvel valódi, eredeti szövegeket az udmurt folklórban? A „lírai dal” kérdése pedig elválaszthatatlan lenne attól a kérdéstől („Singen ohne Worte”), amit már több mint egy évszázada Max Buch is felvetett: miért is vannak „szavak nélküli dalok”, azaz érthető szöveg nélkül énekelt versek az udmurt folklórban? Noha újabban ezt a jelenséget akár uráli párhuzamok fényében is áttekinthetjük, általában elfogadott értelmezést az udmurt folklorisztika máig sem alakított ki. Minthogy éppen a „szó mágikus használata”, vagy a sajátos kommunikáció érdekli igazán Vladikinát, itt is kíváncsian várnánk, mi lenne az ő véleménye, hogyan illeszteni be e jelenséget műfajelméletébe. Aminthogy több rövid formával kapcsolatban az sem lenne felesleges, ha elmondaná, miért hallgatott e könyvében Permjakovnak a rövid formákról, „klisékről” szóló elméletéről?

Egyszóval, akár már e kérdésekre adható válaszokból is kitalne egy következő udmurt folklór-műfajelméleti kötet! És ez lehetne egy várva várt Secondary Reader.

E könyv alapján feltehető a kérdés: milyen is az udmurt folklór műfajainak rendszere? Annál jogosultabb ez, mivel végül is minden jó műfajelmélet ilyen irányban keres feleletet. Nem packázás az olvasóval, ha magam egy triviális választ vélek indokoltnak. Még nem irodalmi műfajokkal találkozunk itt. A szövegek túlpoetizálása itt tévedés lenne. (Persze, ez is az első áttekintések jellegzetes „gyermekbetegsége” szokott lenni. Domokos Péter is annak idején egyetértően idézett több ilyen lelkendező véleményt, egészen az udmurt folklór „naturalizmusáról” meg „szürrealizmusáról” is szót ejtve. Persze, ilyen kategóriák tárgytalanok egy valódi folklórról szólván.)

Azonban az udmurt folklór műfajai már nem is olyan ódonatarchaikus jellegűek, olyan őseredetiek, ahogy megint csak szokták róluk mondani. Magam egy kicsit megijedtem, amikor a kötet elején a szó mágikus erejéről olvashattam, sőt még V. M. Iljics-Szvitics nosztratikus szótárából is idéztek etimológiát. Ám ez után már nem volt indokolatlan archaizálás az egyes műfajok példáinak értelmezésekor. A műfajok működése, fejlődése a felfogható társadalmi változás évszázadaiban és nem valami kozmikus távlatban jelent meg előttünk, mint mondjuk keleti szomszédainknál az oly kedvelt „mioricai világkép” propagálói körében... Vladikina józan kutató. Ezért olyan megnyugtató könyve. És ezért nem javasolnám azt, hogy kognitív műfajelméletté fejlesszük az itt olvashatókat. A műfajok abszolút értelemben vett létrejötte (sőt nemcsak ontogenezise, hanem filogenezise is) igen fontos témája lehet akár a folklorisztikának is. Hogyan jönnek egyáltalán létre a műfajok? Ez a kérdés minden folkloristát érdekelhet. Ám az udmurt folklór úgy, ahogy e kötetből megismerjük, ehhez képest jóval fejlettebb. Itt már nem a műfajok őstörténetét, hanem történetét látjuk – ahogy Vladikina is bemutatta. Ez a józanság, ellenőrizhető érvelés művének alapvető értéke.

VOIGT VILMOS

Kerezi Ágnes: Az uráli népek néprajza

Fenno-Ugrica Pázmániensia 2. Piliscsaba, 2009. 375 l.

ISBN 978 963 9206 74 8

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Finnugor Tanszéke által kiadott Fenno-Ugrica Pázmániensia első, 2003-as kötetének megjelenését hosszú szünet követte, míg az olvasó kezébe vehette, *Az uráli népek néprajza* című második kötetet.

A könyv szerzője Kerezi Ágnes, aki néprajzkutatóként több évtizedes, a finnugor népek néprajzát, hitvilágát érintő kutatásainak, terepmunkáinak

eredményeit összegzi jelen munkájában. Az *Előszó*ban (5–7) Zaicz Gábor, a kötet szerkesztője ad rövid ismertetést a tervezett további kötetekről, a kötetekben szereplő finnugor népek megnevezésének kérdéséről, illetve röviden vázolja az adott kötet szerzőjének pályafutását, illetve legfontosabb műveit.

A *Bevezető*ből (9–19) kiderül, hogy az olvasó tulajdonképpen egy tankönyvet tart a kezében, mely a finnugor népek néprajzának, hitvilágának bemutatását tűzte ki céljául, s éppen ezért csak érintőlegesen foglalkozik az adott nép jelenlegi helyzetével, problémáival.

Kerecsi még ugyanebben a fejezetben kulturális szempont alapján három nagy csoportra osztja a finnugor népeket: az első csoportba tartoznak a balti finn népek (finnek, észtek, karjalaiak, izsórok, vepszék, vótok, lívek); a második csoportba az Uráltól nyugatra élő, földműveléssel foglalkozó népek (marik, mordvinok, udmurtok, komik); a harmadik csoportba pedig az északi halászó, vadászó, réntartó népek (lappok, obi-ugorok, szamojédok). E népek esetében bizonyos fogalmak több-kevesebb eltéréssel ugyan, de hasonlóan jellemezhetők, ezek ugyancsak a bevezető fejezetben kerülnek részletesebb tárgyalásra. A fogalmak a következők: *Agrárkultusz*. Ez a földművelő finnugor népekre jellemző kultusz, melynek lényege, hogy az istenségek feleltek a jó termésért, illetve a bőséges állatállományért. Ezért az istenek kegyeit a megfelelően kiválasztott áldozatokkal keresték. Az *áldozatok*, *áldozóhelyek* részben megismerhetjük a különböző áldozati formákat (állat, szőrme, textil, hús, étel, ital), a különböző áldozóhelyeket (szent liget, ház mögötti tér), illetve az áldozások formáit, melyek lehetnek periodikusak (pl. szántás vagy vetés előtt) vagy alkalmiak (nagyobb veszély, járványok, éhínség idején.). Az *eredetmítosz*, *teremtésmítosz* kapcsán a két ismert teremtésmítoszból a búvármadármitoszból és a világtójásmítoszból esik szó. A *halottkultusz* az elhunytak családjában, nemzetségében végzett szertartás, melyeket a hozzátartozók ambivalens érzésekkel (szeretet és félelem) hajtanak végre. Ugyancsak szinte minden finnugor nép körében ismeretes volt a *lélekettőség* („testi vagy lélegzetlélek”, „szabad vagy árnyéklélek”) és a *szellemvilág*ot tekintve nem volt alapvető különbség az isten és a szellem között. A vallási szinkretizmust tekintve azonban már a fent említett három kulturális csoport bizonyos különbségeket mutat. Nevezetesen, míg az államisággal rendelkező finneknél és észteknél a kereszténység dominál, addig a második csoportba sorolt oroszországi földműves népeknél a keresztény szentek és a pogány szellemek kultuszának keveredése figyelhető meg. A harmadik csoport alapvetően megmaradt az ősi természeti vallásnál, jóllehet bizonyos keresztény elemeket átvettek. A bevezetőt a szerző köszönetnyilvánítása zárja le.

A 20–21. oldalon a finnugor és szamojéd népek lakóhelyét jelölő térkép található, melyet az uráli nyelvcsalád ágrajza követ (23. oldal).

Ezek után kezdődik a könyv törzsét képező egység, a finnugor népek néprajzának részletes tárgyalása (23–375). A 15 uráli nép (manysik 23–53; hantik 54–87; komik 88–115; udmurtok 116–146; marik 147–175; mordvinok 176–202; finnek 203–220; észtek 221–230; vepszék, vótok, izsórok, lívek 231–242; karjalaiak 243–265; lappok 266–285; nyenyecsek 286–307; enyecsek 308–327; nganaszánok 328–352; szölkupok 353–375) bemutatása többekévéb hasonló szisztéma szerint történik. Mindenekelőtt az adott néppel kapcsolatos általános információk (lakóhely, lélekszám, önelnevezés stb.) után rövid összefoglalókat olvashatunk történelmükről, társadalmi szerkezetükről, gazdaságukról stb. A legrészletesebben a népek anyagi kultúrája, ünnepeik, szokásaik, illetve hitviláguk ismerhető meg. Mivel a kötet tankönyv, ezért különösen hasznosnak és jó megoldásnak találom, hogy az egyes népeket bemutató fejezetek könyvajánlóval zárulnak, ahol a szerző nemcsak hazai, hanem nemzetközi munkákat is ajánl az érdeklődők figyelmébe.

A könyv, világos, jól szerkesztett munka, mely igen hasznos segédletet biztosít az uráli népek iránt érdeklődők számára.

KELEMEN IVETT

Kalevi Wiik: Az európai népek eredete*

Nap Kiadó. Budapest 2008. 438 l.

ISBN 978 963 9658 50 9

Az eredeti finn mű korábban íródott, már egy jó évtizedes munka érlelésének eredményeképpen (*Eurooppalaisten juuret*. Atena Kustannus OY, Jyväskylä, 2002). A magyarországi kiadás így kissé megkésett, de végülis megtalálhatja olvasótáborát, ha megtalálja... A fejtegetés ugyanis a szakemberek számára mindenképpen érdekes olvasmány, ám a nem szakember olvasó vajmi keveset ért meg a szakmai fejtegetésekből, a nyelvészeti, régészeti, klimatörténeti és genetikai kutatások összehangolásának kísérletéből.

A szerző munkásságát a finnugrisztika ún. „forradalmi” iránya jeles próbálkozásának szokták nevezni. A szerző ilyenképpen nem áll egyedül el-

* Folyóiratunk előző számában (FUD 15: 232–235) már foglalkoztunk ezzel a kiadvánnyal, ám az a recenzió főként a formai kifogásokat sorolta föl, érdemi, nyelvészeti, szakmai kritikát nem tartalmazott. Ezt pótolandó adjuk közre jelen ismertetést.

gondolásával, hiszen Észtországból és Magyarországon is van egy-egy – és nem több – híve. Megjegyzem, hogy Finnországból és Észtországból sem talált pozitív visszhangra a nyelvészek körében. A nyugat-európai finnugristák pedig egyenesen értetlenül állnak a „jelenség” előtt. Vajon miért?

Wiik nagy fába vágta fejszékét, hiszen nem kevesebbre vállalkozott, mint-hogy felvázolja Európa nyelvi térképének kialakulását az éghajlattudomány, a régészet és a populációs genetika legújabb eredményeinek fényében. Kontinensünk benépesedését a legkorábbi szakaszoktól (a homo sapiens sapiens ie. 40.000 évvel ezelőtt történt megjelenésével kezdődően) mind a mai napig. Imponáló vállalkozás! Anélkül hogy a részleteket itt akár dióhéjban is ismertetni tudnánk, néhány fontos momentumra rá kívánunk mutatni. A szerző a jég visszahúzódása után a kontinens benépesedését három refugiumból (ibériai, balkáni és ukrajnai) magyarázza. A balkánit az indoeurópaiakkal, az ibériait a baszk-féle népekkel azonosítja, a finnugorokat az ukrajnai központtal hozza összefüggésbe. A jég visszahúzódásával a finnugor népek legyezőszerűen észak felé vonultak. A baszkok egy csoportja már korábban a Golf-áramlat által jégmentesített Észak-Norvégiába költözött, belőlük alakult ki később a lappok északi csoportja. A legkeletibb uráli csoport, a szamojédok pedig eredetileg paleoszibériai emberek lehetnek, akik ugyancsak nyelvcserevel jutottak finnugor nyelvükhöz. A jég visszahúzódásával – Wiik szerint – Dél-Angliától az Urálig finnugor nyelvet beszéltek, amelyet legalábbis lingua franca-ként használtak. (Ezek szerint csak lakhattak a területen korábban is, legalábbis a földrajzi nevek egy része praeuráli, s ezt sem a baszkból, sem más ismert nyelvből nem sikerült megmagyarázni.)

Wiik értelmezésében a finnugor nyelv lingua franca, azaz közvetítő nyelv volt. Vajon kik lehettek azok, akiknek szükségük volt arra, hogy az alapvető szókincset (mozgások, rokonsági terminológia, testrészek megnevezései, az élő és élettelen természet, tér- és időbeli tájékozódás szavai, számnevek stb.) a finnugoroktól tanulják el? Wiik az angolt mint világnyelvet, illetőleg a Szovjetunióban az oroszhoz hozza fel a lingua franca mai megjelenési formáiként. Véleményem szerint a korai neolitik korszakban ilyesmire nem lehetett szükség! Az angol ma a tudomány (főként a természettudományok) és a turizmus közvetítő nyelve, a szovjet korszakban az orosz pedig a soknyelvű ország hivatalos nyelve lett, s az maradt a területen a Szovjetunió felbomlása után is. Magyarul: egy molekuláris genetikával foglalkozó amerikai, indiai, német, japán és magyar kutató szakkérdésekről angolul kommunikál (német a némettel, japán a japánnal is!). Az a skandináv turista, aki Görögországban tölti szabadságát, ugyanígy angolul próbál boldogulni. Más most a világ. Akkor, amikor a lakosság javarésze életében nem jutott messzebbre szülőhelyé-

nél, nem szorult közvetítő nyelvre. A szomszédok sem. Nickelsdorfnál átlépv-e a a magyar–osztrák határt el lehet jutni egészen az észak-norvégiai Nordkappig úgy, hogy az emberek még most is megértik a legközelebbi szomszédjuk nyelvét. És korábban is megértették. A neolitikumban pedig egyik napról a másikra senki nem juthatott el Bécsből Nordkappra. Ugyanez volt érvényes az újlatin nyelveket beszélő lakosságra Szicíliától vagy Gibraltártól Bretagne-ig. Ilyen lehetett a helyzet a tajgaövezetben is. Véleményem szerint semmi okunk arra, hogy valamiféle lingua francát tegyünk föl! Eltérő nyelvű párok esetében a gyerekek mindkét szülő nyelvét elsajátíthatták, majd valamelyik nyelv dominánssá vált. A kezdetleges cserekereskedelemben sem volt szükség közvetítő nyelvre. Újabbkori leírások is beszámolnak arról, hogy az emberek kirakták áruikat, s így csereberéltek.

De térjünk vissza Wiik fejtegetéseire! Szerinte tehát a jégkorszak vége felé finnugor nyelvet beszélő népek lakták az Angliától az Urálig terjedő területet. Aztán gyorsan megindultak a kocsikereket feltaláló indoeurópai népek észak felé. A földművelő, magasabb technikai szintet képviselő népesség eleinte gyors expanzióval („demic diffusion”) nyomult észak felé, majd a terjeszkedés lelassult és az új földművelő, termelő kultúra kezdett lassan hódítani a halász-vadász-gyűjtögető népesség körében („cultural diffusion”). A régészeti kutatások ezt alá is támasztják. Már itt előre kell bocsátanunk, hogy a földművelő indoeurópai lakosság és a természeti értékeket hasznosító finnugorok aránya 100/150: 1 volt.

A finnugorok visszaszorultak mai lakóterületeikre, a régi területek lakossága pedig nyelvét indoeurópaira (germán, balti, majd szláv nyelvre) cserélte. Köztudott, hogy a nyelvi kontaktusoknak nyomai vannak: jövevényszavak kerülnek a nagyobb presztízsű nyelvi formából az alacsonyabb rangú nyelvbe (szupersztrátum), de – ha kisebb mértékben is – a kisebb presztízsű nyelv is nyomot hagy a másikban (szubsztrátum). A fenti nyelvcsoportokból értelemszerűen sok jövevényszó került a finnugor nyelvekbe. Wiik szerint azonban a finnugor > indoeurópai nyelvcseré, ill. hatás gyér nyomai is fellelhetők például a germán nyelvek fonetikájában és a szókészletében. Nagyon is erőltetettnek tartom Wiik érveit az ősgermán hangfejlődési tendenciáknak finnugor hatásra vélt kialakulásában. (Véleményem szerint elképzelhetetlen, hogy egy germán $p > f$ változás finnugor hatásra alakuljon ki, hiszen sok finn ma sem tud gond nélkül f -et ejteni, a svéd szókezdő hangot v -vel helyettesíti, pl. *fil* > *viili* ’aludtfej’, sőt *film* > *vilmi* ’film’.) A szókincsben mindössze két „jövevényszót” tud Wiik felhozni: az egyik a ’jég’, a másik a ’hal’. Az még úgy-ahogy hihetőnek tűnik, hogy az indoeurópaiak a finnugoroktól vették át a ’jég’ jelentésű szót. A másik szó (finn *kala* ’hal’ ~ indoeurópai, angol

whale 'bálna') viszont abszurdum, hiszen egy halász-főkavadász közösség számára nyilvánvaló, hogy a bálna nem hal! Ennyit erről...

Az elgondolás Finnország Európai Unióhoz csatlakozásának hajnalán született, s azt volt hivatva bizonyítani, hogy a finnek kontinensünk őslakói, nem holmi keleti jövevények. Ezt tréfásan „dáko-finn” elméletnek szoktuk nevezni... Wiik sokáig nem tudott mit kezdeni a magyarokkal. Zavaros elképzeléseinek szemléltetésére álljon itt egy idézet: „Az északi ugor betelepülők nyelvét lingua francaként használták, s ezt a szamojédoknak el kellett sajátítaniuk. Az eredmény egy szamojédosan törve beszélt északi ugor nyelvjárás lett...” A maradvékból lettek a magyarok? A magyarok státusa körül így is bőven maradnak problémák (341). Wiik szerint egyes germán hangváltozások pedig a germánt törve beszélő finnugorok utánzásából jöttek létre. Hát nem semmi, hogy egyetlen finnugor beszélő 100-150 germánnak ennyi bosszúságot okozott volna!

A szerző szépen, logikusan vezeti le egyik régészeti kultúrából a másikat, mígnem a cro-magnoni kultúrából el nem jut a történelmi időkhöz (neolit, bronzkor, vaskor, atomkor?). Ezeket a fejtegetéseket olvasván egy nagy hadvezér képe merül föl (ilyen főként a közelmúltban volt néhány!), aki Európa térképe fölé hajol, és csalhatatlan biztonsággal mozgatja katonáit térben és időben. Aztán a háború teljesen felborítja elképzeléseit. Nagyon sajnálom, hogy nagyra becsült finn nyelvész kollégámat és barátomat, aki a régészeti kultúrákat gond nélkül, csalhatatlan biztonsággal köti nyelvhez, ilyen hasonlattal vagyok kénytelen elmarasztalni.

A tudományban, s főként a történettudományban sok a hipotézis. Igen kockázatos biztos következtetéseket tenni. Kevesebb kockázatot vállal, aki a (leg)távolabbi korokra vonatkozó „biztos” állításokkal áll elő. Ám egyre problematikusabbak lesznek a következtetések a mához közeledvén. Ne feledjük: mennyi megválaszolatlan kérdés, problematikus összefüggés van a közelmúlt történéseinek értelmezésében, akár például a második világháborút illetően, noha az eseményeknek szinte minden perce dokumentálva van...

Wiik (és Marcantonio) eszmefuttatásaiban (is) a fő bűnbak az ún. családfa-modell, amellyel hagyományosan szemléltetni szokták a finnugor alapnyelv szétválását, elágazásait, s ezzel e nyelvcsalád nyelveinek egymáshoz való viszonyát. Van egy másik ábrázolási mód is: a hullámábrázolás. Véleményem szerint nem áll szöges ellentétben egymással a fa- és a hullámmodell, mert a két modell az uráli nyelvek sematikus ábrázolásának két különböző dimenziója: a fa- (bokor/fésű, kúp, piramis, legyező stb.) modell oldalnézetben, míg a hullámmodell felülnézetben mutatja be az összefüggéseket. A fa modell a diakron, a hullám modell inkább a szinkron, areális összefüggéseket mutatja be szemléletesebben. A fa lehet sudár törzsű lombos fa, de lehet a

debreceni ördögcérna (líciumfa) módjára összekuszálódó bokorféle. A hullámok is összekuszálódhatnak gombolyaggá.

Ami a praeuráli kérdéseket illeti, ezeket a fa gyökérzetéhez hasonlítanám. Nyelvcsaládfánk ágain gubbasztva – és várva, hogy mikor dől ki – úgyahogy még kirajzolódnak a törzs körvonalai, a gyökerek beláthatatlan szövevénye azonban kifürkészhetetlen. Az erre vonatkozó elképzelések minden másnál hipotetikusabbak, a gyökerek összefüggéseit csak spekulatív úton lehet vázolni, ám bizonyításuk és cáfolatuk ugyanolyan nehézségekbe ütközik. A fát természetesen ki lehet gyökerestül fordítani, ekkor majd látható lesz a gyökérzet, ám a fa ettől még fa marad, igaz, megszűnik élni ...

Egy populáció kis helyről történő elvándorlására jó példa a magyarság kelet–nyugat irányú vándorlása, amelynek jóvoltából őseink néhány száz év alatt, tehát őstörténeti mértékkel rövid idő alatt igen nagy távolságot hagytak maguk mögött. Nagyon érdekes Veres Péter etnográfus fejtegetése, amely szerint a különböző kulturális zónákba tartozó népcsoportok nyelve nem mindig differenciálódik (l. pl. a vogul csoportokat). A kulturális különbség tehát nem mindig eredményez azonnal nyelvi különbözöséget (Veres Péter, *A finnugor őshaza meghatározásának vitatott kérdései ... Folklorica et ethnographica*. Budapest 1991: 120–121). Másrészt ugyancsak ő vetette föl, hogy az urál-altaji egyező fanevekből arra lehet következtetni, hogy a nyugat-szibériai őshazában az uráliak előtt altaji népesség élt, így ezek az egyezések altaji szubsztrátummal magyarázhatók (vö. Veres Péter, *The ethnogenesis of the Hungarian people. Occasional Papers of Anthropology 5*. Budapest 1996: 10–12). Az előadásból és Janhunen korábbi megnyilatkozásaiból (1999) kiderül, hogy – nagyrészt nyelvtipológiai érvekkel – az uráli és az altaji népek őshazáját ő is közelinek tartja (vö. még Janhunen, *Reconstructing Pre-Proto-Uralic typology*. CIFU–9/I. Tartu 2000: 65, 74; Veres, *Néprajzi megjegyzések...* CIFU–9/VIII. Tartu 2001: 375–395). A paleoszibériai egyeztetéseket a kutatók nagyobb része mindig is kételkedéssel fogadta, így Janhunen is. Wiik nem foglal állást a tekintetben, vajon a praeuráli és praealtaji alapnyelvet milyen időintervallumban képzelel el, továbbá abban sem, hogy vajon az uráli népesség független csoport volt-e a térségben, avagy a keleti és a nyugati populációs központok egymásra hatásával keletkezett. Az, hogy a praecindoeurópai alapnyelv közelségét tagadja ebben az időszakban, arra enged következtetni, hogy a praeuráli alapnyelv kialakulása a délnyugat-szibériai mezolitikum homályába vész (Janhunen 2000: 59), bár a korai indoeurópai kapcsolatok talán magyarázhatók volnának a nyugati populációs centrum hatásával.

Végezetül meg kell állapítanom, hogy sem Kalevi Wiik, sem Angela Marcantonio nem tagadta meg a finnugor nyelvrokonságot. Legfeljebb arról

van szó, hogy ki-ki új oldalról: Wiik a nyelvi kontaktuselmélet, nyelvcseré, az ún. lingua franca és a populációgenetika, Marcantonio a valószínűségszámítás oldaláról közelítette meg a problémát. Mindketten a finnugor elméletet elfogadhatónak, valószínűnek stb. vélik. Wiik a szamojédokat elfinnugorosodott szibériai populációnak tartja, Marcantonio pedig más módon veti el a szamojéd–finnugor rokonságot. A laikus „ellendrukkerek”, a finnugor nyelvrokonság szkeptikusai viszont ezeket a megközelítéseket, e nyelvészkatatók fejtegetéseit különböző okokból egyszerűen félre akarják érteni...

Sok helyen – főként a web-hálózat oldalain – találkoztam olyan kitételekkel, hogy a „finnugor elmélet” már a finnországi, koreai, japán, törökországi stb. iskolai tankönyvekben sem a hivatalos álláspont többé. A törökországi helyzetre lásd Ismail Dogan írását (FUD 13 [2006] 159–166), amelyből nyilvánvalóvá válnak ezen nézet okai. A többi országok iskolai tankönyvei nem tartalmaznak olyan nézeteket, amelyek cáfolnák a „finnugor elmélet” helyességét. Japán, s főleg finnországi kollégáink határozottan kijelentették, hogy nem találkoztak ellenkező nézetekkel. Eddig ugyanis nem kerültek kezünkbe dokumentumok, például fénymásolatok az aposztrofált tankönyvek vonatkozó lapjairól és címlapjáról. Ha ilyenek lennének, akkor legalábbis tudomást szereznénk arról, kik és milyen érvek alapján kísérelték meg elvetni a finnugor nyelvek rokonságát a távoli országokban.

KERESZTES LÁSZLÓ

Angela Marcantonio:

Az uráli nyelvcsalád. Tények, mítoszok és statisztika

Magyar Ház Kft., Budapest 2006. 464 l. ISBN 963 9335 290

A könyv eredeti változatáról (*The Uralic Languages Family. Facts, myths and statistics. Publications of the Philological Society, 35. Oxford–Boston 2002*) Bakró-Nagy Marianne írt részletes értékelést (Az írástudók felelőssége. Nyelvtudományi Közlemények 100. 2003). Megjelenésekor olvastam és egyetértettem a felsorolt kifogásokkal és érvekkel, de most az idő távlatában a magyarországi fordítás tanulmányozása közben támadt gondolataimat én is szeretném közreadni. Szándékosan nem olvastam el újra Bakró-Nagy írását, ezért minden bizonnyal lesznek kritikáinkban egyező pontok.

1. Az uralisztikára vonatkozó szakirodalom „jó része következetes feltevések és kikövetkeztetések hálózatán alapul” – kezdi a szerző, és e könyvet ezek számszerűsítésének és vizsgálatának szenteli (35). Elismeri, hogy a fel-

tevések (a szabályszerű hangmegfelelések és nyelvtani rendszer megfelelései) következetes hálózatot alkotnak, a rekonstrukciók logikusak. Noha nem állítható ezeknek vitás vagy téves volta, ám a finnugrisztikában nem ismert olyan egzakt módszer, amelynek segítségével ezen állításoknak igazságát igazolni lehet (uo.). Megjegyzem: ha a finnugristák az összehasonlító módszerrel és a rekonstrukciós eljárással valamit állítanak – noha el is ismerik a rengeteg a bizonytalan és alternatív megoldást –, nem várható, hogy állításukat azonnal igyekezzenek cáfolni. Igaz, hogy a kritikának vagy a cáfolatnak mindenképpen „kívülről” kell jönnie. Amióta a finnugor rokonság bizonyítást nyert, mindig voltak iránta kételyek. Ezek főleg magyar részről fogalmazódtak és fogalmazódnak meg, bár a finnek és észtek körében is elő-előbukkantak más vélemények. A kisebb, Oroszországban élő finnugor népeknek, úgy tűnik, hogy nincsenek ellenérzéseik – a viszonylag fiatal nemzetállamok polgárai körében tapasztaltak ellenében – a finnugor rokonság iránt. (Ők nemzeti identitásuk vitathatatlan alapkövének tartják a finnugor/uráli közösséghez tartozásukat.) – Az, hogy a nyelvrokonság „nem bizonyított”, a laikusnak legfeljebb annyit jelent, hogy a magyar alapján semmilyen más nyelvet nem lehet megérteni, mert más (vö. Laakso: Mítoszok nyelvünk ősiségéről. In: Honti [főszerk.], A nyelvrokonságról – Az török, sumer és egyéb áfi-um ellen való orvosság. Bp. 2010). A kikövetkeztetett alapnyelvi rendszer a nyelvész számára sem azt jelenti, hogy ezen az ősnyelven verset vagy novellát kezdjen írni. (Az összehasonlító módszer kezdeti szakaszában, főleg indoeurópai oldalon, voltak ilyen kísérletek. A modern finnugrisztikában már ilyen naiv próbálkozások nem is merültek föl. Igaz, Janhunen egyszer a Heureka-kiállításra oktatási célból készített egy néhány mondatos szöveget balti finn alapnyelven.)

Az ellenvetések általában érzelmi, politikai indíttatásúak. Erről a szerző szól is később. Az, hogy valakinek a „finnugor elmélet” nem tetszik, vagy nem hiszi, nem tűnik észérvnek. Bizonyos nézetek, amelyeket nyelvünk eredetére felhoztak, sokszor nevetségesek („a magyart a Marson tervezték, a legősibb emberi nyelv, amelyet a beszélni nem tudó környezetük hibásan artikulálva sajátított el, a magyarok tízezer éve laknak a Kárpát-medencében”), teljesen dilettánsok (sumér, egyiptomi, indián), „féldilettánsok”, nem igazolhatóak (etruszk, baszk; ujjur, koreai, japán), mindössze az indoeurópai, altaji és jukagír nyelvekkel kapcsolatban merült föl komolyabban egyfajta rokonsági hipotézis. A finnugor nyelvrokonság tényét tudományos érvekkel, nyelvészeti érveléssel eddig nem sikerült megdönteni és helyébe más, meggyőző bizonyítékokra épülő rendszert, hipotézist állítani.

Marcantonio a legezektábbnak vélt tudományt, a matematika statisztikai, valószínűségszámítási módszerét hívja segítségül (megjegyzem: valószínűségről, és nem bizonyosságról van szó!), és könyvét a finnugrisztika argumentumai számszerűsítésének és vizsgálatának szenteli (35). Az elemzés hagyományos nyelvészeti módszereinek ismertetése mellé statisztikai eljárásokat rendel. Beszámol a különböző szintek: a fonológia, a szókészlet, alaktan, morfoszintaxis, tipológia, onomasztika és más, nem nyelvészeti területek, mint például a régészet, történelem és tudománytörténet, valamint a genetika területéről nyert adatokról (44).

2. A 2. fejezet *Az uráli elmélet történelmi megalapozása* címet viseli (55–99). Itt szól a magyarokat említő történelmi források szűkös voltáról. A felsorolt tények korrektek, ám véleményem szerint a magyar nyelv finnugor voltáról vallott nézetek szempontjából irrelevánsak. A fejezet végén a szerző értékeli a finnugor rokonságelméletet a „politikai befolyások” oldaláról. Itt jön elő a szerző az „avitt” Habsburg-, majd a szovjet kártyával. Felrója Sajnovicsnak, hogy teljesen véletlenül döbbsent rá a lapp rokonságra. (Sajnovics induktív logikai módszerrel dolgozott, a Marcantoni-féle deduktív eljárással szemben!) Tudomásom szerint a későbbiekben sem kerültek elő autentikus levéltári dokumentumok, amelyek igazolnák azt az állítást, hogy Hunfalvyék és Budenzék osztrák kezdeményezésre álltak volna elő a finnugor rokonság eszméjével. (Bakay valahol említett ugyan ilyet, de soha nem mutatta be. Mert nincsenek?!) A turáni elmélet aztán „visszaállította” a török paradigmát. A szovjet kártya a nacionalizmus vádjával elutasította ezt, és az uráli paradigmát tette hivatalossá. (Ezt sem lehet hivatalos dokumentumokkal alátámasztani!) Mindezek a nézetek nem zárják ki annak lehetőségét, hogy egy tudományosan igazolt tételt a különböző politikai rezsimek saját céljaikra is felhasználhattak. A szerző (általán néhány „tisztességesnek” mondott) kutatót azért marasztal el, mert bár ezek – „a paradigma és a társadalmi erők által emelt korlátokon belül – megpróbálnak olyan lelkiismeretesek lenni, amennyire csak lehet. ... Ezek a tudósok a paradigma elleni érveket általában kifogástalan részletességgel írják le, de egyszerűen elmulasztják levonni a kívülálló olvasó számára nyilvánvalónak látszó következtetéseiket, vagyis hogy az uráli nyelvek nem képeznek családot” (98). Szerencsére leomlott a berlini fal, így utána (ez már nagyon negatív dolog) már sok kiadvány megjelenhetett, amelyek nyíltan visszautasítják a hivatalos, „tankönyvi” álláspontot. A finnországi helyzetre csak néhány idézettel utal a szerző. A finnek identitásuk megőrzése érdekében igyekeztek világosan elhatárolódní, először a skandinávoktól, majd az ún. „mongol eredettől”. A szerző itt még nem említi Wiiket, aki az Európai Unióba lépés küszöbén azt igyekezett elhíttetni, hogy a

finnek európai eredetű népesség, őslakosok, akik nem bevándorlók Európába, hanem a jégkorszaktól kezdve folyamatosan itt laktak. (Ezt hívjuk tréfásan „dákó-finn elmélet”-nek.)

3. A következő fejezet címe: *Az uráli elmélet mai értelmezései* (101–117). Itt a hivatalosan elfogadott, tankönyvi értelmezést taglalja, majd ennek rövid bírálatát adja. A nyelvi genealógiai leszármazást ábrázoló modelleket (családfa, hullám, bokor, fésű stb.) ismerteti. Megvallom, ennek az ábrázolásnak a korlátairól vita folyik a finnugor nyelvészek között is. Marcantonio ki is emel minden olyan (kétkedő) megállapítást, amely támadási felületet adhat a hagyományos paradigma ellen. Häkkinen szerint például „az uráli családfa inkább megszokott gondolkodásmódot jelent, mintsem nyelvészeti tények gyűjteményét” (idézi Marcantonio: 105). A közös szófejtések számának viszonyításával, statisztikai megközelítéssel próbálja alátámasztani az egyes elágazásokat és a hagyományos becslések által kikövetkeztetett közeli, ill. távoli rokonsági viszonyt. (Ilyen számításokat mások is végeztek: Fancsaly, Pusztay, Honti, UEW-statisztika stb. Az egzaktnak tűnő eljárással már ekkor nyilvánvalóvá váltak a módszer gyengéi: ahány statisztika, annyi végeredmény.) A szerző dióhéjban összefoglalja az uráli nyelvek kapcsolatait a további, távolabbi nyelvekkel, nyelvcsaládokkal, pl. altaji, jukagír, dravida, indoeurópai; szól a nosztratikus elméletről, és megemlíti Wiiknek az „észak-európai kevert” nyelv ötletét (115–116).

Marcantonio a fentiekből arra következtet, hogy hiba van az összehasonlító módszer alkalmazásával, mert olyan rugalmas, hogy majdnem minden problematikus kérdéshez hozzáigazítható. Ebből is nyilvánvaló, hogy a vitás, kérdéses jelenségek magyarázati kísérleteibe a legkönnyebb belekötni. Minden tudományban, így a természettudományokban is szép számmal vannak hipotézisek, vitás kérdések és magyarázatok. A fizikában például a világegyetem keletkezésével és alkotóelemeivel kapcsolatos nézetek képviselői vitáznak egymással.

4. A 4. fejezet *Az uráli családfa hangszerkezetének és szóképzetének helyreállítása* címet viseli (119–208). („Családfa” helyett természetesen nyelvekről van szó!)

Meglepő kijelentés a szerzőtől, miszerint „a forrásanyag nagyszámú hangtörvényt és kevés szófejtést tartalmaz” (124). Később derül ki, hogy a forrásanyag főként Janhunen és Sammallahti erősen megrostált uráli listáját érti. Nem csoda, hogy minden hangmegfelelést ilyen anyagon nem lehet számos – sokszor egyetlen – példával (is) alátámasztani. Janhunen főként a magánhangzó-megfelelésekkel foglalkozik, Sammallahti már a mássalhangzókat is figyelembe veszi. Marcantonio az összehasonlító módszer matematikai „hal-

mozódó hatásának” (= halmazelmélet?) részletes revízióját ígéri (124). Végigveszi az uráli magánhangzó-rendszer és a morfológiai alternációk, majd a mássalhangzó-rendszer hagyományos rekonstrukcióját. Mindenütt ugyanoda lyukad ki: csekély a bizonyító anyag, vannak ugyan szabályos hangmegfelelések, de még több a szabálytalan, bizonytalan etimológia.

A szerzőnek nincs mit tennie tehát, mint belekötni a szabálytalanságokba, pedig a nyelv mint társadalmi jelenség (logikai és kommunikációs rendszer) korántsem úgy működik, mint például a szervetlen kémiai elemek kombinációi a vegyületekben. (Erre már a szigorú újgrammatikusok is rájöttek.) A finnugristák számos kísérlete a magánhangzó-rekonstrukciók terén – sok megfontolandó kísérlet ellenére – kudarcba fulladt. Nem is csoda! Ki tudna pontosan válaszolni arra kérdésre: hány magánhangzó(fonéma) van a mai magyarban (vö. Keresztes: Új magánhangzó-fonémák a magyarban? *Hungarologische Beiträge* 1. Jyväskylä, 1993). S ha kérdésre szinkron szinten nem nagyon lehet egzakt választ adni, nem várhatjuk, hogy a nyelvfejlődés egy korai szakaszának állapotát egyértelműen meg tudjuk fejteni.

Különösképpen az ugor, s ezen belül az obi-ugor „csomópont” (= alapnyelvi szint) vitás (200). Megjegyzem: Janhunen teljesen ki is hagyja az ugort a rekonstrukcióiból, és a szamojéd és a finn-permi ág viszonyaiból következtet az ősurálira. (Emiatt Janhunent sokan, pl. Hajdú, Honti is elmarasztalták.) Sammallahti ugyan figyelembe veszi már az ugor ágat, de ez a csoport csak a bizonytalanságot fokozza. A 90-es években aztán jöttek a „forradalmárok”, akik megpróbálták átírni az uralisztikai kutatások eredményeit. Különösen a magyar nyelv lett szálka a reformisták szemében. Wiik például egyszerűen „eltünteti” a magyart, hiszen nyelvünk helye és a nép tartózkodási helye zavarja elgondolásait (vö. Keresztes: *Wo sind die ungarische Verwandten geblieben?* FUF 56/2001). Marcantonio a lappot is „indexre” teszi, és szigetnyelvnek tartja (221), pedig a finnségi–lapp–mordvin hang- és szómegfelelések Korhonen szerint hiánytalanul („aukottomasti”) megmagyarázhatók. Magyarul: finnségi szavak alapján konstruálhatók/rekonstruálhatók lapp és mordvin szavak.

Fel-felmerül az uráli és altaji nyelvek egyező vonásainak kérdése. A hangrend közös voltát a szerző azzal magyarázza, hogy ezek a nyelvek „legalábbis abban a hajlamban osztoznak, hogy kifejlesszék a hangrendet” (198). Ebből és más tényekből is szerinte az következik, hogy – a magyar és az obi-ugor jelentős anomáliáinak köszönhetően – az ugor „csomópont” inkább a nyelvi szövetség jellegű összetartás eredményeként, mintsem hagyományos genetikai csomópontként értelmezhető (201). Az ún. uráli etimológiák az esetek túlnyomó többségében inkább „hasonlóságok”, mint „megfelelések”.

Úgy véli: „Ez azt jelenti a rendszeren alkalmazott összehasonlító módszer szerint, hogy „az uráli nyelvek, legalábbis a fonológiai szerkezet szintjén, nem képeznek nyelvcsaládot” (202).

5. Ennek a fejezetnek a címe: *Hibás megfeleltetések vagy valódi nyelvi összefüggések?* (209–231). Feltevése: a hasonlóságokról ki kell mutatni, hogy nem véletlen egybeesések következményeként álltak elő. Itt kerül elő először Ringe lexikostatisztikai módszere (209). Ringe a gyógyszerek vizsgálatánál használt módszert írta le, ahol a gyógyszer és a placebo hatását vetik össze, és a két vizsgálatban jelentősen eltérő ellenhatást keresnek (214). A rekonstruált szókészletet össze kell vetni a „kontrollcsoporttal”, amely annak felel meg, hogy véletlenszerűen kiválasztott szavakat szembeállítanak statisztikailag egyenértékű megfelelési szabályokkal. A vizsgálat eredményeképpen az fog kijönni, hogy nem lehet megmondani, vajon ezek a rekonstrukciók valódi nyelvi rokonság avagy véletlen hasonlóság eredményei. Az olvasónak még rengeteget kell elolvasnia ahhoz, hogy a prejudikált állítás igazolást nyerjen! És láss csodát!

A szerző összehasonlítja a szavak egybeesésének eloszlását 2 nyelvcsoporthoz, 3 nyelvcsoporthoz stb. Két szócsoporthoz vizsgál: a számneveket 1-től 10-ig és a testrészneveket. Itt is a valószínűség-számítást hívja segítségül, az eredményeket pedig grafikával ábrázolja. (Ezekből az ábrákból még annyira sem lesz világos a nyelvcsoporthoz közöti összefüggés-rendszer, mint a hagyományos családfából!) A trükköknek meg is lesz az eredménye: az előfeltevés igazolást nyer (legalábbis a szerző szerint): „az uráli nyelvek nem alkotnak családot és az ősuráli a fonológiai érvelések alapján nem érvényes csomópont” (229). A szerző szerint „ezek a szavak széleskörű szóátlomány részei [ez igaz! – KL], melyek átívelik az egész eurázsiai térséget, de az indoeurópai nyelvek kizárásával” (230). A családfamodell nem alkalmazható, e nyelvek (észak-eurázsiai) a dialektológia módszereivel vizsgálhatók a legjobban (uo.). Ez az ún. hullámmodell felelevenítése. Vajon a dialektusok nem egy- és ugyanazon nyelvnek a változatai? „Ha valóban létezne uráli csomópont, akkor elvárnánk, hogy az adatok ennél döntően nagyobb statisztikai hasonlóságot mutassanak. Egy maroknyi jelentős szó egyszerűen nem elég egy nyelvcsalád létrehozásához, különösen, ha ezek a szavak máshol is jelen vannak [altaji nyelvekben – KL]”. Bizony nem elég, hiszen a finnugrisztika nem kb. 100, hanem legalább 1000 szót rekonstruált (UEW). – Marcantonio elsősorban az uráli nyelvcsalád létét vonja kétségbe, tehát azt, hogy a számjegy nyelvek nem tartoznak a szűkebb rokoni körbe. A finnugor nyelvek rokoni kapcsolatait expressis verbis azonban nem tagadja!

Marcantonio az összes észak-eurázsiai nyelvek közül az indoeurópai és az uráli/finnugor nyelvek kapcsolatait vonja kétségbe. Nem hallgathatom el Col-lindernek e kérdéssel (Vannak-e rokonai az uráli nyelvcsaládnak? In: Gulya [szerk.] *A vízimadarak népe*. Bp. 1975) kapcsolatos régi véleményét. Idézem szavait az indo-uráliról: „Nem hiszem, hogy sikerült bebizonyítanom az uráli és az indogermán nyelvcsalád rokonságát. Azt kívántam pusztán bemutatni, hogy az ellenkező vélemény – azaz a nyelvrokonság tényének tagadása – *kevésbé valószínű.*” (I.m. 77; kiemelés tőlem: KL.)

6. *Kölcsönzés vagy öröklés?* (233–266). Ez a fejezet a nem-uráli nyelvekkel (altaji, jukagir, indoeurópai) fennálló párhuzamok kérdésével foglalkozik: testrésznevekkel, a növény- és állatvilág szavaival. A szerző az egész térségre alkalmazott matematikai vizsgálatot sürget, de a hagyományosan létesített csomópontok megkerülésével (246). Sinort idézi, miszerint „az összes uráli és altaji nyelvből csak az (altaji) északi tunguzt és az (uráli) obi-ugort ismernénk, senki nem tagadná ezek genetikai rokonságát” (248). Hát bizony, vannak az elméletbe, előfeltevésekbe nem illő nyelvek, amelyek megzavarják a vizsgálódó eszme-futtatását; mint fentebb láttuk, ilyenek a magyar és a lapp... A szerző kétségbe vonja az összehasonlító módszer alkalmasságát a tekintetben, hogy az ősi és a jövevényszavakat elkülönítse, továbbá hogy a véletlen egyezéseket kizárja a közös szókinésből.

A családfa-modell helyett az izoglosszákon alapuló modellt javasolja, amely alkalmasabb arra, hogy megmagyarázzuk az eurázsiai térségben megfigyelt bonyolult összefüggéseket (266). Ennek a feltevésnek az igazolására mindig sikerül találnia a szóanyagban elemeket. Nem a nyelvi tényekből indul ki és von le következtetéseket, hanem a következtetések alátámasztására hoz föl bizonyító anyagot. (Itt érhető tetten a dedukciós és az indukciós módszer különbsége!)

7. *Az uráli ősnyelv kora* (267–296). Az uráli alapnyelvet hagyományosan 8000–6000 évesnek tartják. A szerző ismerteti a virágporelemzés (pollenanalízis) eredményeit mint az abszolút kronológia bizonyítékát, majd rátér az indoeurópai nyelvek jövevényszavai által nyert relatív kronológia érveire, a balti nyelvekkel, ill. a germán nyelvekkel való kapcsolatokra, ismerteti Koi-vulehto kutatásait. A trükkösködés végeredményeként mindössze 13 közös uráli–indoeurópai szót vesz föl. Hiányolja a finnugor hatást az indoeurópai nyelvekre. (Ez a kérdés a hagyományos megközelítésben is mindig kényesnek minősült.) Alak- és mondattani egyezésekre, átvételekre, areális nyelvi kapcsolatokra felsorolja a hagyományos felfogás érveit (291–292). A hangtani kölcsönhatást Wiik alapján ismerteti. Wiikkel kapcsolatban kételkedő álláspontra helyezkedik (ezzel egyetértünk!), mert szerinte (is) valószínűtlen a

mélyreható fonológiai kölcsönhatás szótani ráhatás nélkül. Ezt írja: „...a tipikus balti/szláv/germán hangváltozásokat bizonyíthatóan egy alárétegzett nyelvi elem váltotta ki, még akkor sincs bizonyíték arra, hogy ez az elem régi ősnyelv volt – feltehetően az ősuráli – és nem a tényleges, történelmi uráli nyelvek” (294). Az uráli ősnyelv régiségének bizonyítékait az uráli szubsztrátum feltételezett létében akarják megtalálni, alapvetően az uraliból a indoeurópaiba való „kölsönzésekből”. A kutatóknak azonban kétséget kizáró bizonyítékokat nem sikerült találni a szókincsen belül. A mondattani, fonológiai szinten fellelhető bizonyítékok a szerző szerint inkább utalnak helyi kontaktusokra, mint uráli szubsztrátumra. Idézem: „...szeretném hangsúlyozni, hogy csupán, mivel az uráli ősnyelv régisége mellett felhozható bizonyíték hiányzik, nem zárhatjuk ki eleve a lehetőségét annak, hogy az uráli (ha létezett) valóban nagyon régi család. Azonban megmaradnak tények, hogy eddig nincs meggyőző bizonyíték, amely ezt az állítást alátámasztaná” (296). Pedig véleményem szerint a nyelvészek pontosan az indoeurópai–urali kontaktusrétegek terén értek el elévülhetetlen érdemeket (Joki, Rédei, Koivulehto stb.).

8. Alaktan (297–359). A szerző ismerteti az uráli névszóragozás és birtokos személyragozás eredetére vonatkozó hagyományos álláspontot. A számjéd és jukagír egyezésekkel külön foglalkozik. Az izomorf szerkezetek tárgyalásakor megállapítja, hogy a mondattan a kölcsönözhetőség rangsorában az egyik legalacsonyabb helyet foglalja el. Itt semmiben nem tér el a szerző a hagyományos felfogástól. Ugyanez a helyzet a tipológiai egyezések megítélésében.

Most következik a „statisztikai módszer”, a matematikai elemzés. Sorra veszi az eurázsiai nyelvek morfológiai formánsait, ezek a következők: *k, l, m, n, s, t*. A magánhangzós variánsokat nem veszi figyelembe. Pedig egyhelyütt Korhonen felhívta a figyelmet arra, hogy egy C és CV formáns közti különbség egy plusz magánhangzó tekintetében elegendő grammatikai funkciók megkülönböztetésére! Marad tehát hat mássalhangzó. Ilyen kis számú „korpusz” felhasználásával persze könnyű „bűvészkedni”. Egy és ugyanazon formáns – pl. a kettős és többes szám – homonímiáját kiküszöbölheti a toldalékok funkcionális megoszlása (vö. Keresztes: Numerustunnukset ja sanaluokat uralilaisissa kielissä. CIFU–5/VI, Turku 1981).

Marcantonio szerint viszont: „Azt a következtetést vonhatjuk le, hogy ezen formánsok eloszlása nem lehet a véletlen eredménye, minthogy túl sok formáns van jelen túl széles körben. Természetesen az a kérdés, hogy vajon ezek az összefüggések a kölcsönzés vagy az öröklés következményei-e (bár az alaktan meglehetősen ellenáll a kölcsönzésnek), vagy nagy valószínűséggel mindkét folyamatéi, örökre nyitva marad...” (356). Hát ez bizony így

van! Szerencsére Marcantonio nem jön elő az areális kártyával. Vannak ugyanis olyanok, akik az alaktani formánsok egyezését ún. areális kapcsolatokra vezetik vissza, nem számolva az észak-szibériai terület nagysága és a lakosság gyér volta közti anomáliával. Az areális kapcsolatok, amelyek különböző nyelvek között rokoni kapcsolatokhoz hasonló egyezéseket hozhatnak létre, nagy lakossági sűrűség esetén szoktak kialakulni. Ám Szibériában, ha egy vadász törzs csupán egy fél órással eltéréssel vonult át egy másik vadászmezőin, az areális kontaktus már nemigen jöhetett létre.

A szerző helyesen állapítja meg, hogy a szekunder esetragok viszonylag fiatalok az uráli nyelvekben. A nyelvtípusváltással kapcsolatos cirkulációs felfogással (elszigetelő > ragozó > egybeolvasztó > elszigetelő) egyetért.

Véleményem szerint ennek a fejezetnek a tanulsága nem az uráli nyelvcsalád tagadása, inkább fordítva: ennek megléte, hiszen itt a matematikai módszer – összesen hat elem meglétének statisztikai vizsgálata – inkább ezen elemeknek a véletlen egybeesését támasztják alá, mintsem a szókincs 1000–1200 eleme egyezésének véletlen voltát.

9. Az utolsó fejezet a nyelven kívüli tények vizsgálatára szorítkozik (*Tulajdonnevek, régészet és genetika*, 361–381). A hagyományos finnugristika szerint is lehetett egy ősnyelv, amelyet valakik valahol beszéltek. Az ősnyelv létében, mi finnugristák továbbra sem kételkedünk. Azt viszont nem tudtuk kinyomozni, hogy hívták magukat e nyelv beszélői (egyszerűen 'emberek' voltak?). Igen változatos és leleményes, komplex módszerek segítségével megpróbáltuk kideríteni, hol éltek ezek az emberek, akik a mi jelenlegi anyanyelveink elődét beszélték. Mivel foglalkoztak, hogyan éltek? A közös alapszókincs erre a kérdésre többé-kevésbé világos választ tud adni. (Igaz, vannak itt hagyományosan tények és mítoszok egyaránt.) Ezekre a kérdésekre a régészet is szeretne választ adni. Milyen hiedelmek, szokásaik voltak az uráliaknak? Ezt a néprajztudomány próbálja megválaszolni. S végül hogyan néztek ki ezek az emberek? Voltak-e közös génjeik? A populációgenetika jelenleg még erre a kérdésre nem tud választ adni. Vajon egyértelmű, végleges választ kaphatunk-e valaha ezekre a kérdésekre? Aligha!

Ha egy népnek fennmaradt a neve történeti forrásokban, a név alapján nem biztos, hogy biztosan meghatározható az etnikum nyelve, kultúrája (vö. hunok). Sokan látnak ma is magyarokat olyan népnevekben, amelyek szerte a világban valahogyan emlékeztetnek a magyarok önelnevezésére (endonima: magyar). Nem gondolnak arra, hogy a nyugati források (h)ungarus népneve inkább az onugur névvel, mintsem a hunnal egyezik. Hun névvel illettek sok sztyeppeit nomád népet, akiknek nyelvi és etnikai hovatartozása nem bizonyítható. (Kivétekként legfeljebb a magyar–manysi stb. népneveket említhet-

jük; vö. 389). Az sem utal feltétlenül etnikumra, hogy mi egy ember tulajdonneve. Kovács úr anyanyelve lehet horvát, szlovák vagy éppen magyar, sőt, ha ősei kivándorolatak, akár német, svéd vagy angol is.

A genetika sem váltja meg az őstörténetet. A populációgenetikai vizsgálatok költségesek és sok időt igényelnek. Véleményem szerint ezek a vizsgálatok pontosan olyan zsákutcába vezetnek, mint a 80-as években a vércsoportvizsgálatok. A genetika gyakorlatilag a kriminalisztikában és az apaság-bizonyításban hoz megfellebbezhetetlen eredményeket. Igaz, hogy a 19. századi kutatók végeztek antropológiai méréseket, megpróbálva kideríteni a finnugorok/uráliak legrégebbi embertani komponenseit. Hamar rájöttek ennek a hipotézisnek a tarthatatlan voltára. Azóta soha, senki sem állította, hogy az uráli alapnyelvet beszélő ősök egyetlen antropológiai embertípusba tartoztak volna. Sőt: nem győzzük hangoztatni, hogy a nyelvrokonságot és a humángenetikai rokonságot külön kell választani. Tisztában voltunk és vagyunk, hogy a régészet emlékei némák. Miért róják fel bűnünkül, hogy a különböző tudományok eredményeit megkíséreltük összeegyeztetni!?

Marcantonio következtetései nem is lehetnek mások, mint amire már az „ortodox” finnugristák is utaltak: nincs közös uráli névtudomány, nincs közös névanyag (leszámítva a magyar–baskír törzsneveket), a régészeti bizonyítékok gyérek, a genetikai adattömeg fokozatos átmenetet mutat a nyugati európid jellegből a keleti mongoloid felé. A szerző kénytelen megelégedni Häkkinen állításával: „nincs bizonyítható kapcsolat a nyelvi hagyomány és a genetikai és régészeti felfedezések között” (381).

Marcantonio nem is juthatott más következtetésre, mint a korábbi, „konzervatív” finnugristák. Mi azt tartjuk, hogy az uráli/finnugor alapnyelv fejlett alaktani arzenállal rendelkező nyelv lehetett. Ennek voltak – minden mai tényleges nyelvhez hasonlóan – nyelvjárásai (dialektusok) és társadalmi változatai (szociolektusok). Más-más nyelvi formát használtak a különböző területek lakosai, más szóhasználatuk volt a férfi vadászoknak, a háztartást vivő és a gyermeknevelést végző asszonyoknak, s nem utolsósorban a sámánok szakrális nyelvhasználatát is fel kell tennünk. Vogul-osztják nyelvrokonaink kutatói feljegyezték, hogy a medvére vonatkozó „szakszavaknak” egy részét nő ki sem ejthette a száján! Ezt az alapnyelvet megpróbálhatjuk helyreállítani, ám a rekonstruált nyelvnek valóságos voltát közülünk senki nem abszolutizálja.

10. Összefoglalás és következtetések (383–395). Marcantonio túlságosan Janhunen rekonstrukcióira épít (Janhunen vitathatatlan szaktekintély), s ezt írja: „Láttuk, hogy a legtöbb mai helyreállítás Janhunen összehasonlító korpuszán alapul (1981a). Erre, mint az »ős-uráli« csomópontra hivatkoznak, de ez a név kívülálló tudós számára megtévesztő lehet, mert a korpuszból kima-

rad a feltételezett kulcsfontosságú ugor csomópont módszeres figyelembevétele” (386). Ezzel a finnugristák jelentős része egyetért (l. fent Hajdú, Honti). Szerinte Sammallahti hidalta át az „úrt”, bár Marcantonio azt írja, hogy Sammallahti „ős-ugor rekonstrukciója a véletlen hasonlóságon alapul” (386–387). És hol maradt Honti álláspontja az obi-ugor kérdésben (vö. pl. Az obi-ugor alapnyelv kérdéséhez. Budapesti Finnugor Füzetek 7. 1997)?

Nem értek egyet azzal a megállapítással, hogy a jövevényszavakat szabálytalanságuk miatt lehet megkülönböztetni az uráli szavaktól. Ezt sem Rédei, sem Koivulehto, sem pedig mások nem állították.

Különbséget kell tennünk az uráli/finnugor és az indoeurópai rekonstrukciós eljárások, ill. a rekonstrukciók között. Az indoeurópai gyökerekonstruksiók – különösen a laringális rekonstrukciók – igen elvontak, szimbolikusak, fonológiai realizációikat sokszor szinte lehetetlen következtetni. Ezt az ún. laringális-teória okozza. Nyilvánvaló, hogy Janhunen *x*-szegmense az uráli alapnyelvi rekonstrukcióban (később *y*-szegmennsel is számolt!), ennek az indoeurópai módszernek az adaptálása. Az uralisztika rekonstrukciójának általános alapelve, hogy olyan formákat állítsunk helyre, amelyek bármelyik mai nyelv tényleges fonémaállományában létezik (vö. Hajdú).

Függelékek: testrésznevek az UEW-ben, Janhunen korpusza, elsődleges esetragok, az uráli népek önelnevezései, közös magyar–baskír helynevek, jegyzetek, irodalomjegyzék, mutatók.

*

Imponáló Angela Marcantonio szakirodalom-ismerete. Meg kell adnom, hogy a szerző alaposan elmélyült a hagyományos uralisztika szakirodalmában és módszereiben, ismeri a nyelvészeti megállapításokat, és az extralingvisztikai kutatásokat is (névtan, régészet, genetika). Talán csak a mitológiai-etnológiai kérdésekre nem terjednek ki vizsgálatai.

Mi akkor a különbség? Elvileg ugyanannak a bizonyítóanyagnak az alapján teljesen más megállapításra jut, mint a hagyományos, „konzervatív” uralisztika. Véleményem szerint ez a hozzáállásából, az előfeltevéséből származik. A szókincset vizsgálva megelégszik Janhunen (és Sammallahti) viszonylag szűk korpuszának tanulságaival, és nem akarja belátni, hogy – noha a két jeles kutató rekonstrukciói a legeslegstabilabb etimológiai anyagot tartalmazzák – ebben is vannak szabálytalanságok, nem beszélve arról a további kb. 1000 szórekonstrukción, amely az UEW-ben található. Ha a finnugor/uráli megfelelők között nem lennének szabályosan meglevő különbségek, akkor nem rokon nyelvekről, ill. nyelvcsaládról beszélünk, hanem egy és ugyanazon nyelvről. Szabálytalanságok még egyazon nyelven belül is vannak dialektusok és szociolektusok között. Több oka lehet annak, hogy egyes, hivata-

los nyelvnek minősített idiómákat nyelvtudományi szempontból egyetlen nyelv nyelvjárásainak tekinthetnék (ilyenek a skandináv vagy egyes szláv nyelvek), vagy hogy bizonyos nyelvváltozatokat egyetlen nemzeti nyelv nyelvjárásainak tartunk (ez a helyzet a német és a francia esetében, ezen nyelvek nyelvjárásai közt ui. nagy különbségek vannak). E tekintetben történelmi, kulturális vagy vallási okokra is utalhatok (szerb–horvát–bosnyák).

Kezdetről fogva olybá tűnt előttem: Angela Marcantonio eltökélte, hogy – bármi áron – kétségbe vonja az uráli nyelvcsaládot. És ezt sikerült is véghez vinnie. Legalábbis szerinte! Nézzük érveit röviden:

1) Megvizsgálta az uráli nyelveket, minden fontos nyelvi szinten, ám nem tudott meggyőző bizonyítékokat feltárni, hogy e nyelvek egy genetikai családot alkotnának. Amit a finnugristák bizonyítékként hoznak fel, azok feltételezések láncolata (ez így van; ezért használjuk a *-ot).

2) Statisztikai érvekkel, számításokkal igyekszik bizonyítani, hogy a szóntani és nyelvtani megfelelések nagyon széles eurázsiai területeken ívelnek át (az indoeurópai nyelvek kivételével). Itt a nyelvjárási izoglosszákkal érvel.

3) A magyart a belső-ázsiai nyelvek közé sorolná be, s ezzel az altaji/török irányt igazolná. Ezen érvei igen gyenge lábakon állnak.

4) Nincsenek történelmi feljegyzések, amelyek alapján meg lehetne különböztetni a jövevéyszavakat az ősi elemektől.

5) Szerinte felül kell vizsgálni a nyelvek osztályozására használt nyelvészeti módszert.

A szerző szerint az összehasonlító módszer nem elegendő, hiszen a szabálytalanságok nagyobb számban vannak jelen, mint a szabályos megfelelések. A családfa-modell félrevezette a kutatásokat. Nem valószínűtlen, hogy Marcantonio ezzel a „módszerével” kétségbe vonja az indoeurópai nyelvcsalád létét is, és horribile dictu az újlatin nyelvek kapcsolatát a római kori latinnal!?

Az összehasonlító módszer bizonytalanságait – csúsztatásokkal – használta föl feltételezése igazolásához. Ami a finnugor és a szamojéd nyelvek összetartozásának kérdését illeti, talán fogást talált az elméleten, ám a finnugor, ill. a finn-permi és az ugor „csomópont” létét azonban nem sikerült kétségbe vonnia. (Ami késik, nem múlik?) A felhasznált, vizsgált csekély bizonyító anyag a statisztikai módszerrel tényleg ezt a feltételezést sugallja. Egy dolog azonban továbbra sem világos: a grammatikai elemek hasonlósága (mindössze hat elemről van szó!) az észak-eurázsiai nyelvekben (vö. Dolgopolszkij, Il’ič-Svitič) lehet a véletlen műve (ezt a finnugristák is így látják), s 80–100 szóegyezés is, bár ez már túl sok ahhoz, hogy pusztán a véletlennek tulajdonítsuk, de még kevés ahhoz, hogy általuk nyelvrokonságot bizonyít-

sunk. De hát a kb. 1000 közös finnugor szó már semmilyen statisztikai trükkal nem tartható a véletlen művének!

Marcantonio széles tudása a finnugor nyelvekről és a finnugrisztikai kutatásokról sajnálatosan zsákutcába vezet. A statisztikai módszer legfeljebb azt igazolja, hogy egy (matematikai) aspektusból kétségbe vonható az uráli nyelvcsalád léte. A szókincs szempontjai azonban nem igazolják a szerző következtetéseit.

Marcantonio végül előrukkol a természettudományos kártyával: szerinte a fő bűnbak a darwinizmus, amit a nyelvek fejlődésének modellizálásában is felhasználtak. Megjegyzi, hogy Whittington és munkatársainak tevékenysége szerinte forradalomhoz vezetett az őslénytan-kutatásban. Ugyanilyen paradigmaváltásra volna szükség az uralisztikában is. Darwin helyett Whittington?

Logikailag két megközelítés más-más eredményre vezet. A hagyományos uralisztika/finnugrisztika a nyelvi tények vizsgálata alapján von le egyedi esetekből általános következtetéseket. Én magam is az induktív módszert preferáltam. Mind mordvin hangtörténeti vizsgálataimban (Keresztes: *Geschichte des mordwinischen Konsonantismus I–II*. Szeged 1986–87), mind történeti morfológiai kutatásaimban (Keresztes: *Development of Mordvin Definite Conjugation*. Helsinki 1999) ezt a vezérelvet tartottam magam előtt. (Lehet, hogy ez „avitt konzervativizmus”? Majd eldönti az utókor!) Létezik persze deduktív módszer is a formális logikában. Ennek híve Marcantonio (ez önmagában még nem volna baj!). Megvallom: Marcantonio munkájával kapcsolatos kezdeti előítéleteim eloszlottak. Nem kétséges: a szerzőnek *nyelvtudományi* érvekkel nem sikerült alátámasztani a finnugor *nyelv*konosság tagadására vonatkozó előfeltevését.

Nem baj, hogy a világot, mind a fizikai, mind pedig a tudati valóságában több oldalról vesszük górcső alá. Paradigmaváltás történt a fizikában, a geológiában, a csillagászatban, és a természettudományokban általában. És még egy dolog: a csillagászatban nem is olyan régen beszélnek naprendszeréről. Noha a Nap és a bolygók ugyanazokból az atomokból épülnek föl, megjelenési formájuk más-más (vannak halott égitestek, gázbolygók, különböző összetételű holdak), statisztikailag talán ki lehetne mutatni vagy kétségbe lehetne vonni az égitestek összetartozását, a naprendszer létét. Ugyanígy a galaxisok és a világegyetem létezését. Földünk, naprendszerünk, galaxisrendszereink, világegyetemünk mégis létezik. Még ... Szerencsére ...

KERESZTES LÁSZLÓ

A szerzőknek

A Debreceni Egyetem Finnugor Tanszékének sorozata 1989 óta jelenik meg, interneten is olvasható (<http://mnytud.arts.unideb.hu/finnugor/fud>). A Folia Uralica Debreceniensia (FUD) célja, hogy elsősorban a debreceni finnugrisztikai alkotóműhely tagjai számára biztosítson publikációs lehetőséget, de szívesen közli külső szerzők tanulmányait, illetve recenzióit is. A nem világnyelven készült cikkekhez angol vagy német nyelvű összefoglalót kérünk. A folyóiratot 2004 óta háromtagú hazai és egy hattagú nemzetközi szerkesztőbizottság felügyeli. A szerkesztőbizottság értékeli a kéziratokat a téma és a tartalom szempontjából, és szükség esetén külső lektorokat is bevon a szerkesztésbe.

a szerkesztők

Kirjoittajille

Folia Uralica Debreceniensia (FUD) on Debrecenin yliopiston Suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen laitoksen sarja, joka ilmestyy kerran vuodessa. Julkaisua voi lukea internetissäkin (<http://mnytud.arts.unideb.hu/finnugor/fud>). Julkaisusarjan tehtävänä on ensisijaisesti turvata julkaisumahdollisuus debreceniläiselle fennougristiikalle, mutta siinä julkaistaan mielusti myös muidenkin tutkijoiden artikkeleita ja katsauksia. Kansallisilla kielillä julkaisuihin artikkeleihin pyydetään liittämään englannin- tai saksankielinen yhteenveto. Vuodesta 2004 aikakausijulkaisua jalostaa kolmejäseninen toimitus ja kuusijäseninen kansainvälinen toimituskunta. Toimituskunta arvioi käsikirjoituksien aiheen ja sisällön sekä pyytää tarpeen vaatiessa lausuntoja ulkopuolisilta asiantuntijoilta.

toimittajat

For Authors

Folia Uralica Debreceniensia (FUD) is an annual published by the Department of Finno-Ugric Studies at the University of Debrecen. The series is available also on the internet (<http://mnytud.arts.unideb.hu/finnugor/fud>). The main goal of the series is to publish reports on Finno-Ugric linguistics carried out in Debrecen. However, the editorial board warmly welcomes articles and review submissions from authors all over the world. Articles in less widely spoken languages should include a summary in English or German. Since 2004 the annual has three editors and a six member international editorial board. The editorial board evaluates the themes and contents of the articles and invites outside reviewers on demand.

editors

Требования к авторам

Серия периодического издания Кафедры финно-угорской филологии Дебреценского университета выходит в свет с 1989-го года. Она доступна и в интернете (<http://mnytud.arts.unideb.hu/finnugor/fud>). Цель издания Folia Uralica Debreceniensia (FUD) в первую очередь обеспечение возможности публикации для членов дебреценского университетского творческого сообщества финноугристов, однако с радостью принимаются статьи, а также рецензии других авторов. К статьям, написанным не на мировых языках, мы просим сжатое сообщение на английском или немецком языке.

Издание журнала с 2004-го года контролируется редколлегией, включающей три венгерских и шесть международных специалистов. Редакционная комиссия оценивает рукописи с точки зрения темы и содержания, в случае необходимости обращаются к дальнейшим специалистам в процессе редактирования материалов.

от редакторов

TARTALOM – INHALT – CONTENTS

SISÄLLYS – СОДЕРЖАНИЕ

Frick, Maria: Suomi–viro-kaksikieliset yhdyssanat	3
Hasala, Kasper: Inkeriek – a feledésbe merült finn kisebbség	25
Kelemen Ivett: Az -s korrelatív képző funkciói az északi lappban	47
Keresztes László: A finnugor népek irodalmi nyelvének kérdései az újabb bibliafordítások tükrében	57
Onyina, Szofja: Az interferencia megnyilvánulása a hanti–oros kétnyelvűségben	91
B. Székely Gábor: Reguly Antal kéziratos térképvázatai és térképe (filológiai vizsgálatok)	99
Tóth Anikó Nikolett: A lapp égtájnevek kialakulásának kérdéséhez	121
Zaicz Gábor: A mordvinisztika másfélszáz éve Magyarországon I.	133

Ismertetések – Rezensionen – Reviews Katsauksia – Рецензии

Auli Hakulinen–Jyrki Kalliokoski–Salli Kankaanpää–Antti Kanner– Kimmo Koskeniemi–Lea Laitinen–Sari Maamies–Pirkko Nuolijärvi: Suomen kielen tulevaisuus. Kielipoliittinen toimintaohjelma (<i>Petteri Laihonon</i>)	155
Sirpa Leppänen–Tarja Nikula–Leila Kääntä (toim.): Kolmas kotimainen. Lähikuvia englannin käytöstä Suomessa (<i>Ábrók Melinda</i>)	162
Kielitoimiston oikeinkirjoitusopas (<i>Endresz Brigitta</i>)	166
G. Bogár Edit: Összetett szavak összehasonlító szerkezeti vizsgálata a finn és a magyar nyelvben (<i>Endresz Brigitta</i>)	170
Tamotsu Koizumi: Eesti keele sissejuhtus (<i>Tóth Anikó Nikolett</i>)	173
Tor Tveite: The case of the object in Livonian. A corpus based study (<i>Keresztes László</i>)	176

Eberhard Winkler–Karl Pajusalu: Salis-Livisches Wörterbuch (<i>Benyovszki János</i>)	180
Marjatta Jomppanen: Pohjoissaamen ja suomen perusinfinitiivi vertailussa <i>leat</i> ja <i>olla</i> -verbien yhteydessä (<i>Keresztes László</i>)	181
Váimmus čiegan sániid – I hjärtat gömmer jag orden: Samiskt symposium till minne av Annika Jansson den 4–5 februari 2005 (<i>Zaicz Gábor</i>)	185
В. И. Вершинин: Этимологический словарь мордовских (эрзянского и мокшанского) языков (<i>Zaicz Gábor</i>)	188
Tanár és tanítvány. Írások Györke József és Hajdú Péter tiszteletére 2002–2007. Szerkesztette Fancsaly Éva (<i>Horváth Enikő</i>)	191
В. Д. Викторова: Древние угры в лесах Уралах (страницы ранней истории манси) (<i>B. Székely Gábor</i>)	194
Юний Горбунов (ред.): На Тавдинских пристанях: Культурно-исторические очерки (<i>Kovács Gábor</i>)	198
Т. Г. Владыкина: Удмуртский фольклор. Проблемы жанровой эволюции и систематики (<i>Voigt Vilmos</i>)	201
Kerezsi Ágnes: Az uráli népek néprajza (<i>Kelemen Ivett</i>)	210
Kalevi Wiik: Az európai népek eredete (<i>Keresztes László</i>)	212
Angela Marcantonio: Az uráli nyelvcsalád. Tények, mítoszok és statisztika (<i>Keresztes László</i>)	217
A szerzőknek – Kirjoittajille	230
For Authors – Требования к авторам	231

PUBLICATIONES

(<http://mnytud.arts.unideb.hu/finnugor/kiadvanyok.htm>)

- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 1.** (pp. 142) ISSN 0239-1953
Debrecen, 1989. Red. Keresztes László–Kiss Antal
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 2.** (pp. 222) ISSN 0239-1953
Debrecen, 1991. Red. Keresztes László–Kiss Antal–Maticsák Sándor
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 3.** (pp. 160) ISSN 0239-1953
Debrecen, 1994. Red. Keresztes László–Kiss Antal–Maticsák Sándor
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 4.** (pp. 260) ISSN 0239-1953
Debrecen, 1997. Red. Nyirkos István–Kiss Antal–Maticsák Sándor
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 5.** (pp. 262) ISSN 0239-1953
Debrecen, 1998. Red. Nyirkos István
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 6.** (pp. 246) ISSN 0239-1953
Debrecen, 1999. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 7.** (pp. 216) ISSN 0239-1953
Debrecen, 2000. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 8.** (pp. 761) ISSN 0239-1953
Debrecen–Jyväskylä, 2001. Red. Maticsák Sándor–Zaicz Gábor–Tuomo Lahdelma
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 9.** (pp. 224) ISSN 0239-1953
Debrecen, 2002. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor–Dusnoki Gergely
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 10.** (pp. 270) ISSN 0239-1953
Debrecen, 2003. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor–Dusnoki Gergely
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 11.** (pp. 184) ISSN 0239-1953
Debrecen, 2004. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor–Dusnoki Gergely
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 12.** (pp. 194) ISSN 0239-1953
Debrecen, 2005. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor–Dusnoki Gergely
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 13.** (pp. 258) ISSN 0239-1953
Debrecen, 2006. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 14.** (pp. 218) ISSN 0239-1953
Debrecen, 2007. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor–Petteri Laihonon
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 15.** (pp. 242) ISSN 0239-1953
Debrecen, 2008. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor–Petteri Laihonon

Megrendelhető – tilaukset – to be ordered from – Bestellbar – заказ:

Debreceni Egyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszék

H-4010 Debrecen, Pf. 54. – Fax: (36-52)-512 923

E-mail: hlavacskae@mnytud.arts.unideb.hu